

Suttantapiṭake catunnaṃ āgamānaṃ

Sādhāraṇaṭṭhakathābhūto

Bhadantamahābuddhaghosatttherena kato

VISUDDHIMAGGO

(Dutiyo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1970

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 52

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ဥ = e ဩ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ဃ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဣ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဣ lya
က kya	ဆ ccha	က ṇṇa	ဇ nta	ဠ bbha	ဣ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	ဇ ntva	ဣ bya	ဣ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	ဇ ntha	ဠ bra	ဠ sta
က kva	ဠ ñña	က ttha	ဇ nda	ဠ mpa	ဠ stra
ဈ khya	ဠ ñha	က tva	ဠ ndra	ဠ mpha	ဠ sna
ဇ khva	ဠ ñca	က tya	ဇ ndha	ဠ mba	ဣ sya
ဇ gga	ဆ ṇcha	က tra	ဇ nna	ဠ mbha	ဩ ssa
ဠ ggha	ဠ ṇja	ဇ dda	ဈ nya	ဠ mma	ဠ sma
ဈ gya	ဠ ṇjha	ဇ ddha	ဇ nha	ဣ mya	ဠ sva
ဠ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဠ ppa	ဣ mha	ဠ hma
ဇ ṅka	ဠ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဣ yya	ဠ hva
ဇ ṅkha	ဠ ḍḍa	ဇ dva	ဣ pya	ဣ yha	ဠ lha
ဇ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Visuddhimagga

Dutiyabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

12. Iddhividhaniddesa

1. Abhiññākathā	...	...	1
2. Dasa-iddhikathā	...	...	6
3. Nandopanandanāgadamanakathā	...	...	27

13. Abhiññāniddesa

1. Dibbasotadhātukathā	...	...	37
2. Cetopariyaññakathā	...	...	39
3. Pubbenivāsānussatiññakathā	...	...	40
4. Cutūpapātaññakathā	...	...	53
5. Pakiṇṇakakathā	...	...	59

14. Khandhaniddesa

1. Paññākathā	...	...	66
2. Paññāpabhedakathā	...	...	68
3. Rūpakkkhandhakathā	...	...	73
4. Viññāṇakkhandhakathā	...	...	82
5. Vedanākkhandhakathā	...	...	90
6. Saññākkhandhakathā	...	...	91
7. Saṅkhārakkhandhakathā	...	...	92
8. Atītādivibhāgakathā	...	...	102
9. Kamādivinicchayakathā	...	...	107

15. Āyatanadhātuniddesa

1. Āyatanavittthārakathā	...	...	112
2. Dhātuvittthārakathā	...	...	115

Mātikā

Piṭṭhaṅka

16. Indriyasaccaniddesa

1. Indriyavithhāarakathā	...	...	122
2. Saccavithhāarakathā	...	...	124
3. Dukkhaniddesakathā (Jātiniddesa)	...	...	129
4. Samudayaniddesakathā	...	...	137
5. Nirodhaniddesakathā	...	...	138
6. Magganiddesakathā	...	...	141
7. Ekavidhādivinicchayakathā	...	...	144

17. Paññābhūminiddesa

1. Paṭiccasamuppādakathā	...	...	148
2. Avijjāpaccayāsaṅkhārāpadakathā	...	...	161
3. Paṭṭhānapaccayakathā	...	...	163
4. Avijjāpaccayāsaṅkhārāpadavithhāarakathā	...	...	173
5. Saṅkhārāpaccayāviññāṇāpadavithhāarakathā	...	...	177
6. Viññāṇāpaccayānāmarūpapadavithhāarakathā	...	...	192
7. Nāmarūpapaccayāsaṭṭāyatanaṇāpadavithhāarakathā	...	...	196
8. Saṭṭāyatanaṇāpaccayāphassaṇāpadavithhāarakathā	...	...	199
9. Phassaṇāpaccayāvedanāṇāpadavithhāarakathā	...	...	201
10. Vedanāpaccayātāṇhāṇāpadavithhāarakathā	...	...	202
11. Tāṇhāpaccayā-upādāṇāpadavithhāarakathā	...	...	203
12. Upādāṇāpaccayābhavaṇāpadavithhāarakathā	...	...	205
13. Bhavaṇāpaccayājāti-ādivithhāarakathā	...	...	210
14. Bhavacakkakathā	...	...	211

18. Diṭṭhivisuddhiniddesa

1. Nāmarūpapariggahakathā	...	...	222
2. Arūpadhammānaṃ upaṭṭhānākāarakathā	...	...	226
3. Sambahulasuttantaṃsandanaṃ	...	...	228
4. Upamāhi nāmarūpavibhāvanā	...	...	228

Mātikā

Piṭṭhaṅka

19. Kaṅkhāvitaraṇavisuddhiniddeśa

1. Paccayapariggahakathā	...	...	233
--------------------------	-----	-----	-----

20. Maggāmaggañāṇadassanavisuddhiniddeśa

1. Sammasanañāṇakathā	...	...	241
2. Cattārīsākāra-anupassanā	...	...	246
3. Indriyatikkhakāraṇanavaka	...	...	248
4. Rūpanibbattipassanākāra	...	...	249
5. Arūpanibbattipassanākāra	...	...	252
6. Rūpasattakasammasanakathā	...	...	253
7. Arūpasattakasammasanakathā	...	...	261
8. Udayabbayañāṇakathā	...	...	265
9. Vipassanupakkilesakathā	...	...	269
10. Maggāmaggavavatthānakathā	...	...	274

21. Paṭipadāñāṇadassanavisuddhiniddeśa

1. Upakkilesavimutta udayabbayañāṇakathā	...	...	276
2. Bhaṅgānupassanāñāṇakathā	...	...	277
3. Bhayatupaṭṭhānañāṇakathā	...	...	282
4. Ādīnavānupassanāñāṇakathā	...	...	284
5. Nibbidānupassanāñāṇakathā	...	...	287
6. Muñcitukamyatāñāṇakathā	...	...	288
7. Paṭisaṅkhānupassanāñāṇakathā	...	...	289
8. Saṅkhārupekkhāñāṇakathā	...	...	291
9. Anulomañāṇakathā	...	...	308
10. Vuṭṭhānagāminīvipassanākathā	...	...	309

22. Ñāṇadassanavisuddhiniddeśa

1. Paṭhamamaggañāṇakathā	...	...	312
2. Sotāpannapuggalakathā	...	...	315

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Dutiyamaggañāṇakathā	...	...	316
4. Tatiyamaggañāṇakathā	...	...	317
5. Catutthamaggañāṇakathā	...	...	317
6. Arahantapuggalakathā	...	...	318
7. Bodhipakkhiyakathā	...	...	318
8. Vuṭṭhānabalasamāyogakathā	...	...	321
9. Pahātabbadhammapahānakathā	...	...	323
10. Pariññādikiccakathā	...	...	331
11. Pariññādippabhedakathā	...	...	334

23. Paññābhāvanānisaṁsaniddeśa

1. Ānisaṁsapakāsanā	...	...	340
2. Nānākilesaviddhaṁsanakathā	...	...	340
3. Phalasamāpattikathā	...	...	340
4. Nirodhasamāpattikathā	...	...	344
5. Āhuneyyabhāvādisiddhikathā	...	...	352
Nigamakathā	...	...	354

Visuddhimagge dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Visuddhimaggo

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

12. Iddhividhaniddesa

Abhiññākathā

365. Idāni yāsaṃ lokikābhiññānaṃ vasena ayaṃ samādhībhāvanā abhiññānisamsāti vuttā, tā abhiññā sampādetuṃ yasmā pathavīkaṣiṇādīsu adhigatacatutthajjhānena yoginā yogo kātabbo. Evañhissa sā samādhībhāvanā adhigatānisamsā ceva bhavissati thiratarā ca, so adhigatānisamsāya thiratarāya samādhībhāvanāya samannāgato sukheveva paññābhāvanāṃ sampādessati. Tasmā abhiññākathaṃ tāva ārabhissāma.

Bhagavatā hi adhigatacatutthajjhānasamādhīnaṃ kulaputtānaṃ samādhībhāvanānisamsadassanattathāñceva uttaruttaripaṇītapāṇītadhammadesanattathāñca “so evaṃ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte iddhividhāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti. So anekavihitaṃ iddhividhaṃ paccanubhoti ekopi hutvā bahudhā hotī”ti-ādina¹ nayena iddhividhaṃ, dibbasotadhātuñāṇaṃ, cetopariyañāṇaṃ, pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, sattānaṃ cutūpapāte ñāṇanti pañca lokikābhiññā vuttā.

1. Dī 1. 73 piṭṭhādīsu.

Tattha ekopi hutvā bahudhā hotīti-ādikaṃ iddhivikubbanam
kātukāmena ādikammikena yoginā odātakasiṇapariyantesu aṭṭhasu kaṣiṇesu
aṭṭha aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā—

Kasiṇānulomato, kasiṇapaṭilomato, kasiṇānulomapaṭilomato,
jhānānulomato, jhānapaṭilomato, jhānānulomapaṭilomato,
jhānukkantikato, kasiṇukkantikato, jhānakasiṇukkantikato,
aṅgasaṅkantito, ārammaṇasaṅkantito, aṅgārammaṇasaṅkantito,
aṅgavavatthāpanato, ārammaṇavavatthāpanatoti.

Imehi cuddasahi ākārehi cittaṃ paridametabbari.

366. Katamaṃ panettha kasiṇānulomaṃ -pa-. Katamaṃ
ārammaṇavavatthāpananti. Idha bhikkhu pathavīkaṣiṇe jhānaṃ samāpajjati,
tato āpokasiṇeti evaṃ paṭipāṭiyā aṭṭhasu kaṣiṇesu satakkhattumpi
sahassakkhattumpi samāpajjati, idaṃ **kasiṇānulomaṃ** nāma.

Odātakasiṇato pana paṭṭhāya tatheva paṭilomakkamena samāpajjanaṃ
kasiṇapaṭilomaṃ nāma.

Pathavīkaṣiṇato paṭṭhāya yāva odātakasiṇaṃ, odātakasiṇatopi paṭṭhāya
yāva pathavīkaṣiṇanti evaṃ anulomapaṭilomavasena punappunaṃ
samāpajjanaṃ **kasiṇānulomapaṭilomaṃ** nāma.

Paṭhamajjhānato pana paṭṭhāya paṭipāṭiyā yāva
nevasaññānāsaññāyatanam, tāva punappunaṃ samāpajjanaṃ **jhānānulomaṃ**
nāma.

Nevasaññānāsaññāyatanato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānaṃ, tāva
punappunaṃ samāpajjanaṃ **jhānapaṭilomaṃ** nāma.

Paṭhamajjhānato paṭṭhāya yāva nevasaññānāsaññāyatanam,
nevasaññānāsaññāyatanato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānanti evaṃ
anulomapaṭilomavasena punappunaṃ samāpajjanaṃ **jhānānulomapaṭilomaṃ**
nāma.

Pathavīkaṣiṇe pana paṭhamam jhānaṃ samāpajjitvā tattheva tatiyaṃ
samāpajjati, tato tadeva ugghāṭetvā ākāsañācāyatanam, tato

ākiñcaññāyatananti evaṃ kaṣiṇaṃ anukkamitvā jhānasseva ekantarikabhāvena ukkamaṇaṃ **jhānukkantikaṃ** nāma. Evaṃ āpokasiṇādīmūlikāpi yojanā kātabbā.

Pathavīkaṣiṇe paṭhamāṃ jhānaṃ samāpajjitvā puna tadeva tejokaṣiṇe, tato nīlakaṣiṇe, tato lohitaṣiṇeti iminā nayena jhānaṃ anukkamitvā kaṣiṇasseva ekantarikabhāvena ukkamaṇaṃ **kaṣiṇukkantikaṃ** nāma.

Pathavīkaṣiṇe paṭhamāṃ jhānaṃ samāpajjitvā tato tejokaṣiṇe tatiyaṃ, nīlakaṣiṇaṃ ugghāṭetvā ākāśānañcāyatanaṃ, lohitaṣiṇato ākiñcaññāyatananti iminā nayena jhānassa ceva kaṣiṇassa ca ukkamaṇaṃ **jhānakaṣiṇukkantikaṃ** nāma.

Pathavīkaṣiṇe pana paṭhamāṃ jhānaṃ samāpajjitvā tattheva itaresampi samāpajjanaṃ **aṅgasaṅkantiṇaṃ** nāma.

Pathavīkaṣiṇe paṭhamāṃ jhānaṃ samāpajjitvā tadeva āpokasiṇe -pa-tadeva odātaṣiṇeti evaṃ sabbakaṣiṇesu ekasseva jhānassa samāpajjanaṃ **ārammaṇasaṅkantiṇaṃ** nāma.

Pathavīkaṣiṇe paṭhamāṃ jhānaṃ samāpajjitvā āpokasiṇe dutiyaṃ, tejokaṣiṇe tatiyaṃ, vāyokaṣiṇe catutthaṃ, nīlakaṣiṇaṃ ugghāṭetvā ākāśānañcāyatanaṃ, pītaṣiṇato viññāṇaṃcāyatanaṃ, lohitaṣiṇato ākiñcaññāyatanam, odātaṣiṇato nevaṣaṇṇānañcāyatananti evaṃ ekantarikavasena aṅgānañca ārammaṇānañca saṅkamaṇaṃ **aṅgārammaṇasaṅkantiṇaṃ** nāma.

Paṭhamāṃ jhānaṃ pana pañcaṅgikanti vavatthapetvā¹ dutiyaṃ tivaṅgikaṃ, tatiyaṃ duvaṅgikaṃ, tathā catutthaṃ ākāśānañcāyatanaṃ -pa-nevaṣaṇṇānañcāyatananti evaṃ jhānaṅgamattasseva vavatthāpanaṃ **aṅgavavatthāpanaṃ** nāma.

Tathā idaṃ pathavīkaṣiṇanti vavatthapetvā idaṃ āpokasiṇaṃ -pa- idaṃ odātaṣiṇanti evaṃ ārammaṇamattasseva vavatthāpanaṃ **ārammaṇavavatthāpanaṃ**

1. Vavatthāpetvā (Syā)

nāma. Aṅgārammaṇavavatthāpanampi eke icchanti. Aṭṭhakathāsu pana anāgatattā addhā taṃ bhāvanāmukhaṃ na hoti.

367. Imehi¹ pana cuddasahi ākārehi cittaṃ aparidametvā pubbe abhāvitabhāvano ādikammiko yogāvacaro iddhivikubbanam sampādessaṭṭi netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ādikammikassa hi kasiṇaparikammampi bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Katakasiṇaparikammassa nimittuppādanam bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Uppanne nimitte taṃ vadḍhetvā appanādhigamo bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Adhigatappanassa cuddasahākārehi cittaaparidamanam bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Cuddasahākārehi paridamitacittassāpi iddhivikubbanam nāma bhāro, satesu sahassesu vā ekova sakkoti. Vikubbanappattassāpi² khippanisantibhāvo nāma bhāro, satesu sahassesu vā ekova khippanisanti hoti. Therambatthale³ Mahārohaṇaguttattherassa gilānupaṭṭhānam āgatesu tiṃsamattesu iddhimantasahassesu upasampadāya aṭṭhavassiko Rakkhitatthero viya. Tassānubhāvo Pathavīkasiṇaniddese⁴ vuttoyeva. Tampanassānubhāvaṃ disvā thero āha “āvuso sace rakkhito nābhavissa sabbe garahappattā assāma ‘nāgarājānam rakkhitum nāsakkhimsū’ti. Tasmā attanā⁵ gahetvā vicaritabbaṃ āvudham nāma malaṃ sodhetvāva gahetvā vicaritum vaṭṭati”ti. Te therassa ovāde ṭhatvā tiṃsasahassāpi bhikkhū khippanisantino ahesum.

Khippanisantiyāpi ca sati parassa paṭiṭṭhābhāvo bhāro, satesu sahassesu vā ekova hoti⁶, giribhaṇḍavāhanapūjāya mārena aṅgāravasse pavattite ākāse pathaviṃ māpetvā aṅgāravassaparittārako thero viya.

Balavapubbayogānam pana Buddhapaccekabuddha-aggasāvakādīnaṃ vināpi iminā vuttappakārena bhāvanānukkamena arahattapaṭilābheneva⁷ idaṃca iddhivikubbanam

1. Iti imehi (Syā) 2. Iddhivikubbanappattassāpi (Syā) 3. Therampattaleṇe (Ka)

4. Visuddhi 1. 150 piṭṭhe.

5. Attanova (Syā)

6. Sakkoti (Sī, Syā), parassa paṭiṭṭhā hoti (?)

7. Paṭilābhavaseneva (Syā)

aññe ca paṭisambhidādhedā guṇā ijjhanti. Tasmā yathā piḷandhanavikatim kattukāmo suvaṇṇakāro aggidhamanādīhi suvaṇṇam mudum kammaññaṃ katvāva karoti, yathā ca bhājanavikatim kattukāmo kumbhakāro mattikaṃ superimadditaṃ mudum katvā karoti, evameva ādikammikena imehi cuddasahākārehi cittaṃ paridametvā chandasīsacittasīsavīriyasīsavīmaṃsāsīsasamāpajjanavasena ceva āvajjanādivasībhāvavasena ca mudum kammaññaṃ katvā iddhividhāya yogo karaṇīyo. Pubbahetusampannena pana kasiṇesu catutthajjhānamatte ciṇṇavasināpi kātuṃ vaṭṭati. Yathā panettha yogo kātabbo, taṃ vidhiṃ dassento Bhagavā “so evaṃ samāhite citte”ti-ādimāha.

368. Tatrāyaṃ Pāḷinayānusāreneva vinicchayakathā. Tattha **soti** so adhigatacatutthajjhāno yogī. **Evanti** catutthajjhānakkamanidassanametaṃ. Iminā paṭhamajjhānādhigamādinā kamena catutthajjhānaṃ paṭilabhitvāti vuttaṃ hoti. **Samāhiteti** iminā catutthajjhānasamādhinā samāhite. **Citteti** rūpāvacaracitte. **Parisuddheti**-ādīsu pana upekkhāsati parisuddhibhāvena parisuddhe. Parisuddhattāyeva **pariyodāte**, pabhassareti vuttaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayānaṃ ghātena vihatarāgādi-aṅgaṇattā **anaṅgaṇe**. Anaṅgaṇattāyeva **vigatūpakkilēse**. Aṅgaṇena hi taṃ cittaṃ upakkilissati. Subhāvitattā **mudubhūte**, vasībhāvappatteti vuttaṃ hoti. Vase vattamānaṃ hi cittaṃ mudunti vuccati. Muduttāyeva ca **kammaniye**, kammakkhame kammayoggeti vuttaṃ hoti. Mudum hi cittaṃ kammaniyaṃ hoti sudantamiva suvaṇṇaṃ, taṃ ubhayampi subhāvitattāyevāti. Yathāha “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ bhāvitam bahuḷikataṃ muduṇca hoti kammaniyaṃ, yathayidaṃ bhikkhave cittaṃ”ti¹.

Etesu parisuddhabhāvādīsu ṭhitattā **ṭhite**. Ṭhitattāyeva **āneñjappatte**, acale niriñjaneti vuttaṃ hoti. Mudukammaññaabhāvena vā attano vase ṭhitattā **ṭhite**. Saddhādīhi pariggahitattā **āneñjappatte**. Saddhāpariggahitaṃ hi cittaṃ assaddhiyena na iñjati. Vīriyapariggahitaṃ kosajjena na iñjati. Satipariggahitaṃ pamādena na iñjati. Samādhipariggahitaṃ uddhaccena na

1. Am 1. 4 piṭṭhe.

iñjati. Paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati. Obhāsagataṃ kilesandhakārena na iñjati. Imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ āneñjappattaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya.

Aparo nayo, catutthajjhānasamādhinā **samāhite**. Nīvaraṇadūrabhāvena **parisuddhe**. Vitakkādisamatikkamena **pariyodāte**.

Jhānapaṭilābhapaccayānaṃ icchāvacarānaṃ abhāvena **anaṅgaṇe**.

Abhijjhādīnaṃ cittassa upakkilesānaṃ vigamena **vigatūpakkilese**.

Ubhayampi cetāṃ Anaṅgaṇasuttavattasuttānusārena¹ veditabbāṃ.

Vasippattiya **mudubbhūte**. Iddhipādabhāvūpagamena **kammaniye**.

Bhāvanāpāripūriyā paṇītabhāvūpagamena **ṭhite āneñjappatte**. Yathā āneñjappattaṃ hoti, evaṃ ṭhiteti attho. Evampi aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya pādaḥkaṃ padaṭṭhānabhūtanti.

Dasa-iddhikathā

369. **Iddhividhāya cittaṃ abhinīharati abhininnāmetīti** ettha ijghanatṭhena **iddhi**, nipphatti-atthena paṭilābhatṭhena cāti vuttaṃ hoti. Yañhi nipphajjati paṭilabbhati ca, taṃ ijhatīti vuccati. Yathāha “kāmaṃ kāmayaṃānassa, tassa cetāṃ samijjhatī”ti². Tathā “nekkhammaṃ ijhatīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriyaṃ. Arahattamaggo ijhatīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriyaṃ”ti³.

Aparo nayo, ijghanatṭhena iddhi. Upāyasampadāyetamadhivacanaṃ. Upāyasampadā hi ijjhati adhippetaphalappasavanato. Yathāha “ayaṃ kho Citto gahapati sīlavā kalyāṇadhammo sace paṇidahissati ‘anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattī’ti, tassa kho ayaṃ ijjhissati sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”ti⁴.

Aparo nayo, etāya sattā ijjhantīti iddhi. **Ijjhantīti** iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti vuttaṃ hoti. Sā dasavidhā. Yathāha “**kati iddhiyoti**”⁵ dasa iddhiyo”. Puna caparaṃ āha “katamā dasa

1. Ma 1. 29, 43 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 399 piṭṭhe.

3. Paṭisaṃ 404 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 491 piṭṭhe.

5. Yathāha iddhiyoti (sabbattha)

6. Paṭisaṃ 3. 83 piṭṭhe.

iddhiyo. Adhiṭṭhānā iddhi, vikubbanā iddhi, manomayā iddhi, ñāṇavipphārā iddhi, samādhivipphārā iddhi, ariyā iddhi, kammavipākajā iddhi, puññavato iddhi, vijjāmayā iddhi, tattha tattha sammāpayogapaccayā ijghanatṭhena iddhī”ti¹.

370. Tattha “pakatiyā eko bahukaṃ āvajjati. Sataṃ vā sahasaṃ vā sataśahassaṃ vā āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti ‘bahuko homī’ti”² evaṃ vibhajitvā dassitā iddhi adhiṭṭhānavasena nipphannattā **adhiṭṭhānā iddhi** nāma. (1)

371. “So pakativāṇṇaṃ vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā dasseti nāgavaṇṇaṃ vā -pa- vividhampi senābyūhaṃ dasseti”ti³ evaṃ āgatā iddhi pakativāṇṇavijahanavikāravasena pavattattā **vikubbanā iddhi** nāma. (2)

372. “Idha bhikkhu imamahā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ”ti⁴ iminā nayena āgatā iddhi sarīrabbhantare aññasseva manomayassa sarīrassa nipphattivasena pavattattā **manomayā iddhi** nāma. (3)

373. Ñāṇuppattito⁵ pana pubbe vā pacchā vā taṃkhaṇe vā ñāṇānubhāvanibbatta viseso **ñāṇavipphārā iddhi** nāma. Vuttañhetam “aniccānupassanāya niccasaññāya pahānatṭho ijhatīti ñāṇavipphārā iddhi -pa- arahattamaggena sabbakilesānaṃ pahānatṭho ijhatīti ñāṇavipphārā iddhi. Āyasmato Bākkulassa ñāṇavipphārā iddhi. Āyasmato Saṃkiccassa ñāṇavipphārā iddhi. Āyasmato Bhūtapālassa ñāṇavipphārā iddhī”ti⁶.

Tattha **āyasmā Bākkulo** daharova maṅgaladivase nadiyā nhāpiyamāno dhātiyā pamādena sote patito. Tameṇaṃ maccho gilitvā Bārāṇasītiṭṭhaṃ agamāsi. Tatra taṃ macchabandho gahetvā seṭṭhibhāriyāya vikkiṇi. Sā macche sinehaṃ uppādetvā ahameva naṃ pacissāmīti phālentī macchakucchiyaṃ suvaṇṇabimbaṃ viya dārakaṃ disvā putto me laddhoti somanassajātā ahosi. Iti macchakucchiyaṃ arogabhāvo āyasmato

1. Paṭisaṃ 383 piṭṭhe.

4. Paṭisaṃ 389 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ 385 piṭṭhe.

5. Ñāṇappavattito (Ka-Sī, Syā)

3. Paṭisaṃ 388 piṭṭhe.

6. Paṭisaṃ 389 piṭṭhe.

Bākkulassa pacchimabhavikassa tena attabhāvena paṭilabhitabba-
arahattamaggañāṇānubhāvena nibbattattā ñāṇavipphārā iddhi nāma. Vatthu
pana vitthārena kathetabban¹.

Samkiccatherassa pana gabbhagatasseva mātā kālamakāsi. Tassā
citakam āropetvā sūlehi vijjhitvā jhāpiyamānāya dārako sūlakoṭiyā
akkhikūṭe pahāram labhitvā saddam akāsi. Tato dārako jīvatīti otāretvā
kucchīm phāletvā dārakam ayyikāya adamsu. So tāya paṭijaggito
vuddhimanvāya pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattam pāpuṇi². Iti
vuttanayeneva dārucitakāya arogabhāvo āyasmato Samkiccassa
ñāṇavipphārā iddhi nāma.

Bhūtapālādārakassa pana pitā Rājagahe daliddamanusso. So dārūnam
atthāya sakaṭena aṭavim gantvā dārubbhāram katvā sāyam
nagaradvārasamīpaṃ patto. Athassa goṇā yugam ossajjitvā nagaram
pavisimsu. So sakaṭamūle puttakam nisīdāpetvā goṇānam anupadam
gacchanto nagameva pāvisi. Tassa anikkhantasseva dvāram pihitam.
Dārakassa vālayakkhānucaritepi bahinagare tiyāmarattim arogabhāvo
vuttanayeneva ñāṇavipphārā iddhi nāma. Vatthu³ pana vitthāretabban. (4)

374. Samādhito pubbe vā pacchā vā taṃkhaṇe vā
samathānubhāvanibbatto viseso **samādhivipphārā iddhi**. Vuttañhetam
“paṭhamajjhānena nīvaraṇānam pahānaṭṭho ijjatīti samādhivipphārā iddhi
-pa- nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ākiñcaññāyatanasaññāya
pahānaṭṭho ijjatīti samādhivipphārā iddhi. Āyasmato Sāriputtassa
samādhivipphārā iddhi, āyasmato Sañjīvassa, āyasmato Khāṇukkoṇḍaññassa,
Uttarāya upāsikāya, Sāmāvatīyā upāsikāya samādhivipphārā iddhī”ti⁴.

Tattha yadā **āyasmato Sāriputtassa** Mahāmoggallānattherena saddhim
Kapotakandarāyam viharato juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi ajjhokāse
nisinnassa eko duṭṭhayakkho sahāyakena yakkhena vāriyamānopi sīse
pahāramadāsi. Yassa meghassa viya

1. Ma-Ṭṭha 3. 135; Aṃ-Ṭṭha 1 Etadaggavaggepi. 2. Dhamma-Ṭṭha 8 vagge vitthāro.

3. Dhamma-Ṭṭha 21 vagge.

4. Paṭisam 389 piṭṭhe.

gajjato¹ saddo ahosi. Tadā thero tassa paharaṇasamaye samāpattim appesi. Athassa tena pahārena na koci ābādho ahosi. Ayaṃ tassāyasmato samādhivipphārā iddhi. Vatthu pana Udāne² āgatameva.

Sañjīvattheraṃ pana nirodhasamāpannaṃ kālakatoti³ sallakkhetvā gopālakādayo tiṇakatthagomayāni saṅkaḍḍhetvā aggim āmaṃsu. Therassa cīvare aṃsumattampi najjhāyittha. Ayamassa anupubbasaṃpattivasena pavattasamathānubhāvanibhattattā samādhivipphārā iddhi. Vatthu pana sutte⁴ āgatameva.

Khāṇukopaṇḍānātthero pana pakatiyāva samāpattibahulo. So aññatarasmim araṇṇe rattiṃ samāpattim appetvā nisīdi. Pañcasatā corā bhaṇḍakaṃ thenetvā gacchantā “idāni amhākaṃ anupathaṃ āgacchantā natthi”ti vissamitukāma bhaṇḍakaṃ oropayamānā “khāṇuko ayan”ti maññamānā therasseva upari sabbabhaṇḍakāni ṭhapesum. Tesam vissamitvā gacchantānaṃ paṭhamam ṭhapitabhaṇḍakassa gahaṇakāle kālāparicchedavasena thero vuṭṭhāsi. Te therassa calanākāraṃ disvā bhītā viravimsu. Thero “mā bhāyittha upāsakā, bhikkhu ahan”ti āha. Te āgantvā vanditvā theragatena pasādena pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇimsu⁵. Ayamettha pañcahi bhaṇḍakasatehi ajjhotthaṭṭassa therassa ābādhābhāvo samādhivipphārā iddhi.

Uttarā pana upāsikā Puṇṇasetṭhissa⁶ dhītā. Tassā Sirimā nāma gaṇikā issāpakatā tattatelakaṭāhaṃ sīse āsiñci. Uttarā taṃkhaṇaṇṇeva mettaṃ samāpajji. Telaṃ pokkharapattato udakabindu viya vivaṭṭamānaṃ agamāsi. Ayamassā samādhivipphārā iddhi. Vatthu⁷ pana vitthāretabbaṃ.

Sāmāvatī nāma Udenassa raṇṇo aggamaheṣī. Māgaṇḍiya⁸ brāhmaṇo attano dhītāya aggamaheṣiṭṭhānaṃ patthayamāno tassā vīṇāya

1. Gajjayato (Sī), gajjito (Syā, Ka)

2. Khu 1. 123 piṭṭhe.

3. Kālākatoti (Ka)

4. Ma 1. 409 piṭṭhe.

5. Dhamma-Ṭṭha 8 vagge.

6. Puṇṇakasetṭhissa (sabbattha)

7. Dhamma-Ṭṭha 17 vagge; Aṃ-Ṭṭha 1 Etadaggavaggepi.

8. Māgaṇḍiya (Sī, I)

āsīvisam pakkhipāpetvā rājānam āha “mahārāja Sāmāvatī tam māretukāmā vīṇāya āsīvisam gahetvā pariharatī”ti. Rājā tam disvā kupito Sāmāvatīm vadhissāmīti dhanum āropetvā visapītam khurappam sannayhi. Sāmāvatī saparivārā rājānam mettāya phari. Rājā neva saram khipitum na oropetum sakkonto vedhamāno aṭṭhāsi. Tato nam devī āha “kim mahārāja kilamasī”ti. Āma kilamāmīti. Tena hi dhanum oropēhīti. Saro rañño pādamūleyeva pati. Tato nam devī “mahārāja appaduṭṭhassa nappadussitabban”ti ovadī¹. Iti rañño saram muñcitum avisahanabhāvo Sāmāvatīyā upāsikāya samādhivipphārā iddhīti. (5)

375. Paṭikkulādīsu appaṭikkūlasaṇṇivihārādikā pana **ariyā iddhi** nāma. Yathāha “katamā ariyā iddhi, idha bhikkhu sace ākaṅkhati ‘paṭikkūle appaṭikkūlasaṇṇī vihareyyan’ti, appaṭikkūlasaṇṇī tattha viharati -pa-upekkhako tattha viharati sato sampajāno”ti². Ayañhi cetovasippattānam ariyānamyeva sambhavato **ariyā iddhī**ti vuccati.

Etāya hi samannāgato khīṇāsavo bhikkhu paṭikkūle anīṭṭhe vatthusmim metthāpharaṇam vā dhātumanasikāram vā karonto appaṭikkūlasaṇṇī viharati. Appaṭikkūle iṭṭhe vatthusmim asubhapharaṇam vā aniccanti manasikāram vā karonto paṭikkūlasaṇṇī viharati. Tathā paṭikkūlapaṭikkūlesu tadeva mettāpharaṇam vā dhātumanasikāram vā karonto appaṭikkūlasaṇṇī viharati. Appaṭikkūlapaṭikkūlesu ca tadeva asubhapharaṇam vā aniccanti manasikāram vā karonto paṭikkūlasaṇṇī viharati. Cakkhunā rūpam disvā neva sumano hotīti-ādinā nayena vuttam pana chaḷaṅgupekkham pavattayamāno paṭikkūle ca appaṭikkūle ca tadubhayaṃ abhinivajjitvā upekkhako viharati sato sampajāno. Paṭisambhidāyañhi “katham paṭikkūle appaṭikkūlasaṇṇī viharati. Anīṭṭhasmim vatthusmim mettāya vā pharati dhātuso vā upasamharatī”ti-ādinā² nayena ayameva attho vibhatto. Ayaṃ³ cetovasippattānam ariyānamyeva sambhavato ariyā iddhīti vuccati. (6)

1. Dhamma-Ṭṭha 2 vage; Am-Ṭṭha 1 Etadaggavaggepi.

2. Paṭisam 390 piṭṭhe.

3. Iti (Syā, I), iti ayaṃ (?)

376. Pakkhī-ādīnaṃ pana vehāsagamanādikā **kammavipākajā iddhi** nāma. Yathāha “katamā kammavipākajā iddhi. Sabbesaṃ pakkhīnaṃ sabbesaṃ devānaṃ ekaccānaṃ manussānaṃ ekaccānaṃ vinipātikānaṃ ayaṃ kammavipākajā iddhī”ti¹. Ettha hi sabbesaṃ pakkhīnaṃ jhānaṃ vā vipassanaṃ vā vināyeva ākāsaṃ gamaṇaṃ. Tathā sabbesaṃ devānaṃ paṭhamakappikānaṃ ekaccānaṃ manussānaṃ. Tathā Piyaṅkaramātā² yakkhinī Uttaramātā² Phussamittā Dhammaguttāti evamādīnaṃ ekaccānaṃ vinipātikānaṃ ākāsaṃ gamaṇaṃ kammavipākajā iddhīti. (7)

377. Cakkavatti-ādīnaṃ vehāsagamanādikā pana **puññavato iddhi** nāma. Yathāha “katamā puññavato iddhi. Rājā cakkavattī vehāsaṃ gacchitī saddhīm caturaṅginīyā senāya antamaso assabandhagobandhapurise upādāya. Jotikassa gahapatissa puññavato iddhi. Jaṭīlakassa gahapatissa puññavato iddhi. Ghositassa³ gahapatissa puññavato iddhi. Meṇḍakassa gahapatissa puññavato iddhi. Pañcannaṃ mahāpuññānaṃ puññavato iddhī”ti¹. Saṅkhepato pana paripākaṃ gate puññasambhāre ijjanakaviseso puññavato iddhi.

Ettha ca **Jotikassa**⁴ gahapatissa pathaviṃ bhinditvā maṇipāsādo uttahi. Catusatthi ca kapparukkhāti ayamassa puññavato iddhi. **Jaṭīlakassa**⁴ asītihaṭṭho suvaṇṇapabbato nibbatti. **Ghositassa** sattasu ṭhānesu mārāṇatthāya upakkame katepi arogabhāvo puññavato iddhi. **Meṇḍakassa**⁵ ekakarīsamatte⁶ padese sattaratanamayānaṃ Meṇḍakānaṃ pātubhāvo puññavato iddhi. Pañcamahāpuññā nāma Meṇḍakasetthi, tassa bhariyā Candapadumasirī, putto Dhanañcayasetthi, suṇisā Sumanadevī, dāso Puṇṇo nāmāti. Tesu setthissa sīsaṃ nhātassa ākāsaṃ ullokanakāle aḍḍhateḷasakoṭṭhasahassāni ākāsaṃ rattasālīnaṃ pūrenti. Bhariyāya nālīkodanamattampi gahetvā sakalajambudīpavāsike parivisaṃmānāya bhattaṃ na khīyati. Puttassa sahasatthavikaṃ gahetvā sakalajambudīpavāsikānampi dentassa kahāpaṇā na khīyanti. Suṇisāya

1. Paṭisaṃ 391 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 211, 212 piṭṭhesu.

3. Ghosakassa (Syā), Ghosikassa (Ka)

4. Vitthāravatthu Dhamma-Ṭṭha 26 vagge.

5. Vitthāravatthu Dhamma-Ṭṭha 18 vagge; Vi 3. 337 piṭṭhepi.

6. Ekakasitamatte (Syā, Ka) aṭṭhakarīsamatte (Dhamma-Ṭṭha)

ekaṃ vīhitumbaṃ gahetvā sakalajambudīpavāsikānampi bhājayamānāya dhaññaṃ na khīyati. Dāsassa ekena naṅgalena kasato ito satta ito sattāti cuddasa maggā honti¹. Ayaṃ nesaṃ puñṇavato iddhi. (8)

378. Vijjādhārādīnaṃ vehāsagamanādikā pana **vijjāmayā iddhi**. Yathāha “katamā vijjāmayā iddhi. Vijjādhārā vijjāṃ parijapitvā² vehāsaṃ gacchanti. Ākāse antalikkhe hatthimpi dassenti -pa- vividhampi senābyūhaṃ dassenti”³. (9)

379. Tena tena pana sammāpayogena tassa tassa kammaṣṣa ijjhaṇaṃ **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhaṇaṭṭhena iddhi**. Yathāha “nekkhammena kāmaccchandassa pahānaṭṭho ijjhatīti tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhaṇaṭṭhena iddhi -pa- arahattamaggena sabbakilesānaṃ pahānaṭṭho ijjhatīti tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhaṇaṭṭhena iddhī”⁴. Ettha ca paṭipattisaṅkhātasseva sammāpayogassa dīpanavasena purimāpālisadisāva Pāli āgatā. Aṭṭhakathāyaṃ pana sakaṭabyūhādikaraṇavasena yaṃkiñci sippakammaṃ yaṃkiñci vejjakammaṃ tiṇṇaṃ bedānaṃ uggahaṇaṃ tiṇṇaṃ piṭakānaṃ uggahaṇaṃ antamaso kasanavapanādīni upādāya taṃ taṃ kammaṃ katvā nibbattaviseso tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhaṇaṭṭhena iddhīti āgatā. (10)

Iti imāsu dasasu iddhīsu iddhividhāyāti imasmiṃ pade adhiṭṭhānā iddhiyeva āgatā. Imasmiṃ panatthe vikubbanā manomayā iddhiyopi icchitabbā eva.

380. **Iddhividhāyāti** iddhikoṭṭhāsāya, iddhivikappāya vā. **Cittaṃ abhinīharati abhininnāmetīti** so bhikkhu vuttappakāravasena tasmiṃ citte abhiññāpādake jāte iddhividhādhigamatthāya parikammacittaṃ abhinīharati kasiṇārammaṇato apanetvā iddhividhābhimukhaṃ peseti. **Abhininnāmetīti** adhigantabba-iddhipoṇaṃ iddhipabbhāraṃ karoti. **Soti** so evaṃ katacittābhinihāro bhikkhu. **Anekavihitanti** anekavidhaṃ nānappakāraṃ. **Iddhividhanti** iddhikoṭṭhāsaṃ. **Paccanubhotīti** paccanubhavati,

1. Vitthāravatthu Dhamma-Ṭṭha 18 vage; Vi 3. 337 piṭṭhepi.

2. Parijappitvā (Syā), parijappetvā (Ka) 3. Paṭisaṃ 391 piṭṭhe. 4. Paṭisaṃ 391 piṭṭhe.

phusati sacchikaroti pāpuṇātīti attho. Idānissa anekavihitabhāvaṃ dassento “ekopi hutvā”ti-ādimāha. Tattha **ekopi hutvā**ti iddhikaraṇato pubbe¹ pakatiyā ekopi hutvā. **Bahudhā hotī**ti bahūnaṃ santike caṅkhamitukāmo vā sajjhāyaṃ vā kattukāmo paṇhaṃ vā pucchitukāmo hutvā satampi saḥassampi hoti. Kathampanāyamevaṃ hoti. Iddhiyā catasso bhūmiyo cattāro pādā aṭṭha padāni soḷasa ca mūlāni sampādetvā nāṇena adhiṭṭhahanto.

381. Tattha **catasso bhūmiyoti** cattāri jhānāni veditabbāni. Vuttañhetam Dhammasenāpatinā “iddhiyā katamā catasso bhūmiyo. Vivekajabhūmi paṭhamam jhānam. Pītisukhabhūmi duttiyam jhānam. Upekkhāsukhabhūmi tatiyam jhānam. Adukkhamasukhabhūmi catuttham jhānam. Iddhiyā imā catasso bhūmiyo iddhilābhāya iddhipaṭilābhāya iddhivikubbanatāya iddhivisavitāya iddhivasitāya iddhivesārajjāya saṃvattantī”ti². Ettha ca purimāni tīṇi jhānāni yasmā pītipharaṇena ca sukhapharaṇena ca sukhasaññaṇa lahusaññaṇa okkamitvā lahumudukammaññakāyo iddhiṃ pāpuṇāti, tasmā iminā pariyāyena iddhilābhāya saṃvattanato sambhārabhūmiyoti veditabbāni. Catutthajjhānampana iddhilābhāya pakatibhūmiyeva.

382. **Cattāro pādā**ti cattāro iddhipādā veditabbā. Vuttañhetam “iddhiyā katame cattāro pādā. Idha bhikkhu chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādāṃ bhāveti. Vīriya. Citta. Vīmaṃsāsamādhipadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhipādāṃ bhāveti. Iddhiyā ime cattāro pādā iddhilābhāya -pa- iddhivesārajjāya saṃvattantī”ti³. Ettha ca chandahetuko chandādhiko vā samādhi **chandasamādhi**. Kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā **padhānasaṅkhārā**. Catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyassetam adhivacanaṃ. **Samannāgatanti** chandasamādhinā ca padhānasaṅkhārehi ca upetaṃ. **Iddhipādanti** nipphattipariyāyena vā ijjhanaṭṭhena,⁴ ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhīti saṅkham gatānaṃ abhiññācittasampayuttānaṃ

1. Pubbeva (Sī, Syā, Ka)

3. Paṭisaṃ 384 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ 384 piṭṭhe.

4. Ijjhanaṭṭhena iddhi, (Syā)

chandasaṃādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ
sesacittacetasaṅkarāsinti attho. Vuttañhetam “iddhipādoti tathābhūtaṃ
vedanākkhandho -pa- viññāṇakkhandho”ti¹.

Atha vā pajjate anenāti pādo. Pāpuṇīyatīti attho. Iddhiyā pādo
iddhipādo. Chandādīnametaṃ adhivacanam. Yathāha “chandañce bhikkhave
bhikkhu nissāya labhati samādhim, labhati cittassekaggataṃ, ayaṃ vuccati
chandasaṃādhi. So anuppannānaṃ pāpakānaṃ -pa- padahati, ime vuccanti
padhānasaṅkhārā. Iti ayaṃ chando ayaṃ chandasaṃādhi ime ca
padhānasaṅkhārā, ayaṃ vuccati bhikkhave
chandasaṃādhipadhānasaṅkhārasamannāgato iddhipādo”ti². Evaṃ
sesiddhipādesupi attho veditabbo.

383. **Aṭṭha padānīti** chandādīni aṭṭha veditabbāni. Vuttañhetam “iddhiyā
katamāni aṭṭha padāni. Chandañce bhikkhu nissāya labhati samādhim,
labhati cittassekaggataṃ, chando na samādhi, samādhi na chando. Añño
chando. Añño samādhi. Vīriyañce bhikkhu. Cittañce bhikkhu. Vīmaṃsañce
bhikkhu nissāya labhati samādhim, labhati cittassekaggataṃ. Vīmaṃsā na
samādhi, samādhi na vīmaṃsā. Aññā vīmaṃsā. Añño samādhi. Iddhiyā
imāni aṭṭha padāni iddhilābhāya -pa- iddhivesārajjāya saṃvattantī”ti³. Ettha
hi iddhipuppādetukāmatāchando samādhinā ekato niyuttova iddhilābhāya
saṃvattati. Tathā vīriyādayo. Tasmā imāni aṭṭhapadāni vuttānīti veditabbāni.

384. **Soḷasa mūlānīti** soḷasahi ākārehi āneñjatā cittassa veditabbā.
Vuttañhetam “iddhiyā kati mūlāni, soḷasa mūlāni anonataṃ⁴ cittaṃ kosajje
na iñjatīti āneñja, anannataṃ⁵ cittaṃ uddhacce na iñjatīti āneñjam,
anabhinataṃ cittaṃ rāge na iñjatīti āneñjam, anapanataṃ cittaṃ byāpāde na
iñjatīti āneñjam, anissitaṃ cittaṃ diṭṭhiyā na iñjatīti āneñjam,
appaṭibaddhaṃ cittaṃ chandarāge na iñjatīti āneñjam, vippamuttaṃ cittaṃ
kāmarāge na iñjatīti āneñjam, viśaṃyuttaṃ cittaṃ kilese na iñjatīti āneñjam,
vimariyādikataṃ cittaṃ kilesamariyāde na iñjatīti āneñjam, ekattagata
cittaṃ nānattakilese na iñjatīti āneñjam, saddhāya

1. Vibhaṅga 226 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 234 piṭṭhe.

3. Paṭisaṃ 384 piṭṭhe.

4. Anonataṃ (I, Ka)

5. Anupṇataṃ (I, Ka)

pariggahitaṃ cittaṃ assaddhiye na iñjatīti āneñjaṃ, vīriyena pariggahitaṃ cittaṃ kosajje na iñjatīti āneñjaṃ, satiyā pariggahitaṃ cittaṃ pamāde na iñjatīti āneñjaṃ, samādhinā pariggahitaṃ cittaṃ uddhacce na iñjatīti āneñjaṃ, paññāya pariggahitaṃ cittaṃ avijjāya na iñjatīti āneñjaṃ, obhāsagataṃ cittaṃ avijjandhakāre na iñjatīti āneñjaṃ, iddhiyā imāni soḷasa mūlāni iddhiḷābhāya -pa- iddhivesārajjāya saṃvattantī”ti¹.

Kāmañca esa attho evaṃ samāhite citteti-ādināpi siddhoyeva, paṭhamajjhānādīnaṃ pana iddhiyā bhūmipāda pada mūlabhāvadassanatthaṃ puna vutto. Purimo ca suttesu āgatanayo. Ayaṃ Paṭisambhidāyaṃ. Iti ubhayattha asammohatthampi puna vutto.

385. **Ñāṇena adhiṭṭhahantoti** svāyamete iddhiyā bhūmi pāda padabhūte dhamme sampādetvā abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace sataṃ icchatī “sataṃ homi sataṃ homī”ti parikammaṃ katvā puna abhiññāpādakaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti, adhiṭṭhānacittena saheva sataṃ hoti. Sahassādīsupi eseṇa nayo. Sace evaṃ na ijjhati puna parikammaṃ katvā duttiyampi samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṃ. Saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ hi ekavāraṃ ddevāraṃ samāpajjituṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. Tattha pādakajjhānacittaṃ nimittārammaṇaṃ. Parikammacittāni satārammaṇāni vā saḥassārammaṇāni vā, tāni ca kho vaṇṇavasena, no paṇṇattivasena. Adhiṭṭhānacittampi tatheva satārammaṇaṃ vā saḥassārammaṇaṃ vā. Taṃ pubbe vuttaṃ appanācittamiva gotrabhu-anantaraṃ ekameva uppajjati rūpāvacaracatutthajjhānikaṃ.

386. Yampi Paṭisambhidāyaṃ vuttaṃ “pakatīyā eko bahukaṃ āvajjati sataṃ vā saḥassaṃ vā sataḥsaḥsaṃ vā, āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti ‘bahuko homī’ti, bahuko hoti, yathā **āyasmā Cūlapanthako**”ti². Tatrāpi **āvajjatīti** parikammavaseneva vuttaṃ. **Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātīti** abhiññāñāṇavasena vuttaṃ. Tasmā bahukaṃ āvajjati, tato tesampi parikammacittānaṃ avasāne samāpajjati, samāpattito vuṭṭhahitvā puna bahuko homīti āvajjitvā tato paraṃ pavattānaṃ tiṇṇaṃ catunnaṃ vā pubbabhāgacittānaṃ anantarā uppannaena sannitṭhāpanavasena

1. Paṭisaṃ 384 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ 385 piṭṭhe.

adhiṭṭhānanti laddhanāmena ekeneva abhiññāñāṇena adhiṭṭhātīti evamettha attho daṭṭhabbo.

Yaṃ pana vuttaṃ “yathā āyasmā Cūḷapanthako”¹ti, taṃ bahudhābhāvassa kāyasakkhidassanattamaṃ vuttaṃ. Taṃ pana vatthunā dīpetabbaṃ. Te kira dvebhātaro panthe jātattā panthakāti nāmaṃ labhimsu. Tesāṃ jeṭṭho Mahāpanthako, so pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Arahā hutvā Cūḷapanthakaṃ pabbājetvā—

Padumaṃ¹ yathā kokanadaṃ sugandhaṃ,
Pāto siyā phullamavītagandhaṃ.
Aṅgīrasaṃ passa virocamānaṃ,
Tapantaṃ mādiccamivantalikkheti²—

Imaṃ gāthaṃ adāsi. So taṃ catūhi māsehi paṇaṃ kātuṃ nāsakkihi. Atha naṃ thero abhabbo tvaṃ sāsane viharato nīhari. Tasmañca kāle thero bhadduddesako hoti. Jīvako therāṃ upasaṅkamitvā sve bhante Bhagavatā saddhiṃ pañcabhikkhusatāni gahetvā amhākaṃ gehe bhikkhaṃ gaṇhathāti āha. Theropi ṭhapetvā Cūḷapanthakaṃ sesānaṃ adhivāseṃti adhivāsesi.

Cūḷapanthako dvārakoṭṭhake ṭhatvā rodati. Bhagavā dibbacakkhunā disvā taṃ upasaṅkamitvā kasmā rodasīti āha. So taṃ pavattimācikkhi. Bhagavā na sajjhāyaṃ kātuṃ asakkonto mama sāsane abhabbo nāma hoti, mā soci bhikkhūti taṃ bāhāyaṃ gahetvā vihāraṃ pavisitvā iddhiyā pilotikakhaṇḍaṃ abhinimminivā adāsi, handa bhikkhu imaṃ parimajjanto rajoharaṇaṃ rajoharaṇanti punappunaṃ sajjhāyaṃ karohīti. Tassa tathā karoto taṃ kāḷavaṇṇaṃ ahosi. So parisuddhaṃ vatthaṃ, natthettha doso, attabhāvassa paṇāyaṃ dosoti saññāṃ paṭilabhitvā pañcasu khandhesu ñāṇaṃ otāretvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā anulomato gotrabhusamīpaṃ pāpesi. Athassa Bhagavā obhāsagāthā abhāsi—

“Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccati,
Rāgassetāṃ adhivācanaṃ rajoti.
Etaṃ rajaṃ vippajahitvā paṇḍitā,
Viharanti te vigatarajassa³ sāsane.

1. Padmaṃ (Syā, Ka)

2. Am 2. 209 piṭṭhe.

3. Vītarajassa (Ka)

Doso -pa-.

Moho rajo na ca pana reṇu vuccati,
 Mohassetam̐ adhivacanam̐ rajoti.
 Etam̐ rajam̐ vippajahitvā paṇḍitā,
 Viharanti te vigatarajassa sāsane”ti¹.

Tassa gāthāpariyosāne catupaṭṭisambhidāchaḷabhiññāparivārā
 navalokuttaradhammā hatthagatāva ahesum̐.

Satthā dutiyadivase Jīvākassa geham̐ agamāsi saddhim̐
 bhikkhusam̐ghena. Atha dakkhiṇodakāvasāne yāguyā diyyamānāya hatthena
 pattam̐ pidahi. Jīvako kim̐ bhanteti pucchi. Vihāre eko bhikkhu atthīti. So
 purisam̐ pesesi “gaccha ayyam̐ gahetvā sīgham̐ ehī”ti. Vihārato nikkhante
 pana Bhagavati,

Sahassakkhattumattānam̐, nimminivāna Panthako.
 Nisīda’mbavane ramme, yāva kālappavedanāti².

Atha so puriso gantvā kāsāvehi ekapajjotam̐ ārāmam̐ disvā āgantvā
 bhikkhūhi bharito bhante ārāmo, nāham̐ jānāmi katamo so ayyoti āha. Tato
 nam̐ Bhagavā āha “gaccha yam̐ paṭhamam̐ passasi, tam̐ cīvarakaṇṇe gahetvā
 ‘Satthā tam̐ āmanteti’ti vatvā ānehī”ti. So tam̐ gantvā therasseva cīvarakaṇṇe
 aggahesi. Tāvadeva sabbepi nimmitā antaradhāyimsu. Thero “gaccha tvan”ti
 tam̐ uyyojetvā mukhadhovanādisarīrakiccam̐ niṭṭhapetvā paṭhamataram̐
 gantvā pattāsane nisīdi. Idam̐ sandhāya vuttam̐”yathā āyasmā
 Cūḷapanthako”ti.

Tatra ye te bahū nimmitā te aniyametvā nimmitattā iddhimatā sadisāva
 honti. Tṭhānaniṣajjādīsu vā bhāsitatupphībhāvādīsu vā yam̐ yam̐ iddhimā
 karoti, tam̐ tadeva karonti. Sace pana nānāvaṇṇe kātukāmo hoti, keci
 paṭhamavaye, keci majjhimavaye, keci pacchimavaye,

1. Mahāni 406 piṭṭhe.

2. Thera 304 piṭṭhe.

tathā dīghakese, upaḍḍhamuṇḍe, muṇḍe, missakese, upaḍḍharattacīvare, paṇḍukacīvare, padabhāṇa dhammakathāsarabhañña pañhapucchana pañhavissajjana rajanapacana cīvarasibbana dhovanādīni karonte aparepi vā nānappakārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontūti-ādīnā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbhaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṃ icchiticchitappakārāyeva hontīti. Esa nayo bahudhāpi hutvā eko hotīti-ādīsu.

Ayampana viseso, iminā bhikkhunā evaṃ bahubhāvaṃ nimminivā puna “ekova hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṃ karissāmi, pañhaṃ pucchissāmi”ti cintetvā vā, “ayaṃ vihāro appabhikkhuko, sace keci āgamissanti ‘kuto ime ettakā ekasadisā bhikkhū, addhā therassa esa ānubhāvo’ti maṃ jānissanti”ti appicchatāya vā antarāva “eko homī”ti icchantena pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti adhiṭṭhātabbhaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṃyeva eko hoti. Evaṃ akaronto pana yathāparicchinna-kālavasena sayameva eko hoti.

387. **Āvibhāvaṃ tirobhāvanti** ettha āvibhāvaṃ karoti tirobhāvaṃ karotīti ayamatto. Idameva hi sandhāya Paṭisambhidāyaṃ vuttam “āvibhāvanti kenaci anāvaṭaṃ hoti appaṭicchannaṃ vivaṭaṃ pākaṭaṃ. Tirobhāvanti kenaci āvaṭaṃ hoti paṭicchannaṃ pihitaṃ paṭikujjitaṃ”ti¹. Tatrāyaṃ iddhiṃ āvibhāvaṃ kātukāmo andhakāraṃ vā ālokaṃ karoti, paṭicchannaṃ vā vivaṭaṃ, anāpāthaṃ vā āpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayañhi yathā paṭicchannopi dūre ṭhitopi vā dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā kātukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya idaṃ andhakāraṭṭhānaṃ āloka-jātaṃ hotūti vā, idaṃ paṭicchannaṃ vivaṭaṃ hotūti vā, idaṃ anāpāthaṃ āpāthaṃ hotūti vā āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti, saha adhiṭṭhānacittena² yathādhiṭṭhitameva hoti. Pare dūre ṭhitāpi passanti. Sayampi passitukāmo passati.

1. Paṭisaṃ 386 piṭṭhe.

2. Saha adhiṭṭhānā (Sī, I, Ka)

388. Etaṃ pana pāṭihāriyaṃ kena katapubbanti? Bhagavatā. Bhagavā hi Cūḷasubhaddāya nimantito Vissakammunā¹ nimmittehi pañcahi kūḷāgārasatehi Sāvattitho sattayojanabbhantaraṃ Sāketam gacchanto yathā Sāketanagaravāsino Sāvattihivāsike,² Sāvattihivāsino ca Sāketavāsike passanti, evaṃ adhiṭṭhāsi. Nagaramajjhe ca otaritvā pathaviṃ dvidhā bhinditvā yāva Avicim ākāsaṃca dvidhā viyūhitvā yāva brahmalokaṃ dassesi.

Devorohaṇenapi ca ayamatto vibhāvetabbo. Bhagavā kira yamakapāṭihāriyaṃ katvā caturāsītīpāṇasahassāni bandhanā pamocetvā atītā Buddhā yamakapāṭihāriyāvasāne kuhiṃ gatāti āvajjitvā Tāvatisabhavanam gatāti addasa. Athekena pādena pathavītaḷaṃ akkamitvā dutiyaṃ Yugandharapabbate patiṭṭhapetvā puna purimapādaṃ uddharitvā Sinerumatthakaṃ akkamitvā tattha Paṇḍukambalasilātale vassaṃ upagantvā sannipatitānaṃ dasasahassacakkavāḷadevatānaṃ ādito paṭṭhāya abhidhammakathaṃ ārabhi. Bhikkhācāravelāya nimmitabuddhaṃ māpesi. So dhammaṃ deseti. Bhagavā nāgalatādantakaṭṭhaṃ khāditvā Anotattadahe mukhaṃ dhovitvā Uttarakurūsu piṇḍapātaṃ gahetvā Anotattadahatīre paribhuñjati. Sāriputtatthero tattha gantvā Bhagavantaṃ vandati. Bhagavā ajja ettakaṃ dhammaṃ desesinti therassa nayaṃ deti. Evaṃ tayo māse abbochinnaṃ abhidhammakathaṃ kathesi. Taṃ sutvā asītikoṭidevatānaṃ dhammābhisamayo ahoṣi.

Yamakapāṭihāriye sannipatitāpi dvādasayojanā parisā Bhagavantaṃ passitvāva gamissāmāti khandhāvāraṃ bandhitvā aṭṭhāsi. Taṃ Cūḷa-anāthapiṇḍikaseṭṭhiyeva sabbapaccayehi upaṭṭhāsi. Manussā kuhiṃ Bhagavāti jānanatthāya Anuruddhattheraṃ yācimsu. Thero ālokaṃ vaḍḍhetvā addasa dibbena cakkhunā tattha vassūpagataṃ Bhagavantaṃ disvā ārocesi.

Te Bhagavato vandanatthāya Mahāmoggallānattheraṃ yācimsu. Thero parisamajjheyeva mahāpathaviyaṃ nimujjitvā Sinerupabbataṃ nibbijhitvā³

1. Vissukammunā (Syā), Visukammunā (Ka)

2. Sāvattihivāsike passanti (Syā)

3. Vinibbijhitvā (Syā)

Tathāgatapādamūle Bhagavato pāde vandamānova ummujjitvā Bhagavantam etadavoca “Jambudīpavāsino bhante Bhagavato pāde vanditvā passitvāva gamissāmāti vadantī”ti. Bhagavā āha “kuhiṃ pana te Moggallāna etarahi jetṭhabhātā Dhammasenāpatī”ti. Saṅkassanagare bhanteti. Moggallāna maṃ daṭṭhukāmā sve Saṅkassanagaraṃ āgacchantu, ahaṃ sve mahāpavāraṇapupphamāsī-uposathadivase Saṅkassanagare otarissāmīti. “Sādhu bhante”ti thero Dasabalaṃ vanditvā āgatamaggeneva oruyha manussānaṃ santikaṃ sampāpuṇi. Gamanāgamanakāle ca yathā naṃ manussā passanti, evaṃ adhiṭṭhāsi. Idaṃ tāvettha Mahāmoggallānatthero āvibhāvapāṭihāriyaṃ akāsi.

So evaṃ āgato taṃ pavattim ārocetvā “dūranti saññaṃ akatvā katapātarāsāva nikkhamathā”ti āha. Bhagavā Sakkassa devaraṇṇo ārocesi “mahārāja sve manussalokaṃ gacchāmī”ti. Devarājā Vissakammaṃ¹ āṇāpesi “tāta sve Bhagavā manussalokaṃ gantukāmo, tisso sopānapantiyo māpehi ekaṃ kanakamayaṃ, ekaṃ rajatamayaṃ, ekaṃ maṇimayaṃ”ti. So tathā akāsi. Bhagavā dutiyadivase Sinerumuddhani ṭhatvā puratthimalokadhātum olokesi, anekāni cakkavālasahassāni vivaṭāni hutvā ekaṅgaṇaṃ viya pakāsimṃsu. Yathā ca puratthimena, evaṃ pacchimenapi uttarenapi dakkhiṇenapi sabbaṃ vivaṭamaddasa. Heṭṭhāpi² yāva Avīci, upari³ yāva Akaniṭṭhabhavanaṃ, tāva addasa.

Taṃ divasaṃ kira lokavivaraṇaṃ nāma ahosi. Manussāpi deve passanti, devāpi manusse. Tattha neva manussā uddhaṃ ulloketi, na devā adho oloketi, sabbe sammukhāva aññaṃaññaṃ passanti. Bhagavā majjhe maṇimayena sopānena otarati, chakāmāvacaradevā vāmapasse kanakamayena, suddhāvāsā ca Mahābrahmā ca dakkhiṇapasse rajatamayena. Devarājā pattacīvaraṃ aggahesi, Mahābrahmā tiyojanikaṃ setacchattaṃ, Suyāmo vālabījaṇiṃ, Pañcasikho Gandhabbaputto tigāvutamattaṃ beḷuvapaṇḍuvīṇaṃ gahetvā Tathāgatassa pūjaṃ karonto otarati. Taṃdivasaṃ Bhagavantam disvā Buddhabhāvāya pihaṃ anuppādetvā ṭhitasatto nāma natthi. Idamettha Bhagavā āvibhāvapāṭihāriyaṃ akāsi.

1. Vissukammaṃ (Syā), Visukammaṃ (Ka)

2. Heṭṭhā ca (Sī)

3. Upari ca (Sī)

Apica Tambapaṇṇidīpe Talaṅgaravāsī¹ Dhammadinnattheropi Tissamahāvihāre cetiyaṅgaṇasmim̐ nisīditvā “tīhi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu apaṇṇakapaṭipadam̐ paṭipanno hotī”ti Apaṇṇakasuttam̐² kathento heṭṭhāmukham̐ bijanīm̐ akāsi, yāva Avīcito ekaṅgaṇam̐ ahoṣi. Tato uparimukham̐ akāsi, yāva brahmalokā ekaṅgaṇam̐ ahoṣi. Thero nirayabhayena tajjetvā saggasukhena ca palobhetvā dhammam̐ desesi. Keci sotāpannā ahesum̐, keci sakadāgāmī anāgāmī arahantoti.

389. Tirobhāvam̐ kātukāmo pana ālokaṁ vā andhakāram̐ karoti, appaṭicchannam̐ vā paṭicchannam̐, āpātham̐ vā anāpātham̐ karoti. Katham̐? Ayañhi yathā appaṭicchannopi samīpe ṭhitopi vā na dissati, evam̐ attānam̐ vā param̐ vā kātukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya “idaṁ ālokaṭṭhānam̐ andhakāram̐ hotū”ti vā, “idaṁ appaṭicchannam̐ paṭicchannam̐ hotū”ti vā, “idaṁ āpātham̐ anāpātham̐ hotū”ti vā āvajjitvā parikkammam̐ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānacittena³ yathādhiṭṭhitameva hoti. Pare samīpe ṭhitāpi na passanti. Sayampi apassitukāmo na passati.

390. Etaṁ pana pāṭihāriyam̐ kena katapubbanti? Bhagavatā. Bhagavā hi yasam̐ kulaputtam̐ samīpe nisinnam̐yeva yathā nam̐ pitā na passati, evamakāsi⁴. Tathā vīsayojanasataṁ Mahākappinassa paccuggamanam̐ katvā tam̐ anāgāmiphale, amaccasahassaṇcassa sotāpattiphale paṭiṭṭhāpetvā, tassa anumaggaṁ āgatā sahasṣitthiparivārā Anojādevī āgantvā samīpe nisinnāpi yathā saparisam̐ rājānam̐ na passati, tathā katvā “api bhante rājānam̐ passathā”ti vutte “kim̐ pana te rājānam̐ gavesitum̐ varam̐, udāhu attānam̐”ti. “Attānam̐ bhante”ti vatvā nisinnāya tassā tathā dhammam̐ desesi, yathā sā saddhim̐ itthisahassena sotāpattiphale paṭiṭṭhāsi, amaccā anāgāmiphale, rājā arahatteti⁵. Apica

1. Talaṅgaravāsī (Syā, I), Vālaṅgaravāsī (Ka)

3. Ettha pana natthi pāṭhabhedo.

5. Dhamma-Ṭṭha 6 vagge; Aṁ-Ṭṭha 1 Etadaggavaggepi.

2. Aṁ 1. 111 piṭṭhe.

4. Vi 3. 22 piṭṭhe.

Tambapaṇṇidīpaṃ āgatadivase yathā attanā saddhiṃ āgate avasese rājā na passati, evaṃ karontena Mahindattherenāpi idaṃ katameva¹.

391. Apica sabbampi pākaṭaṃ pāṭihāriyaṃ āvibhāvaṃ nāma. Apākaṭapāṭihāriyaṃ tirobhāvaṃ nāma. Tattha pākaṭapāṭihāriye iddhipi paññāyati iddhiṃāpi. Taṃ yamapāṭihāriyena dīpetabbaṃ. Tatra hi “idha Tathāgato yamapāṭihāriyaṃ karoti asādhāraṇaṃ sāvakehi. Uparimakāyato aggikkhandho pavattati, heṭṭhimakāyato udakadhārā pavattati”² evaṃ ubhayaṃ paññāyittha. Apākaṭapāṭihāriye iddhiyeva paññāyati, na iddhiṃā. Taṃ Mahakasuttena³ ca Brahmanimantanikasuttena⁴ ca dīpetabbaṃ. Tatra hi āyasmato ca Mahakassa, Bhagavato ca iddhiyeva paññāyittha, na iddhiṃā.

Yathāha—

“Ekamantaṃ nisinno kho Citto gahapati āyasmantaṃ Mahakaṃ etadavoca “sādhu me bhante ayyo Mahako uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ dassetū”^{ti}. Tena hi tvaṃ gahapati ālīnde uttarāsaṅgaṃ paññāpetvā tiṇakalāpaṃ okāsehīti. ‘Evaṃ bhante’^{ti} kho Citto gahapati āyasmato Mahakassa paṭissutvā ālīnde uttarāsaṅgaṃ paññāpetvā tiṇakalāpaṃ okāsesi. Atha kho āyasmā Mahako vihāraṃ pavisitvā⁵ tathārūpaṃ iddhābhisāṅkhāraṃ abhisāṅkhāsi, yathā tālacchiggaḷena ca aggaḷantarikāya ca acci nikkhamitvā tiṇāni jhāpesi, uttarāsaṅgaṃ na jhāpesi”^{ti}³.

Yathā cāha—

“Atha khvāhaṃ bhikkhave tathārūpaṃ iddhābhisāṅkhāraṃ abhisāṅkhāsim ‘ettāvatā brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca saddaṇca me sossanti, na ca maṃ dakkhissantī”^{ti} antarahito imaṃ gāthaṃ abhāsim—

1. Vi-Ṭṭha 1. 55 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ 120 piṭṭhe.

3. Saṃ 2. 481 piṭṭhe.

4. Ma 1. 405 piṭṭhe.

5. Pavisitvā sūcighaṭikaṃ datvā (Ma 1. 405 Pāli)

‘Bhave vāhaṃ bhayaṃ disvā, bhavañca vibhavesinaṃ.
Bhavaṃ nābhivadiṃ kiñci, nandiñca na upādiyin’ti’¹.

392. Tirokuṭṭaṃ² tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāseti ettha **tirokuṭṭanti** parakuṭṭaṃ, kuṭṭassa parabhāganti vuttaṃ hoti. Esa nayo itaresu. **Kuṭṭoti** ca gehabhittiyā etamadhivacanaṃ. **Pākāro**ti gehavihāragāmādīnaṃ parikkhepapākāro. **Pabbatoti** paṇsupabbato vā pāsāṇapabbato vā. **Asajjamānoti** alaggamāno. **Seyyathāpi ākāseti** ākāse viya. Evaṃ gantukāmena pana ākāsakasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya kuṭṭaṃ vā pākāraṃ vā Sinerucakkavāḷesupi aññataraṃ pabbataṃ vā āvajjitvā kataparikammaṃ ākāso hotūti adhiṭṭhātabbo. Ākāsoyeva hoti. Adho otaritukāmassa, uddhaṃ vā ārohitukāmassa susiro hoti, vinivijjhivā gantukāmassa chiddo. So tattha asajjamāno gacchati.

Tipiṭakacūḷābhayaṭṭhero panetthāha, ākāsakasiṇasamāpajjanaṃ āvuso kimatthiyaṃ, kiṃ hatthi-assādīni abhinimminitukāmo hatthi-assādi kasiṇāni samāpajjati, nanu yattha katthaci kasiṇe parikammaṃ katvā aṭṭhasamāpattivasībhāvoyeva pamāṇaṃ. Yaṃ yaṃ icchati, taṃ tadeva hotīti. Bhikkhū āhaṃsu, Pāliyaṃ bhante ākāsakasiṇaṃyeva āgataṃ, tasmā avassametam vattabbanti. Tatrāyaṃ Pāli—

“Pakatiyā ākāsakasiṇasamāpattiyā lābhī hoti. Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ āvajjati. Āvajjitvā nāṇena adhiṭṭhāti ākāso hotūti, ākāso hoti. Tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto kenaci anāvaṇe aparikkhitte asajjamānā gacchanti, evameva so iddhimā cetovasippatto tirokuṭṭaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchati seyyathāpi ākāse”ti³.

1. Ma 1. 405 piṭṭhe.

2. Tirokuḍḍaṃ (Sī, Syā, I)

3. Paṭisaṃ 386 piṭṭhe.

Sace panassa bhikkhuno adhiṭṭhahitvā gacchantassa antarā pabbato vā rukkho vā uṭṭheti, kim puna samāpajjitvā adhiṭṭhātabbanti? Doso natthi. Puna samāpajjitvā adhiṭṭhānaṃ hi upajjhāyassa santike nissayaggahaṇasadisāṃ hoti. Iminā ca pana bhikkhunā ākāso hotūti adhiṭṭhitattā ākāso hotiyeva. Purimādhīṭṭhānabaleneva cassa antarā añño pabbato vā rukkho vā utumayo uṭṭhahissatīti aṭṭhānamevetāṃ. Aññena iddhimatā nimmite pana paṭhamanimmānaṃ balavaṃ hoti. Itarena tassa uddhaṃ vā adho vā gantabbaṃ.

393. **Pathaviyāpi ummujjanimujjanti** ettha ummujjanti uṭṭhānaṃ vuccati. Nimujjanti saṃsīdanaṃ. Ummujjañca nimujjañca ummujjanimujjaṃ. Evaṃ kātukāmena āpokasiṇaṃ samāpajjitvā uṭṭhāya ettake ṭhāne pathavī udakaṃ hotūti paricchinditvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbaṃ. Saha adhiṭṭhānena yathā paricchinne ṭhāne pathavī udakameva hoti. So tattha ummujjanimujjaṃ karoti. Tatrāyaṃ Pāli—

“Pakatiyā āpokasiṇasamāpattiyā lābhī hoti. Pathaviṃ āvajjati. Āvajjitvā nāṇena adhiṭṭhāti udakaṃ hotūti, udakaṃ hoti. So pathaviyā ummujjanimujjaṃ karoti. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto uduke ummujjanimujjaṃ karonti. Evameva so iddhimā cetovasippatto pathaviyā ummujjanimujjaṃ karoti seyyathāpi uduke”ti¹.

Na kevalaṇca ummujjanimujjameva, nhānapānamukhadhovana-bhaṇḍakadhovanādīsu yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ karoti. Na kevalaṇca udakameva, sappitelamadhuphāṇitādīsipi yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ idaṇcidaṇca ettakaṃ hotūti āvajjitvā parikammaṃ katvā adhiṭṭhahantassa yathādhīṭṭhitameva hoti. Uddharitvā bhājanagataṃ karontassa sappi sappimeva hoti. Telādīni telādīniyeva. Udakaṃ udakameva. So tattha temitukāmo temeti, na temitukāmo na temeti. Tasseva ca sā pathavī udakaṃ hoti sesajanassa pathaviyeva. Tattha manussā pattikāpi gacchanti, yānādīhihi gacchanti, kasikammādīnihi karontiyeva. Sace panāyaṃ tesampi udakaṃ

1. Paṭisaṃ 386 piṭṭhe.

hotūti icchati, hotiyeva. Paricchinnakālaṃ pana atikkamitvā yaṃ pakatiyā ghaṭataḷākādīsu udakaṃ, taṃ ṭhapetvā avasesaṃ paricchinnaṭṭhānaṃ pathavīyeva hoti.

394. **Udakepi abhijjamāneti** ettha yaṃ udakaṃ akkamitvā saṃsīdati, taṃ bhijjamānanti vuccati. Viparītaṃ abhijjamānaṃ. Evaṃ gantukāmena pana pathavīkasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ettake ṭhāne udakaṃ pathavī hotūti paricchinditvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbaṃ. Saha adhiṭṭhānena yathā paricchinnaṭṭhāne udakaṃ pathavīyeva hoti. So tattha gacchati, tatrāyaṃ Pāli—

“Pakatiyā pathavīkasiṇasamāpattiyā lābhī hoti. Udakaṃ āvajjati. Āvajjitvā nāṇena adhiṭṭhāti pathavī hotūti, pathavī hoti. So abhijjamāne udae gacchati. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto abhijjamānāya pathaviyā gacchanti, evameva so iddhimā cetovasippatto abhijjamāne udae gacchati seyyathāpi pathaviyan”¹.

Na kevalaṇca gacchati, yaṃ yaṃ iriyāpathaṃ icchati, taṃ taṃ karoti. Na kevalaṇca pathavimeva karoti, maṇisuvaṇṇapabbatarukkhādīsupi yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ vuttanayeneva āvajjitvā adhiṭṭhāti, yathādhiṭṭhitameva hoti. Tasseva ca taṃ udakaṃ pathavī hoti, sesajanassa udakameva, macchakacchapā ca udakakākādayo ca yathāruci vicaranti. Sace paṇāyaṃ aññesampi manussānaṃ taṃ pathaviṃ kātuṃ icchati, karotiyeva. Paricchinnakālātikkamena² pana udakameva hoti.

395. **Pallaṅkena kamatīti** pallaṅkena gacchati. **Pakkhī sakuṇoti** pakkhehi yuttasakuṇo. Evaṃ kātukāmena pana pathavīkasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace nisinno gantumicchati, pallaṅkappamāṇaṃ ṭhānaṃ paricchinditvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbaṃ. Sace nipanno gantukāmo hoti mañcappamāṇaṃ, sace padasā gantukāmo hoti maggappamāṇanti evaṃ yathānurūpaṃ ṭhānaṃ paricchinditvā vuttanayeneva pathavī hotūti adhiṭṭhātabbaṃ, saha adhiṭṭhānena pathavīyeva hoti. Tatrāyaṃ Pāli—

1. Paṭisaṃ 386 piṭṭhe.

2. Paricchinnakālātikkame (I)

“Ākāsepi pallaṅkena kamati seyyathāpi pakkhī sakuṇoti pakatiyā pathavīkasiṇasamāpattiyā lābhī hoti, ākāsaṃ āvajjati. Āvajjitvā nāṇena adhiṭṭhāti pathavī hotūti, pathavī hoti. So ākāse antalikkhe caṅkamatipi tiṭṭhatipi nisīdatipi seyyampi kappeti. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto pathaviyaṃ caṅkamantipi -pa- seyyampi kappenti. Evameva so iddhimā cetovasippatto ākāse antalikkhe caṅkamatipi -pa- seyyampi kappeti”¹.

Ākāse gantukāmena ca bhikkhunā dibbacakkhulābhināpi bhavitabbaṃ. Kasmā? Antare utusamuṭṭhānā vā pabbatarukkhādayo honti, nāgasupaṇṇādayo vā usūyantā māpenti, nesaṃ dassanattamaṃ. Te pana disvā kiṃ kātābanti? Pāda-kajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ākāso hotūti parikammaṃ katvā adhiṭṭhātābbaṃ. Thero panāha “samāpattisamāpajjanaṃ āvuso kimatthiyaṃ, nanu samāhitamevassa cittaṃ, tena yaṃ yaṃ ṭhānaṃ ākāso hotūti adhiṭṭhāti, ākāsoyeva hoti”². Kiñcāpi evamāha, atha kho tirokuṭṭapārihāriye vuttanayeneva paṭipajjitābbaṃ.

Apica okāse orohaṇatthampi iminā dibbacakkhulābhinā bhavitabbaṃ, ayañhi sace anokāse nhānatitthe vā gāmadvāre vā orohati. Mahājanassa pākaṭo hoti. Tasmā dibbacakkhunā passitvā anokāsaṃ vajjetvā okāse otaratīti.

396. Imepi candimasūriye² evaṃmahiddhike evamahānubhāve pāṇinā parāmasati parimajjatīti ettha candimasūriyānaṃ dvācattālīsajanasahassassa upari caraṇena mahiddhikatā, tīsu dīpesu ekakkhaṇe āloka-karaṇena mahānubhāvātā veditabbā. Evaṃ upari caraṇa-āloka-karaṇehi vā mahiddhike teneva mahānubhāve. **Parāmasatīti** pariggaṇhati³ ekadese vā chupati. **Parimajjatīti** samantato ādāsatalaṃ viya parimajjati. Ayampanassa iddhi abhiññāpāda-kajjhānavaseneva ijjhati, natthettha kasiṇasamāpattiniyamo. Vuttañhetarṃ Paṭisambhidāyaṃ—

1. Paṭisaṃ 386 piṭṭhe.

2. Candimasuriye (Sī, Syā, I)

3. Gaṇhati (I)

“Imepi candimasūriye -pa- parimajjati idha so iddhimā cetovasippatto candimasūriye āvajjati, āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti hatthapāse hotūti, hatthapāse hoti. So nisinnako vā nipannako vā candimasūriye pāṇinā āmasati parāmasati parimajjati. Yathā manussā pakatiyā aniddhimanto kiñcideva rūpagataṃ hatthapāse āmasanti parāmasanti parimajjanti, evameva so iddhimā -pa- parimajjati”¹.

Svāyaṃ yadi icchati gantvā parāmasituṃ, gantvā parāmasati, yadi pana idheva nisinnako vā nipannako vā parāmasitukāmo hoti, hatthapāse hotūti adhiṭṭhāti, adhiṭṭhānabalena vaṇṭā muttatālaphalaṃ viya āgantvā hatthapāse ṭhite vā parāmasati, hatthaṃ vā vaḍḍhetvā. Vaḍḍhentassa pana kiṃ upādiṇṇakaṃ² vaḍḍhati, anupādiṇṇakanti. Upādiṇṇakaṃ nissāya anupādiṇṇakaṃ vaḍḍhati.

Tattha **Tipiṭakacūḷanāgattthero** āha “kiṃ panāvuso upādiṇṇakaṃ khuddakampi mahantampi na hoti, nanu yadā bhikkhu tālacchiddādīhi nikkhamati, tadā upādiṇṇakaṃ khuddakaṃ hoti. Yadā mahantaṃ attabhāvaṃ karoti, tadā mahantaṃ hoti Mahāmoggallānattherassa viyā”^{ti}.

Nandopanandanāgadamanakathā

Ekasmiṃ kira samaye Anāthapiṇḍiko gahapati Bhagavato dhammadesanaṃ sutvā sve bhante pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ amhākaṃ gehe bhikkhaṃ gaṇhathāti nimantetvā pakkami. Bhagavā adhivāsetvā taṃdivasāvasesaṃ rattibhāgañca vītināmetvā paccūsasamaye dasasahassilokadhātum olokesi. Athassa **Nandopanando** nāma nāgarājā ñāṇamukhe āpāthamāgacchi. Bhagavā “ayaṃ nāgarājā mayhaṃ ñāṇamukhe āpāthamāgacchi, atthi nu kho assa upanissayo”^{ti} āvajjento “ayaṃ micchādiṭṭhiko tīsu ratanesu appasannoti disvā ko nu kho imaṃ micchādiṭṭhito viveceyyā”^{ti} āvajjento Mahāmoggallānattheraṃ addasa.

1. Paṭisaṃ 387 piṭṭhe.

2. Upādinnaṃ (Sī, Syā)

Tato pabhātāya rattiyā sarīrapaṭijagganaṃ katvā āyasmantaṃ Ānandaṃ āmantesi, Ānanda pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ ārocehi Tathāgato devacārikaṃ gacchatīti. Taṃ divasañca Nandopanandassa āpānabhūmiṃ sajjayim̐su. So dibbaratanapallaṅke dibbena setacchattena dhāriyamānena tividhanāṭakehi ceva nāgaparisāya ca parivuto dibbabhājanesu upaṭṭhāpitaṃ annapānavidhiṃ olokayamāno nisinno hoti. Atha Bhagavā yathā nāgarājā passati, tathā katvā tassa vitānamatthakeneva¹ pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ Tāvatisadevalokābhimukho pāyāsi.

Tena kho pana samayena Nandopanandassa nāgarājassa evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hoti, ime hi nāma muṇḍakā samaṇakā amhākaṃ uparūparibhavanena devānaṃ Tāvatisānaṃ bhavanaṃ pavisantipi nikkhamantipi, na dāni ito paṭṭhāya imesaṃ amhākaṃ matthake pādapaṃsum̐ okirantānaṃ gantuṃ dassāmīti utṭhāya Sinerupādaṃ gantvā taṃ attabhāvaṃ vijahitvā Sineruṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇaṃ katvā Tāvatisabhavanaṃ avakujjena phaṇena gahetvā adassanaṃ gamesi.

Atha kho āyasmā Raṭṭhapālo Bhagavantaṃ etadavoca “pubbe bhante imasmim̐ padese ṭhito Sineruṃ passāmi, Sineruparibhaṇḍaṃ passāmi, Tāvatisaṃ passāmi, Vejayaṇtaṃ passāmi, Vejayaṇtassa pāsādassa upari dhajaṃ passāmi. Ko nu kho bhante hetu ko paccayo, yaṃ etarahi neva Sineruṃ passāmi -pa- na Vejayaṇtassa pāsādassa upari dhajaṃ passāmi”ti, ayaṃ Raṭṭhapālo Nandopanando nāma nāgarājā tumhākaṃ kupito Sineruṃ sattakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā upari phaṇena paṭicchādetvā andhakāraṃ katvā ṭhitoti. “Damemi naṃ bhante”ti. Na Bhagavā anujāni. Atha kho āyasmā Bhaddiyo āyasmā rāhuloti anukkamena sabbepi bhikkhū utṭhahim̐su. Na Bhagavā anujāni.

Avasāne Mahāmoggallānatthero “ahaṃ bhante damemi naṃ”ti āha. “Damehi Moggallānā”ti Bhagavā anujāni. Thero attabhāvaṃ vijahitvā mahantaṃ nāgarājavaṇṇaṃ abhinimminitvā Nandopanandaṃ cuddasakkhattuṃ bhogehi parikkhipitvā tassa phaṇamatthake attano phaṇaṃ ṭhapetvā

1. Vimānamatthakeneva (Si)

Sinerunā saddhim abhinippīlesi. Nāgarājā padhūmayi¹. Theropi na tuyhaṃyeva sarīre dhūmo atthi, mayhampi atthīti padhūmayi. Nāgarājassa dhūmo theram na bādhati. Therassa pana dhūmo nāgarājānam bādhati. Tato nāgarājā pajjali. Theropi na tuyhaṃyeva sarīre aggi atthi, mayhampi atthīti pajjali. Nāgarājassa tejo theram na bādhati. Therassa pana tejo nāgarājānam bādhati. Nāgarājā ayaṃ maṃ Sinerunā abhinippīletvā dhūmayati ceva pajjalati cāti cintetvā “bho tvaṃ koṣī”ti paṭipucchi. Ahaṃ kho Nanda Moggallānoti. Bhante attano bhikkhubhāvena tiṭṭhāhīti².

Thero taṃ attabhāvaṃ vijahitvā tassa dakkhiṇakaṇṇasotena pavisitvā vāmakakaṇṇasotena nikkhami, vāmakakaṇṇasotena pavisitvā dakkhiṇakaṇṇasotena nikkhami, tathā dakkhiṇanāsa³ sotena pavisitvā vāmanāsasotena nikkhami, vāmanāsasotena pavisitvā dakkhiṇanāsasotena nikkhami. Tato nāgarājā mukhaṃ vivari. Thero mukhena pavisitvā antokucchiyaṃ pācīnena ca pacchimena ca caṅkamati. Bhagavā “Moggallāna⁴ manasikarohi mahiddhiko esa nāgo”ti āha. Thero “mayhaṃ kho bhante cattāro iddhipādā bhāvitā bahulikatā yānikatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, tiṭṭhatu bhante Nandopanando, ahaṃ Nandopanandasadisānam nāgarājānam satampi sahassampi sataśahassampi dameyyaṃ”ti āha.

Nāgarājā cintesi “pavisanto tāva me na diṭṭho, nikkhamanakāle dāni naṃ dāṭhantare pakkhipitvā saṅkhādissāmī”ti cintetvā nikkhama bhante, mā maṃ antokucchiyaṃ aparāparaṃ caṅkamanto bādhayitthāti āha. Thero nikkhamitvā bahi aṭṭhāsi. Nāgarājā ayaṃ soti disvā nāsavātaṃ⁵ vissajji. Thero catutthaṃ jhānaṃ samāpajji. Lomakūpampissa vāto cāletuṃ nāsakkhi. Avasesā bhikkhū kira ādito paṭṭhāya sabbapāṭihāriyāni kātuṃ sakuṇeyyūṃ, imaṃ pana ṭhānaṃ patvā evaṃ khippanisantino hutvā samāpajjitūṃ na sakkhissantīti tesaṃ Bhagavā nāgarājadamaṇaṃ nānujāni.

1. Dhūmāsi (Syā), padhūpāsi (I), padhūmāsi (Ka)

2. Paṭiṭṭhāhīti (I, Ka)

3. Dakkhiṇanāsa (Sī, I)

4. Moggallāna Moggallāna (Sī, I)

5. Nāsavātaṃ (Sī, I)

Nāgarājā “ahaṃ imassa samaṇassa nāsavātena lomakūpampi cāletuṃ nāsakkhiṃ, mahiddhiko samaṇo”ti cintesi. Thero attabhāvaṃ vijahitvā supaṇṇarūpaṃ abhinimminivā supaṇṇavātaṃ dassento nāgarājānaṃ anubandhi. Nāgarājā taṃ attabhāvaṃ vijahitvā māṇavakavaṇṇaṃ abhinimminivā “bhante tumhākaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti vadanto therassa pāde vandi. Thero “Sattā Nanda āgato, ehi gamissāma”ti nāgarājānaṃ damayitvā nibbisāṃ katvā gahetvā Bhagavato santikaṃ agamāsi. Nāgarājā Bhagavantaṃ vanditvā “bhante tumhākaṃ saraṇaṃ gacchāmi”ti āha. Bhagavā “sukhī hoti nāgarājā”ti vatvā bhikkhusaṃghaparivuto Anāthapiṇḍikassa nivesanaṃ agamāsi.

Anāthapiṇḍiko “kiṃ bhante atidivā āgatattā”ti āha. Moggallānassa ca Nandopanandassa ca saṅgāmo ahoṣīti. Kassa bhante jayo, kassa parājayoti. Moggallānassa jayo, Nandassa parājayoti. Anāthapiṇḍiko “adhivāsetu me bhante Bhagavā sattāhaṃ ekapaṭipāṭiyā bhattaṃ, sattāhaṃ therassa sakkāraṃ karissāmi”ti vatvā sattāhaṃ Buddhapamukhānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ mahāsakkāraṃ akāsi. Iti imaṃ imasmim Nandopanandadamane kataṃ mahantaṃ attabhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “yadā mahantaṃ attabhāvaṃ karoti, tadā mahantaṃ hoti Mahāmoggallānattherassa viyā”ti. Evaṃ vuttepi bhikkhū upādiṇṇakaṃ nissāya anupādiṇṇakameva vaḍḍhatīti āhaṃsu. Ayameva cettha yutti.

So evaṃ katvā na kevalaṃ candimasūriye parāmasati. Sace icchati pādakathalikaṃ katvā pāde ṭhapeti, pīṭhaṃ katvā nisīdati, mañcaṃ katvā nipajjati, apassenaphalakaṃ katvā apassayati. Yathā ca eko, evaṃ aparopi. Anekesupi hi bhikkhusatasahassesu evaṃ karontesu tesaṃca ekamekassa tatheva ijjhati. Candimasūriyānaṃca gamanampi āloka karaṇampi tatheva hoti. Yathā hi pātisahassesu udakapūresu sabbapātīsu ca candamaṇḍalāni dissanti. Pākatikameva ca candassa gamanaṃ āloka karaṇaṃca hoti. Tathūpamametaṃ pāṭihāriyaṃ.

397. **Yāva brahmalokāpīti** brahmalokampi paricchedaṃ katvā. **Kāyena vasaṃ vattetīti** tattha brahmaloke kāyena attano vasaṃ vatteti. Tassattho Pāliṃ anugantvā veditabbo. Ayañhettha Pāli—

“Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti sace so iddhimā cetovasippatto brahmalokaṃ gantukāmo hoti, dūrepi santike adhiṭṭhāti santike hotūti, santike hoti. Santikepi dūre adhiṭṭhāti dūre hotūti, dūre hoti. Bahukampi thokanti adhiṭṭhāti thokaṃ hotūti, thokaṃ hoti. Thokampi bahukanti adhiṭṭhāti bahukaṃ hotūti, bahukaṃ hoti. Dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṃ passati. Dibbāya sotadhātuyā tassa brahmuno saddaṃ suṇāti. Cetopariyaññaṇena tassa brahmuno cittaṃ pajānāti. Sace so iddhimā cetovasippatto dissamānena kāyena brahmalokaṃ gantukāmo hoti, kāyavasena cittaṃ pariṇāmehi, kāyavasena cittaṃ adhiṭṭhāti, kāyavasena cittaṃ pariṇāmetvā kāyavasena cittaṃ adhiṭṭhahitvā sukhasaññaṇa lahusaññaṇa okkamitvā dissamānena kāyena brahmalokaṃ gacchati. Sace so iddhimā cetovasippatto adissamānena kāyena brahmalokaṃ gantukāmo hoti, cittavasena kāyaṃ pariṇāmeti, cittavasena kāyaṃ adhiṭṭhāti. Cittavasena kāyaṃ pariṇāmetvā cittavasena kāyaṃ adhiṭṭhahitvā sukhasaññaṇa lahusaññaṇa okkamitvā adissamānena kāyena brahmalokaṃ gacchati. So tassa brahmuno purato rūpaṃ abhinimmināti manomayaṃ sabbaṅgaṇaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Sace so iddhimā caṅkamati, nimmitopi tattha caṅkamati. Sace so iddhimā tiṭṭhati, nisīdati, seyyaṃ kappeti, nimmitopi tattha seyyaṃ kappeti. Sace so iddhimā dhūmāyati, pajjalati, dhammaṃ bhāsati, pañhaṃ pucchati, pañhaṃ puṭṭho vissajjeti, nimmitopi tattha pañhaṃ puṭṭho vissajjeti. Sace so iddhimā tena brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati, sallapati, sākacchaṃ samāpajjati, nimmitopi tattha tena brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati, sallapati, sākacchaṃ samāpajjati. Yaṃ yadeva hi so iddhimā karoti, kaṃ tadeva nimmito karoti”¹.

1. Paṭisaṃ 387 piṭṭhe.

Tattha **dūrepi santike adhiṭṭhātī**ti pāḍakajjhānato vuṭṭhāya dūre devalokaṃ vā brahmalokaṃ vā āvajjati santike hotūti. Āvajjitvā parikkammaṃ katvā puna samāpajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātī santike hotūti, santike hoti. Esa nayo sesapadesupī.

Tattha ko dūraṃ gahetvā santikaṃ akāsīti? Bhagavā. Bhagavā hi yamakaṇḍāḥāriyāvasāne devalokaṃ gacchanto Yugandharaṇca Sineruṇca santike katvā pathavītalato ekapādaṃ Yugandhare patiṭṭhapetvā dutiyaṃ Sinerumatthake ṭhapesi. Añño ko akāsī? Mahāmoggallānatthero. Thero hi Sāvattitho bhattakiccaṃ katvā nikkhantaṃ dvādasayojanikaṃ parisarṃ timsayojanaṃ Saṅkassanagaramaggaṃ saṅkhipitvā taṅkhaṇaṇṇeva sampāpesi.

Apica Tambapaṇṇidīpe **Cūḷasamuddattheropi** akāsī. Dubbhikkhasamaye kira therassa santikaṃ pātova satta bhikkhusatāni āgamaṃsu. Thero “mahā bhikkhusaṅgho kuhiṃ bhikkhācāro bhavissatī”ti cinto sakaḷatambapaṇṇidīpe adisvā “paratīre Pāṭaliputte bhavissatī”ti disvā bhikkhū pattacīvaraṃ gāhāpetvā “ethāvuso bhikkhācāraṃ gamissāmā”ti pathaviṃ saṅkhipitvā Pāṭaliputtaṃ gato. Bhikkhū “katarāṃ bhante imaṃ nagaraṃ”ti pucchīṃsu. Pāṭaliputtaṃ āvusoti. Pāṭaliputtaṃ nāma dūre bhanteti. Āvuso mahallakattherā nāma dūrepi gahetvā santike karontīti. Mahāsamuddo kuhiṃ bhanteti. Nanu āvuso antarā ekaṃ nīlamātikaṃ atikkamitvā āgatatthātī. Āma bhante. Mahāsamuddo pana mahantoti. Āvuso mahallakattherā nāma mahantampi khuddakaṃ karontīti.

Yathā cāyaṃ, evaṃ **Tissadatta¹ttheropi** sāyanhasamaye nhāyitvā katuttarāsaṅgo mahābodhiṃ vandissāmīti citte uppannesantike akāsī. Santikaṃ pana gahetvā ko dūramakāsīti? Bhagavā. Bhagavā hi attano ca Aṅgulimālassa ca antaraṃ santikampi dūramakāsīti².

Atha ko bahukaṃ thokaṃ akāsīti? **Mahākassapatthero**. Rājagahe kira nakkhattadivase pañcasatā kumāriyo candapūve gahetvā nakkhattakīḷanattāyā gacchantiyo Bhagavantaṃ disvā kiñci nādaṃsu. Pacchato āgacchantāṃ pana therāṃ disvā amhākaṃ thero eti pūvaṃ dassāmāti sabba

1. Tissagutta (Sī), Tissa (Ka)

2. Ma 2. 302 piṭṭhe.

pūve gahetvā theram upasaṅkamimsu. Thero pattam nīharitvā sabbam ekapattapūramattamakāsi. Bhagavā theram āgamayamāno purato nisīdi. Thero āharitvā Bhagavato adāsi.

Illisasetṭhivatthusmim¹ pana **Mahāmoggallānatthero** thokam bahukamakāsi, **Kākavaliya**² **vatthusmiṇca**³ Bhagavā. Mahākassapatthero kira sattāham samāpattiyā vītināmetvā daliddasaṅgaham karonto Kākavaliyassa nāma duggatamanussassa gharadvāre aṭṭhāsi. Tassa jāyā theram disvā patino pakkam aloṇambilayāgum patte ākiri. Thero tam gahetvā Bhagavato hatthe ṭhapesi. Bhagavā mahābhikkhusaṅghassa pahonakam katvā adhiṭṭhāsi. Ekapattena ābhatā sabbesam pahosi. Kākavaliyopi sattame divase setṭhiṭṭhānam alatthāti.

Na kevalaṇca thokassa bahukaraṇam, madhuram amadhuram, amadhuram madhuranti-ādīsupi yaṁ yaṁ icchatī, sabbam iddhimato ijjhati. Tathā hi **Mahā-anuḷatthero** nāma sambahule bhikkhū piṇḍāya caritvā sukkhabhattameva⁴ labhitvā Gaṅgātīre nisīditvā paribhuñjamāne disvā Gaṅgāya udakam sappimaṇḍanti adhiṭṭhahitvā sāmaṇerānam saññam adāsi. Te thālakehi āharitvā bhikkhusaṅghassa adamsu. Sabbe madhurena sappimaṇḍena bhuñjimsūti.

Dibbena cakkhunāti idheva ṭhito ālokaṁ vaḍḍhetvā tassa brahmuno rūpaṁ passati. Idheva ca ṭhito sabbam tassa bhāsato saddam suṇāti. Cittam pajānāti. **Kāyavasena cittam pariṇāmetīti** karajakāyassa vasena cittam pariṇāmeti. Pādakajjhānacittam gahetvā kāye āropeti. Kāyānugatikam karoti dandhagamanam. Kāyagamanam hi dandham hoti. **Sukhasaññaṇca lahusaññaṇca okkamati** pādakajjhānārammaṇena iddhicittena sahaajātam sukhasaññaṇca lahusaññaṇca okkamati pavisati phasseti⁵ sampāpuṇāti. **Sukhasañña** nāma upekkhāsampayuttasañña. Upekkhā hi santam sukhanti vuttā. Sāyeva ca sañña nīvaraṇehi ceva vitakkādīhi paccanīkehi ca vimuttattā **lahusañña**tipi veditabbā. Tam okkantassa panassa karajakāyopi tūlapicu viya sallahuko hoti. So evam vāyukkhitta⁶

1. Dhamma-Ṭṭha 4 vage, 5 vatthumhi Jātakepi.

3. Ma-Ṭṭha 3. 4 piṭṭhe.

5. Phusati (Syā)

2. Kākavaliya (Syā, I)

4. Lūkhabhattameva (Syā)

6. Vātakkhitta (Sī, I)

tūlapicunā viya sallahukena dissamānena kāyena brahmalokaṃ gacchati. Evaṃ gacchanto ca sace icchati pathavīkaṣiṇavasena ākāse maggaṃ nimminivā padasā gacchati. Sace icchati vāyokaṣiṇavasena vāyunaṃ¹ adhiṭṭhahitvā tūlapicu viya vāyunaṃ gacchati. Apica gantukāmatā eva ettha pamāṇaṃ. ‘Sati hi gantukāmatāya’ evaṃ katacittādhiṭṭhāno adhiṭṭhānavegukkhittova so issāsakhittasaro viya dissamāno gacchati.

Cittavasena kāyaṃ pariṇāmetīti kāyaṃ gahetvā citte āropeti. Cittānugatikam karoti sīghagamanam. Cittagamanam hi sīgham hoti. **Sukhasaññaṇa lahusaññaṇa okkamati** rūpakāyārammaṇena iddhicittena sahaajātam sukhasaññaṇa lahusaññaṇa okkamati. Sesam vuttanayeneva vedittabham. Idam pana cittagamanameva hoti. Evaṃ adissamānena kāyena gacchanto panāyam kim tassa adhiṭṭhānacittassa uppādakkhāṇe gacchati, udāhu ṭhitikkhāṇe bhaṅgakkhāṇe vāti vutte tīsupi khāṇesu gacchatīti thero āha. Kim pana so sayam gacchati nimmitam pesetīti. Yathāruci karoti. Idha panassa sayam gamanameva āgataṃ.

Manomayanti adhiṭṭhānāmanena nimmitattā manomayam. **Abhīnindriyanti** idam cakkhusotādīnam saṇṭhānavasena vuttam. Nimmitarūpe pana pasādo nāma natthi. Sace iddhiṃ caṅkamati nimmitopi tattha caṅkamati-ādi sabbam sāvakanimmitam sandhāya vuttam. Buddhanimmito pana yaṃ yaṃ Bhagavā karoti, tam tampi karoti. Bhagavato rucivasena aññampi karotīti. Ettha ca yaṃ so iddhiṃ idheva ṭhito dibbena cakkhunā rūpaṃ passati, dibbāya sotadhātuyā saddam suṇāti, cetopariyañāṇena cittam pajānāti, na ettāvatā kāyena vasam vatteti. Yampi so idheva ṭhito tena brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati sallapati sākaccham samāpajjati, ettāvatāpi na kāyena vasam vatteti. Yampissa dūrepi santike adhiṭṭhātīti-ādikaṃ adhiṭṭhānam, ettāvatāpi na kāyena vasam vatteti. Yampi so dissamānena vā adissamānena vā kāyena brahmalokaṃ gacchati, ettāvatāpi na kāyena vasam vatteti. Yaṇca kho so tassa brahmuno purato rūpaṃ abhinimminātīti-ādinaṃ

1. Vāyam (I, Ka)

nayena vuttavidhānaṃ āpajjati, ettāvata kāyena vasaṃ vatteti nāma. Sesāṃ panettha kāyena vasaṃ vattanāya pubbabhāgadassanattamaṃ vuttanti ayaṃ tava adhiṭṭhānā iddhi.

398. **Vikubbanāya** pana manomayāya ca idaṃ nānākaraṇaṃ. Vikubbanāṃ tava karontena “so pakativannaṃ vijahitvā kumārakavannaṃ vā dasseti, nāgavannaṃ vā dasseti, supannaṃ vā dasseti, asuravannaṃ vā dasseti, indavannaṃ vā dasseti, devavannaṃ vā dasseti, brahmavannaṃ vā dasseti, samuddavannaṃ vā dasseti, pabbatavannaṃ vā dasseti, sīhavannaṃ vā dasseti, byagghavannaṃ vā dasseti, dīpivannaṃ vā dasseti, hatthimpi dasseti, assampi dasseti, rathampi dasseti, pattimpi dasseti, vividhampi senābyūhaṃ dasseti”¹ ti evaṃ vuttasu kumārakavannaṃ ādīsu yaṃ yaṃ ākaṅkhati, taṃ taṃ adhiṭṭhātabbāṃ. Adhiṭṭhahantena ca pathavikaṣiṇādisu aññatarārammaṇato abhiññāpādakajjhānato vuṭṭhāya attano kumārakavannaṃ āvajjitabbo. Āvajjitvā parikammāvasāne puna samāpajjitvā vuṭṭhāya evarūpo nāma kumārako homīti adhiṭṭhātabbāṃ. Saha adhiṭṭhānacittena kumārako hoti Devadatto viya². Esa nayo sabbattha.

Hatthimpi dasseti ti-ādi panettha bahiddhāpi hatthi-ādidassanavasena vuttaṃ. Tattha hatthi homīti anadhiṭṭhahitvā hatthi hotūti adhiṭṭhātabbāṃ, assādisupi eseva nayoti. Ayaṃ vikubbanā iddhi.

399. **Manomayaṃ** kātukāmo pana pādakajjhānato vuṭṭhāya kāyaṃ tava āvajjitvā vuttanayeneva susiro hotūti adhiṭṭhāti, susiro hoti. Athassa abbhantare aññaṃ kāyaṃ āvajjitvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti, tassa abbhantare añño kāyo hotūti. So taṃ muñjamhā īsikaṃ viya kosiyaṃ asim viya karaṇḍāya ahimviya ca abbāhati. Tena vuttaṃ “idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgiṃ ahīnindriyaṃ. Seyyathāpi puriso muñjamhā īsikaṃ pavāheyya, tassa evamassa ayaṃ muñjo ayaṃ

1. Paṭisaṃ 388 piṭṭhe.

2. Vi 4. 341; Dhamma-Tṭha 12 vatthumhipi.

īsikā, añño muñjo aññā īsikā, muñjamhātveva īsikā pavāḷhā”ti-ādi¹. Ettha ca yathā īsikādayo muñjādīhi sadisā honti, evaṃ manomayarūpaṃ iddhimatāsadisameva hotīti dassanattamaṃ etā upamā vuttāti. Ayaṃ manomayā iddhi.

Iti sādhujanapāmojjatthāyakate Visuddhimagge

Iddhividhaniddeso nāma dvādasamo paricchedo.

1. Paṭisaṃ 389 piṭṭhe.

13. Abhiññāniddesa

Dibbasotadhātukathā

400. Idāni dibbasotadhātuyā niddesakkamo anuppatto. Tattha tato parāsu ca tīsu abhiññāsu **so evarū samāhite citteti**-ādīnaṃ¹ attho vuttanayeneva veditabbo. Sabbattha pana visesamattameva vaṇṇayissāma. Tatra **dibbāya sotadhātuyā**ti ettha dibbasadisattā dibbā. Devānaṃ hi sucaritakammanibbattā pittasemharuhirādīhi apalibuddhā upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇaṃ sampañcchanasamatthā dibbapasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi imassa bhikkhuno vīriyabhāvanābalanibbattā nāṇasotadhātu tādisāyevāti dibbasadisattā dibbā. Apica dibbavihārasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavihārasannissittatāpi dibbā. Savanaṭṭhena nijjīvaṭṭhena ca sotadhātu. Sotadhātukiccakaraṇena ca sotadhātu viyātipi sotadhātu. Tāya dibbāya sotadhātuyā.

Visuddhāyāti parisuddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyā**ti manussūpacāraṃ atikkamitvā saddasavanena mānusikaṃ māṃsasotadhātum atikkantāya vītivattitvā ṭhitāya. **Ubho sadde suṇātī**ti dve sadde suṇāti. Katame dve. Dibbe ca mānuse ca, devānañca manussānañca saddeti vuttaṃ hoti. Etena padesapariyādānaṃ veditabbaṃ. **Ye dūre santike cāti** ye saddā dūre paracakkavālepi ye ca santike antamaso sadehasannissitapāṇaka-saddāpi, te suṇātīti vuttaṃ hoti. Etena nippadesapariyādānaṃ veditabbaṃ.

Kathaṃ paṇāyaṃ uppādetabbāti? Tena bhikkhunā abhiññāpāda-kajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya ²parikammasamādhicittena paṭhamataraṃ pakatisotapathe dūre oḷāriko araṇṇe² sīhādīnaṃ saddo āvajjitabbo. Vihāre ghaṇḍisaddo, bherisaddo, saṅkhasaddo, sāmaṇeradaha-rabhikkhūnaṃ sabbathāmena sajjhāyantānaṃ sajjhāyanasaddo, pakatikathaṃ kathentānaṃ “kiṃ bhante, kimāvuso”ti-ādisaddo, sakuṇasaddo, vātasaddo, padasaddo,

1. Dī 1. 74 piṭṭhādīsu.

2-2. Parikammasamādhicittena araṇṇe (I)

pakkuthita-udakassa¹ cicciṭṭāyanasaddo, ātape sussamānatālapaṇṇasaddo, kunthakipillikādisaddoti evaṃ sabboḷārikato pabhuti yathākkamena² sukhumasaddā āvajjitabbā. Tena puratthimāya disāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasikātabbaṃ. Pacchimāya, uttarāya, dakkhiṇāya, heṭṭhimāya, uparimāya disāya, puratthimāya anudisāya, pacchimāya, uttarāya, dakkhiṇāya anudisāya saddānaṃ saddanimittaṃ manasikātabbaṃ. Oḷārikānampi sukhumānampi saddānaṃ saddanimittaṃ manasikātabbaṃ. Tassa te saddā pākatikacittassāpi pākaṭā honti. Parikammasamādhicittassa pana ativiya pākaṭā.

Tassevaṃ saddanimittaṃ manasikaroto idāni dibbasotadhātu uppajjissatīti tesu saddesu aññatarāṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati. Tasmiṃ niruddhe cattāri pañca vā javanāni javanti, yesaṃ purimāni tīṇi cattāri vā parikamma-upacārānulomagotrabhunāmākāni, kāmāvacarāni, catutthaṃ pañcamaṃ vā appanācittaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ. Tattha yaṃ tena appanācittena saddhiṃ uppannaṃ ñāṇaṃ, ayaṃ dibbasotadhātūti veditabbā. ³Tato paraṃ tasmiṃ sote patito⁴ hoti³. Taṃ thāmajātaṃ karontena “etthantare saddaṃsuṇāmī”ti ekaṅgulaṃmattaṃ paricchinditvā vaḍḍhetabbā. Tato dvaṅgula caturaṅgula-aṭṭhaṅgula vidatthi ratana antogabbha pamukha pāsāda pariveṇa saṃghārāmagocaragāmājanapadādivasena yāva cakkavāḷaṃ tato vā bhiyyopi paricchinditvā paricchinditvā vaḍḍhetabbā.

Evaṃ adhigatābhiñño esa pādakajjhānārammaṇena phuṭṭhokāsabbhantaragatepi ⁵sadde puna pādakajjhānaṃ asamāpajjitvāpi abhiññāñāṇena suṇātiyeva⁵. Evaṃ suṇanto ca⁶ saccepi yāva brahmalokā saṅkhabheripaṇavādisaddehi ekakoḷāhalaṃ hoti, pāṭiyekkaṃ vavatthapetukāmatāya sati ayaṃ saṅkhasaddo ayaṃ bherisaddoti vavatthapetum sakkotiyevaṭi.

Dibbasotadhātukathā niṭṭhitā.

1. Pakkaṭṭhita-udakassa (Sī), pakkuṭṭhita-udakassa (Syā, I) 2. Yathānukkamena (Syā)

3-3. Paṭisaṃ-aṭṭhakathāyaṃ pana idaṃ vākyameva na dissati.

4. Patitā (Syā, I)

5-5. Sadde suṇātiyeva (Syā, I)

6. Evaṃ suṇantova (Sī, Tī)

Cetopariyañānakathā

401. Cetopariyañānakathāya **cetopariyañāṇāyā**ti ettha pariyāṭīti pariyāṃ, paricchindatīti attho. Cetaso pariyāṃ cetopariyaṃ. Cetopariyaṇca taṃ ṇāṇaṇcāti cetopariyañāṇaṃ. Tadattthāyāti vuttaṃ hoti. **Parasattānanti** attānaṃ ṭhapetvā sesasattānaṃ. **Parapuggalānanti** idampi iminā ekatthameva. Veneyyavasena pana desanāvilāśena ca byañjananānattaṃ kataṃ. **Cetasā cetoti** attano cittaena tesāṃ cittaṃ. **Paricca pajānāṭīti** paricchinditvā sarāgādivasena nānappakārato jānāti.

Kathaṃ panetaṃ ṇāṇaṃ uppādetabbanti. Etañhi dibbacakkhuvasena ijjhati, taṃ etassa parikammaṃ. Tasmā tena bhikkhunā ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā parassa hadayarūpaṃ nissāya vattamānassa lohitassa vaṇṇaṃ passitvā cittaṃ pariyesitabbaṃ. Yadā hi somanassacittaṃ vattati, tadā rattaṃ nigrodhapakkasadiṣaṃ hoti. Yadā domanassacittaṃ vattati, tadā kāḷakaṃ jambupakkasadiṣaṃ. Yadā upekkhācittaṃ vattati, tadā pasannatilatelasadiṣaṃ. Tasmā tena “idaṃ rūpaṃ somanassindriyasamuṭṭhānaṃ, idaṃ domanassindriyasamuṭṭhānaṃ, idaṃ upekkhindriyasamuṭṭhānaṃ”ti parassa hadaya-lohitavaṇṇaṃ passitvā cittaṃ pariyesantena cetopariyañāṇaṃ thāmagataṃ kātabbaṃ. Evaṃ thāmagate hi tasmim̐ anukkamena sabbampi kāmāvacaracittaṃ rūpāvacarārūpāvacaracittaṇca pajānāti cittaṃ cittaṃeva saṅkamanto vināpi hadayarūpadassanena. Vuttampi cetāṃ Aṭṭhakathāyaṃ “āruppe parassa cittaṃ jānitukāmo kassa hadayarūpaṃ passati, kassindriyavikāraṃ oloketīti. Na kassaci. Iddhimato visayo esa yadidaṃ yattha katthaci cittaṃ āvajjanto soḷasappabhedaṃ cittaṃ jānāti. Akatābhīnivesassa pana vasena ayaṃ kathā”ti.

Sarāgaṃ vā cittanti—ādīsu pana aṭṭhavidhaṃ lobhasahagataṃ cittaṃ **sarāgaṃ cittanti** veditabbaṃ. Avasesaṃ catubhūmaṃ kusalābyākataṃ cittaṃ **vītarāgaṃ**. Dve domanassacittāni dve vicikicchuddhaccacittānīti imāni pana cattāri cittāni imasmim̐ dūke saṅghaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānīpi saṅgaṇhanti. Duvidhaṃ pana domanassacittaṃ **sadosaṃ cittaṃ** nāma. Sabbampi catubhūmaṃ kusalābyākataṃ **vītadosaṃ**. Sesāni dasākusalacittāni imasmim̐ dūke saṅghaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānīpi saṅgaṇhanti.

Samohaṃ vītamohanti ettha pana pāṭipuggalikanayena vicikicchuddhaccasahagatadvayameva **samohaṃ**, mohassa pana sabbākusalesu sambhavato dvādasavidhampi akusalacittāṃ **samohaṃ cittanti** veditabbaṃ. Avasesaṃ **vītamohaṃ**. Thinamiddhānugataṃ pana **samkhittāṃ**. Uddhaccānugataṃ **vikkhittāṃ**. Rūpāvacarārūpāvacaraṃ **mahaggataṃ**. Avasesaṃ **amahaggataṃ**. Sabbampi tebhūmakāṃ **sa-uttaraṃ**. Lokuttaraṃ **anuttaraṃ**. Upacārappattaṃ appanāppattañca **samāhitaṃ**. Ubhayamapphattaṃ **asamāhitaṃ**. Tadaṅgavikkhambhanasamuccheda-paṭipassaddhinissaraṇavimuttippattaṃ **vimuttaṃ**. Pañcavidhampi etaṃ vimuttimappattaṃ **avimuttanti** veditabbaṃ. Iti cetopariyañāṇalābhī bhikkhu sabbappakāraṃpi idaṃ sarāgaṃ vā cittaṃ -pa- avimuttaṃ vā cittaṃ avimuttaṃ cittanti pajānātīti.

Cetopariyañāṇakathā niṭṭhitā.

Pubbenivāsānussatiñāṇakathā

402. Pubbenivāsānussatiñāṇakathāyaṃ **pubbenivāsānussatiñāṇāyāti**¹ pubbenivāsānussatimhi yaṃ ñāṇaṃ, tadatthāya. **Pubbenivāsoti** pubbe atītajātīsu nivutthakkhandaṃ. **Nivutthāti** ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā. Nivutthadhammā vā. **Nivutthāti** gocaranivāseṇa nivutthā attano viññāṇena viññātā paricchinā, paraviññāṇaviññātāpi vā chinnavaṇṇamakānussaraṇādīsu, te Buddhānaṃyeva labbhanti. **Pubbenivāsānussatīti** yāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati, sā pubbenivāsānussati. **Ñāṇanti** tāya satiyā sampayuttañāṇaṃ. Evamimassa pubbenivāsānussatiñāṇassa atthāya pubbenivāsānussatiñāṇāya. Etassa ñāṇassa adhigamāya pattiyaṃ vuttaṃ hoti.

Anekavihiṇanti anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ, samvaṇṇibhanti attho. **Pubbenivāsanti** samanantarātītabhavaṃ ādiṃ katvā tattha tattha nivutthasantānaṃ. **Anussaratīti** khandhapaṭipāṭivasena cutipaṭisandhivasena vā anugantvā anugantvā sarati. Imañhi pubbenivāsaṃ cha janā anussaranti titthiyā, pakatisāvakā, mahāsāvakā, aggasāvakā, Paccekabuddhā, Buddhāti.

1. Dī 1. 76 piṭṭhe.

Tattha **titthiyā** cattālīsaṃyeva kappe anussaranti, na tato param. Kasmā, dubbalapaññattā. Tesañhi nāmarūpaparicchedavirahitattā dubbalā paññā hoti. **Pakatisāvakā** kappasatampi kappasahassampi anussarantiyeva, balavapaññattā. **Asītimahāsāvakā** satasahassakappe anussaranti. **Dve aggasāvakā** ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ satasahassaṇca. **Paccekabuddhā** dve asaṅkhyeyyāni satasahassaṇca. Ettako hi etesaṃ abhinīhāro. **Buddhānaṃ** pana paricchedo nāma natthi.

Titthiyā ca khandhapaṭipāṭimeva saranti, paṭipāṭiṃ muñcitvā cutipaṭisandhivasena saritum na sakkonti. Tesañhi andhānaṃ viya icchitapadesokkamaṇaṃ natthi. Yathā pana andhā yaṭṭhiṃ amuñcitvāva gacchanti, evaṃ te khandhānaṃ paṭipāṭiṃ amuñcitvāva saranti. Pakatisāvakā khandhapaṭipāṭiyāpi anussaranti cutipaṭisandhivasenapi saṅkamanti. Tathā asītimahāsāvakā. Dvinnāṃ pana aggasāvakānaṃ khandhapaṭipāṭikiccaṃ natthi. Ekassa attabhāvassa cutiṃ disvā paṭisandhiṃ passanti, puna aparassa cutiṃ disvā paṭisandhinti evaṃ cutipaṭisandhivaseneva saṅkamantā gacchanti. Tathā Paccekabuddhā.

Buddhānaṃ pana neva khandhapaṭipāṭikiccaṃ, na cutipaṭisandhivasena¹ saṅkamanakiccaṃ atthi. Tesañhi anekāsu kappakoṭīsu heṭṭhā vā upari vā yaṃ yaṃ ṭhānaṃ icchanti, taṃ taṃ pakaṭameva hoti. Tasmā anekāpi kappakoṭīyo peyyālapāliṃ viya saṅkhipitvā yaṃ yaṃ icchanti, tatra tatveva okkamantā sīhokkantavasena gacchanti. Evaṃ gacchantānaṃ nesaṃ ñāṇaṃ yathā nāma katavālvadhaparicayassa sarabhaṅgasadisassa dhanuggahassa khitto saro antarā rukkhalatādīsu asajjamāno lakkheyeva patati, na sajjati, na virajjhati, evaṃ antarantarāsu jātīsu na sajjati, na virajjhati, asajjamānaṃ avirajjhamānaṃ icchiticchitaṭṭhānaṃyeva gaṇhāti.

Imesu ca pana pubbenivāsaṃ anussaraṇasattesu titthiyānaṃ pubbenivāsadassanaṃ khajjupanakapabhāsadisaṃ hutvā upaṭṭhāti. Pakatisāvakānaṃ dīpappabhāsadisaṃ. Mahāsāvakānaṃ ukkāpabhāsadisaṃ. Aggasāvakānaṃ osadhitārakappabhāsadisaṃ. Paccekabuddhānaṃ candappabhāsadisaṃ. Buddhānaṃ rasmisahassapaṭimaṇḍitasaradasūriya-ṇḍalasadisaṃ hutvā upaṭṭhāti.

1. Na cutipaṭisandhi (Ka)

Titthiyānañca pubbenivāsānussaraṇaṃ andhānaṃ yaṭṭhikoṭigamaṇaṃ viya hoti. Pakatisāvakānaṃ daṇḍakasetugamaṇaṃ viya. Mahāsāvakānaṃ jaṅghasetugamaṇaṃ viya. Aggasāvakānaṃ sakaṭasetugamaṇaṃ viya. Paccekabuddhānaṃ mahājaṅghamaggagamaṇaṃ viya. Buddhānaṃ mahāsakaṭamaggagamaṇaṃ viya.

Imasmiṃ pana adhikāre sāvakānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ adhippetāṃ. Tena vuttaṃ “anussaratīti khandhapaṭipāṭivasena cutipaṭisandhivasena vā anugantvā anugantvā saratī”ti.

403. Tasmā evamanussaritukāmena ādikammikena bhikkhunā pacchābhattaṃ piṇḍapāṭapaṭikkantena rahogatena paṭisallinena paṭipāṭiyā cattāri jhānāni samāpajjitvā abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā. Tato āsanapaññāpanaṃ, senāsanappavesanaṃ, pattacīvarapaṭisāmaṇaṃ, bhojanakālo, gāmato āgamanakālo, gāme piṇḍāya caritakālo, gāmaṃ piṇḍāya pavittakālo, vihārato nikkhamanakālo, cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavandanakālo, pattadhovanakālo, pattapaṭiggahaṇakālo, pattapaṭiggahaṇato yāva mukhadhovanā katakiccaṃ, paccūsakāle katakiccaṃ, majjhimayāme katakiccaṃ, paṭhamayāme katakiccanti evaṃ paṭilomakkamena sakalaṃ rattindivaṃ katakiccaṃ āvajjitabbaṃ. Ettakaṃ pana pakaticittassapi pākaṭaṃ hoti. Parikammasamādhicittassa pana atipākaṭameva¹.

Sace panettha kiñci na pākaṭaṃ hoti, puna pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya āvajjitabbaṃ. Ettakena dīpe jalite viya pākaṭaṃ hoti. Evaṃ paṭilomakkameneva dutiyadvasepi tatiyacatutthapañcamadvasepi dasāhepi aḍḍhamāsepi māsepi yāva saṃvaccharāpi katakiccaṃ āvajjitabbaṃ. Eteneva upāyena dasavassāni vīsativassānīti yāva imasmiṃ bhava attano paṭisandhi, tāva āvajjantena purimabhava cutikkhaṇe pavattitanāmarūpaṃ āvajjitabbaṃ. Pahoti hi paṇḍito bhikkhu paṭhamavāreneva paṭisandhiṃ ugghaṭetvā cutikkhaṇe nāmarūpamārammaṇaṃ kātuṃ.

Yasmā pana purimabhava nāmarūpaṃ asesāṃ niruddhaṃ aññaṃ uppannaṃ, tasmā taṃ ṭhānaṃ āhundaṛikaṃ andhatamamiva hoti duddasaṃ duppaññaṇa. Tenāpi “na

1. Ativiya pākaṭameva (Syā, I, Ka)

sakkomahaṃ paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe pavattitanāmarūpamārammaṇaṃ kātun”ti dhuranikkhepo na kātabbo. Tadeva pana pādakajjhānaṃ punappunaṃ samāpajjitabbaṃ. Tato ca vuṭṭhāya vuṭṭhāya taṃ ṭhānaṃ āvajjitabbaṃ.

Evam karonto hi seyyathāpi nāma balavā puriso kūṭāgārakaṇṇikatthāya mahārukkhaṃ chindanto sākhāpalāsacchedanamatteneva pharasudhārāya vipannāya mahārukkhaṃ chindituṃ asakkontopi dhuranikkhepaṃ akatvāva kammārasālaṃ gantvā tikhīṇaṃ pharasuṃ kārāpetvā puna āgantvā chindeyya, puna vipannāya ca punapi tatheva kārētvā chindeyya. So evaṃ chindanto chinnassa chinnassa puna chetabbābhāvato¹ acchinnassa ca chedanato nacirasseva mahārukkhaṃ pāteyya, evamevaṃ pādakajjhānaṃ vuṭṭhāya pubbe āvajjitaṃ anāvajjitvā paṭisandhimeva āvajjanto nacirasseva paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe pavattitanāmarūpaṃ ārammaṇaṃ kareyyāti. Kaṭṭhaphālakakesohārakādīhipi ayamatto dīpetabbo.

Tattha pacchimanisajjato pabhuti yāva paṭisandhito ārammaṇaṃ katvā pavattaṃ ñāṇaṃ pubbenivāsañāṇaṃ nāma na hoti. Taṃ pana parikammasamādhiñāṇaṃ nāma hoti. Atītaṃsañāṇantipi eke vadanti. Taṃ rūpāvacaraṃ sandhāya na yujjati. Yādā panassa bhikkhuno paṭisandhiṃ atikkamma cutikkhaṇe pavattitanāmarūpaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati, tasmiṃca niruddhe tadevārammaṇaṃ katvā cattāri pañca vā javanāni javanti. Sesam pubbe vuttanayeneva purimāni parikammādināmakāni kāmāvacarāni honti. Pacchimaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ appanācittaṃ. Tadāssa yaṃ tena cittaṃ saha ñāṇaṃ uppajjati, idaṃ **pubbenivāsānussatiñāṇaṃ** nāma. Tena ñāṇena sampayuttāya satiyā anekavihiṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, ekampi jātiṃ dvepi jātiyo -pa- iti sākāraṃ sa-uddesaṃ anekavihiṭaṃ pubbenivāsaṃ anussaratīti².

404. Tattha **ekampi jātinti** ekampi paṭisandhimūlaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyoti**-ādīsipi. **Anekepi saṃvaṭṭakappeti**-ādīsu pana parihāyamāno kappo **saṃvaṭṭakappo**, vaḍḍhamāno **vivaṭṭakappoti** veditabbo. Tattha saṃvaṭṭena

1. Chedetabbābhāvato (Sī, I), chinditabbābhāvato (?)

2. Dī 1. 76 piṭṭhe.

saṃvaṭṭaṭṭhāyī gahito hoti, taṃmūlakattā. Vivaṭṭena ca **vivaṭṭaṭṭhāyī**, evañhi sati yāni tāni “cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri. Saṃvaṭṭo, saṃvaṭṭaṭṭhāyī, vivaṭṭo, vivaṭṭaṭṭhāyī¹ vuttāni, tāni pariggahitāni honti.

Tattha tayo saṃvaṭṭā āposamvaṭṭo, tejosamvaṭṭo, vāyosamvaṭṭoti. Tisso saṃvaṭṭasīmā Ābhassarā, Subhakiṇhā, Vehapphalāti.

Yadā kappo tejena saṃvaṭṭati, Ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati, Subhakiṇhato heṭṭhā udakena viliyati. Yadā vāyunā saṃvaṭṭati, Vehapphalato heṭṭhā vātena viddhamsati. Vitthārato pana sadāpi ekaṃ Buddhakhettaṃ vinassati.

Buddhakhettaṃ nāma tividhaṃ hoti jātikhettaṃ, āṇākhettaṃ, visayakhettaṃ. Tattha **jātikhettaṃ** dasasahassacakkavālapariyantaṃ hoti. Yaṃ Tathāgatassa paṭisandhigahaṇādīsu kampaṭi. **Āṇākhettaṃ** koṭṭisatasahassacakkavālapariyantaṃ, yattha Ratanasuttaṃ² Khandhaparittam³ Dhajaggaparittam⁴ Āṭānāṭiyaparittam⁵ Moraparittanti⁶ imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. **Visayakhettaṃ** anantamaparimāṇaṃ. Yaṃ “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”ti⁷ vuttaṃ, yattha yaṃ yaṃ Tathāgato ākaṅkhati, taṃ taṃ jānāti. Evametesu tīsu Buddhakhettesu ekaṃ āṇākhettaṃ vinassati. Tasmim̐ pana vinassante jātikhettampi vinaṭṭhameva hoti. Vinassantaṃ ekaṭova vinassati, saṇṭhahantampi-ekato saṇṭhahati. Tassevaṃ vināso ca saṇṭhahanaṃ veditabbaṃ.

405. Yasminhi samaye kappo agginā nassati, āditova kappavināsaṃ mahāmegho vuṭṭhahitvā koṭṭisatasahassacakkavāle ekaṃ mahāvassaṃ vassati. Manussā tuṭṭhahaṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti. Sassesu pana gokhāyitakamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnaṃ pacchinnameva vassaṃ hoti. Idaṃ sandhāya hi Bhagavatā “hoti kho so bhikkhave samayo yaṃ bahūni vassāni bahūni

1. Am̐ 1. 460 piṭṭhe, Pāḷisaṃkhittā.

3. Vi 4. 245; Am̐ 1. 384 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 158 piṭṭhe.

6. Jā 1. 38 piṭṭhe.

2. Ratanaparittam̐ (Syā); Khu 1. 4 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 220 piṭṭhe.

7. Am̐ 1. 229 piṭṭhe.

vassasatāṇi bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassatī”ti¹ vuttaṃ. Vassūpajīvino sattā kālaṅkatvā brahmaloke nibbattanti, pupphaphalūpajīvinīyo ca devatā. Evaṃ dīghe addhāne vītivatte tattha tattha udakaṃ parikkhayaṃ gacchati, athānupubbena macchakacchapāpi kālaṅkatvā brahmaloke nibbattanti, nerayikasattāpi. Tattha nerayikā sattamasūriyapātubhāve vinassantīti eke.

Jhānaṃ vinā natthibrahmaloke nibbatti, etesaṅca keci dubbhikkhapīlitā keci abhabbā jhānādhigamāya, te kathaṃ tattha nibbattantīti. Devaloke paṭiladdhajjhānavasena. Tadaṃ hi “vassasatasahassassaccayena kappuṭṭhānaṃ bhavissatī”ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudamukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti “mārisā² ito vassasatasahassassaccayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissati, ayaṃ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayaṅca mahāpathavī Sineru ca pabbatarājā uddayhissanti vinassissanti. Yāva brahmalokā lokavināso bhavissati. Mettaṃ mārisā bhāvētha, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ mārisā bhāvētha, mātaraṃ upaṭṭhahatha, pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā”ti.

Tesaṃ vacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṃvegajātā aññaṃaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññaṇi karitvā devaloke nibbattanti. Tattha dibbasudhābhojānaṃ bhuñjitvā vāyokasiṇe parikkammaṃ katvā jhānaṃ paṭilabhanti. Tadaññe pana aparāpariyavedanīyena kammena devaloke nibbattanti. Aparāpariyavedanīyakammarahito hi saṃsāre saṃsaramāno satto nāma natthi. Tepi tattha tattheva jhānaṃ paṭilabhanti. Evaṃ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattantīti.

Vassūpacchedato pana uddhaṃ dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati. Vuttampi cetāṃ Bhagavatā “hoti kho so bhikkhave samayo”ti **sattasūriyaṃ**³ vitthāretabbaṃ. Pātubhūte ca pana tasmīṃ

1. Am 2. 474 piṭṭhe.

2. Mārisā mārisā (Sī)

3. Am 2. 474 piṭṭhe.

neva rattiparicchedo, na divāparicchedo paññāyati. Eko sūriyo uṭṭheti, eko atthaṃ gacchati. Avicchinna-sūriyasantāpova loko hoti. Yathā ca pakatisūriye sūriyadevaputto hoti, evaṃ kappavināsakasūriye natthi. Tattha pakatisūriye vattamāne ākāse valāhakāpi dhūmasikhāpi caranti. Kappavināsakasūriye vattamāne vigatadhūmavalāhakaṃ ādāsamaṇḍalam viya nimmalam nabhaṃ hoti. Thapetvā pañca mahānadiyo sesakunnadī-ādīsu udakaṃ sussati.

Tatopi dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā mahānadiyopi sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā Himavati mahānadīnaṃ pabhavā “Sihapapāto¹ Hamsapātano² Kaṇṇamuṇḍako Rathakāradaḥo Anotattadaḥo Chaddantadaḥo Kuṇḍaladaḥo”ti ime satta mahāsarā sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena pañcama sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā anupubbena mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na saṇṭhāti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekadhūmaṃ hoti. Pariyādiṇṇasinehaṃ dhūmena. Yathā cidaṃ, evaṃ koṭisatasahassacakkavāḷānipi.

Tatopi dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati. Yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekajālaṃ hoti saddhiṃ koṭisatasahassacakkavāḷehi. Yojanasatikādibhedāni Sinerukūṭānipi palujjitvā ākāseyeva antaradhāyanti. Sā aggijālā uṭṭhahitvā Cātumahārājike gaṇhāti. Tattha kanakavimānaratanavimānanaṃ jhāpetvā Tāvatisabhavanāṃ gaṇhāti. Eteneva upāyena yāva paṭhamajjhānabhūmiṃ gaṇhāti. Tattha tayopi brahmaloce jhāpetvā Ābhassare āhacca tiṭṭhati. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na nibbāyati. Sabbasaṅkhāraparikkhayā pana sappitelajhāpanaggisikhā viya

1. Sihapapātano (Ka-Sī, I), sihapātano (Syā, Ka)

2. Hamsapapāto (Sī)

chārikampi anavasesetvā nibbāyati. Heṭṭhā-ākāsenā saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāro.

406. Atha dīghassa addhuno accayena mahāmegho utthahitvā paṭhamam sukhumam sukhumam vassati. Anupubbena kumudanālayaṭṭhimusalatālakkhandhādippamānāhi dhārāhi vassanto koṭisatasahassacakkavāḷesu sabbam daddhaṭṭhānam pūretvā antaradhāyati. Tam udakam heṭṭhā ca tiriyañca vāto samutthahitvā ghanam karoti parivaṭumam paduminipatte udakabindusadisam. Katham tāva mahantam udakarāsim ghanam karotīti ce. Vivarasampadānato. Tañhissa tamhi tamhi vivaram deti. Tam evam vātena sampiṇḍiyamānam ghanam kariyamānam parikkhayamānam anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇe otiṇṇe uduke brahmalokaṭṭhāne brahmalokā, upari¹ catukāmāvacaradevalokaṭṭhāne ca devalokā pātubhavanti.

Purimapathaviṭṭhānam otiṇṇe pana balavavātā uppajjanti. Te tam pihitadvāre dhamakaraṇe ṭhita-udakamiva nirassāsam² katvā rundhanti³. Madhurodakam parikkhayam gacchamānam upari rasapathavim samutthāpeti. Sā vaṇṇasampannā ceva hoti gandharasasampannā ca nirudakapāyāsassa upari paṭalam viya.

Tadā ca Ābhassarabrahmaloke paṭhamatarābhiniḍḍattā sattā āyukkhayā vā puññakkhayā vā tato cavitvā idhūpapajjanti. Te honti sayampabhā antalikkhacarā. Te **Aggaññasutte**⁴ vuttanayena tam rasapathavim sāyitvā taṇhābhībhūtā āluppakāram paribhuñjitum upakkamanti. Atha nesam sayampabhā antaradhāyati, andhakāro hoti. Te andhakāram disvā bhāyanti.

Tato nesam bhayam nāsetvā sūrabhāvam janayantam paripuṇṇapaṇṇāsajjanam sūriyamaṇḍalam pātubhavati, te tam disvā “ālokaṃ paṭilabhimhā”ti haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ bhītānam bhayam nāsetvā sūrabhāvam janayanto utthito, tasmā “**sūriyo** hotū”ti sūriyotvevassa nāmam karonti.

1. Uparito (Ka)

2. Nirussāham (Sī), nirussāsam (I, Ka)

3. Rumbhenti (Sī), rumbhanti (Syā, I), rujjhanti (Ka)

4. Dī 3. 70 piṭṭhe.

Atha sūriye divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgate yampi ālokaṃ labhimhā, sopi no naṭṭhoti puna bhītā honti. Tesāṃ evaṃ hoti “sādhū vatassa sace aññaṃ ālokaṃ labheyyāma”ti. Tesāṃ cittaṃ ñatvā viya ekūnapaṇṇāsayaḥjanāṃ **candamaṇḍalaṃ** pātubhavati. Te taṃ disvā bhiyyoso mattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ chandaṃ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā **cando**¹ hotū”ti candotvevassa nāmaṃ karonti. Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti.

Tato pabhuti rattindivā paññāyanti, anukkamena ca māsaddhamāsa-utusaṃvaccharā. Candimasūriyānaṃ pana pātubhūta-divaseyeva Sinerucakkavāḷahimavantapabbatā pātubhavanti. Te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapupphamadviseyeva pātubhavanti. Kathaṃ? Yathā nāma kaṅgubhatte paccamāne ekappahāreneva pupphulakāni uṭṭhahanti. Eke padesā thūpathūpā honti, eke ninnaninnā, eke samasamā. Evamevaṃ thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti, ninnaninnaṭṭhāne samuddā, samasamaṭṭhāne dīpāti.

Atha tesāṃ sattānaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ kamena ekacce vaṇṇavanto, ekacce dubbaṇṇā honti. Tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti. Tesāṃ atimānapaccayā sāpi **rasapathavī** antaradhāyati. **Bhūmipappaṭako** pātubhavati. Atha nesaṃ teneva nayena sopi antaradhāyati. **Padālata**² pātubhavati. Teneva nayena sāpi antaradhāyati. Akatṭhapāko **sālī** pātubhavati akaṇo athuso suddho sugandho taṇḍulapphalo.

Tato nesaṃ bhājanāni uppajjanti. Te sālīm bhājane ṭhapetvā pāsāṇapiṭṭhiyā ṭhamenti, sayameva jālasikhā uṭṭhahitvā taṃ pacati. So hoti odano sumana-jātipupphasadiso, na tassa sūpena vā byañjanena vā karaṇīyaṃ atthi. Yaṃ yaṃ rasaṃ bhuñjitukāmā honti, taṃ taṃ rasova hoti. Tesāṃ taṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āharayataṃ tato pabhuti muttakarīsaṃ sañjāyati. Atha nesaṃ tassa nikkhamanaṭṭhāya vaṇamukhāni pabhijjanti, purisassa purisabhāvo, itthiyāpi itthibhāvo pātubhavati.

1. Chando (Ka)

2. Badālata (Sī, I)

Tatra sudam itthi purisaṃ, puriso ca itthim ativelaṃ upanijjhāyati. Tesam ativelaṃ upanijjhāyanapaccayā kāmapariḷāho uppajjati. Tato **methunadhammaṃ** paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garahiyamānā viheṭṭhiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu **agārāni** karonti. Te agāraṃ ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasajātikassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjantā sannidhiṃ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi taṇḍulaṃ pariyonandhati, lāyitaṭṭhānampi na paṭivirūhati.

Te sannipatitvā anutthunanti “pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, mayaṃ hi pubbe manomayā ahumhā”ti **Aggaññasutte**¹ vuttanayena vitthāretabbaṃ. Tato mariyādaṃ ṭhapenti. Atha aññataro satto aññassa bhāgaṃ adinnaṃ ādiyati. Taṃ dvikkhattuṃ² paribhāsetvā tatiyavāre pāṇileṭṭudaṇḍehi paharanti. Te evaṃ adinnādānagarahamusāvāda-daṇḍādānesu uppannesu sannipatitvā cintayanti “yaṃnūna mayaṃ ekaṃ sattaṃ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbaṃ khīyeyya, garahitabbaṃ garaheyya, pabbājetabbaṃ pabbājeyya, mayaṃ panassa sālīnaṃ bhāgaṃ anuppadassāmā”ti.

Evaṃ katasanniṭṭhānesu pana sattesu imasmiṃ tāva kappe ayameva Bhagavā bodhisattabhūto tena samayena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca buddhisampanno paṭibalo niggahapaggahaṃ kātuṃ. Te taṃ upasaṅkamitvā yācitvā sammanniṃsu. So tena mahājanena sammatoti **mahāsammatō**, khettānaṃ adhipatīti **khattiyo**, dhammena samena pare rañjetīti **rājāti** tīhi nāmehi paññāyittha. Yañhi³ loke acchariyaṭṭhānaṃ, bodhisattova tattha ādipurisoti evaṃ bodhisattaṃ ādim katvā khattiyamaṇḍale saṇṭhite anupubbena brāhmaṇādayopi vaṇṇā saṇṭhahimsu.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva jālupacchedo, idamekaṃ asaṅkhyeyyaṃ **samvaṭṭoti** vuccati.

1. Dī 3. 75 piṭṭhe.

2. Dvittikkhattuṃ (Ka)

3. Yañhi yaṃ (Ka)

Kappavināsakajālupacchedato yāva koṭisatasahassacakkavālaparipūrako sampattimahāmegho, idaṃ dutiyaṃ asaṅkhyeyyaṃ **saṃvaṭṭatṭhāyīti** vuccati.

Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyaṃ asaṅkhyeyyaṃ **vivaṭṭoti** vuccati.

Candimasūriyapātubhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthaṃ asaṅkhyeyyaṃ **vivaṭṭatṭhāyīti** vuccati. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ tāva agginā vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

407. Yasmiṃ pana samaye kappo udakena nassati, āditova kappavināsakamahāmegho uṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso, yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsako khārudakamahāmegho vuṭṭhāti. So ādito sukhumaṃ sukhumaṃ vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭisatasahassacakkavāḷānaṃ¹ pūrento vassati. Khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti, udakaṃ samantato vātehi dhāriyati. Pathavito yāva dutiyajjhānabhūmiṃ udakaṃ gaṇhāti. Tattha tayopi brahmaloce vilīyāpetvā Subhakiṇhe āhacca tiṭṭhati. Taṃ yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na vūpasammati. Udakānugataṃ pana sabbasāṅkhāragataṃ abhibhavitvā sahasā vūpasammati antaradhānaṃ gacchati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisāṃ. Kevalaṃ panidha Ābhassarabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Subhakiṇhato ca cavitvā Ābhassaraṭṭhānādīsu sattā nibbattanti.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakudakūpacchedo, idamekaṃ asaṅkhyeyyaṃ. Udakūpacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyaṃ asaṅkhyeyyaṃ. Sampattimahāmeghato -pa-. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ udakena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

1. ...cakkavāḷaṃ (I)

408. Yasmiṃ samaye kappo vātena vinassati, āditova kappavināsakamahāmegho uttṛhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso, yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsanatthaṃ vāto samuttṛhāti. So paṭhamāṃ thūlarajāṃ uttṛhāpeti. Tato saṇharajāṃ sukhumavālikāṃ thūlavālikāṃ sakkharapāsāṇādayoti yāva kūṭāgāramatte pāsāṇe visamaṭṭhāne ṭhitamahārukkhe ca uttṛhāpeti. Te pathavito nabhamuggatā na ca puna patanti. Tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti.

Athānukkamena heṭṭhā mahāpathaviyā vāto samuttṛhahitvā pathaviṃ parivattetvā uddhaṃ mūlaṃ katvā ākāse khipati. Yojanasatappamāṇāpi pathavippadesā dviyojanatiyojanacatujojanapañcayojanasatappamāṇāpi bhijjitvā vātavegena khittā ākāseyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Cakkavālapabbatampi Sinerupabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati. Te aññamaññaṃ abhahantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Eteneva upāyena bhummaṭṭhakavimānāni ca ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināseto chakāmāvacaradevaloke vināsetvā koṭisatasahassacakkavālāni¹ vināseti. Tattha cakkavālā cakkavālehi Himavantā Himavantehi Sinerū Sinerūhi aññamaññaṃ samāgantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva tatiyajjhānabhūmiṃ vāto gaṇhāti. Tattha tayopi brahmaloke vināsetvā Vehapphalaṃ āhacca tiṭṭhāti. Evaṃ sabbasaṅkhārāgataṃ vināsetvā sayampi vinassati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadiṣaṃ. Idha pana Subhakiṇhabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Vehapphalato ca cavitvā Subhakiṇhaṭṭhānādīsu sattā nibbattanti.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakavātūpacchedo, idamekaṃ asaṅkhyeyyaṃ. Vātūpacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyaṃ asaṅkhyeyyaṃ -pa-. Imāni cattāri asaṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ vātena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

1. ...cakkavālāṃ (Sī, I)

409. Kimkāraṇā evaṃ loko vinassati. Akusalamūlakāraṇā.
 Akusalamūlesu hi ussannesu evaṃ loko vinassati. So ca kho rāge
 ussannatare agginā vinassati. Dose ussannatare udakena vinassati. Keci pana
 dose ussannatare agginā. Rāge ussannatare udakenāti vadanti. Mohe
 ussannatare vātena vinassati. Evaṃ vinassantopi ca niranterameva sattavāre
 agginā vinassati. Aṭṭhame vāre udakena. Puna sattavāre agginā. Aṭṭhame
 vāre udakenāti evaṃ aṭṭhame aṭṭhame vāre vinassanto sattakkhattuṃ
 udakena vinassitvā puna sattavāre agginā nassati. Ettāvata tesatṭhi kappā
 atītā honti. Etthantare udakena nassanavāraṃ sampattampi paṭibāhitvā
 laddhokāso vāto paripuṇṇacatusatṭhikappāyuke Subhakiṇhe viddhaṃsento
 lokam vināseti.

410. Pubbenivāsaṃ anussarantopi ca kappānussaraṇako bhikkhu etesu
 kappesu anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi
 saṃvaṭṭavivaṭṭakappe anussarati. Kathaṃ? “Amutrāsina”¹ti-ādinā¹ nayena.

Tattha **amutrāsinti** amumhi saṃvaṭṭakappe ahaṃ amumhi bhava vā
 yoniyā vā gatiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā āsiṃ.
Evaṃnāmoti Tisso vā Phusso vā. **Evaṃgottoti** Kaccāno vā Kassapo vā.
 Idamassa atītabhave attano nāmagottānussaraṇavasena vuttaṃ. Sace pana
 tasmim kāle attano vaṇṇasampattiṃ vā lūkhapaṇītajīvikabhāvaṃ² vā
 sukhadukkhahulataṃ vā appāyukadīghāyukabhāvaṃ vā anussaritukāmo
 hoti, tampi anussaratiyeva. Tenāha “evaṃvaṇṇo -pa- evamāyupariyanto”^{ti}.

Tattha **evaṃvaṇṇoti** odāto vā sāmo vā. **Evaṃāhāroti**
 sālīmaṇsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evaṃ**
sukhadukkhapaṭisaṃvedīti anekappakārena kāyikacetasikānaṃ
 sāmisanirāmisādippabhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī.
Evaṃāyupariyantoti evaṃ vassasataparimāṇāyupariyanto vā
 caturāsītikappasatasahassāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādinti**
 sohaṃ

1. Dī 1. 76 piṭṭhādīsu.

2. ...jīvitabhāvaṃ (I, Ka)

tato bhavato yonito gatito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā cuto puna amukasmim nāma bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā udapādim. **Tatrāpāsinti** atha tatrāpi bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahoṣim. **Evamñāmoti**-ādi vuttanayameva.

Apica yasmā **amutrāsinti** idaṃ anupubbena ārohanassa yāvadicchakam anussaraṇam. **So tato cutoti** paṭinivattantassa paccavekkhaṇam, tasmā “idhūpapanno”ti imissā idhūpapattiyā anantamevassa upapattiṭṭhānam sandhāya “amutra udapādin”ti idaṃ vuttanti veditabban. **Tatrāpāsinti** evamādi panassa tatra imissā upapattiyā anantare upapattiṭṭhāne nāmagottādīnam anussaraṇadassanattam vuttam. **So tato cuto idhūpapannoti** svāham tato anantarūpapattiṭṭhānato cuto idha asukasmim nāma khattiyakule vā brāhmaṇakule vā nibbattoti. **Iti** evam. **Sākāram sa-uddesanti** nāmagottavasena sa-uddesam, vaṇṇādivasena sākāram. Nāmagottena hi satto Tisso Kassapoti uddisīyati. Vaṇṇādīhi sāmo odātotti nānattato paññāyati. Tasmā nāmagottam uddeso, itare ākāra. **Anekavihitam pubbenivāsamanussaratīti** idaṃ uttānatthamevāti.

Pubbenivāsānussatiññānakathā niṭṭhitā.

Cuthūpapātaññānakathā

411. Sattānam cutūpapātaññānakathāya **cutūpapātaññāyāti**¹ cutiyā ca upapāte ca ñāṇāya. Yena ñāṇena sattānam cuti ca upapāto ca ñāyati, tadattham dibbacakkhuññānatthanti vuttam hoti. **Cittam abhinīharati abhininnāmeti**ti parikammacittam abhinīharati ceva abhininnāmeti ca. **Soti** so katacittābhinihāro bhikkhu. **Dibbenāti**-ādīsu pana dibbasadisattā dibbam. Devatānañhi sucaritakammanibbattam pittasemharuhirādīhi apalibuddham upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇam sampaṭicchanasamattham dibbam pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalanibbattam

1. Dī 1. 78 piṭṭhādīsu.

ñāṇacakkhu tādisamevāti dibbasadisattā dibbaṃ. Dibbavihāravasena paṭiladdhattā attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbaṃ. Ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbaṃ. Tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbaṃ. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusāreneva veditabbaṃ.

Dassanaṭṭhena **cakkhu**. Cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi **cakkhu**. Cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā **visuddhaṃ**. Yo hi cutimattameva passati, na upapātaṃ. So ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātamattameva passati, na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhaṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati. Tasmāssa taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Ubhayampi cetāṃ Buddhaputtā passantī. Tena vuttaṃ “cutūpapātadassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhaṃ”ti.

Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena **atikkantamānusakaṃ**, mānusakaṃ vā maṃsacakkhuṃ atikkantattā atikkantamānusakanti veditabbaṃ. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena. **Satte passatīti** manussānaṃ maṃsacakkhunā viya satte oloketi.

Cavamāne upapajjamāneti ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissantī, te cavamānā. Ye ca gahitapaṭisandhikā sampatiniabbattāva, te upapajjamānāti adhippetā. Te evarūpe cavamāne ca upapajjamāne ca passatīti dasseti.

Hīneti mohanissandayuttattā hīnānaṃ jātikulabhogādīnaṃ vasena hīḷite ohīḷite oññāte avaññāte. **Paṇītetī** amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇeti** dosanissandayuttattā aniṭṭhākanta-amanāpavaṇṇahutte. Anabhirūpe virūpetipi attho. **Sugateti** sugatigate. Alophanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggateti** duggatigate. Lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne.

Yathākammupageti yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi cavamāneti-ādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ. Iminā pana padena yathākammupagaññakiccaṃ. Tassa ca ñāṇassa ayamuppattikkamo, idha bhikkhu heṭṭhā

nirayābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayike satte passati mahādukkhamanubhavamāne. Taṃ dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasikaroti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ dukkhaṃ anubhavanti”ti. Athassa idaṃ nāma katvāti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Tathā uparidevalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā Nandanavana Missakavana Phārusakavanādīsu satte passati mahāsampattiṃ anubhavamāne. Tampi dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasikaroti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ sampattiṃ anubhavanti”ti. Athassa idaṃ nāma katvāti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Idaṃ yathākammupagaññaṇaṃ nāma. Imassa visuṃ parikammaṃ nāma natthi, yathā cimassa, evaṃ anāgataṃsaññaṇassāpi. Dibbacakkhupāḍakāneva hi imāni dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Kāyaduccaritenāti-ādīsu duṭṭhu¹ caritaṃ, duṭṭhaṃ² vā caritaṃ kilesapūṭikattāti duccaritaṃ. Kāyena duccaritaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccaritaṃ kāyaduccaritaṃ, itaresupi eseṇa nayo. **Samannāgatā**ti samaṅgibhūtā. **Ariyānaṃ upavāda**kāti Buddhapaccekaḥbuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi anattakāmaṃ hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhamśanena vā upavādaḥ akkosakā garahakāti vuttaṃ hoti. Tattha natthi imesaṃ samaṇadhammo, assamaṇā eteti vadanto antimavatthunā upavadati. Natthi imesaṃ jhānaṃ vā vimokkhaṃ vā maggaṃ vā phalaṃ vāti-ādīni vadanto guṇaparidhamśanavasena upavadatīti veditabbo. So ca jānaṃ vā upavadeyya ajānaṃ vā, ubhayathāpi ariyupavādoḥ hoti. Bhāriyaṃ kammaṃ ānantariyasadisāṃ saggaṇvaraṇaṇca maggaṇvaraṇaṇca, satekicchaṃ pana hoti. Tassa āvibhāvatthaṃ idaṃ vatthu veditabbaṃ.

Aññatarasmiṃ kira gāme eko thero ca daharabhikkhu ca piṇḍāya caranti. Te paṭhamaghareyyeva uḷunkamattaṃ uḇhayāguṃ labhiṃsu. Therassa ca kucchivāto rujjhati. So cintesi “ayaṃ yāgu mayhaṃ sappāyā, yāva na sītālā hoti, tāva naṃ pivāmi”ti. So manussehi ummāratthāya āhaṇe dārukhaṇḍe nisīditvā pivi. Itaro taṃ jigucchanto “atikhuddābhibhūto³ mahallako amhākaṃ lajjitabbakaṃ akāsī”ti āha.

1. Duṭṭhuṃ (Sī, Syā, Ka)

2. Duṭṭhu (Sī, Ka)

3. Atikhuddābhibhūto (Sī, I)

Thero gāme caritvā vihāraṃ gantvā daharabhikkhuṃ āha “atthi te āvuso imasmiṃ sāsane paṭiṭṭhā”ti. Āma bhante sotāpanno ahanti. Tena hāvuso-uparimaggatthāya vāyāmaṃ mā akāsi. Khīṇāsavo tayā upavaditoti. So taṃ khamāpesi. Tenassa taṃ kammaṃ pākatikaṃ ahosi.

Tasmā yo aññopi ariyaṃ upavadati, tena gantvā sace attanā vuḍḍhataro hoti, ukkuṭikaṃ nisīditvā “ahaṃ āyasmantaṃ idaṇcidaṇca avacaṃ, taṃ me khamāhī”ti khamāpetabbo. Sace navakataro hoti, vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahetvā “ahaṃ bhante tumhe idaṇcidaṇca avacaṃ, taṃ me khamathā”ti khamāpetabbo. Sace disāpakkanto hoti, sayāṃ vā gantvā saddhivihārikādiḷe vā pesetvā khamāpetabbo.

Sace ca nāpi gantuṃ, na pesetuṃ sakkā hoti, ye tasmiṃ vihāre bhikkhū vasanti, tesāṃ santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhe vuttanayeneva paṭipajjitvā “ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṇcidaṇca avacaṃ, khamatu me so āyasmā”ti vatvā khamāpetabbaṃ. Sammukhā akhamantepe etadeva kattabbaṃ.

Sace ekacārikabhikkhu hoti, nevassa vasanaṭṭhānaṃ, na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā “ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṇcidaṇca avacaṃ, taṃ me anussarato vippaṭisāro hoti, kiṃ karomī”ti vattabbaṃ. So vakkhati “tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasamethā”ti. Tenāpi ariyassa gatadisābhimukhena añjaliṃ paggahetvā khamatūti vattabbaṃ. Sace so parinibbuto hoti, parinibbutamañcaṭṭhānaṃ gantvā yāvasivathikaṃ gantvāpi khamāpetabbaṃ. Evaṃ kate neva saggāvaraṇaṃ, na maggāvaraṇaṃ hoti, pākatikameva hotīti.

Micchādiṭṭhikāti viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānā**ti micchādiṭṭhivasena samādinnaṇānāvidhakammā, ye ca picchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Ettha ca vacīduccaritaggahaṇeneva ariyūpavāde manoduccaritaggahaṇena ca micchādiṭṭhiyā saṅgahitāyapi imesaṃ dvinnaṃ puna

vacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanatthanti veditabbaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo, ānantariyasadisattā. Vuttampi cetam “seyyathāpi Sāriputta bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃsampadamidaṃ Sāriputta vadāmi taṃ vācam appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṇissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto, evaṃ niraye”¹. Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāka “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahāsāvajjaṃ², yathayidaṃ bhikkhave micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāṇi bhikkhave vajjāni”³.

Kāyassa bhedaṭi upādiṇṇakkhandhapariccāgā. **Parammaraṇaṭi** tadanantaraṃ abhinibbattikkhandhaggahaṇe. Atha vā kāyassa bhedaṭi jīvitindriyassa upacchedā. Parammaraṇaṭi cuticittato uddhaṃ. **Apāyanti** evamādi sabbam nirayavevacanameva.

Nirayo hi saggamokkhaḥetubhūtā puññasammatā ayā apētattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā **apāyo**. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gatīti **duggati**. Vivasā nipatanti ettha dukkaṭakārinoti **vinipāto**. Vinassantā vā ettha patanti sambhijjamānaṅgapaccaṅgātipi **vinipāto**. Natthi ettha assādasāññito ayoti **nirayo**.

Atha vā **apāyaggahaṇena** tiracchānayoniṃ dīpeti. Tiracchānayoni hi apāyo sugatito apētattā, na duggati mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. **Duggatiggahaṇena** pettivisaṃ. So hi apāyo ceva duggati ca, sugatito apētattā dukkassa ca gatibhūtattā. Na tu vinipāto asurasadisam avinipatitattā⁴. **Vinipātaggahaṇena** asurakāyaṃ. So hi yathāvuttena atthena apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi ca vinipatitattā⁵ vinipātoti vuccati. **Nirayaggahaṇena** Avīci-ādi-aneḥkappakāraṃ nirayamevāti. **Upapannāti** upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

1. Ma 1. 102 piṭṭhe.

2. Mahāsāvajjatarāṃ (sabbattha)

3. Am 1. 35 piṭṭhe.

4. Avinipātattā (Sī, I, Ka), avinipātītattā (Syā)

5. Vinipātattā (Sī, Ka), vinipātītattā (Syā)

Ayaṃ pana viseso, tattha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati. Saggaggahaṇena devagatiyeva. Tattha sundarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti** ayaṃ vacanatto.

“Iti dibbena cakkhunā”ti-ādisabbaṃ nigamanavacanaṃ. Evaṃ dibbena cakkhunā -pa- passatīti ayamettha saṅkhepattho.

412. Evaṃ passitukāmena pana ādikammikena kulaputtana kasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākārena abhinīhārakkhamaṃ katvā “tejakasiṇaṃ, odātakasiṇaṃ, ālokakasiṇaṃ”ti imesu tīsu kasiṇesu aññataraṃ āsannaṃ kātappaṃ. Upacārajjhānagocaraṃ katvā vaḍḍhetvā ṭhapetabbaṃ. Na tattha appanā uppādetabbāti adhippāyo. Sace hi uppādeti, pādakajjhānaniṣṣayaṃ hoti, na parikammaṇiṣṣayaṃ. Imesu ca pana tīsu ālokakasiṇaṃyeva seṭṭhataraṃ. Tasmā taṃ vā itaresaṃ vā aññataraṃ kasiṇaniddese vuttanayena uppādetvā upacārabhūmiyaṃyeva ṭhatvā vaḍḍhetabbaṃ. Vaḍḍhanānayaopi cassa tattha vuttanayeneva veditabbo.

Vaḍḍhitatṭhānassa¹ antoyeva rūpagataṃ passitabbaṃ. Rūpagataṃ passato panassa parikammaṃ vāro abhikkamati. Tato āloko antaradhāyati. Tasmīṃ antarahite rūpagatampi na dissati. Athānena punappunaṃ pādakajjhānameva pavasitvā tato vuṭṭhāya āloko pharitabbo. Evaṃ anukkamena āloko thāmagato hotīti ettha āloko hotūti yattakaṃ ṭhānaṃ paricchindati, tattha āloko tiṭṭhatiyeva. Divasampi nisīditvā passato rūpadassanaṃ hoti. Rattim tiṇukkāya maggapaṭipanno cettha puriso opammaṃ.

Eko kira rattim tiṇukkāya maggaṃ paṭipajji. Tassa sā tiṇukkā vijjhāyi. Athassa samavisamāni na paññāyimsu. So taṃ tiṇukkaṃ bhūmiyaṃ ghaṃsitvā tiṇukkā puna ujjālesi. Sā pajjalitvā purimālokato mahantataraṃ ālokaṃ akāsi. Evaṃ punappunaṃ vijjhātaṃ² ujjālayato kamena sūriyo uṭṭhāsi. Sūriye uṭṭhite ukkāya kammaṃ natthīti taṃ chaḍḍetvā divasampi agamāsi. Tattha ukkāloko viya parikammakāle kasiṇāloko.

1. Vaḍḍhitavaḍḍhitatṭhānassa (Sī)

2. Vijjhātaṃ vijjhātaṃ (Sī)

Ukkāya vijjhātāya samavisamānaṃ adassanaṃ viya rūpagataṃ passato parikammaṃ vārātikkena āloke antarahite rūpagatānaṃ adassanaṃ. Ukkāya ghaṃsanaṃ viya punappunaṃ pavesanaṃ. Ukkāya purimāloko mahantatarāloka karaṇaṃ viya puna parikammaṃ karoto balavatarāloka pharaṇaṃ. Sūriyuttānaṃ viya thāmagatālokaṃ yathāparicchedena tthānaṃ. Tiṇukkaṃ chaḍḍetvā divasampi gamaṇaṃ viya parittālokaṃ chaḍḍetvā thāmagatenālokaṃ divasampi rūpadassanaṃ.

Tattha yadā tassa bhikkhuno maṃsacakkhussa anāpāthagataṃ antokucchigataṃ hadayavatthunissitaṃ heṭṭhāpathavīṭalanissitaṃ tirokuṭṭapabbatapākāragataṃ paracakkavāḷagatanti idaṃ rūpaṃ nāṇacakkhussa āpāthaṃ āgacchati, maṃsacakkhunā dissamānaṃ viya hoti, tadā dibbacakkhu uppannaṃ hotīti veditabbaṃ. Tadeva cettha rūpadassanasamattaṃ, na pubbhāgacittāni.

Taṃ panetaṃ puthujjanaṃ paribandho¹ hoti. Kasmā? So hi yasmā yattha yattha āloko hotīti adhiṭṭhāti, taṃ taṃ pathavīsamuddapabbate vinivijjhitaṃ ekālokaṃ hoti, athassa tattha bhayānakāni yakkharakkhasādirūpāni passato bhayaṃ uppajjati. Yena cittavikkhepaṃ patvā jhānavibbhantaṃ hoti, tasmā rūpadassane appamattena bhavitaṃ.

Tatrāyaṃ dibbacakkhuno uppattikkamo. Vuttappakārametaṃ rūpamārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjane uppajjitvā niruddhe tadeva rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā cattāri pañca vā javanāni uppajjantīti sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Idhāpi pubbhāgacittāni savitakkasavicārāni kāmāvacārāni. Pariyosāne atthasādhakacittaṃ catutthajjhānikaṃ rūpāvacaraṃ. Tena saha jātāni nāṇaṃ sattānaṃ cutūpapāte nāṇantipi dibbacakkhuñāṇantipi vuccatīti.

Cutūpapātāñānakathā niṭṭhitā.

Pakiṇṇakakathā

413. Iti Pañcakkhandhavidū, pañca abhiññā avoca yā Nātho.

Tā nātvā tāsu ayaṃ, pakiṇṇakakathāpi viññeyyā.

1. Paripantho (Sī, Syā, I)

Etāsu hi yadetaṃ cutūpapātañāṇasaṅkhātāṃ dibbacakkhu, tassa anāgataṃsañāṇaṃ yathākammupagañāṇaṃcāti dvepi paribhaṇḍañāṇāni honti. Iti imāni ca dve iddhividhādīni ca pañcāti satta abhiññāñāṇāni idhāgatāni. Idāni tesāṃ ārammaṇavibhāge asammohattham—

Ārammaṇattikā vuttā, ye cattāro Mahesinā.

Sattannamapi ñāṇānam¹, pavattim tesu dīpaye.

Tatrāyaṃ dīpanā. Cattāro hi ārammaṇattikā Mahesinā vuttā. Katame cattāro. Parittārammaṇattiko, maggārammaṇattiko, atītārammaṇattiko, ajjhattārammaṇattikoti².

414. Tattha **iddhividhañāṇam** parittamahaggata-atītānāgatapaccuppanna-ajjhatabahiddhārammaṇavasena sattu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi yadā kāyaṃ cittasannissitaṃ katvā adissamānena kāyena gantukāmo cittavasena kāyaṃ pariṇāmeti, mahaggatacittē samodahati samāropeti, tadā upayogaladdhaṃ ārammaṇam hotīti katvā rūpakāyārammaṇato parittārammaṇam hoti. Yadā cittaṃ kāyasannissitaṃ katvā dissamānena kāyena gantukāmo kāyavasena cittaṃ pariṇāmeti, pādakajjhānacittaṃ rūpakāye samodahati samāropeti, tadā upayogaladdhaṃ ārammaṇam hotīti katvā mahaggatacittārammaṇato mahaggatārammaṇam hoti.

Yasmā pana tadeva cittaṃ atītaṃ niruddhaṃ ārammaṇam karoti, tasmā atītārammaṇam hoti. Mahādhātunidhāne Mahākassapattherādīnaṃ viya anāgataṃ adhiṭṭhahantānaṃ anāgatārammaṇam hoti. **Mahākassapatthero** kira mahādhātunidhānaṃ karonto “anāgate aṭṭhārasavassādhikāni dvevassasatāni ime gandhā mā sussiṃsu, pupphāni mā milāyimsu, dīpā mā nibbāyimsu”ti adhiṭṭhahi³. Sabbam tatheva ahosi. **Assaguttatthero** vattaniyasenāsane bhikkhusaṅgham sukhabhattam bhuñjamānaṃ disvā udakasoṇḍim divase divase purebhatte dadhiraṣam hotūti adhiṭṭhāsi. Purebhatte gahitaṃ dadhiraṣam hoti. Pacchābhatte pākātika-udakameva⁴. Kāyaṃ pana

1. Sattannamabhiññāṇānam (Syā, I)

3. Dī-Ṭṭha 2. 204 piṭṭhe; Abhi-Ṭṭha 1. 444 piṭṭhepi.

2. Abhi 1. 2, 3 piṭṭhesu.

4. Abhi-Ṭṭha 1. 444 piṭṭhe.

cittasannissitaṃ katvā adissamānena kāyena gamanakāle paccuppannārammaṇaṃ hoti.

Kāyavasena cittaṃ, cittavasena vā kāyaṃ pariṇāmanakāle attano kumārakavaṇṇādinimmānakāle ca sakāyacittānaṃ ārammaṇakaraṇato ajjhattārammaṇaṃ hoti. Bahiddhā hatthi-assādidassanakāle pana bahiddhārammaṇanti evaṃ tāva iddhiḍḍhañāṇassa sattasu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

415. **Dibbasotadhātuñāṇaṃ** parittapaccuppanna-ajjhattabahiddhārammaṇavasena catūsu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi yasmā saddaṃ ārammaṇaṃ karoti, saddo ca paritto, tasmā parittārammaṇaṃ hoti. Vijjamānaṃyeva pana saddaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanato paccuppannārammaṇaṃ hoti. Taṃ attano kucchisaddasavanakāle ajjhattārammaṇaṃ. Paresaṃ saddasavanakāle bahiddhārammaṇanti evaṃ dibbasotadhātuñāṇassa catūsu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

416. **Cetopariyañāṇaṃ** parittamahaggata-appamāṇamagga-atītānāgatapaccuppannabahiddhārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi paresaṃ kāmāvacaracittajānanakāle parittārammaṇaṃ hoti. Rūpāvacara-arūpāvacaracittajānanakāle mahaggatārammaṇaṃ hoti. Maggaphalajānanakāle appamāṇārammaṇaṃ hoti.

Ettha ca puthujjano sotāpannassa cittaṃ na jānāti. Sotāpanno vā sakadāgāmiṣṣāti evaṃ yāva arahato netabbaṃ. Arahā pana sabbesaṃ cittaṃ jānāti. Aññopi ca uparimo heṭṭhimassāti ayaṃ viseso veditabbo. Maggacittārammaṇakāle maggārammaṇaṃ hoti. Yadā pana atīte sattadivasabbhantare ca anāgate sattadivasabbhantare ca paresaṃ cittaṃ jānāti, tadā atītārammaṇaṃ anāgatārammaṇaṃca hoti.

Kathaṃ paccuppannārammaṇaṃ hoti. Paccuppannaṃ nāma tividdhaṃ khaṇapaccuppannaṃ santatipaccuppannaṃ addhāpaccuppannaṃca. Tattha uppādaṭṭhitibhaṅgappattaṃ **khaṇapaccuppannaṃ**. Ekadvesantativārapariyāpannaṃ **santatipaccuppannaṃ**. Tattha

andhakārenisīditvā ālokaṭṭhānaṃ gatassa na tāva ārammaṇaṃ pākaṭaṃ hoti, yāva pana taṃ pākaṭaṃ

hoti, etthantare ekadvesantativārā veditabbā. Ālokaṭṭhāne vicaritvā ovarakaṃ pavīṭṭhassāpi na tāva sahasā rūpaṃ pākaṭaṃ hoti, yāva pana taṃ pākaṭaṃ hoti, etthantare ekadvesantativārā veditabbā. Dūre ṭhatvā pana rajakānaṃ hatthavikāraṃ, ghaṇḍibherī-ākoṭanavikāraṇca disvāpi na tāva saddaṃ suṇāti, yāva pana¹ taṃ suṇāti, etasmimpi² antare ekadvesantativārā veditabbā. Evaṃ tāva **Majjhimbhāṇakā**.

Saṃyuttabhāṇakā pana rūpasantati arūpasantatīti dve santatiyo vatvā udakaṃ akkamitvā gatassa yāva tīre akkanta-udakalekhā na vippasīdati, addhānato āgatassa yāva kāye usumabhāvo na vūpasammati, ātapā āgantvā gabbhaṃ pavīṭṭhassa yāva andhakārabhāvo na vigacchati, antogabbhe kammaṭṭhānaṃ manasi karitvā divā vātapānaṃ vivaritvā olokontassa yāva akkhīnaṃ phandanabhāvo na vūpasammati, ayaṃ **rūpasantati** nāma. Dve tayo javanavārā **arūpasantati** nāmāti vatvā tadubhayampi **santatipaccuppannaṃ** nāmāti vadanti.

Ekabhavapariicchinnāṃ pana **addhāpaccuppannaṃ** nāma. Yaṃ sandhāya **Bhaddekarattasutte** “yo cāvuso mano ye ca dhammā ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmīṃ ce paccuppanne chandarāgappaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgappaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhīratī”³ ti³ vuttaṃ. Santatipaccuppannañcetta Aṭṭhakathāsu āgataṃ. Addhāpaccuppannaṃ sutte.

Tattha keci khaṇapaccuppannaṃ cittaṃ cetopariyaññāṇassa ārammaṇaṃ hotīti vadanti. Kiṃ kārāṇā? Yasmā iddhimato ca parassa ca ekakkhaṇe cittaṃ uppajjatīti. Idaṇca nesaṃ opammaṃ, yathā ākāse khitte pupphamuṭṭhimhi avassaṃ ekaṃ pupphaṃ ekassa vaṇṭena vaṇṭaṃ paṭivijjhati, evaṃ parassa cittaṃ jānissāmīti rāsivasena mahājanassa citte āvajjite avassaṃ ekassa cittaṃ ekena cittena uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā paṭivijjhatīti. Taṃ pana vassasatampi vassasahassampi āvajjanto yena ca cittena āvajjati, yena ca jānāti. Tesāṃ dvinnāṃ saha ṭhānābhāvato āvajjanajavanānaṇca anīṭṭhatṭhāne nānārammaṇabhāvappattidosato ayuttanti Aṭṭhakathāsu paṭikkhittaṃ.

1. Yāva ca pana (Sī, I, Ka)

2. Tasmimpi (Syā, I, Ka)

3. Ma 3. 237 piṭṭhe.

Santatipaccuppannaṃ pana addhāpaccuppannañca ārammaṇaṃ hotīti veditabbaṃ. Tattha yaṃ vattamānajanavāṭhito atītānāgatavasena dvitti¹ jananavāṭhiparimāṇe kāle parassa cittaṃ, taṃ sabbampi santatipaccuppannaṃ nāma. “Addhāpaccuppannaṃ pana jananavārena dīpetabbaṃ”ti **Samyuttatṭhakathāyaṃ** vuttaṃ. Taṃ suṭṭhu vuttaṃ.

Tatrāyaṃ dīpanā, iddhiṃ parassa cittaṃ jānitukāmo āvajjati, āvajjanaṃ khaṇapaccuppannaṃ ārammaṇaṃ katvā teneva saha nirujjhati. Tatho cattāri pañca vā jananāni. Yesaṃ pacchimaṃ iddhicittaṃ, sesāni kāmāvacarāni, tesaṃ sabbesampi tadeva niruddhaṃ cittamārammaṇaṃ hoti, na ca tāni nānārammaṇāni honti, addhāvasena paccuppannārammaṇattā. Ekārammaṇattepī ca iddhicittameva parassa cittaṃ jānāti, na itarāni. Yathā cakkhuvāre cakkhuvīññāṇameva rūpaṃ passati, na itarānīti. Iti idaṃ santatipaccuppannaṃ ceva addhāpaccuppannaṃ ca vasena paccuppannārammaṇaṃ hoti. Yasmā vā santatipaccuppannampi addhāpaccuppanneyeva patati, tasmā addhāpaccuppannavasenevetam² paccuppannārammaṇanti veditabbaṃ. Parassa cittārammaṇattāyeva pana bahiddhārammaṇaṃ hotīti evaṃ cetopariyaññassa aṭṭhasu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

417. **Pubbenivāsaññāṇaṃ** parittamahaggata-appamāṇamagga-atīta-ajjhatabhiddhānavattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi kāmāvacarakkhandhānussaraṇakāle parittārammaṇaṃ hoti. Rūpāvacarārūpāvacarakkhandhānussaraṇakāle mahaggatārammaṇaṃ. Atīte attanā parehi vā bhāvitamaggaṃ sacchikataphalañca anussaraṇakāle appamāṇārammaṇaṃ. Bhāvitamaggameva anussaraṇakāle maggārammaṇaṃ. Niyamato panetaṃ atītārammaṇameva.

Tattha kiñcāpi cetopariyaññayathākammupagaññānīpi atītārammaṇāni honti, atha kho tesaṃ cetopariyaññassa sattadivasabbhantarātītaṃ cittameva ārammaṇaṃ. Tañhi aññaṃ khandhaṃ vā khandhapaṭibaddhaṃ vā na jānāti. Maggasampayuttacittārammaṇattā pana pariyāyato maggārammaṇanti vuttaṃ. Yathākammupagaññassa ca atītaṃ cetanāmatameva ārammaṇaṃ. Pubbenivāsaññassa pana atītā khandhā khandhapaṭibaddhañca kiñci anārammaṇaṃ nāma

1. Dvatti (?)

2. Vaseneva cetam (Sī), vaseneva tam (I, Ka)

natthi. Tañhi atītakkhandhakhandhapaṭibaddhesu dhammesu sabbaññutaññāṇagatikam¹ hotīti ayam viseso veditabbo². Ayamettha Aṭṭhakathānayo. Yasmā pana “kusalā khandhā iddhividhañāṇassa cetopariyañāṇassa pubbenivāsānussatiñāṇassa yathākammupagañāṇassa anāgataṁsañāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo”ti³ paṭhāne vuttaṁ. Tasmā cattāropi khandhā cetopariyañāṇayathākammupagañāṇānaṁ ārammaṇā honti. Tatrāpi yathākammupagañāṇassa kusalākusalā evāti.

Attano khandhānussaraṇakāle panetaṁ ajjhattārammaṇaṁ. Parassa khandhānussaraṇakāle bahiddhārammaṇaṁ. “Atīte Vipassī Bhagavā ahoṣi. Tassa mātā Bandhumatī, pitā Bandhumā”ti-ādinā⁴ nayena nāmagottapathavīnimittādi-anussaraṇakāle navattabbārammaṇaṁ hoti. **Nāmagottanti** cettha khandhūpanibandho sammutisiddho byañjanattho daṭṭhabbo, na byañjanaṁ. Byañjanañhi saddāyatanasaṅgahitattā parittaṁ hoti. Yathāha “niruttipaṭisambhidā parittārammaṇā”ti⁵. Ayamettha amhākaṁ khanti. Evaṁ pubbenivāsañāṇassa aṭṭhasu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

418. **Dibbacakkhuñāṇaṁ** parittapaccuppanna-
ajjhattabahiddhārammaṇavasena catūsu ārammaṇesu pavattati. Kathaṁ? Tañhi yasmā rūpaṁ ārammaṇaṁ karoti, rūpañca parittaṁ, tasmā parittārammaṇaṁ hoti. Vijjamāneyeva ca rūpe pavattattā paccuppannārammaṇaṁ. Attano kucchigatādirūpadassanakāle ajjhattārammaṇaṁ. Parassa rūpadassanakāle bahiddhārammaṇanti evaṁ dibbacakkhuñāṇassa catūsu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

419. **Anāgataṁsañāṇaṁ** parittamahaggata-appamāṇamagga-anāgata-
ajjhattabahiddhānavattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati. Kathaṁ? Tañhi “ayam anāgate kāmāvacare nibbattissatī”ti jānanakāle parittārammaṇaṁ hoti. “Rūpāvacare arūpāvacare vā nibbattissatī”ti jānanakāle mahaggatārammaṇaṁ. “Maggam bhāvēssati, phalaṁ sacchikarissatī”ti jānanakāle appamāṇārammaṇaṁ. “Maggam bhāvēssati”cceva jānanakāle maggārammaṇaṁ. Niyamako pana taṁ anāgatārammaṇameva.

1. ...samānagatikam (Syā), ...samagatikam (I)

3. Abhi 8. 133 piṭṭhe.

4. Dī 2. 6 piṭṭhe.

2. Veditabboti (Syā)

5. Abhi 2. 320 piṭṭhe.

Tattha kiñcāpi cetopariyañāṇampi anāgatārammaṇaṃ hoti, atha kho tassa sattadivasabbhantarānāgataṃ cittameva ārammaṇaṃ. Tañhi aññaṃ khandhaṃ vā khandhapaṭibaddhaṃ vā na jānāti. Anāgataṃsañāṇassa pubbenivāsañāṇe vuttanayena anāgate anārammaṇaṃ nāma natthi. “Ahaṃ amutra nibbattissāmī”ti jānanakāle ajjhattārammaṇaṃ. “Asuko amutra nibbattissatī”ti jānanakāle bahiddhārammaṇaṃ. “Anāgate Metteyyo Bhagavā uppajjissati. Subrahmā nāmassa brāhmaṇo pitā bhavissati. Brahmavatī nāma brāhmaṇī mātā”ti-ādinā¹ pana nayena nāmagotta-jānanakāle pubbenivāsañāṇe vuttanayeneva na vattabbārammaṇaṃ hotīti evaṃ anāgataṃsañāṇassa aṭṭhasu ārammaṇesu pavatti veditabbā.

420. **Yathākammupagaññaṇaṃ** parittamahaggata-atīta-ajjhatabhiddhārammaṇavasena pañcasu ārammaṇesu pavattati. Kathaṃ? Tañhi kāmāvacarakamma-jānanakāle parittārammaṇaṃ hoti. Rūpāvacarārūpāvacarakamma-jānanakāle mahaggatārammaṇaṃ. Atītameva jānātīti atītārammaṇaṃ. Attano kammaṃ jānanakāle ajjhattārammaṇaṃ. Parassa kammaṃ jānanakāle bahiddhārammaṇaṃ hoti. Evaṃ yathākammupagaññaṇassa pañcasu ārammaṇesu pavatti veditabbā. Yañcetha ajjhattārammaṇaṇceva bahiddhārammaṇaṇcāti vuttaṃ, taṃ kālana ajjhattaṃ kālana bahiddhā jānanakāle ajjhatabhiddhārammaṇampi hotiyevāti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Abhiññāniddeśo nāma terasamo paricchedo.

1. Dī 3. 63 piṭṭhe.

14. Khandhaniddesa

Paññākathā

421. Idāni yasmā evaṃ abhiññāvasena adhigatānisamsāya thiratarāya samādhībhāvanāya samannāgatena bhikkhunā **sīle patitṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññaṃ bhāvayanti** ettha cittaśisena nidditṭho **samādhi** sabbākārena bhāvito hoti.

Tadanantarā¹ pana paññā bhāvetabbā. Sā ca atisaṅkhepadesitattā viññātumpi tāva na sukarā, pageva bhāvetum. Tasmā tassā vitthāraṃ bhāvanānayaṃca dassetum idaṃ pañhākammaṃ hoti.

Kā paññā, kenatṭhena paññā, kānassā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhāna padaṭṭhānāni, katividhā paññā, kathaṃ bhāvetabbā, paññābhāvanāya ko ānisamsoti.

422. Tatridaṃ vissajjanaṃ, **kā paññāti** paññā bahuvidhā nānappakārā. Taṃ sabbaṃ vibhāvayitum ārabhamānaṃ vissajjanaṃ adhippetañceva atthaṃ na sādheyya, uttari ca vikkhepāya saṃvatteyya, tasmā idha adhippetameva sandhāya vadāma. Kusalacittasampayuttaṃ vipassanāññaṃ paññā.

423. **Kenatṭhena paññāti** pajānanatṭhena paññā. Kimidaṃ **pajānanaṃ** nāma? Sañjānanavijānanākāravisitṭhaṃ nānappakārato jānanaṃ. Saññāviññāṇapaññānaṃ hi samānēpi jānanabhāve, saññā “nīlaṃ pītakaṃ”ti ārammaṇasañjānanamattameva hoti. “Aniccaṃ dukkhamanattā”ti lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetum na sakkoti. Viññāṇaṃ “nīlaṃ pītakaṃ”ti ārammaṇaṃca jānāti, lakkhaṇapaṭivedhaṃca pāpeti. Ussakkitvā pana maggapātubhāvaṃ pāpetum na sakkoti. Paññā vuttanayavasena ārammaṇaṃca jānāti, lakkhaṇapaṭivedhaṃca pāpeti, ussakkitvā maggapātubhāvaṃca pāpeti.

Yathā hi heraṇṇīkaphalake ṭhapitaṃ kahāpaṇarāsīm eko ajātabuddhidārako, eko gāmikapuriso, eko heraṇṇīkoti tīsu janesu

passamānesu ajātabuddhidārako kahāpaṇānaṃ
cittavicittadīghacaturassaparimaṇḍalabhāvamattameva jānāti, “idaṃ
manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ ratanasammataṃ”ti na jānāti.
Gāmikapuriso cittavicittādibhāvaṃ jānāti, “idaṃ manussānaṃ
upabhogaparibhogaṃ ratanasammataṃ”ti ca. “Ayaṃ cheko, ayaṃ kūṭo,
ayaṃ addhasāro”ti imaṃ pana vibhāgaṃ na jānāti. Heraññiko sabbepi te
pakāre jānāti, jānanto ca kahāpaṇaṃ oloketvāpi jānāti, ākoṭitassa saddaṃ
suttvāpi, gandhaṃ ghāyitvāpi, rasaṃ sāyitvāpi, hatthena dhārayitvāpi,
asukasmiṃ nāma gāme vā nigame vā nagare vā pabbate vā nadītīre vā
katotipi, asukācariyena katotipi jānāti, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ.

Saññā hi ajātabuddhino dārakassa kahāpaṇadassanaṃ viya hoti,
nīlādivasena ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattagahaṇato. Viññāṇaṃ
gāmikassa purisassa kahāpaṇadassanaṃ viya hoti, nīlādivasena
ārammaṇākāragahaṇato, uddhaṃpi ca lakkhaṇapaṭivedhasampāpanato.
Paññā heraññikassa kahāpaṇadassanaṃ viya hoti, nīlādivasena
ārammaṇākāraṃ gahetvā, lakkhaṇapaṭivedhaṃca pāpetvā, tato uddhampi
maggapātubhāvapāpanato. Tasmā yadetam sañjānanavijānanākāravisitṭhaṃ
nānappakārato jānanaṃ. Idaṃ pajānananti veditabbaṃ. Idaṃ sandhāya hi
etaṃ vuttaṃ “pajānanaṭṭhena paññā”ti.

Sā panesā yattha saññāviññāṇāni, na tattha ekaṃsena hoti. Yadā pana
hoti, tadā avinibbhuttā tehi dhammehi “ayaṃ saññā, idaṃ viññāṇaṃ, ayaṃ
paññā”ti vinibbhujjitvā alabbhaneyyanānattā sukhumā duddasā. Tenāha
āyasmā Nāgaseno “dukkaraṃ mahārāja Bhagavatā katan”ti. Kiṃ bhante
Nāgasena Bhagavatā dukkaraṃ katanti. “Dukkaraṃ mahārāja Bhagavatā
kataṃ yaṃ arūpīnaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ ekārammaṇe
pavattamānānaṃ vavatthānaṃ akkhātāṃ ayaṃ phasso, ayaṃ vedanā, ayaṃ
saññā, ayaṃ cetanā, idaṃ cittaṃ”ti¹.

1. Khu 11. 94 Milindapañhe.

424. **Kānassā lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānā**ti ettha pana dhammasabhāvapaṭivedhalakkhaṇā paññā, dhammānaṃ sabhāvapaṭicchādakamohandhakāraviddhaṃsanarasā, asammohapaccupaṭṭhānā. “Samāhito yathābhūtaṃ jānāti passatī”¹ti vacanato pana samādhi tassā padaṭṭhānaṃ.

Paññāpabhedakathā

425. **Katividhā paññā**ti dhammasabhāvapaṭivedhalakkhaṇena tāva ekavidhā. Lokiyalokuttaravasena duvidhā. Tathā sāsavānāsavādivasena, nāmarūpavavattthāpanavasena, somanassupekkhāsahagatavasena, dassanabhāvanābhūmivasena ca. Tividhā cintāsutabhāvanāmayavasena. Tathā parittamahaggata-appamāṇārammaṇavasena, āyāpāya-upāyakosallavasena, ajjhataḥbhinivesādivasena ca. Catubbidhā catūsu saccesu ñāṇavasena catupaṭisambhidāvasena cāti.

426. Tattha **ekavidhakotṭhāso** uttānatthoyeva. **Duvidhakotṭhāse** lokiyamaggasampayuttā **lokiyā**. Lokuttaramaggasampayuttā **lokuttarā**ti evaṃ lokiyalokuttaravasena duvidhā.

Dutiyaduke āsavānaṃ ārammaṇabhūtā **sāsavā**. Tesāṃ anārammaṇā **anāsavā**. Atthato panesā lokiyalokuttarāva hoti. Āsavasampayuttā sāsavā. Āsavavippayuttā anāsavāti-ādīsupi eseva nayo. Evaṃ sāsavānāsavādivasena duvidhā.

Tatitaduke yā vipassanaṃ ārabhitukāmassa catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ vavattthāpane paññā, ayaṃ **nāma**vavattthāpanapaññā. Yā rūpakkhandhassa vavattthāpane paññā, ayaṃ **rūpa**vavattthāpanapaññāti evaṃ nāmarūpavavattthāpanavasena duvidhā.

Catutthaduke dvīsu kāmāvacarakusalacittesu soḷasasu ca pañcakanayena catukkajjhānikesu maggacittesu paññā **somanassasahagatā**. Dvīsu kāmāvacarakusalacittesu catūsu ca pañcamajjhānikesu maggacittesu paññā **upekkhāsahagatā**ti evaṃ somanassupekkhāsahagatavasena duvidhā.

1. Am 3. 259 piṭṭhe.

Pañcamaduke paṭhamamaggapaññā **dassanabhūmi**. Avasesamaggattaya-paññā **bhāvanābhūmi**ti evaṃ dassanabhāvanābhūmivasena duvidhā.

427. **Tikesu** paṭhamattike parato assutvā paṭiladdhapaññā attano cintāvasena nipphannattā **cintāmayā**. Parato sutvā paṭiladdhapaññā sutavasena nipphannattā **sutamayā**. Yathā tathā vā bhāvanāvasena nipphannā appanāppattā paññā **bhāvanāmayā**. Vuttañhetarī—

“Tattha katamā cintāmayā paññā. Yogavihitesu vā kammāyatanesu yogavihitesu vā sippāyatanesu yogavihitesu vā vijjāṭṭhānesu kammassakataṃ vā saccānulomikaṃ vā rūpaṃ aniccanti vā vedanā -pa-saññā. Saṅkhārā. Viññāṇaṃ aniccanti vā, yaṃ evarūpiṃ anulomikaṃ khantiṃ diṭṭhiṃ ruciṃ mutiṃ pekkhaṃ dhammanijjhānakhantiṃ parato assutvā paṭilabhati, ayaṃ vuccati cintāmayā paññā -pa- sutvā paṭilabhati, ayaṃ vuccati sutamayā paññā. Sabbāpi samāpannassa paññā bhāvanāmayā paññā”ti¹.

Evaṃ cintāsutabhāvanāmayavasena tividhā.

Dutiyaṭṭike kāmāvacaradhamme ārabba pavattā paññā **parittārammaṇā**. Rūpāvacarārūpāvacare ārabba pavattā **mahaggaṭārammaṇā**. Sā lokiyavipassanā. Nibbānaṃ ārabba pavattā **appamāṇārammaṇā**. Sā lokuttaravipassanāti evaṃ parittamahaggaṭāppamāṇārammaṇavasena tividhā.

Tatiyaṭṭike **āyo** nāma vuddhi, sā duvidhā anattahānito atthupattito ca. Tattha kosallaṃ **āyakosallaṃ**. Yathāha—

“Tattha katamaṃ āyakosallaṃ, ime me dhamme manasikaroto anuppannā ceva akusalā dhammā na uppajjanti, uppannā ca akusalā dhammā pahīyanti, ime vā paṇime dhamme manasikaroto anuppannā ceva kusalā dhammā uppajjanti. Uppannā ca kusalā dhammā bhiyyobhāvāya vepullāya bhāvanāya pāripūriyā saṃvattantīti, yā tattha paññā pajānaṃ -pa- amoho dhammavicayo sammādiṭṭhi, idaṃ vuccati āyakosallaṃ”ti².

1. Abhi 2. 337 Vibhaṅge.

2. Abhi 2. 338 Vibhaṅge.

Apāyoti pana avuddhi, sāpi duvidhā atthahānito ca anattahuppattito ca. Tattha kosallaṃ **apāyakosallaṃ**. Yathāha “tattha katamaṃ apāyakosallaṃ, ime dhamme manasikaroto anuppannā ceva kusalā dhammā na uppajjantī”ti-ādi¹.

Sabbattha pana tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ upāyesu nibbattikāraṇesu taṃkhaṇappavattaṃ tñānuppattikaṃ kosallaṃ upāyakosallaṃ nāma. Yathāha “sabbāpi tatrūpāyā paññā upāyakosallaṃ”ti¹. Evaṃ āyāpāya-upāyakosallavasena tividhā.

Catutthattike attano khandhe gahetvā āraddhā vipassanā paññā **ajjhataḥbhinivesā**. Parassa khandhe bāhiraṃ vā anindriyabaddharūpaṃ gahetvā āraddhā **bahiddhābhinivesā**. Ubhayaṃ gahetvā āraddhā **ajjhatabhiddhābhinivesā**ti evaṃ ajjhataḥbhinivesādivasena tividhā.

428. **Catukkesu** paṭhamacatukke dukkhasaccaṃ ārabba pavattaṃ ñāṇaṃ **dukkhe ñāṇaṃ**. Dukkhasamudayaṃ ārabba pavattaṃ ñāṇaṃ **dukkhasamudaye ñāṇaṃ**. Dukkhanirodhaṃ ārabba pavattaṃ ñāṇaṃ **dukkhanirodhe ñāṇaṃ**. Dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ ārabba pavattaṃ ñāṇaṃ **dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇanti** evaṃ catūsu saccesu ñāṇavasena catubbidhā.

Dutiyacatukke catasso paṭisambhidā nāma atthādīsu pabhedagatāni cattāri ñāṇāni. Vuttañhetuṃ “atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Dhamme ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Tatra²dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā. Ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā”ti³.

Tattha **atthoti** saṅkhepato hetuphalassetuṃ adhivacanaṃ. Hetuphalaṃ hi yasmā hetu-anusārena ariyati adhigamiyati sampāpuṇiyati, tasmā atthoti vuccati. Pabhedato pana yaṃ kiñci paccayasambhūtaṃ, nibbānaṃ, bhāsitaṃ, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmim atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. **Dhammotipi** saṅkhepato paccayassetuṃ adhivacanaṃ. Paccayo hi yasmā taṃ taṃ dahati pavatteti vā sampāpuṇitum vā deti tasmā dhammoti vuccati.

1. Abhi 2. 338 Vibhaṅge.

2. Tattha (Sī, Ka), attha (Syā, I, Ka)

3. Abhi 2. 307 Vibhaṅge.

pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā dhammoti veditabbā. Taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmim̐ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**.

Ayameva hi attho abhidhamme—

“Dukkhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Dukkhasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Jarāmarañe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Jarāmarāṇasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā -pa-saṅkhāranirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Saṅkhāranirodhagāminiyaṃ paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti Suttaṃ Geyyaṃ -pa- Vedallaṃ. Ayaṃ vuccati dhammapaṭisambhidā. So tassa tasso bhāsitassa atthaṃ jānāti ‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho’ti. Ayaṃ vuccati atthapaṭisambhidā. Katame dhammā kusalā. Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti -pa-. Ime dhammā kusalā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Tesāṃ vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti-ādinā¹ nayena vibhajitvā dassito.

Tatradhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmim̐ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti abyabhicārī vohāro. Tadabhilāpe tassa bhāsane udīraṇe taṃ bhāsitaṃ lapitaṃ udīritaṃ sutvāva ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvaniruttīti evaṃ tassā dhammaniruttisaññitāya sabhāvaniruttiyā māgadhikāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Niruttipaṭisambhidāppatto hi phasso vedanāti evamādivacanaṃ sutvāva ayaṃ sabhāvaniruttīti jānāti. Phassā vedanoti evamādikaṃ pana ayaṃ na sabhāvaniruttīti.

1. Abhi 2. 307, 308 Vibhaṅge.

Ñānesu ñāṇanti sabbattha ñāṇamārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa ñāṇārammaṇaṃ ñāṇaṃ, yathāvuttesu vā tesu ñāṇesu sagocarakiccādivasena vitthārato ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā**ti attho.

429. Catassopi cetā paṭisambhidā dvīsu ṭhānesu pabhedanāṃ gacchanti sekkhabhūmiyaṇca asekkhabhūmiyaṇca.

Tattha aggasāvakānaṃ mahāsāvakānaṇca asekkhabhūmiyaṃ pabhedagatā. Ānandatthera Cittagahapati Dhammika-upāsaka Upāligahapati Khujjuttarā-upāsikādīnaṃ sekkhabhūmiyaṃ. Evaṃ dvīsu bhūmīsu pabhedanāṃ gacchantiyopi cetā adhigamena pariyattiyā savanena paripucchāya pubbayogena cāti imehi pañcahākārehi visadā honti.

Tattha **adhigamo** nāma arahattappatti. **Pariyatti** nāma Buddhavacanassa pariyāpuṇanaṃ. **Savanam** nāma sakkaccaṃ atthiṃ katvā dhammassavanaṃ. **Paripucchā** nāma Pāli-aṭṭhakathādīsu gaṇṭhipada-atthapadavinicchayaṃ, **pubbayogo** nāma pubbabuddhānaṃ sāsane gatapaccāgatikabhāvena yāva anulomaṃ gotrabhusamīpaṃ, tāva vipassanānuyogo.

Apare āhu—

“Pubbayogo bāhusaccaṃ, desabhāsā ca āgamo.

Paripucchā adhigamo, garusannissayo tathā.

Mittasampatti cevāti, paṭisambhidapaccayā”ti.

Tattha **pubbayogo** vuttanayova. **Bāhusaccaṃ** nāma tesu tesu satthesu ca sippāyatanesu ca kusalatā. **Desabhāsā** nāma ekasatavohāraṃ kusalatā. Visesaṃ pana māgadhiṃ kosallaṃ. **Āgamo** nāma antamaso opammavaggaṃ attassapi Buddhavacanassa pariyāpuṇanaṃ. **Paripucchā** nāma ekagāthāyapi atthavinicchayaṃ. **Adhigamo** nāma sotāpannatā vā -pa- arahattaṃ vā. **Garusannissayo** nāma sutapaṭibhānabahulānaṃ garūṇaṃ santike vāso. **Mittasampatti** nāma tathārūpaṇaṃ yeva mittānaṃ paṭilābhoti.

Tattha Buddhā ca Paccekabuddhā ca pubbayogañceva adhigamaṇca nissāya paṭisambhidā pāpuṇanti. Sāvakā sabbānipi etāni kāraṇāni. Paṭisambhidāppattiyā ca

pāṭiyekko kammaṭṭhānabhāvanānuyogo nāma natthi. Sekkhānaṃ pana sekkhaphalavimokkhaṇṭikā. Asekkhānaṃ asekkhaphalavimokkhaṇṭikāva paṭisambhidāppatti hoti. Tathāgatānaṃ hi Dasabalāni viya ariyānaṃ ariyaphaleneva paṭisambhidā ijjhantīti imā paṭisambhidā sandhāya vuttaṃ catupaṭisambhidāvasena catubbidhāti.

Paññābhūmi-mūla-sarīravavatthāna

430. Kathaṃ **bhāvetabbāti** ettha pana yasmā imāya paññāya khandhāyatanadhātu-indriyasaccapaṭiccasamuppādādibhedā dhammā **bhūmi**. Sīlavisuddhi ceva cittavisuddhi cāti imā dve visuddhiyo **mūlaṃ**. Diṭṭhivisuddhi, kaṅkhāvitaraṇavisuddhi, maggāmagga ñāṇa dassanavisuddhi, paṭipadā ñāṇa dassana visuddhi, ñāṇadassanavisuddhīti imā pañca visuddhiyo **sarīraṃ**. Tasmā tesu bhūmibhūtesu dhammesu uggahaparipucchāvasena ñāṇaparicayaṃ katvā mūlabhūtā dve visuddhiyo sampādetvā sarīrabhūtā pañca visuddhiyo sampādentena bhāvetabbā. Ayamettha saṅkhepo.

431. Ayaṃ pana vitthāro, yaṃ tāva vuttaṃ “khandhāyatanadhātu-indriyasaccapaṭiccasamuppādādibhedā dhammā bhūmī”ti, ettha **khandhāti** pañca khandhā rūpakkhandho vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandhoti.

Rūpakkhandhakathā

432. Tattha yaṃ kiñci sītādīhi ruppanalakkhaṇaṃ dhammajātaṃ, sabbaṃ taṃ ekato katvā **rūpakkhandhoti** veditabbaṃ.

Tadetaṃ ruppanalakkhaṇena ekavidhampi bhūtopādāyabhedato duvidhaṃ.

Tattha bhūtarūpaṃ catubbidhaṃ pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti. Tāsaṃ lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānāni catudhātuvavatthāne vuttāni. Padaṭṭhānato pana tā sabbāpi avasesadhātuttayapadaṭṭhānā.

Upādārūpaṃ catuvīsatividhaṃ cakkhu, sotaṃ, ghānaṃ, jivhā, kāyo, rūpaṃ, saddo, gandho, raso, itthindriyaṃ, purisindriyaṃ, jīvitindriyaṃ, hadayaavatthu, kāyaviññatti, vacīviññatti, ākāsadhātu, rūpassa lahutā, rūpassa

mudutā, rūpassa kammaññatā, rūpassa upacayo, rūpassa santati, rūpassa jaratā, rūpassa aniccatā, kabalīkāro āhāroti.

433. Tattha rūpābhighātārahātappasādalakkhaṇaṃ
daṭṭhukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā **cakkhu**,
rūpesu āviñchanarasaṃ, cakkhuviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ,
daṭṭhukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Saddābhighātārahābhūtappasādalakkhaṇaṃ,
sotukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā **sotaṃ**,
saddesu āviñchanarasaṃ, sotaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ,
sotukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Gandhābhighātārahābhūtappasādalakkhaṇaṃ,
ghāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā **ghānaṃ**,
gandhesu āviñchanarasaṃ, ghānaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ,
ghāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Rasābhighātārahābhūtappasādalakkhaṇaṃ,
sāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā **jivhā**,
rasesu āviñchanarasaṃ, jivhāviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ,
sāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

Phoṭṭhabbābhighātārahābhūtappasādalakkhaṇaṃ,
phusitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā **kāyo**,
phoṭṭhabbesu āviñchanaraso, kāyaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ,
phusitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ.

434. Keci pana “tejādhikānaṃ bhūtānaṃ pasādo cakkhu, vāyupathavī-
āpādhikānaṃ bhūtānaṃ pasādā¹ sotaghānajivhā, kāyo sabbesampi”ti
vadanti. Apare “tejādhikānaṃ pasādo cakkhu, vivaravāyu-
āpāpathavādhikānaṃ sotaghānajivhākāyā”ti vadanti. Te vattabbā “suttaṃ
āharathā”ti. Addhā suttameva na dakkhissanti. Keci panettha “tejādīnaṃ
guṇehi rūpādīhi anugayhabhāvato”ti kāraṇaṃ **dassenti**². Te vattabbā “ko
panevamāha rūpādayo tejādīnaṃ guṇā”ti. Avinibbhogavuttīsu hi bhūtesu
ayaṃ imassa guṇo ayaṃ imassa guṇoti na labbhā vattun”ti. Atāpi vadeyyum
“yathā tesu tesu sambhāresu tassa

1. Pasādo (Syā, I, Ka)

2. Vadanti (Sī)

tassa bhūtassa adhiakatāya pathavī-ādīnaṃ sandhāraṇādīni kiccāni icchatha, evaṃ tejādi-adhikesu sambhāresu rūpādīnaṃ adhiakabhāvadassanato icchitabbametaṃ rūpādayo tesam guṇā”ti. Te vattabbā “iccheyyāma, yadi āpādhikassa āsavassa gandhato pathavī-adhike kappāse gandho adhiakataro siyā, tejādhikassa ca uṇhodakassa vaṇṇato sītudakassa vaṇṇo parihāyetha”¹. Yasmā panetaṃ ubhayampi natthi, tasmā pahāyetaṃ² etesaṃnissayabhūtānaṃ visesakappanaṃ, yathā avisesepi ekakalāpe bhūtānaṃ rūparasādayo aññamaññaṃ visadisā honti, evaṃ cakkhupasādādayo avijjamānepi aññasmiṃ visesakāraṇe”ti gahetabbametaṃ.

Kim pana taṃ yaṃ aññamaññaṃ asādhāraṇaṃ? Kammameva nesaṃ visesakāraṇaṃ. Tasmā kammavisesato etesaṃ viseso, na bhūtavisesato. Bhūtaviseso hi sati pasādova na uppajjati. Samānānaṃhi pasādo, na visamānānanti porāṇā.

435. Evaṃ kammavisesato visesavantesu ca etesu cakkhusotāni **asampattavisayagāhakāni**, attano nissayaṃ anallīnanissaye eva visaye viññāṇahetuttā. Ghāṇajivhākāyā **sampattavisayagāhakā**, nissayavasena ceva, sayaṇca, attano nissayaṃ allīneyeva visaye viññāṇahetuttā.

436. **Cakkhu** cettha yadetaṃ loke nīlapakhumasamākiṇṇakaṇhasukkamaṇḍalavicittaṃ nīluppaladalasannitaṃ cakkhūti vuccati. Tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamāṇḍalassa majjhe abhimukhe ṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānupattipadese³ sattu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya satta akkhipaṭalānibyāpetvā dhāraṇanāpanamaṇḍanabījanakiccāhi catūhi dhātūhi khattiyakumāro viya sandhāraṇabandhanaparivācanasamudīraṇakiccāhi catūhi dhātūhi katūpakāraṃ utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ āyunā

1. Parihāyethā”ti (?)

2. Pahāyethetaṃ (Sī, Ka), ettha etaṃ visesakappanaṃ pahāya “yathā -pa-visesakāraṇe”ti etaṃ gahetabbanti yojanā.

3. ...dese (I)

anupāliyamānaṃ vaṇṇagandharasādihi parivutaṃ pamāṇato ūkāsiramattam
cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ
tiṭṭhati. Vuttampi cetam Dhammasenāpatinā—

“Yena cakkhupasādena, rūpāni manupassati.

Parittam sukhumaṃ etaṃ, ūkāsirasamūpaman”ti.

Sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācite aṅgulivedhaka¹
saṇṭhāne padese **sotaṃ** vuttappakārāhi dhātūhi katūpakāraṃ utucittāhārehi
upatthambhiyamānaṃ āyunā anupāliyamānaṃ vaṇṇādihi parivutaṃ
sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Sasambhāraghānabilassa anto ajapadasaṇṭhāne padese **ghānaṃ**
yathāvuttappakārupakārupatthambhanānupālanaparivāraṃ
ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Sasambhārajivhāmajjhassa upari uppaladalaggasaṇṭhāne padese **jivhā**
yathāvuttappakārupakārupatthambhanānupālanaparivārā jivhāviññāṇādīnaṃ
yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati.

Yāvatā pana imasmiṃ kāye upādiṇṇarūpaṃ nāma atthi. Sabbattha **kāyo**
kappāsapaṭale sneho viya vuttappakārupakārupatthambhanānupālana-
parivārova hutvā kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ
sādhayamāno tiṭṭhati.

Vammika udakākāsa gāma sivathikasaṅkhāta sagocaraninnā viya ca
ahisusumāra² pakkhī kukkura siṅgālā rūpādisagocaraninnāva ete
cakkhādayoti daṭṭhabbā.

437. Tato paresu pana rūpādisu cakkhupaṭiḥananalakkhaṇaṃ **rūpaṃ**,
cakkhuviññāṇassa visayabhāvarasaṃ, tasseva gocarapaccupaṭṭhānaṃ,
catumahābhūtapadaṭṭhānaṃ. Yathā cetam tathā sabbānipi upādārūpāni.
Yattha pana viseso atthi, tattha vakkhāma. Tayidaṃ nīlaṃ pītakanti-
ādivasena anekavidhaṃ.

1. Aṅgulivedhaka (Sī, I)

2. Sumsumāra (Sī, I), saṃsumāra (Ka)

Sotapaṭiḥananalakkhaṇo **saddo**, sotaviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Bherisaddo mudingaṣaddoti-ādinā nayena anekavidho.

Ghānapaṭiḥananalakkhaṇo **gandho**, ghānaviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Mūlagandho sārāgandhoti-ādinā nayena anekavidho.

Jivhāpaṭiḥananalakkhaṇo **raso**, jivhāviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarapaccupaṭṭhāno. Mūlaraso khandharasoti-ādinā nayena anekavidho.

438. Itthibhāvalakkhaṇaṃ **itthindriyaṃ**, itthīti pakāsanarasam, itthiliṅganimittakuttākappānaṃ kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānaṃ. Purisabhāvalakkhaṇaṃ **purisindriyaṃ**, purisoti pakāsanarasam, purisaliṅganimittakuttākappānaṃ kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānaṃ. Tadubhayampi kāyappasādo viya sakalasarīraṃ¹ byāpakameva, na ca kāyapasādena ṭhitokāse ṭhitanti vā aṭṭhitokāse ṭhitanti² vāti vattabbataṃ āpajjati, rūparasādayo viya aññamaññaṃ saṅkaro natthi.

439. Sahajarūpānupālānalakkhaṇaṃ **jīvitindriyaṃ**, tesam pavattanarasam, tesaññeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabbabhūtapadaṭṭhānaṃ. Santepi ca anupālānalakkhaṇādimhi vidhāne atthikkhaṇeyeva taṃ sahararūpāni anupāleti udakaṃ viya uppalādīni. Yathāsakaṃ paccayuppannepi ca dhamme pāleti dhāti viya kumāraṃ. Sayam pavattitadhammasambandheneva ca pavattati niyāmakō viya. Na bhaṅgato uddham pavattati, attano ca pavattayitabbānañca abhāvā. Na bhaṅgakkhaṇe ṭhāpeti, sayam bhijjamānattā. Khīyamāno viya vaṭṭisneho dīpasikham. Na ca anupālānapavattanaṭṭhapanānubhāvavirahitaṃ, yathāvuttakkhaṇe tassa tassa sādhanatoti daṭṭhabbam.

440. Manodhātumanoviññādhātūnaṃ nissayalakkhaṇaṃ **hadayavatthu**, tesaññeva dhātūnaṃ ādhāraṇarasam, ubbāhanapaccupaṭṭhānaṃ. Hadayassa anto

1. Sakalasarīra- (I)

2. Aṭṭhitanti (Sī, Ka)

kāyagatāsatikathāyaṃ vuttappakāraṃ lohitaṃ nissāya sandhāraṇādikiccehi bhūtehi katūpakāraṃ utucittāharehi upatthambhiyamānaṃ āyunaṃ anupāliyamānaṃ manodhātumanoviññādhātūnañceva taṃsampayuttadhammānañca vatthubhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

441. Abhikkamādipavattakacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā saharūpakāyathambhanasandhāraṇacalanassa paccayo ākāravikāro **kāyaviññatti**, adhippāyapakāsanarasā, kāyavipphandanahetubhāva-paccupaṭṭhānā, cittasamuṭṭhānavāyodhātupadaṭṭhānā. Sā panesā kāyavipphandanena adhippāyaviññāpanahetuttā, sayañca tena kāyavipphandanasāṅkhātena kāyena viññeyyattā “kāyaviññatti”ti vuccati. Tāya ca pana calitehi cittajarūpehi abhisambandhānaṃ utujādīnampi calanato abhikkamādayo¹ pavattantīti veditabbā.

Vacībhedapavattakacittasamuṭṭhānapathavīdhātuyā upādiṇṇaghaṭṭanassa paccayo ākāravikāro **vacīviññatti**, adhippāyapakāsanarasā, vacīghosahetubhāvapaccupaṭṭhānā, cittasamuṭṭhānapathavīdhātupadaṭṭhānā. Sā panesā vacīghosena adhippāyaviññāpanahetuttā, sayañca tāya vacīghosasaṅkhātāya vācāya viññeyyattā “vacīviññatti”ti vuccati. Yathā hi araññe ussāpetvā bandhagoṣīsādi-udakanimittaṃ disvā udakametta atthīti viññāyati, evaṃ kāyavipphandanañceva vacīghosañca gahetvā kāyavacīviññattiyopi viññāyanti.

442. Rūpaparicchedalakkhaṇā **ākāsadhātu**, rūpapariyantappakāsanarasā, rūpamariyādāpaccupaṭṭhānā, asamphuṭṭhabhāvacchiddavivarabhāva-paccupaṭṭhānā vā, paricchinnarūpapadaṭṭhānā. Yāya paricchinnesu rūpesu idamito uddhamadho tiriyaṃti ca hoti.

443. Adandhatālakkaṇā **rūpassa lahutā**, rūpānaṃ garubhāvavinodanarasā, lahuparivattitā paccupaṭṭhānā, lahurūpapadaṭṭhānā. Athaddhatālakkaṇā **rūpassa mudutā**, rūpānaṃ thaddhabhāvavinodanarasā, sabbakiriyaṃsu avirodhitāpaccupaṭṭhānā, mudurūpapadaṭṭhānā. Sarīrakiriyaṇukūlakammaññabhāvalakkhaṇā

1. Abhikkamapaṭikkamādayo (Sī)

rūpassa kammaññatā, akammaññatāvinodanarasā,
adubbalabhāvapaccupaṭṭhānā, kammaññārūpapadaṭṭhānā.

Etā pana tisso na aññamaññaṃ vijahanti, evaṃ santepi yo arogino viya rūpānaṃ lahubhāvo adandhatā lahuparivattippakāro rūpadandhattakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro **rūpassa lahutā**. Yo pana superimadditacammasseva rūpānaṃ mudubhāvo sabbakiriyāvisesesu vasavattanabhāvamaddavappakāro rūpatthaddhattakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro **rūpassa mudutā**. Yo pana sudantasuvaṇṇasseva rūpānaṃ kammaññabhāvo sarīrakiriyānukūlabhāvappakāro sarīrakiriyānaṃ ananukūlakaradhātukkhobhapaṭipakkhapaccayasamuṭṭhāno, so rūpavikāro **rūpassa kammaññatā**ti evametāsaṃ viseso veditabbo.

444. Ācayalakkhaṇo **rūpassa upacayo**, pubbantato rūpānaṃ ummujjāpanaraso, niyyātanapaccupaṭṭhāno, paripuṇṇabhāvapaccupaṭṭhāno vā, upacitarūpapadaṭṭhāno. Pavattilakkhaṇā **rūpassa santati**, anuppabandhanarasā, anupacchedapaccupaṭṭhānā, anuppabandhaka¹ rūpapadaṭṭhānā. Ubhayampetaṃ jātirūpassevādhivacanaṃ, ākāraṇānattato pana veneyyavasena ca “upacayo santati”ti² uddesadesanā katā. Yasmā panettha atthato nānattaṃ natthi, tasmā imesaṃ padānaṃ niddese “yo āyatanānaṃ ācayo, so rūpassa upacayo. Yo rūpassa upacayo, sā rūpassa santati”ti² vuttaṃ. Aṭṭhakathāyampi “ācayo nāma nibbatti, upacayo nāma vaḍḍhi, santati nāma pavattī”ti³ vatvā “nadītīre khatakūpakamhi udakuggamanakālo viya ācayo nibbatti, paripuṇṇakālo viya upacayo vaḍḍhi, ajjhottharivā gamanakālo viya santati pavattī”ti³ upamā katā.

Upamāvasāne ca “evaṃ kiṃ kathitaṃ hoti. Āyatanena ācayo kathito, ācayena āyatanam kathitaṃ”ti³ vuttaṃ. Tasmā yā rūpānaṃ paṭhamābhiniḍḍhanti, sā ācayo. Yā tesam upari aññesampi nibbattamānānaṃ nibbatti, sā vaḍḍhi-ākārena upaṭṭhānato upacayo. Yā tesampi upari

1. Anuppabandhakara (Sī, Ka), anuppabandhanaka (Syā)

2. Abhi 1. 171, 178 piṭṭhesu.

3. Abhi-Ṭṭha 1. 363 piṭṭhe.

punappunam aññesaṃ nibbattamānānaṃ nibbatti, sā anupabandhākārena upaṭṭhānato santatīti ca pavuccatīti veditabbā.

Rūpaparipākalakkhaṇā **jaratā**, upanayanarasā, sabhāvānapagamepi navabhāvāpagamapaccupaṭṭhānā vihipurāṇabhāvo viya, paripaccamānarūpapadaṭṭhānā. Khaṇḍiccādi bhāvena dantādīsu vikāradassanato idaṃ pākāṭajaraṃ sandhāya vuttaṃ. Arūpadhammānaṃ pana paṭicchannajarā nāma hoti, tassā esa vikāro natthi, yā ca pathavī udakapabbatacandimasūriyādīsu avīcijarā nāma.

Paribhedalakkhaṇā **rūpassa aniccatā**, saṃsīdanarasā, khayavayapaccupaṭṭhānā, paribhijjamānarūpapadaṭṭhānā.

445. Ojālakkaṇo **kabalīkāro āhāro**, rūpāharaṇaraso, upatthambhanapaccupaṭṭhāno, kabaḷaṃ katvā āharitabbavattupadaṭṭhāno. Yāya ojāya sattā yāpentī, tassā etaṃ adhivacanaṃ.

446. Imāni tāva Pāliyaṃ āgatarūpāneva. Aṭṭhakathāyaṃ pana balarūpaṃ sambhavarūpaṃ jātirūpaṃ rogarūpaṃ ekaccānaṃ matena middharūpanti evaṃ aññānīpi rūpāni āharitvā “addhā munīsi sambuddho, natthi nīvaraṇā tava”¹ti-ādīni¹ vatvā middharūpaṃ tāva natthiyevāti paṭikkhittaṃ. Itaresu rogarūpaṃ jaratā-aniccatāggahaṇena gahitameva, jātirūpaṃ upacayasantatiggahaṇena, sambhavarūpaṃ āpodhātuggahaṇena, balarūpaṃ vāyodhātuggahaṇena gahitameva. Tasmā tesu ekampi visum natthīti sannipṭṭhānaṃ kataṃ.

Iti idaṃ catuvīsatividhaṃ upādārūpaṃ pubbe vuttaṃ catubbidhaṃ bhūtarūpañcāti aṭṭhavīsatividhaṃ rūpaṃ hoti anūnāmanadhikaṃ.

447. Taṃ sabbampi na hetu ahetukaṃ hetuvippayuttaṃ sappaccayaṃ lokiyaṃ sāsavamevāti-ādina² nayena **ekavidhaṃ**.

Ajjhattikaṃ bāhiraṃ, oḷārikaṃ sukhumaṃ, dūre santike, nipphannaṃ anipphannaṃ, pasādarūpaṃ napasādarūpaṃ, indriyaṃ anindriyaṃ, upādiṇṇaṃ anupādiṇṇanti-ādivasena **duvidhaṃ**.

1. Khu 1. 362 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 145 piṭṭhe.

Tattha cakkhādipañcavidhaṃ attabhāvaṃ adhikicca pavattattā **ajjhattikaṃ**, sesaṃ tato bāhirattā **bāhiraṃ**. Cakkhādīni nava āpodhātuvañjitā tisso dhātuyo cāti dvādasavidhaṃ ghaṭṭanavasena gahetabbato **oḷārikaṃ**, sesaṃ tato viparītattā **sukhumaṃ**. Yaṃ sukhumaṃ tadeva duppaṭivijjhasabhāvattā **dūre**, itaraṃ suppaṭivijjhasabhāvattā **santike**. Catasso dhātuyo, cakkhādīni terasa, kabaḷikārāhāro cāti aṭṭhārasavidhaṃ rūpaṃ paricchedavikāralakkhaṇabhāvaṃ atikkamitvā sabhāveneva pariggahetabbato **nippannaṃ**, sesaṃ tabbiparītātāya **anippannaṃ**. Cakkhādipañcavidhaṃ rūpādīnaṃ gahaṇapaccayabhāvena ādāsatalaṃ viya vippasannattā **pasādarūpaṃ**, itaraṃ tato viparītattā **napasādarūpaṃ**. Pasādarūpameva itthindriyādittayena saddhiṃ adhipatīyaṭṭhena **indriyaṃ**, sesaṃ tato viparītattā **anindriyaṃ**. Yaṃ kammajanti parato vakkhāma, taṃ kammena upādiṇṇattā **upādiṇṇaṃ**, sesaṃ tato viparītattā anupādiṇṇaṃ.

448. Puna sabbameva rūpaṃ sanidassanakammajādīnaṃ tikānaṃ vasena **tividhaṃ** hoti. Tattha oḷārike rūpaṃ **sanidassanasappaṭighaṃ**, sesaṃ **anidassanasappaṭighaṃ**. Sabbampi sukhumaṃ **anidassana-appaṭighaṃ**. Evaṃ tāva sanidassanattikavasena tividhaṃ. Kammajādittikavasena pana kammato jātaṃ **kammajaṃ**, tadanñāpaccayaajātaṃ **akammajaṃ**, nakutocijātaṃ **neva kammajaṃ nākammajaṃ**. Cittato jātaṃ **cittajaṃ**, tadanñāpaccayaajātaṃ **acittajaṃ**, nakutocijātaṃ **neva cittajaṃ nācittajaṃ**, āhārato jātaṃ **āhārajaṃ**, tadanñāpaccayaajātaṃ **anāhārajaṃ**, nakutocijātaṃ **neva āhārajaṃ na-anāhārajaṃ**. Ututo jātaṃ **utujaṃ**, tadanñāpaccayaajātaṃ **anutujaṃ**, nakutocijātaṃ **neva utujaṃ na-anutujanti** evaṃ kammajādittikavasena tividhaṃ.

449. Puna diṭṭhādirūparūpādivatthādicatukkavasena **catubbidhaṃ**. Tattha rūpāyatanam **diṭṭhaṃ** nāma dassanavisayattā, saddāyatanam **sutaṃ** nāma savanavisayattā, gandharasaphoṭṭhabbattayaṃ **mutaṃ** nāma sampattagāhaka-indriyavisayattā, sesaṃ **viññātaṃ** nāma viññāṇasseva visayattāti evaṃ tāva diṭṭhādicatukkavasena catubbidhaṃ.

Nipphannaṃ rūpaṃ panettha **rūparūpaṃ** nāma, ākāśadhātu **paricchedarūpaṃ** nāma, kāyaviññatti-ādikammaññatāpariyantaṃ **vikārarūpaṃ** nāma, jātijarābhāṅgaṃ **lakkhaṇarūpaṃ** nāmāti evaṃ rūparūpādicatukkavasena catubbidhaṃ.

Yaṃ panettha hadayarūpaṃ nāma, taṃ **vatthu** na dvāraṃ.
Viññattidvayaṃ **dvāraṃ** na vatthu. Pasādarūpaṃ **vatthu** ceva **dvārañca**.
Sesaṃ **neva vatthu nadvāraṃ**ti evaṃ vatthādicatukkavasena catubbidhaṃ.

450. Puna ekajaṃ, dvijaṃ, tijaṃ, catujaṃ, nakutocijātanti imesaṃ
vasena pañcavidhaṃ. Kattha kammajameva cittajameva ca **ekajaṃ** nāma.
Tesu saddhiṃ hadayavatthunā indriyarūpaṃ **kammajameva**. Viññattidvayaṃ
cittajameva. Yaṃ pana cittato ca ututo ca jātaṃ, taṃ **dvijaṃ** nāma, taṃ
saddāyatanameva. Yaṃ utucittāharehi jātaṃ, taṃ **tijaṃ** nāma, taṃ pana
lahutāditayameva. Yaṃ catūhipi kammādīhi jātaṃ, taṃ **catujaṃ** nāma, taṃ
lakkhaṇarūpavajjaṃ avasesaṃ hoti. Lakkhaṇarūpaṃ pana **nakutocijātaṃ**.
Kasmā? Na hi uppādassa uppādo atthi, uppannassa ca paripākabhedamattaṃ
itaradvayaṃ. Yampi “rūpāyatanam saddāyatanam gandhāyatanam
rasāyatanam phoṭṭhabbāyatanam ākāsadhātu āpodhātu rūpassa lahutā,
rūpassa mudutā, rūpassa kammaññatā, rūpassa upacayo, rūpassa santati,
kabalīkāro āhāro, ime dhammā cittasamuṭṭhānā”ti-ādīsu¹ jātiyā
kutocijātattaṃ anuññātaṃ, taṃ pana rūpajanakapaccayānaṃ
kiccānubhāvakkhaṇe diṭṭhattāti veditabbaṃ.

Idaṃ tāva rūpakkhandhe vitthārakathāmukhaṃ.

Viññāṇakkhandhakathā

451. Itaresu pana yaṃkiñci vedayitalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ ekato
katvā vedanākkhandho, yaṃkiñci sañjānanalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ ekato
katvā saññākkhandho, yaṃkiñci abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ
ekato katvā saṅkhārakkhandho, yaṃkiñci vijānanalakkhaṇaṃ, sabbaṃ taṃ
ekato katvā viññāṇakkhandho veditabbo. Tattha yasmā viññāṇakkhandhe
viññāte itare suviññeyyā honti, tasmā viññāṇakkhandhaṃ ādiṃ katvā
vaṇṇanaṃ karissāma.

Yaṃkiñci vijānanalakkhaṇaṃ sabbaṃ taṃ ekato katvā
viññāṇakkhandho veditabboti hi vuttaṃ. Kiñca vijānanalakkhaṇaṃ
viññāṇaṃ. Yathāha “vijānāti vijānātīti kho āvuso tasmā viññāṇanti
vuccatī”ti². Viññāṇaṃ cittaṃ manoti atthato ekaṃ. Tadeva
vijānanalakkhaṇena

1. Abhi 1. 239 piṭṭhe.

2. Ma 1. 366 piṭṭhe.

sabhāvato ekavidhampi jātivasena tividham kusalam, akusalam, abyākatañca.

452. Tattha **kusalam** bhūmibhedato catubbidham kāmāvacaram rūpāvacaram arūpāvacaram lokuttarañca. Tattha **kāmāvacaram** somanassupekkhāñāṇasaṅkhārābhedato aṭṭhavidham. Seyyathidam. Somanassasahagatam ñāṇasampayuttam asaṅkhāram sasaṅkhārañca, tathā ñāṇavippayuttam. Upekkhāsahagatam ñāṇasampayuttam asaṅkhāram sasaṅkhārañca, tathā ñāṇavippayuttam.

Yadā hi deyyadhammapaṭiggāhakādisampattim aññaṃ vā somanassahetum āgamma haṭṭhapahaṭṭho “atthi dinnan”¹ti¹ādinayappavattam sammādiṭṭhim purakkhatvā² asaṃsīdanto anussāhito parehi dānādīni puññāni karoti, tadāssa somanassasahagatam ñāṇasampayuttam cittam asaṅkhāram hoti. Yadā pana vuttanayena haṭṭhatuṭṭho sammādiṭṭhim purakkhatvā amuttacāgatādivasena saṃsīdamāno vā parehi vā ussāhito karoti, tadāssa tadeva cittam sasaṅkhāram hoti. Imasmiñhi atthe saṅkhāroti etaṃ attano vā paresaṃ vā vasena pavattassa pubbapayogassādhivacanam. Yadā pana ñāti janassa paṭipattidassanena jātaparicayā bāladārakā bhikkhū disvā somanassajātā sahasā kiñcideva haṭṭhagatam dadanti vā vandanti vā, tadā tatiyaṃ cittam uppajjati. Yadā pana “detha vandathāti” ñātihi ussāhitā evaṃ paṭipajjanti, tadā catuttham cittam uppajjati. Yadā pana deyyadhammapaṭiggāhakādīnam asampattim aññesaṃ vā somanassahetūnam abhāvaṃ āgamma catūsupi vikappesu somanassarahitā honti, tadā sesāni cattāri upekkhāsahagatāni uppajjantīti. Evaṃ somanassupekkhāñāṇasaṅkhārābhedato aṭṭhavidham kāmāvacarakusalam veditabban.

Rūpāvacaram pana jhānaṅgayogābhedato pañcavidham hoti. Seyyathidam. Vitakkavicārapītisukhasamādhīyuttam paṭhamam, atikkantavitakkaṃ dutiyaṃ, tato atikkantavicāram tatiyaṃ, tato virattapītikam catuttham, atthaṅgatasukham upekkhāsamādhīyuttam pañcamanti.

Arūpāvacaram catunnam āruppānam yogavasena catubbidham. Vuttappakārena hi ākāśānañcāyatanajjhānena sampayuttam paṭhamam, viññāṇañcāyatanādīhi

1. Ma 1. 358 piṭṭhādīsu.

2. Purakkhitvā (Syā), purekkhitvā (Ka)

dutiyatatiyacatutthāni. Lokuttaraṃ catumaggasampayogato catubbidhanti evaṃ tāva kusalaviññāṇameva ekaviṣatividhaṃ hoti.

453. **Akusalaṃ** pana bhūmito ekavidhaṃ kāmāvacarameva, mūlato tividhaṃ lobhamūlaṃ dosamūlaṃ mohamūlaṃca.

Tattha **lobhamūlaṃ** somanassupekkhādiṭṭhigatasañkhārābhedaṭṭhaṭṭhavidhaṃ. Seyyathidaṃ. Somanassasahagataṃ diṭṭhigatasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ sasaṅkhāraṃca, tathā diṭṭhigatavippayuttaṃ. Upekkhāsahagataṃ diṭṭhigatasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ sasaṅkhāraṃca, tathā diṭṭhigatavippayuttaṃ.

Yadā hi “natthi kāmesu ādīnavo”¹ ti¹ ādinā nayena micchādiṭṭhiṃ purakkhatvā haṭṭhatuṭṭho kāme vā paribhuñjati, diṭṭhamaṅgalādīni vā sārato pacceti sabhāvatikkheneva anussāhitena cittena, tadā paṭhamāṃ akusalacittaṃ uppajjati. Yadā mandena samussāhitena cittena, tadā dutiyaṃ. Yadā micchādiṭṭhiṃ apurakkhatvā kevalaṃ haṭṭhatuṭṭho methunaṃ vā sevati, parasampattiṃ vā abhijjhāyati, parabhaṇḍaṃ vā harati sabhāvatikkheneva anussāhitena cittena, tadā tatiyaṃ. Yadā mandena samussāhitena cittena, tadā catutthaṃ. Yadā pana kāmānaṃ vā asampattiṃ āgamma aññesaṃ vā somanassahetūnaṃ ābhāvena catūsupi vikappesu somanassarahitā honti, tadā sesāni cattāri upekkhāsahagatāni uppajjantīti evaṃ somanassupekkhādiṭṭhigatasañkhārābhedaṭṭhaṭṭhavidhaṃ lobhamūlaṃ veditabbāṃ.

Dosamūlaṃ pana domanassasahagataṃ paṭighasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ sasaṅkhāranti duvidhameva hoti, tassa pāṇātipātādīsu tikkhamandappavattikāle pavatti veditabbā.

Mohamūlaṃ upekkhāsahagataṃ vicikicchāsampayuttaṃ uddhaccasampayuttaṃcāti duvidhaṃ. Tassa sanniṭṭhānavikkhepakāle pavatti veditabbāti evaṃ akusalaviññāṇaṃ dvādasavidhaṃ hoti.

454. **Abyākataṃ** jātibhedato duvidhaṃ vipākaṃ kiriyaṃca. Tattha **vipākaṃ** bhūmito catubbidhaṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ lokuttaraṃca.

1. Ma 1. 380 piṭṭhe passitabbāṃ.

tattha kāmāvacaram duvidham kusalavipākam akusalavipākāñca.
Kusalavipākampi duvidham ahetukam sahetukañca.

Tattha alobhādivipākahetuvirahitam ahetukam, tam cakkhuviññāṇam,
sota, ghāna, jivhā, kāyaviññāṇam, sampañicchanakiccā manodhātu,
santīraṇādikiccā dve manoviññāṇadhātuyo cāti aṭṭhavidham.

Tattha cakkhusannissitarūpavijānanalakkhaṇam **cakkhuviññāṇam**,
rūpamattārammaṇarasam, rūpābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānam,
rūpārammaṇāya kiriyamanodhātuyā apagamapadaṭṭhānam.
Sotādisannissitasaddādivijānanalakkhaṇāni **sota ghāna jivhā kāyaviññāṇāni**,
saddādimattārammaṇarasāni, saddādi-abhimukhabhāvapaccupaṭṭhānāni,
saddārammaṇādīnam kiriyamanodhātūnam apagamapadaṭṭhānāni.

Cakkhuviññāṇādīnam anantaram rūpādivijānanalakkhaṇā **manodhātu**,
rūpādisampañicchanarasā, tathābhāvapaccupaṭṭhānā, cakkhuviññāṇādi-
apagamapadaṭṭhānā.

Ahetukavipākā saḷārammaṇavijānanalakkhaṇā duvidhāpi
santīraṇādikiccā **manoviññāṇadhātu**, santīraṇādirasā,
tathābhāvapaccupaṭṭhānā, hadayavatthupadaṭṭhānā. Somanassupekkhāyogato
pana dvipaṇcaṭṭhānabhedato ca tassā bhedo. Etāsu hi ekā
ekantamiṭṭhārammaṇe pavattisabbhāvato somanassasampayuttā hutvā
santīraṇatadārammaṇavasena pañcadvāre ceva javanāvasāne ca pavattanato
dviṭṭhānā hoti. Ekā iṭṭhamajjhātārammaṇe pavattisabbhāvato
upekkhāsampayuttā hutvā
santīraṇatadārammaṇapaṭiṣandhibhavaṅgacutivasena pavattanato
pañcaṭṭhānā hoti.

Aṭṭhavidhampi cetam ahetukavipākaviññāṇam niyatāniyatārammaṇattā
duvidham. Upekkhāsukhasomanassabhedato tividham. Viññāṇapañcakaṁ
hettha niyatārammaṇam yathākkamaṁ rūpādīsuyeva pavattito, sesam
aniyatārammaṇam. Tatra hi manodhātu pañcasupi rūpādīsu pavattati,
manoviññāṇadhātudvayam chasūti. Kāyaviññāṇam panettha suhayuttam,
dviṭṭhānā manoviññāṇadhātu somanassayuttā, sesam upekkhāyuttanti. Evaṁ
tāva **kusalavipākāhetukam** aṭṭhavidham veditabham.

Alobhādivipākahetusampayuttam pana **sahetukam**, tam
kāmāvacarakusalam viya somanassādibhedato aṭṭhavidham. Yathā pana
kusalam

dānādivasena chasu ārammaṇesu pavattati, na idaṃ tathā. Idañhi paṭisandhibhavaṅgacutitadārammaṇavasena parittadhammapariyāpannesu yeva chasu ārammaṇesu pavattati. Saṅkhārāsāṅkhārabhāvo panettha āgamanādivasena veditabbo. Sampayuttadhammānaṃ visese asatipi ādāsatalādīsu mukhanimittaṃ viya nirussāhaṃ vipākāṃ, mukhaṃ viya sa-ussāhaṃ kusalanti veditabbaṃ.

Kevalaṃ hi akusalavipākāṃ aheturakameva, taṃ cakkhuviññāṇaṃ, sota ghāna jivhā kāyaviññāṇaṃ, sampañicchanakiccā manodhātu, santīraṇādikiccā pañcatthānā manoviññāṇadhātūti sattavidhaṃ. Taṃ lakkhaṇādito kusalāhetukavipāke vuttanayeneva veditabbaṃ.

Kevalañhi kusalavipākāni iṭṭha-iṭṭhamajjhāttārammaṇāni, imāni anīṭṭha-aniṭṭhamajjhāttārammaṇāni. Tāni ca upekkhāsukhasomanassabhedato tividhāni, imāni dukkha-upekkhāvasena duvidhāni. Ettha hi kāyaviññāṇaṃ dukkhasahagatameva, sesāni upekkhāsahagatāni. Sā ca tesu upekkhā hīnā dukkhaṃ viya nātīkhiṇā, itaresu upekkhā paṇītā sukhaṃ viya nātīkhiṇā. Iti imesaṃ sattannaṃ akusalavipākānaṃ purimānaṃ soḷasannaṃ kusalavipākānaṃ vasena kāmāvacaraṃ vipākaviññāṇaṃ tevīsatividhaṃ.

Rūpāvacaraṃ pana kusalaṃ viya pañcavidhaṃ. Kusalaṃ pana samāpattivāsena javanavīthiyaṃ pavattati. Idaṃ upapattiyaṃ paṭisandhibhavaṅgacutivasena. Yathā ca rūpāvacaraṃ, evaṃ **arūpāvacaraṃ** kusalaṃ viya catubbidhaṃ. Pavattibhedopissa rūpāvacare vuttanayo eva. **Lokuttaravipākāṃ** catumaggayuttacittaphalattā catubbidhaṃ, taṃ maggavīthivasena ceva samāpattivāsena ca dvidhā pavattati. Evaṃ sabbampi catūsu bhūmīsu chattimsavidhaṃ vipākaviññāṇaṃ hoti.

Kiriyaṃ pana bhūmibhedato tividhaṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ. Tattha kāmāvacaraṃ duvidhaṃ aheturakāṃ sahetukaṃ. Tattha alobhādikiriyahetuvirahitaṃ aheturakāṃ, taṃ manodhātumanoviññāṇadhātubhedato duvidhaṃ.

Tattha cakkhuviññāṇādi purecararūpādivijānanalakkhaṇa **manodhātu**, āvajjanarasa, rūpādi-abhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā, bhavaṅgavicchedapadaṭṭhānā, sā upekkhāyuttāva hoti.

Manoviññādhātu pana duvidhā sādharmaṇā asādharmaṇā ca. Tattha sādharmaṇā upekkhāsahagatāhetukakiriyā saḷārammaṇavijānanalakkaṇā, kiccavasena pañcadvāraṇodvāresu voṭṭhabbanāvajjanarasā, tathābhāvaṇapaccupaṭṭhānā, ahetukavipākamanoviññādhātu bhavaṅgānaṃ aññatarāpagamapadaṭṭhānā.

Asādharmaṇā somanassasahagatāhetukakiriyā saḷārammaṇavijānanalakkaṇā, kiccavasena arahataṃ anuḷāresu vatthūsu hasituppādanarasā, tathābhāvaṇapaccupaṭṭhānā, ekantato hadayavatthupadaṭṭhānāti. Iti kāmāvacarakiriyāṃ ahetukaṃ tividhaṃ.

Sahetukaṃ pana somanassādibhedato kusalaṃ viya aṭṭhavidhaṃ. Kevalaṇhi kusalaṃ sekkhaputhujjanānaṃ uppajjati, idaṃ arahataṃyevāti ayamettha viseso. Evaṃ tāva kāmāvacaraṃ ekādasavidhaṃ.

Rūpāvacaraṃ pana arūpāvacaraṇca kusalaṃ viya pañcavidhaṃ catubbidhaṇca hoti. Arahataṃ uppattivaseneva cassa kusalato viseso veditabboti. Evaṃ sabbampi tīsu bhūmīsu vīsatividhaṃ kiriyaviññāṇaṃ hoti.

455. Iti ekavīsati kusalāni dvādasākusalāni chattimsavipākāni vīsatikiriyānīti sabbānīpi **ekūnanavutiviññāṇāni** honti. Yāni paṭisandhi bhavaṅgā'vajjana dassana savana ghāyana sāyana phusana sampañcchanasantīraṇa voṭṭhabbana javana tadārammaṇa cutivasena cuddasahi ākārehi pavattanti.

Kathaṃ? Yadā hi aṭṭhannaṃ kāmāvacarakusalānaṃ ānubhāvena devamanussesu sattā nibbattanti, tadā nesaṃ maraṇakāle paccupaṭṭhitaṃ kamma kammanimitta gatinimittānaṃ aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā aṭṭha sahetukakāmāvacaravipākāni, manussesu paṇḍakādibhāvaṃ āpajjamānānaṃ dubbaladvihetukakusalavipāka upekkhāsahagatāhetukavipākamanoviññādhātu cāti paṭisandhivasena nava vipākacittāni pavattanti. Yadā rūpāvacarārūpāvacarakusalānubhāvena rūpārūpabhavesu nibbattanti, tadā nesaṃ maraṇakāle paccupaṭṭhitaṃ kammanimittameva ārammaṇaṃ katvā nava rūpārūpāvacaravipākāni paṭisandhivasena pavattanti.

Yadā pana akusalānubhāvena apāye nibbattanti, tadā nesaṃ maraṇakāle paccupaṭṭhitāṃ kamma kammanimitta gatinimittānaṃ aññatarāṃ ārammaṇaṃ katvā ekā akusalavipākāhetukamanoviññāṇadhātu paṭisandhivasena pavattatīti evaṃ tāvettha ekūnavīsatiyā vipākaviññāṇānaṃ **paṭisandhivasena** pavatti veditabbā.

Paṭisandhiviññāṇe pana niruddhe taṃ taṃ paṭisandhiviññāṇamanubandhamānaṃ tassa tasveva kammaassa vipākabhūtaṃ tasmiññeva ārammaṇe tādisameva bhavaṅgaviññāṇaṃ nāma pavattati, punapi tādisanti evaṃ asati santānavinivattake aññasmiṃ cittuppāde nadīsotaṃ viya supinaṃ apassato niddokkamanakālādīsu aparimānasankhyampi pavattatiyevāti evaṃ tesaññeva viññāṇānaṃ **bhavaṅgavasenāpi** pavatti veditabbā.

Evaṃ pavatte pana bhavaṅgasantāne yadā sattānaṃ indriyāni ārammaṇagahaṇakkhamāni honti, tadā cakkhussāpāthagate rūpe rūpaṃ paṭicca cakkhupasādassa ghaṭṭanā hoti, tato ghaṭṭanānubhāvena bhavaṅgacalanāṃ hoti, atha niruddhe bhavaṅge tadevarūpaṃ ārammaṇaṃ katvā bhavaṅgaṃ vicchindamānā viya āvajjanakiccaṃ sādhayamānā kiriyamanodhātu uppajjati. Sotadvārādīsupi eseṇa nayo. Manodvāre pana chabbidhepi ārammaṇe āpāthagate bhavaṅgacalanānantaraṃ bhavaṅgaṃ vicchindamānā viya āvajjanakiccaṃ sādhayamānā ahetukakiriyamanoviññāṇadhātu uppajjati upekkhāsahagatāti evaṃ dvinnāṃ kiriyaviññāṇānaṃ **āvajjanavasena** pavatti veditabbā.

Āvajjanānantaraṃ pana cakkhudvāre tāva dassanakiccaṃ sādhayamānaṃ cakkhupasādavatthukaṃ cakkhuviññāṇaṃ, sotadvārādīsu savanādikiccaṃ sādhayamānāni sotaghāṇajivhākāyaviññāṇāni pavattanti. Tāni iṭṭha-iṭṭhamajjhattesu visayesu kusalavipākāni, anīṭṭha-anīṭṭhamajjhattesu visayesu akusalavipākānīti evaṃ dasannaṃ vipākaviññāṇānaṃ **dassana savana ghāyanasāyana phusanavasena** pavatti veditabbā.

“Cakkhuviññāṇadhātuyā uppajjitvā niruddhasamanantarā uppajjati cittaṃ mano mānasaṃ tājjaṃ manodhātū”ti-ādi¹vacanato pana cakkhuviññāṇādīnaṃ

1. Abhi 2. 91 Vibhaṅge.

anantarā tesaññeva visayaṃ sampatiṇṇamānā kusalavipākānantaraṃ kusalavipākā, akusalavipākānantaraṃ akusalavipākā manodhātu uppajjati. Evaṃ dvinnāṃ vipākaviññāṇānaṃ **sampatiṇṇamānā** pavatti veditabbā.

“Manodhātuyāpi uppajjitvā niruddhasamanantarā uppajjati cittaṃ mano mānasāṃ tājāmanoviññāṇadhātū”¹ti vacanato pana manodhātuyā sampatiṇṇameva visayaṃ santīrayamānā akusalavipākamanodhātuyā anantarā akusalavipākā, kusalavipākāya anantarā iṭṭhārammaṇe somanassasahagatā, iṭṭhamajjhatte upekkhāsahagatā uppajjati vipākāhetukamanoviññāṇadhātūti evaṃ tiṇṇāṃ vipākaviññāṇānaṃ **santīrayamānā** pavatti veditabbā.

Santīrayamānāntaraṃ pana tameva visayaṃ vavatthāpayamānā uppajjati kiriyāhetukamanoviññāṇadhātu upekkhāsahagatāti evaṃ ekasseva kiriyaviññāṇassa **voṭṭhabbanavasena** pavatti veditabbā.

Voṭṭhabbanānantaraṃ pana sace mahantaṃ hoti rūpādi-ārammaṇaṃ, atha yathāvavatthāpīte visaye aṭṭhannaṃ vā kāmāvacarakusalānaṃ dvādasannaṃ vā akusalānaṃ navannaṃ vā avasesakāmāvacarakiriyānaṃ aññataravasena cha satta vā javanāni javanti eso tāva pañcadvāre nayo.

Manodvāre pana manodvārāvajjanānantaraṃ tāniyeva. Gotrabhuto uddhaṃ rūpāvacarato pañca kusalāni pañca kiriyāni, arūpāvacarato cattāri kusalāni cattāri kiriyāni, lokuttarato cattāri maggacittāni cattāri phalacittānīti imesu yaṃ yaṃ laddhapaccayaṃ hoti, taṃ taṃ javatīti evaṃ pañcapaññāsāya kusalākusalakiriyavipākaviññāṇānaṃ **javanavasena** pavatti veditabbā.

Javanāvasāne pana sace pañcadvāre atimahantaṃ, manodvāre ca vibhūtamārammaṇaṃ hoti, atha kāmāvacarasattānaṃ kāmāvacara-javanāvasāne iṭṭhārammaṇādīnaṃ purimakammajavanacittādīnaṃ vasena yo yo paccayo laddho hoti, tassa tassa vasena aṭṭhasu sahetukakāmāvacaravipākesu tisu vipākāhetukamanoviññāṇadhātūsu ca aññataraṃ paṭisotagataṃ nāvaṃ anubandhamānaṃ kiñci antaraṃ udakamiva bhavaṅgassārammaṇato aññasmim

1. Abhi 2. 92 piṭṭhe.

ārammaṇe javitaṃ javanamanubandhaṃ dvikkhattuṃ sakimvā vipākaviññāṇaṃ uppajjati. Tadevaṃ javanāvasāne bhavaṅgassa ārammaṇe pavattanārahaṃ samānaṃ tassa javanassa ārammaṇaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattattā tadārammaṇanti vuccati. Evaṃ ekādasannaṃ vipākaviññāṇaṃ **tadārammaṇavasena** pavatti veditabbā.

Tadārammaṇāvasāne pana puna bhavaṅgameva pavattati, bhavaṅge vicchinne puna āvajjanādīnīti evaṃ laddhapaccayacittasantānaṃ bhavaṅgānantaraṃ āvajjanaṃ āvajjanānantaraṃ dassanādīnīti cittaniyamavaseneva punappunaṃ tāva pavattati, yāva ekasmiṃ bhava bhavaṅgassa parikkhaya. Ekasmiṃ hi bhava yaṃ sabbapacchimāṃ bhavaṅgacittaṃ, taṃ tato cavanattā cutīti vuccati. Tasmā tampi ekūnavīsatividhameva hoti. Evaṃ ekūnavīsatiyā vipākaviññāṇaṃ **cutivasena** pavatti veditabbā.

Cutito pana puna paṭisandhi, paṭisandhito puna bhavaṅganti evaṃ bhavagatīṭhitinivāsesu saṃsaramānānaṃ sattānaṃ avicchinnaṃ cittasantānaṃ pavattatiyeva. Yo panettha arahattaṃ pāpuṇāti, tassa cuticitte niruddhe niruddhameva hotīti.

Idaṃ viññāṇakkhandhe vitthārakathāmukhaṃ.

Vedanākkhandhakathā

456. Idāni yaṃ vuttaṃ “yaṃkiñci vedayitalakkhaṇaṃ sabbaṃ taṃ ekato katvā vedanākkhandho veditabbo”ti, etthāpi vedayitalakkhaṇaṃ nāma vedanāva. Yathāha “vedayati vedayatīti kho āvuso, tasmā vedanāti vuccatī”ti¹. Sā pana vedayitalakkhaṇena sabhāvato ekavidhāpi jātivasena tividhā hoti kusalā, akusalā, abyākatā cāti.

Tattha kāmāvacaraṃ somanassupekkhāñāṇasaṅkhārābhedato aṭṭhavidhanti-ādīnā nayena vuttena kusalaviññāṇena sampayuttā kusalā, akusalena sampayuttā akusalā, abyākatena sampayuttā abyākatāti veditabbā. Sā sabhāvābhedato pañcavidhā hoti sukhaṃ dukkhaṃ somanassaṃ domanassaṃ upekkhāti.

1. Ma 1. 367 piṭṭhe.

Tattha kusalavipākena kāyaviññāṇena sampayuttaṃ sukhāṃ.
 Akusalavipākena dukkhaṃ. Kāmāvacarato catūhi kusalehi, catūhi
 sahetukavipākehi, ekena ahetukavipākena, catūhi sahetukakiriyehi, ekena
 ahetukakiriyena, catūhi akusalehi, rūpāvacarato ṭhapetvā
 pañcamajjhānaviññāṇaṃ catūhi kusalehi, catūhi vipākehi, catūhi kiriyehi,
 lokuttaraṃ pana yasmā ajhānikaṃ nāma natthi, tasmā aṭṭha lokuttarāni
 pañcannaṃ jhānaṇaṃ vasena cattālīsaṃ honti. Tesu ṭhapetvā aṭṭha
 pañcamajjhānikāni sesehi dvattiṃsāya kusalavipākehīti evaṃ somanassaṃ
 dvāsaṭṭhiyā viññāṇehi sampayuttaṃ. Domanassaṃ dvīhi akusalehi. Upekkhā
 avasesapañcapañāsāya viññāṇehi sampayuttā.

Tattha iṭṭhaphoṭṭhabbānubhavanalakkhaṇaṃ **sukhaṃ**, sampayuttānaṃ
 upabrūhanarasaṃ, kāyika-assādapaccupaṭṭhānaṃ, kāyindriyapadaṭṭhānaṃ.

Aniṭṭhaphoṭṭhabbānubhavanalakkhaṇaṃ **dukkhaṃ**, sampayuttānaṃ
 milāpanarasaṃ, kāyikābādhapaccupaṭṭhānaṃ. Kāyindriyapadaṭṭhānaṃ.

Iṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇaṃ **somanassaṃ**, yathā tathā vā
 iṭṭhākārasambhogarasaṃ, cetasika-assādapaccupaṭṭhānaṃ.
 Passaddhipadaṭṭhānaṃ.

Aniṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇaṃ **domanassaṃ**, yathā tathā vā
 aniṭṭhākārasambhogarasaṃ, cetasikābādhapaccupaṭṭhānaṃ, ekanteneva
 hadayavatthupadaṭṭhānaṃ.

Majjhattavedayitalakkhaṇā upekkhā, sampayuttānaṃ nāti-upabrūhana-
 milāpanarasa, santabhāvapaccupaṭṭhānā, nippītikacittapadaṭṭhānāti.

Idaṃ vedanākkhandhe vitthārakathāmukhaṃ.

Saññākkhandhakathā

457. Idāni yaṃ vuttaṃ “yaṃkiñci sañjānanalakkhaṇaṃ sabbaṃ taṃ
 ekato katvā saññākkhandho veditabbo”ti, etthāpi sañjānanalakkhaṇaṃ nāma
 saññāva. Yathāha “sañjānāti sañjānātīti kho āvuso, tasmā saññāti

vuccatī”¹. Sā panesā sañjānanalakkhaṇena sabhāvato ekavidhāpi jātivasena tividhā hoti kusalā, akusalā, abyākatā ca.

Tattha kusalaviññāṇasampayuttā kusalā, akusalasampayuttā akusalā, abyākatasampayuttā abyākatā. Na hi taṃ viññāṇaṃ atthi, yaṃ saññāya vippayuttaṃ, tasmā yattako viññāṇassa bhedo, tattako saññāyāti.

Sā panesā evaṃ viññāṇena samappabhedāpi lakkhaṇādito sabbāva sañjānanalakkhaṇā, tadevetanti puna sañjānanapaccayanimittakaraṇasā dāru-ādīsu tacchakādayo viya, yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthidassaka-andhā² viya, yathā-upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tiṇapurisakesu migapotakānaṃ purisāti uppannasaññā viyāti.

Idaṃ saññākkhandhe vitthārakathāmukhaṃ.

Saṅkhārakkhandhakathā

458. Yaṃ pana vuttaṃ yaṃkiñci abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ sabbaṃ taṃ ekato katvā saṅkhārakkhandho veditabboti, ettha abhisāṅkharāṇalakkhaṇaṃ nāma rāsikarāṇalakkhaṇaṃ. Kiṃ pana tanti, saṅkhārāyeva. Yathāha “saṅkhatamabhisāṅkharontīti kho bhikkhave tasmā saṅkhārāti vuccantī”³. Te abhisāṅkharāṇalakkhaṇā, āyūhanarasā, vipphārapaccupaṭṭhānā, sesakhandhattayapadaṭṭhānā.

Evaṃ lakkhaṇādito ekavidhāpi ca jātivasena tividhā kusalā, akusalā, abyākatāti. Tesu kusalaviññāṇasampayuttā kusalā. Akusalasampayuttā akusalā. Abyākatasampayuttā abyākatā.

Tattha kāmāvacarapaṭhama kusalaviññāṇasampayuttā tāva niyatā sarūpena āgatā sattavīsati, yevāpanakā cattāro, aniyatā pañcāti chattimśa. Tattha phasso, cetanā, vitakko, vicāro, pīti, vīriyaṃ, jīvitāṃ, samādhi, saddhā, sati, hirī, ottappaṃ, alobho, adoso, amoho, kāyapassaddhi, cittapassaddhi, kāyalahutā, cittalāhutā, kāyamudutā, cittamudutā, kāyakammaññatā, cittakammaññatā, kāyapāguññatā, cittapāguññatā, kāyujukatā, cittujukatāti ime

1. Ma 1. 367 piṭṭhe.

2. Khu 1. 160 Udāne.

3. Saṃ 2. 72 piṭṭhe.

sarūpena āgatā sattavīsati¹. Chando, adhimokkho, manasikāro, tatramajjhataṭṭatī ime yevāpanakā cattāro². Karuṇā, muditā, kāyaduccaritavirati, vacīduccaritavirati, micchājīvaviratīti ime aniyatā pañca³. Ete hi kadāci uppajjanti, uppajjamānāpi ca na ekato uppajjanti.

459. Tattha phusatīti **phasso**. Svāyaṃ phusanalakkhaṇo. Saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupaṭṭhāno, āpāthagatavisayapadaṭṭhāno. Ayañhi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākārenea pavattati. Ekadesena ca analliyamānopi rūpaṃ viya cakkhu, saddo viya ca sotaṃ cittaṃ ārammaṇaṃca saṅghaṭṭeti, tikasannipātasāṅkhātassa attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno. Tajjāsamannāhārena ceva indriyena ca parikkhate visaye anantarāyeneva⁴ uppajjanato āpāthagatavisayapadaṭṭhānoti vuccati. Vedanādhiṭṭhānabhāvato pana niccamagāvi⁵ viya daṭṭhabbo.

460. Cetayatīti **cetanā**. Abhisandahatīti attho. Sā cetanābhāvalakkhaṇā, āyūhanarasā, saṃvidahanapaccupaṭṭhānā sakiccaparakiccasādhikā jeṭṭhasissamahāvaḍḍhakī-ādayo viya. Accāyikakammānussaraṇādīsu ca panāyaṃ sampayuttānaṃ ussahanabhāvena pavattamānā pākāṭā hoti.

Vitakkavicārapīṭisu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ Pathavīkaṣiṇaniddese paṭhamajjhānavañṇanāyaṃ⁶ vuttameva.

461. Vīrabhāvo **vīriyaṃ**. Taṃ ussahanalakkhaṇaṃ, saha-jātānaṃ upatthambhanarasam, asaṃsīdanabhāvapaccupaṭṭhānaṃ. “Saṃviggo yoniso padahatī”ti⁷ vacanato saṃvegapadaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṃ vā, sammā āraddhaṃ sabbasampattīnaṃ mūlaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ.

462. Jīvanti tena, sayam vā jīvati, jīvanamattameva vā tanti **jīvitam**. Lakkhaṇādīni panassa rūpajīvite⁸ vuttanayeneva veditabbāni. Tañhi rūpadhammānaṃ jīvitam, idaṃ arūpadhammānanti idamevettha nānākaraṇaṃ.

1. Abhi 1. 17; Abhiṭṭha 1. 178 piṭṭhesu passitabbaṃ.

4. Anantarāyena (Ka)

7. Am 1. 430 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 323 piṭṭhe.

2-3. Abhi-Ṭṭha 1. 176 piṭṭhe.

6. Visuddhi 1. 138 piṭṭhe.

8. Idheva 77 piṭṭhe.

463. Ārammaṇe cittaṃ samaṃ ādhiyati, sammā vā ādhiyati, samādhānamattameva vā etaṃ cittassāti **samādhi**. So avisāralakkhaṇo, avikkhepalakkhaṇo vā, saha-jātānaṃ sampiṇḍanaraso nhāniyacunṇānaṃ udakaṃ viya, upasamapaccupaṭṭhāno, visesato sukhapadaṭṭhāno, nivāte dīpaccīnaṃ tṭhiti viya cetaso tṭhītī daṭṭhabbo.

464. Saddahanti etāya, sayam vā saddahati, saddahanamattameva vā esāti **saddhā**. Sā saddahanalakkaṇā, okappanalakkhaṇā vā, pasādanarasā udakappasādakamaṇi viya, pakkhandanarasā vā oghuttaraṇo viya. Akālussiyapaccupaṭṭhānā, adhimuttipaccupaṭṭhānā vā, saddheyyavattthupadaṭṭhānā, saddhammassavanādisotāpattiyaṅga¹ padaṭṭhānā vā, hatthavittabījāni² viya daṭṭhabbā.

465. Saranti tāya, sayam vā sarati saraṇamattameva vā esāti **sati**. Sā apilāpanalakkaṇā, asammosarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā, visayābhimukhabbhāvapaccupaṭṭhānā vā, thirasaññāpadaṭṭhānā, kāyādisatipaṭṭhānapadaṭṭhānā vā. Ārammaṇe dāhapatitṭhitattā pana esikā viya, cakkhudvārādirakkhaṇato dovāriko viya ca daṭṭhabbā.

466. Kāyaduccaritādīhi hiriyaṭṭhi **hirī**. Lajjāyetaṃ adhivacanaṃ. Tehiyeva ottappaṭṭhi **ottappaṃ**. Pāpato ubbegassetam adhivacanaṃ. Tattha pāpato jigucchānalakkhaṇā hirī. Uttāsanalakkaṇam ottappaṃ. Lajjākārena pāpānaṃ akaraṇarasā hirī. Uttāsākārena ottappaṃ. Vuttappakāreneva ca pāpato saṅkocanapaccupaṭṭhānā etā, attagāravaparagāravapadaṭṭhānā. Attānaṃ garuṃ katvā hiriyaṃ pāpaṃ jahāti kulavadhū viya. Paraṃ garuṃ katvā ottappena pāpaṃ jahāti vesiyā viya. Ime ca pana dve dhammā lokapālakāti³ daṭṭhabbā.

467. Na lubbhanti tena, sayam vā na lubbhati, alubbhanamattameva vā tanti **alobho**. Adosāmohe-supi eseva nayo. Tesu alobho ārammaṇe cittassa agedhalakkhaṇo, alaggabhāvalakkhaṇo vā kamaladale jalabindu viya. Apariggaharaso muttabhikkhu viya, anallīnabhāvapaccupaṭṭhāno asucimhi patitapuriso viya.

1. Dī 3. 190; Saṃ 3. 302 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 175, 216; Khu 1. 291, 306 piṭṭhesu.

3. Am 1. 53 piṭṭhe.

468. **Adoso** acaṇḍikkalakkhaṇo, avirodhalakkhaṇo vā anukūlamitto viya, āghātaṇḍavīyāraso, pariḷāhaṇḍavīyāraso vā candanaṃ viya, sommahāvaṇḍapaccupaṭṭhāno puṇṇacando viya.

469. **Amoho** yathāsabhāvaṇḍapaṭivedhalakkhaṇo, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇo vā kusaliṣṣāsakhitta-usupaṭivedho viya, viṣayobhāsaṇḍaraso paḍīpo viya. Asammohaṇḍapaccupaṭṭhāno araṇṇagatasudesako viya. Tayopi cete sabbakusalānaṃ mūlabhūṭāti daṭṭhabbā.

470. Kāyassa passambhanaṃ **kāyapassaddhi**. Cittassa passambhanaṃ **cittapassaddhi**. **Kāyoti** cettha vedanādayo tayo khandhā. Ubhopi panetā ekato katvā kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā kāyacittapassaddhiyo, kāyacittadarathanimaddanarasā, kāyacittānaṃ aparipphandanasītibhāvaṇḍapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ avūpasamakara-uddhaccādikilesapaṭipakkhabhūṭāti daṭṭhabbā.

Kāyassa lahubhāvo **kāyalahutā**. Cittassa lahubhāvo **cittalahutā**. Tā kāyacittagarubhāvavūpasamalakkhaṇā, kāyacittagarubhāvanimaddanarasā, kāyacittānaṃ adandhatāpaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ garubhāvakarathinamiddhādikilesapaṭipakkhabhūṭāti daṭṭhabbā.

Kāyassa mudubhāvo **kāyamudutā**. Cittassa mudubhāvo **cittamudutā**. Tā kāyacittatthambhavūpasamalakkhaṇā, kāyacittatthaddhabhāvanimaddanarasā, appaṭighātaṇḍapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ thaddhabhāvakaradiṭṭhimānādikilesapaṭipakkhabhūṭāti daṭṭhabbā.

Kāyassa kammaṇṇabhāvo **kāyakammaṇṇatā**. Cittassa kammaṇṇabhāvo **cittakammaṇṇatā**. Tā kāyacittākammaṇṇabhāvavūpasamalakkhaṇā, kāyacittākammaṇṇabhāvanimaddanarasā, kāyacittānaṃ ārammaṇakaraṇasampattipaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ akammaṇṇabhāvakarāvasesanīvaraṇādipaṭipakkhabhūṭā, pasādanīyavatthūsu pasādāvahā, hitakiriyaṣu viniyogakkhamabhāvāvahā suvaṇṇavisuddhi vihāti daṭṭhabbā.

Kāyassa pāguññabhāvo **kāyapāguññatā**. Cittassa pāguññabhāvo **cittapāguññatā**. Tā kāyacittānaṃ agelaññabhāvalakkhaṇā, kāyacittagelaññanimaddanarasā, nirādīnavapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ gelaññakara-asaddhiyādipaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyassa ujukabhāvo **kāyujukatā**. Cittassa ujukabhāvo **cittujukatā**. Tā kāyacitta-ajjavalakkhaṇā, kāyacittakuṭilabhāvanimaddanarasā, ajimhatāpaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā. Kāyacittānaṃ kuṭilabhāvakaramāyāsātheyyādipaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

471. **Chandoti** kattukāmatāyetaṃ adhivacanaṃ. Tasmā so kattukāmatālakkaṇo chando, ārammaṇapariyesanaraso, ārammaṇena atthikatāpaccupaṭṭhāno, tadevassa padaṭṭhānaṃ. Ārammaṇaggahaṇe ayaṃ cetaso hatthappasāraṇaṃ viya daṭṭhabbo.

472. Adhimuccanaṃ **adhimokkho**. So sanniṭṭhānalakkhaṇo, asaṃsappanaraso, nicchayapaccupaṭṭhāno, sanniṭṭheyyadhammapadaṭṭhāno, ārammaṇe niccalabhāvena indakhīlo viya daṭṭhabbo.

473. Kiriya kāro. Manamhi kāro **manasikāro**. Purimamanato visadisamaṇaṃ karotīti pi manasikāro. Svāyaṃ ārammaṇapaṭipādako, vīthipaṭipādako, javanapaṭipādakoti tippakāro.

Tattha **ārammaṇapaṭipādako** manamhi kāroti manasikāro. So sāraṇalakkhaṇo, sampayuttānaṃ ārammaṇe saṃyojanaraso, ārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhāno, ārammaṇapadaṭṭhāno. Saṅkhārakkhandhapariyāpanno, ārammaṇapaṭipādakattena sampayuttānaṃ sārathi viya daṭṭhabbo. **Vīthipaṭipādakoti** pana pañcadvārāvajjanassetāṃ adhivacanaṃ. **Javanapaṭipādakoti** manodvārāvajjanassetāṃ adhivacanaṃ. Na te idha adhippetā.

474. Tesu dhammesu majjhataṭṭhā **tatramajjhataṭṭhā**. Sā cittacetāsikānaṃ samavāhitalakkhaṇā, ūnādhikatānīvaraṇarasā, pakkhapātupacchedanarasā vā, majjhataṭṭhābhāvapaccupaṭṭhānā, cittacetāsikānaṃ ajjupekkhanabhāvena samappavattānaṃ ājānīyānaṃ ajjupekkhakasārathi viya daṭṭhabbā.

Karuṇāmoditā ca brahmavihāraniddese¹ vuttanayeneva veditabbā.
Kevalaṇhi tā appanāppattā rūpāvacarā, imā kāmāvacarāti ayameva viseso.

Keci pana mettupekkhāyopi aniyatesu icchanti, taṃ na gahetabbam.
Atthato hi adoso yeva mettā, tatramajjhattupekkhāyeva upekkhāti.

475. Kāyaduccaritato virati **kāyaduccaritavirati**. Esa nayo sesāsūpi.
Lakkhaṇādito panetā tissopi kāyaduccaritādivatthūnaṃ avītikkamalakkhaṇā,
amaddanalakkhaṇāti vuttaṃ hoti. Kāyaduccaritādivatthuto saṅkocanarasā,
akiriya paccupaṭṭhānā, saddhāhirottappa-appicchatādiguṇapadaṭṭhānā,
pāpakiriya to cittassa vimukhabhāvabhūtāti daṭṭhabbā.

476. Iti imeva chattimsa saṅkhārā paṭhamena
kāmāvacarakusalaviññāṇena sampayogaṃ gacchantīti veditabbā. Yathā ca
paṭhamena, evaṃ dutiyenāpi. Sasaṅkhārabhāvamattameva hettha viseso.

Tatiyena pana ṭhapetvā amohaṃ avasesā veditabbā. Tathā catutthena.
Sasaṅkhārabhāvamattameva hettha viseso.

Paṭhame vuttesu pana ṭhapetvā pītiṃ avasesā pañcamena sampayogaṃ
gacchanti. Yathā ca pañcamena, evaṃ chaṭṭhenāpi.
Sasaṅkhārabhāvamattameva hettha viseso. Sattamena ca pana ṭhapetvā
amohaṃ avasesā veditabbā. Tathā aṭṭhamena. Sasaṅkhārabhāvamattameva
hettha viseso.

Paṭhame vuttesu ṭhapetvā viratittayaṃ sesā rūpāvacarakusalesu
paṭhamena sampayogaṃ gacchanti. Dutiyena tato vitakkavajjā. Tatiyena tato
vicāravajjā. Catutthena tato pītivajjā. Pañcamena tato aniyatesu
karuṇāmoditāvajjā. Teyeva catūsu āruppakusalesu. Arūpāvacarabhāvoyeva
hi ettha viseso.

Lokuttaresu paṭhamajjhānike tāva maggaviññāṇe
paṭhamarūpāvacaraviññāṇe vuttanayena, dutiyajjhānikādibhede
dutiya rūpāvacaraviññāṇādīsu vuttanayeneva veditabbā. Karuṇāmoditānaṃ
pana abhāvo,

1. Visuddhi 1. 311 piṭṭhe.

niyataviratitā, lokuttaratā cāti ayamettha viseso. Evaṃ tāva kusālāyeva saṅkhārā veditabbā.

477. Akusalesu lobhamūle paṭhamākusalasampayuttā tāva niyatā sarūpena āgatā terasa, yevāpanakā cattāroti sattarasa. Tattha phasso, cetanā, vitakko, vicāro, pīti, vīriyaṃ, jīvitāṃ, samāvi, ahirikaṃ, anottappaṃ, lobho, moho, micchādiṭṭhī ime sarūpena āgatā terasa¹. Chando, adhimokkho, uddhaccaṃ, manasikāroti ime yevāpanakā cattāro².

478. Tattha na hiriyaṭṭi ahiriko. Ahirikassa bhāvo **ahirikaṃ**. Na otappaṭṭi **anottappaṃ**. Tesu **ahirikaṃ** kāyaduccaritaṭṭhi ajigucchanaḷakkhaṇaṃ, alajjāḷakkhaṇaṃ vā. **Anottappaṃ** teheva asārajjalaḷakkhaṇaṃ, anuttāsaḷakkhaṇaṃ vā. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana hirottappaṇaṃ vuttapaṭipakkhavasena veditabbo.

479. Lubbhanti tena, sayāṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti **lobho**. Muyhanti tena, sayāṃ vā muyhati, muyhanamattameva vā tanti **moho**. Tesu **lobho** ārammaṇaggahaṇalaḷakkhaṇo makkaṭālepo viya, abhisāṅgaraso tattakapāle khittamaṃsapesi viya. Apariccāgapaccupaṭṭhāno telaṇjanarāgo viya. Saṃyojanīyadhammesu assādadassanapadaṭṭhāno. Taṇhānadībhāvena vaḍḍhamāno sīghasotā nadī iva mahāsamuddaṃ apāyameva gahetvā gacchatīti daṭṭhabbo.

480. **Moho** cittassa andhabhāvalakkhaṇo, aññāṇalaḷakkhaṇo vā, asappaṭivedharaso, ārammaṇasabhāvacchādanaraso vā, asammāpaṭipattipaccupaṭṭhāno, andhakārapaccupaṭṭhāno vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhāno, sabbākusalānaṃ mūlanti daṭṭhabbo.

481. Micchā passantī tāya, sayāṃ vā micchā passati, micchādassana-mattaṃ vā esāti **micchādiṭṭhi**. Sā ayoniso abhinivesalaḷakkhaṇā, parāmāsarasā, micchābhinivesapaccupaṭṭhānā, ariyānaṃ adassanakāmatā dipadaṭṭhānā, paramaṃ vajjanti daṭṭhabbā.

1. Abhi 1. 90; Abhi-Ṭṭha 1. 293 piṭṭhesu.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 292 piṭṭhe.

482. Uddhatabhāvo **uddhaccam**. Tam avūpasamalakkhaṇam vātābhighātacalajalam viya, anavaṭṭhānaram vātābhighātacaladhajapaṭākā viya, bhantattapaccupaṭṭhānam pāsāṇābhighātasamuddhatabhasmam viya, cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhānam, cittavikkhepoti daṭṭhabbam. Sesā kusale vuttanayeneva veditabbā. Akusalabhāvoyeva hi akusalabhāvena ca lāmakattam etesam tehi viseso.

483. Iti ime sattarasa saṅkhārā paṭhamena akusalaviññāṇena sampayogam gacchantīti veditabbā. Yathā ca paṭhamena, evam dutiyenāpi. Sasaṅkhāratā panettha thinamiddhassa¹ ca aniyatā viseso.

Tattha thinanatā **thinam**². Middhanatā³ **middham**. Anussāhasamhananatā asattivighāto cāti attho. Thinaṇca middhaṇca thinamiddham. Tattha **thinam** anussāhalakkhaṇam, vīriyavinodanarasam, saṁsīdanapaccupaṭṭhānam. **Middham** akammaññātālakkhaṇam, onahanarasam, līnatāpaccupaṭṭhānam, pacalāyikāniddāpaccupaṭṭhānam vā. Ubhayampi arativijambhikādisu ayonisomanasikārapadaṭṭhānam.

Tatiyena paṭhame vuttesu ṭhapetvā micchādiṭṭhim avasesā veditabbā. **Māno** panettha aniyato hoti. Ayaṁ viseso, so uṇṇatilakkaṇo, sampaggaharaso, ketukamyatāpaccupaṭṭhāno, diṭṭhivippayuttalobhapadaṭṭhāno, ummādo viya daṭṭhabbo.

Catutthena dutiye vuttesu ṭhapetvā micchādiṭṭhim avasesā veditabbā. Etthāpi ca māno aniyatesu hotiyeva. Paṭhame vuttesu pana ṭhapetvā pītim avasesā pañcamena sampayogam gacchanti. Yathā ca pañcamena, evam chaṭṭhenāpi. Sasaṅkhāratā panettha thinamiddhassa ca aniyatabhāvo viseso. Sattamena pañcame vuttesu ṭhapetvā diṭṭhim avasesā veditabbā. Māno panettha aniyato hoti. Aṭṭhamena chaṭṭhe vuttesu ṭhapetvā diṭṭhim avasesā veditabbā. Etthāpi ca māno aniyatesu hotiyevāti.

484. Dosamūlesu pana dvīsu paṭhamasampayuttā tāva niyatā sarūpena āgatā ekādasā, yevāpanakā cattāro, aniyatā tayoti

1. Thīnamiddhassa (Sī, Syā, I)

2. Thīnanatā thīnam (Sī, Syā, I)

3. Mijjhanatā (Syā), middhatā (I)

aṭṭhārasa. Tattha phasso, cetanā, vitakko, vicāro, vīriyaṃ, jīvitāṃ, samādhī, ahirikaṃ, anoppattaṃ, doso, mohoti ime sarūpena āgatā ekādasā¹. Chando, adhimokkho, uddhaccaṃ, manasikāroti ime yevāpanakā cattāro². Issā, macchariyaṃ, kukkuccanti ime aniyatā tayo³.

485. Tattha dussanti tena, sayāṃ **vā** dussati, dussanamattameva vā tanti **doso**. So caṇḍikkalakkhaṇo pahaṭāsīviso viya, visappanaraso visanipāto viya, attano nissayadhanaraso vā dāvaggi viya. Dūsanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya sapatto, āghātavattthupadaṭṭhāno, visasaṃsaṭṭhapūtimuttaṃ viya daṭṭhabbo.

486. Issāyanā **issā**. Sā parasampattīnaṃ usūyanalakkhaṇā. Tattheva anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā, parasampattipadaṭṭhānā, saṃyojananti daṭṭhabbā.

487. Maccharabhāvo **macchariyaṃ**. Taṃ laddhānaṃ vā labhitabbānaṃ vā attano sampattīnaṃ nigūhanalakkhaṇaṃ, tāsāmyeva parehi sādharmaṇabhāva-akkhamanarasaṃ, saṅkocanapaccupaṭṭhānaṃ, kaṭukañcukataṭṭhānaṃ vā, attasampattipadaṭṭhānaṃ, cetaso virūpabhāvoti daṭṭhabbāṃ.

488. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ. Tassa bhāvo **kukkuccaṃ**. Taṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ, katākatānusocanarasaṃ, vipphaṇisārapaccupaṭṭhānaṃ, katākatapadaṭṭhānaṃ, dāsabyamiva daṭṭhabbāṃ. Sesā vuttappakārayevāti.

Iti ime aṭṭhārasa saṅkhārā paṭhamena dosamūlena sampayogaṃ gacchantīti veditabbā. Yathā ca paṭhamena, evaṃ dutiyenāpi. Sasāṅkhārataṃ pana aniyatesu ca thinamiddhasambhavova viseso.

489. Mohamūlesu dvīsu vicikicchāsampayuttēna tāva phasso, cetanā, vitakko, vicāro, vīriyaṃ, jīvitāṃ, cittaṭṭhiti, ahirikaṃ,

1. Abhi 1. 100; Abhi-Ṭṭha 1. 299 piṭṭhesu.

2-3. Abhi-Ṭṭha 1. 299 piṭṭhe.

anottappaṃ, moho, vicikicchāti sarūpena āgatā ekādasā¹, uddhaccaṃ, manasikāroti yevāpanakā dve² cāti terasa.

490. Tattha **cittaṭṭhitī**ti pavattiṭṭhitimatto dubbalo samādhī. Vigatā cikicchāti **vicikicchā**. Sā saṃsayalakkhaṇā, kampanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekamaṃsagāhapaccupaṭṭhānā vā, vicikicchāyaṃ ayonisomanasikārapadaṭṭhānā, paṭipatti-antarāyakarāti daṭṭhabbā. Sesā vuttappakārāyeva.

Uddhaccasampayuttena vicikicchāsampayutte vuttasu ṭhapetvā vicikicchāṃ sesā dvādasā. Vicikicchāya abhāvena panettha adhimokkho uppajjati. Tena saddhiṃ teraseva, adhimokkhasabbhāvato ca balavatāro samādhī hoti. Yañcetha uddhaccaṃ, taṃ sarūpeneva āgataṃ. Adhimokkhamanasikārā yevāmanakavāsenāti evaṃ akusalasaṅkhārā veditabbā.

491. Abyākatesu vipākābyākatā tāva ahetukasahetukabhedato duvidhā. Tesu ahetukavipākaviññāṇasampayuttā ahetukā. Tattha kusalākusalavipākacakkhuviññāṇasampayuttā tāva phasso, cetanā, jīvitāṃ, cittaṭṭhitīti sarūpena āgatā cattāro³, yevāpanako manasikāroyevāti³ pañca. Sotaghāṇajivhākāyaviññāṇasampayuttāpi eteyeveva. Ubhayavipākamanodhātuyā ete ceva vitakkavicārādhimokkhā cāti aṭṭha, tathā tividhāyapi ahetukamanoviññāṇadhātuyā. Yā panettha somanassasahagatā, tāya saddhiṃ pīti adhikā hotīti veditabbā.

Sahetukavipākaviññāṇasampayuttā pana sahetukā. Tesu aṭṭhakāmāvacaravipākāsampayuttā tāva aṭṭhahi kāmāvacarakusalehi sampayuttasaṅkhārasadisāyeveva. Yā pana tā aniyatesu karuṇāmoditā, tā sattārammaṇattā vipākesu na santi. Ekantaparittārammaṇā hi kāmāvacaravipākā. Na kevalaṇca karuṇāmoditā, viratīyopi vipākesu na santi. “Pañcasikkhāpadā kusalāyeveva”ti³ hi vuttaṃ.

1-2. Abhi 1. 102; Abhi-Ṭṭha 1. 300 piṭṭhesu. 3. Abhi 1. 104; Abhi-Ṭṭha 1. 303 piṭṭhe.

Rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākaviññāṇasampayuttā pana tesam kusalaviññāṇasampayuttasaṅkhārehi sadisā eva.

492. Kiriyaabyākatāpi ahetukasahetukabhedato duvidhā. Tesu ahetukakiriyaaviññāṇasampayuttā ahetukā. Te ca kusalavipākamanodhātu-ahetukamanoviññāṇadhātudvayayuttehi samānā. Manoviññāṇadhātudvaye pana vīriyam adhikaṁ. Vīriyasabbhāvato balappatto samādhī hoti. Ayamettha viseso.

Sahetukakiriyaaviññāṇasampayuttā pana sahetukā. Tesu aṭṭhakāmāvacarakiriyaaviññāṇasampayuttā tāva ṭhapetvā viratiyo aṭṭhahi kāmāvacarakusalehi sampayuttasaṅkhārasadisā. Rūpāvacarārūpāvacarakiriyasampayuttā pana sabbākārenapi tesam kusalaviññāṇasampayuttasadisāyevāti evaṁ abyākatāpi saṅkhārā veditabbāti.

Idaṁ saṅkhārakkhandhe vitthārakathāmukhaṁ.

Idaṁ tāva abhidhamme padabhājanīyanayena khandhesu vitthārakathāmukhaṁ.

Atītādivibhāgakathā

493. Bhagavatā pana—

“Yaṁkiñci rūpaṁ atītānāgatapaccuppannaṁ ajjhattaṁ vā bahiddhā vā oḷārikaṁ vā sukhumanā vā hīnaṁ vā paṇītaṁ vā yaṁ dūre santike vā, tadekajjhaṁ abhisamyūhitvā abhisāṅkhipitvā ayaṁ vuccati rūpakkhando. Yā kāci vedanā. Yā kāci saññā. Ye keci saṅkhārā. Yaṁkiñci viññāṇaṁ atītānāgatapaccuppannaṁ -pa- abhisāṅkhipitvā ayaṁ vuccati viññāṇakkhando”¹—

Evaṁ khandhā vitthāritā.

Tattha **yaṁkiñcī**ti anavaśesapariyādānaṁ. **Rūpanti** atippasaṅganiyamaṇaṁ. Evaṁ padadvayenāpi rūpassa anavaśesapariggaho kato hoti. Athassa

1. Abhi 2. 1, 10 piṭṭhesu.

atītādinā vibhāgaṃ ārabhati. Tañhi kiñci atītaṃ, kiñci anāgatādibhedanti.
Esa nayo vedanādīsu.

494. Tattha rūpaṃ tāva addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā atītaṃ
nāma hoti. Tathā anāgatapaccuppannaṃ.

Tattha **addhāvasena** tāva ekassa ekasmiṃ bhava paṭisandhito pubbe
atītaṃ, cutito uddhaṃ anāgataṃ, ubhinnamantare paccuppannaṃ.

Santativasena sabhāga-eka-utusamuṭṭhānaṃ ekāhārasamuṭṭhānañca
pubbāpariyavasena vattamānampi paccuppannaṃ, tato pubbe visabhāga-utu-
āhārasamuṭṭhānaṃ atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Cittajaṃ ekavīthi-ekajavana-
ekasamāpattisamuṭṭhānaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe atītaṃ, pacchā
anāgataṃ. Kammamuṭṭhānassa pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo
natthi, tesaññeva pana utu-āhāracittasamuṭṭhānānaṃ upatthambhakavasena
tassa atītādibhāvo veditabbo.

Samayavasena ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattindivādīsu samayesu
santānavasena pavattamānaṃ taṃ taṃ samayaṃ paccuppannaṃ nāma, tato
pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ.

Khaṇavasena uppādādikhaṇattayapariyāpannaṃ paccuppannaṃ, tato
pubbe anāgataṃ, pacchā atītaṃ. Apica atikkantahetupaccayakiccaṃ atītaṃ,
niṭṭhitahetukiccaṃ aniṭṭhitapaccayakiccaṃ paccuppannaṃ, ubhayakiccaṃ
asampattaṃ anāgataṃ. Sakiccakkhaṇe vā paccuppannaṃ, tato pubbe
anāgataṃ, pacchā atītaṃ. Ettha ca khaṇādikathāva nippariyāyā. Sesā
sapariyāyā.

495. Ajjhatabhiddhābhedo vuttanayo eva. Apica idha niyakajjhattampi
ajjhattaṃ parapuggalikampi ca bahiddhāti veditabbaṃ.
Oḷārikasukhumabhedo vuttanayova.

496. Hīnapaṇītabhedo duvidho pariyāyato nippariyāyato ca. Tattha
Akaniṭṭhānaṃ rūpato Sudassīnaṃ rūpaṃ hīnaṃ. Tadeva Sudassānaṃ rūpato
paṇītaṃ. Evaṃ yāva narakasattānaṃ rūpaṃ, tāva pariyāyato hīnapaṇītatā
veditabbā. Nippariyāyato pana yattha akusalavipākaṃ uppajjati, taṃ hīnaṃ.
Yattha kusalavipākaṃ, taṃ paṇītaṃ.

Dūre santiketi idampi vuttanayameva. Apica okāsatopettha upādāyupādāya dūrasantikatā veditabbā.

497. **Tadekajjham abhisam̐yūhitvā abhisaṅkhipitvāti** tam atītādīhi padehi visum visum niddiṭṭham rūpaṃ sabbaṃ ruppanalakkhaṇasaṅkhāte ekavidhabhāve paññāya rāsiṃ katvā rūpakkhandhoti vuccatīti ayamettha attho. Etena sabbampi rūpaṃ ruppanalakkhaṇe rāsibhāvūpagamanena rūpakkhandhoti dassitam hoti. Na hi rūpato añño rūpakkhandho nāma atthi.

498. Yathā ca rūpaṃ, evaṃ vedanādayopi vedayitalakkhaṇādīsu rāsibhāvūpagamanena. Na hi vedanādīhi aññe vedanākkhandhādayo nāma atthi.

Atītādivibhāge panettha santativasena khaṇādivasena ca vedanāya atītānāgatapaccuppannabhāvo veditabbo. Tattha **santativasena** ekavīthi-ekajavana-ekasamāpattipariyāpannā ekavīthivisayasamāyogappavattā ca paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. **Khaṇādivasena** khaṇattayapariyāpannā pubbantāparantamajjhattachatā sakiccaṇca kurumānā vedanā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. Ajjhatabhiddhābhedo niyakajjhattavasena veditabbo.

499. Oḷārikasukhumabhedo “akusalā vedanā oḷārikā, kusalābyākatā vedanā sukhumā”ti-ādinā nayena Vibhaṅge¹ vuttena jātisabhāvapuggalalokiyalokuttaravasena veditabbo. **Jātivasena** tāva akusalā vedanā sāvajjakiriyahetuto, kilesasantāpabhāvato ca avūpasantavuttīti kusalavedanāya oḷārikā, sabyāpārato, sa-ussāhato, savipākato, kilesasantāpabhāvato, sāvajjato ca vipākābyākatāya oḷārikā, savipākato, kilesasantāpabhāvato, sabyābajjhato², sāvajjato ca kiriyābyākatāya oḷārikā. Kusalābyākatā pana vuttavipariyāyato akusalāya sukhumā. Dvepi kusalākusalavedanā sabyāpārato, sa-ussāhato, savipākato ca yathāyogam duvidhāyapi abyākatāya

1. Abhi 2. 4 piṭṭhe.

2. Sabyāpajjato (Sī, Ka), sabyāpajjhato (Syā, I)

oḷārikā, vuttavipariyāyena duvidhāpi abyākatā tāhi sukhumā. Evaṃ tāva jātivasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

500. **Sabhāvavasena** pana dukkhā vedanā nirassādato, savipphārato, khobhakaraṇato, ubbejanīyato, abhibhavanato ca itarāhi dvīhi oḷārikā, itarā pana dve sātato, santato, paṇīto, manāpato, majjhato ca yathāyogaṃ dukkhāya sukhumā. Ubho pana sukhadukkhā savipphārato, khobhakaraṇato, pākaṭato ca adukkhamasukhāya oḷārikā, sā vuttavipariyāyena tadubhayato sukhumā. Evaṃ sabhāvavasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

501. **Puggalavasena** pana asamāpannessa vedanā nānārammaṇe vikkhittabhāvato samāpannessa vedanāya oḷārikā, vipariyāyena itarā sukhumā. Evaṃ puggalavasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Lokiyalokuttaravasena pana sāsavā vedanā lokiyā, sā āsavupattihetuto, oghaniyato, yoganiyato, ganthaniyato, nīvaraṇiyato, upādāniyato, saṃkilesikato, puthujjanasādhāraṇato ca anāsavāya oḷārikā. Sā vipariyāyena sāsavāya sukhumā. Evaṃ lokiyalokuttaravasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

502. Tattha jāti-ādivasena sambhedo pariharitabbo. Akusalavipākakāyaviññāṇasampayuttā hi vedanā jātivasena abyākatattā sukhumāpi samānā sabhāvādivasena oḷārikā hoti. Vuttañhetam “abyākatā vedanā sukhumā. Dukkha vedanā oḷārikā. Samāpannessa vedanā sukhumā. Asamāpannessa vedanā oḷārikā. Sāsavā vedanā oḷārikā. Anāsavā vedanā sukhumā”¹. Yathā ca dukkhā vedanā, evaṃ sukhādayopi jātivasena oḷārikā sabhāvādivasena sukhumā honti. Tasmā yathā jāti-ādivasena sambhedo na hoti, tathā vedanānam oḷārikasukhumatā veditabbā. Seyyathidaṃ. Abyākatā jātivasena kusālākusālāhi sukhumā. Tattha katamā abyākatā? Kiṃ dukkhā? Kiṃ sukhā? Kiṃ samāpannessa? Kiṃ asamāpannessa? Kiṃ

1. Abhi 2. 4 piṭṭhe.

sāsavā? Kim anāsavāti? Evaṃ sabhāvādibhedo na parāmasitabbo. Esa nayo sabbattha.

Apica taṃ taṃ vā pana vedanaṃ upādāyupādāya vedanā oḷārikasukhumā daṭṭhabbāti vacanato akusalādīsupi lobhasahagatāya dosasahagatā vedanā aggi viya attano nissayadhanato oḷārikā, lobhasahagatā sukhumā. Dosasahagatāpi niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Niyatāpi kappatṭhitikā oḷārikā, itarā sukhumā. Kappatṭhitikāsupi asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā. Lobhasahagatā pana diṭṭhisampayuttā oḷārikā, itarā sukhumā. Sāpi niyatā kappatṭhitikā asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā. Avisesena ca akusalā bahuvipākā oḷārikā, appavipākā sukhumā. Kusalā pana appavipākā oḷārikā, bahuvipākā sukhumā.

Apica kāmāvacarakusalā oḷārikā. Rūpāvacarā sukhumā. Tato arūpāvacarā. Tato lokuttarā. Kāmāvacarā dānamayā oḷārikā. Sīlamayā sukhumā. Tato bhāvanāmayā. Bhāvanāmayāpi duhetukā oḷārikā. Tihetukā sukhumā. Tihetukāpi sasaṅkhārikā oḷārikā. Asaṅkhārikā sukhumā. Rūpāvacarā ca paṭhamajjhānikā oḷārikā -pa-. Pañcamajjhānikā sukhumā. Arūpāvacarā ca ākāśānañcāyatanaśampayuttā oḷārikā -pa-. Nevasaññānāśaññāyatanaśampayuttā sukhumāva. Lokuttarā ca sotāpattimaggaśampayuttā oḷārikā -pa-. Arahattaśaggasampayuttā sukhumāva. Esa nayo taṃ taṃ bhūmivipākakiriyavedanāsu ca dukkhādi-aśamāpannādisāsavādivasena vuttavedanāsu ca.

Okāsavasena cāpi niraye dukkhā oḷārikā. Tiracchānayoṇiyaṃ sukhumā -pa-. Paranimmitavasavattīsu sukhumāva. Yathā ca dukkhā, evaṃ sukhāpi sabbattha yathānūrūpaṃ yojetabbā. Vatthivasena cāpi hīnavatthukā yā kāci vedanā oḷārikā, paṇītavatthukā sukhumā.

Hīnapaṇītabhede yā oḷārikā, sā hīnā. Yā ca sukhumā, sā paṇītāti daṭṭhabbā.

503. Dūrapadaṃ pana “akusalā vedanā kusalābyākatahi vedanāhi dūre”. Santikepadaṃ “akusalā vedanā akusalāya vedanāya

santike”ti-ādinā nayena Vibhaṅge¹ vibhattaṃ. Tasmā akusalā vedanā visabhāgato, asaṃsaṭṭhato, asarikkhato ca kusalābyākatahi dūre, tathā kusalābyākata akusalāya. Esa nayo sabbavāresu. Akusalā pana vedanā sabhāgato, sarikkhato ca akusalāya santiketi. Idaṃ vedanākkhandhassa atītādivibhāge vitthārakathāmukhaṃ. Taṃ taṃ vedanāsampayuttānaṃ pana saññādīnampi evameva vedītabbāṃ.

Kamādivinicchayakathā

504. Evaṃ viditvā ca puna etesveva—

Khandhesu ñāṇabhedatthaṃ, kamato’tha visesato.

Anūnādhikato ceva, upamāto tatheva ca.

Daṭṭhabbato dvidhā evaṃ, passantassa’tthasiddhito.

Vinicchayanayo sammā, viññātabbo vibhāvinā.

Tattha **kamatoti** idha uppattikkamo, pahānakkamo, paṭipattikkamo, bhūmikkamo, desanākkamoti bahuvidho kamo.

Tattha “paṭhamāṃ kalalāṃ hoti, kalalā hoti abbudan”ti² evamādi uppattikkamo. “Dassanena pahātabbā dhammā, bhāvanāya pahātabbā dhammā”ti³ evamādi pahānakkamo. “Sīlavisuddhi, cittavisuddhi”ti⁴ evamādi paṭipattikkamo. “Kāmāvacarā, rūpāvacarā”ti⁵ evamādi bhūmikkamo. “Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā”ti⁶ vā, “dānakathaṃ, sīlakathan”ti⁷ vā evamādi desanākkamo. Tesu idha uppattikkamo tāva na yujjati, kalalādīnaṃ viya khandhānaṃ pubbāpariyavavatthānena anuppattito. Na pahānakkamo, kusalābyākatānaṃ appahātabbato. Napaṭipattikkamo, akusalānaṃ appaṭipajjanīyato. Na bhūmikkamo, vedanādīnaṃ catubhūmipariyāpannattā. Desanākkamo pana yujjati.

Abhedena hi pañcasu khandhesu attagāhapatitaṃ veneyyajanaṃ samūhaghanavinibbhogadassanena attagāhato mocetukāmo Bhagavā

1. Abhi-Ṭṭha 1. 4 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 208 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

4. Ma 1. 204; Paṭisaṃ 416 piṭṭhesu.

5. Abhi 1. 205 piṭṭhādīsu.

6. Dī 3. 84 piṭṭhe.

7. Dī 1. 102 piṭṭhādīsu.

hitakāmo tassa tassa janassa sukhagahaṇattham cakkhu-ādīnampi visayabhūtaṃ oḷārikaṃ paṭhamam rūpakkhandham desesi. Tato itthāniṭṭharūpasamvedanikaṃ vedanam. “Yaṃ vedayati, taṃ sañjānāti”¹ti evaṃ vedanāvisayassa ākāragāhikaṃ saññaṃ. Saññāvasena abhisankhārake sankhāre. Tesam vedanādīnam nissayam adhipatibhūtañca nesam viññāṇanti evaṃ tāva kamato vinicchayanayo viññātabbo.

505. **Visesatoti** khandhānañca upādānakkhandhānañca visesato. Ko pana nesam viseso, khandhā tāva avisesato vuttā. Upādānakkhandhā sāsava-upādāniyabhāvena visesetvā. Yathāha—

“Pañca ceva vo bhikkhave¹ khandhe desessāmi pañcupādānakkhandhe ca, taṃ suṇātha. Katame ca bhikkhave pañcakkhandhā, yaṃkiñci bhikkhave rūpaṃ atītānāgatapaccuppannam -pa- santike vā, yaṃ vuccati bhikkhave rūpakkhandho. Yā kāci vedanā -pa- Yaṃkiñci viññāṇam -pa- santike vā, yaṃ vuccati bhikkhave viññāṇakkhandho. Ime vuccanti bhikkhave pañcakkhandhā. Katame ca bhikkhave pañcupādānakkhandhā. Yaṃkiñci bhikkhave rūpaṃ -pa- santike vā sāsavam upādāniyam, yaṃ vuccati bhikkhave rūpupādānakkhandho. Yā kāci vedanā -pa-. Yaṃkiñci viññāṇam -pa- santike vā sāsavam upādāniyam, yaṃ vuccati bhikkhave viññāṇupādānakkhandho. Ime vuccanti bhikkhave pañcupādānakkhandhā”²ti.

Ettha ca yathā vedanādayo anāsavāpi atthi, na evaṃ rūpaṃ. Yasmā panassa rāsaṭṭhena khandhabhāvo yujjati, tasmā khandhesu vuttam. Yasmā rāsaṭṭhena ca sāsavaṭṭhena ca upādānakkhandhabhāvo³ yujjati, tasmā upādānakkhandhesu vuttam. Vedanādayo pana anāsavāva khandhesu vuttā. Sāsavā upādānakkhandhesu. **Upādānakkhandhāti** cettha upādānagocarā khandhā upādānakkhandhāti evamattho daṭṭhabbo. Idha pana sabbepece ekajjham katvā khandhāti adhippetā. .

506. **Anūnādhikatoti** kasmā pana Bhagavatā pañceva khandhā vuttā anūnā anadhikāti. Sabbasaṅkhatasabhāgekasāṅgahato attatthaniyagāhavatthussa ekaparamato aññesañca tadavarodhato. Anekappabhedesu hi

1. Pañca ca bhikkhave (I), pañca bhikkhave (Saṃ 2. 39 Pāḷi)

2. Saṃ 2. 39 piṭṭhe.

3. ...bhāvova (Sī, Ka)

saṅkhatadhammesu sabhāgavasena saṅgayhamānesu rūpampi rūpasabhāgekaṅgahavasena eko khandho hoti. Vedanā vedanāsabhāgekaṅgahavasena eko khandho hoti. Esa nayo saññādīsu. Tasmā sabbasaṅkhatasabhāgekaṅgahato pañceva vuttā. Etaparamañcetaṃ attattaniyagāhavatthu yadidaṃ rūpādayo pañca. Vuttañhetam “rūpe kho bhikkhave sati rūpaṃ upādāya rūpaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti. Vedanāya, saññāya, saṅkhāresu, viññāṇe sati viññāṇaṃ upādāya viññāṇaṃ abhinivissa evaṃ diṭṭhi uppajjati ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti”¹. Tasmā attattaniyagāhavatthusu etaparamatopi pañceva vuttā. Yepi caññe silādayo pañca dhammakkhandhā vuttā, tepi saṅkhārakkhandhe pariyāpannattā ettheva avarodhaṃ gacchanti. Tasmā aññesaṃ tadavarodhatopi pañceva vuttāti evaṃ anūnādhikato vinicchayanayo viññātabbo. .

507. **Upamātoti** ettha hi gilānasālupamo rūpupādānakkhandho, gilānupamassa viññāṇupādānakkhandhassa vatthudvārārammaṇavasena nivāsaṭṭhānato. Gelaññupamo vedanupādānakkhandho, ābādhakattā. Gelaññasamuṭṭhānupamo saññupādānakkhandho, kāmasaññādivasena rāgādisampayuttavedanāsabbhāvā. Asappāyasevanupamo saṅkhārupādānakkhandho, vedanāgelaññassa nidānattā. “Vedanāṃ vedanatthāya abhisāṅkharonti”² hi vuttaṃ. Tathā “akusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ kāyaviññāṇaṃ uppannaṃ hoti dukkhasahagatan”³. Gilānupamo viññāṇupādānakkhandho, vedanāgelaññena aparimuttattā. Apica cāraṇa kāraṇa aparādha kāraṇakāraṇa aparādhikupamā ete bhājana bhojana byañjana parivesaka bhuñjakūpamā cāti evaṃ upamāto vinicchayanayo viññātabbo.

508. **Daṭṭhabbato dvidhā**ti saṅkhepato vitthārato cāti evaṃ dvidhā daṭṭhabbatopettha vinicchayanayo viññātabbo. **Saṅkhepato** hi pañcupādānakkhandhā āsīvisūpame⁴ vuttanayena ukkhittāsikapaccatthikato, Bhārasuttavasena⁵ bhārato, khajjanīyapariyāyavasena⁶ khādakato, Yamakasuttavasena⁷ aniccadukkhānattasaṅkhatavadhakato daṭṭhabbā. **Vitthārato** panettha pheṇapiṇḍo viya rūpaṃ daṭṭhabbaṃ, parimaddanāsahanato. Udakapubbulaṃ⁸

1. Saṃ 2. 167 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 381 piṭṭhe.

7. Saṃ 2. 89 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 72 piṭṭhe.

5. Saṃ 2. 21 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 136 piṭṭhe.

6. Saṃ 2. 71 piṭṭhe.

8. Udakapubbulaṃ (Sī, Syā, I)

viya vedanā, muhuttaramaṇīyato. Marīcikā viya saññā, vippalambhanato. Kadalikkhandho viya saṅkhārā, asārakato. Māyā viya viññāṇam, vañcakato¹. Visesato ca suḷāraṃpi ajjhattikaṃ rūpaṃ asubhanti daṭṭhabbāṃ. Vedanā tīhi dukkhatahi avinimuttato dukkhāti. Saññāsaṅkhārā avidheyato anattāti. Viññāṇam udayabbayadhammato aniccanti daṭṭhabbāṃ.

509. **Evaṃ passantassatthasiddhitoti** evañca saṅkhepavittthārasena dvidhā passato yā atthasiddhi hoti, tatopi vinicchayanayo viññātabbo. Seyyathidaṃ. Saṅkhepato tāva pañcupādānakkhandhe ukkhittāsikapaccatthikādibhāvena passanto khandhehi na vihaññāti. Vitthārato pana rūpādīni pheṇapiṇḍadisadisabhāvena passanto na asāresu sāradasī hoti,

Visesato ca **ajjhattikarūpaṃ asubhato** passanto kabalīkārāhāraṃ parijānāti, asubhe subhanti vipallāsaṃ pajahati. Kāmoghaṃ uttarati, kāmayogena viśaṃyujjati, kāmāsavena anāsavo hoti, abhiḥhākāyaganthaṃ bhindati, kāmupādānaṃ na upādiyati.

Vedanāṃ dukkhato passanto phassāhāraṃ parijānāti, dukkhe sukhanti vipallāsaṃ pajahati, bhavoghaṃ uttarati, bhavayogena viśaṃyujjati, bhavāsavena anāsavo hoti, byāpādakāyaganthaṃ bhindati, sīlabbatupādānaṃ na upādiyati.

Saññāṃ saṅkhāre ca anattato passanto manosañcetanāhāraṃ parijānāti, anattani attāti vipallāsaṃ pajahati, diṭṭhogaṃ uttarati, diṭṭhiyogena viśaṃyujjati, diṭṭhāsavena anāsavo hoti. Idamsaccābhinivesakāyaganthaṃ bhindati, attavādupādānaṃ na upādiyati.

Viññāṇaṃ aniccato passanto viññāṇāhāraṃ parijānāti, anicce niccanti vipallāsaṃ pajahati, avijjogaṃ uttarati, avijjāyogena viśaṃyujjati, avijjāsavena anāsavo hoti, sīlabbataparāmāsakāyaganthaṃ bhindati, diṭṭhupādānaṃ na upādiyati.

1. Saṃ 2. 116 piṭṭhe passitabbāṃ.

Evaṃ mahānisaṃsaṃ, vadhakādivasena dassanaṃ yasmā.
Tasmā khandhe dhīro, vadhakādivasena passeyyāti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Khandhaniddeso nāma cuddasamo paricchedo.

15. Āyatanadhātuniddesa

Āyatanavitthārakathā

510. **Āyatanānī**ti dvādasāyatanāni cakkhāyatanam, rūpāyatanam, sotāyatanam, saddāyatanam, ghānāyatanam, gandhāyatanam, jivhāyatanam, rasāyatanam, kāyāyatanam, phoṭṭhabbāyatanam, manāyatanam, dhammāyatananti. Tattha—

Attha lakkhaṇa tāvatva, kama saṅkhepa vitthārā.

Tathā daṭṭhabbato ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha visesato tāva cakkhatīti **cakkhu**, rūpam assādeti vibhāveti cāti attho. Rūpayatīti **rūpam**, vaṇṇavikāram āpajjamānam hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti attho. Suṇātīti **sotam**. Sappatīti **saddo**, udāhariyatīti attho. Ghāyatīti **ghānam**. Gandhayatīti **gandho**. Attano vatthum sūcayatīti attho. Jīvitam avhayatīti **jivhā**. Rasanti tam sattāti **raso**, assādentīti attho. Kucchitānam sāsavadhammānam āyoti **kāyo**. **Āyoti** uppattideso. Phusiyatīti **phoṭṭhabbam**. Munātīti **mano**. Attano lakkhaṇam dhārentīti **dhammā**.

511. Avisesato pana āyatanato, āyānam tananato, āyatassa ca nayanato **āyatananti** veditabbam. Cakkhurūpādīsu hi tam tam dvārārammaṇā cittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti, vāyamantīti vuttam hoti. Te ca āyabhūte dhamme etāni tanonti, vitthārentīti vuttam hoti, idaṃca anamatagge saṃsāre pavattam atīva āyatam saṃsāradukkham yāva na nivattati, tāva nayanteva, pavattayantīti vuttam hoti. Iti sabbepeime dhammā āyatanato, āyānam tananato, āyatassa ca nayanato āyatanam āyatananti vuccanti.

512. Apica nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca **āyatanam** veditabbam. Tathā hi loke “issarāyatanam vāsudevāyatanan”ti-ādīsu nivāsaṭṭhānam

āyatananti vuccati. “Suvaṇṇāyatanam rajatāyatanan”ti-ādīsu ākaro. Sāsane pana “manoramme āyatane sevanti nam vihaṅgamā”ti-ādīsu¹ samosaraṇaṭṭhānam. “Dakkhiṇāpatho gunnam āyatanan”ti-ādīsu sañjātideso. “Tatra tatreva sakkebhābhataṃ pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti-ādīsu² kāraṇam.

Cakkhu-ādīsu cāpi te te cittacetasikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo ca nesaṃ nivāsaṭṭhānam. Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā tannissittatā tadārammaṇattā cāti cakkhādayo nesaṃ ākaro. Cakkhādayo ca nesaṃ samosaraṇaṭṭhānam, tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato. Cakkhādayo ca nesaṃ sañjātideso, tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito. Cakkhādayo ca nesaṃ kāraṇam, tesam abhāve abhāvatoti. Iti nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjātidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhena cāti imehi kāraṇehi ete dhammā āyatanam āyatananti vuccanti.

Tasmā yathāvuttena atthena cakkhu ca tam āyatanañcāti **cakkhāyatanam -pa-** dhammā ca te āyatanañcāti **dhammāyatananti** evaṃ tāvettha **atthato** viññātabbo vinicchayo.

513. **Lakkhaṇā**ti cakkhādīnam lakkhaṇatopettha viññātabbo vinicchayo. Tāni ca pana tesam lakkhaṇāni Khandhaniddese vuttanayeneva veditabbāni.

Tāvatvatoti tāvabhāvato. Idam vuttam hoti—cakkhādayopi hi dhammā eva, evaṃ sati dhammāyatanamicceva avatvā kasmā dvādasāyatanānīti vuttānīti ce. Chaviññāṇakāyupattidvārārammaṇavavattānato idha channam viññāṇakāyānam dvārabhāvena ārammaṇabhāvena ca vavattānato ayametesam bhedo hotīti dvādasā vuttāni, cakkhuviññāṇavīthi-pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanameva uppattidvāram, rūpāyatanameva cārammaṇam, tathā itarāni itaresam. Chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanekadesova uppattidvāram, asādhāraṇameva ca dhammāyatanam

1. Am 2. 36 piṭṭhe.

2. Am 1. 256 piṭṭhādīsu.

ārammaṇanti. Iti channaṃ viññāṇakāyānaṃ uppattidvārārammaṇa-vavatthānato dvādasa vuttānīti evamettha tāvatvato viññātabbo vinicchayo.

514. **Kamatoti** idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. Ajjhattikesu hi āyatanesu sanidassanasappaṭighavisayattā cakkhāyatanam pākaṭanti paṭhamam desitam, tato anidassanasappaṭighavisayāni sotāyatanādīni. Atha vā dassanānuttariyasavanānuttariyahetubhāvena bahūpakārattā ajjhattikesu cakkhāyatanasotāyatanāni paṭhamam desitāni, tato ghāṇāyatanādīni tīni, pañcannampi gocaravisayattā ante manāyatanam, cakkhāyatanādīnam pana gocarattā tassa tassa antaranāni bāhiresu rūpāyatanādīni. Apica viññāṇuppattikāraṇavavatthānatopi ayametesam kamo veditabbo. Vuttañhetam “cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇam -pa-maṇaṇca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇam”¹. Evaṃ kamatopettha viññātabbo vinicchayo.

515. **Saṅkhepavitthārāti** saṅkhepato hi manāyatanassa ceva dhammāyatanekadesassa ca nāmena tadavasesānaṇca āyatanānam rūpena saṅgahitattā dvādasāpi āyatanāni nāmarūpamattameva honti. **Vitthārato** pana ajjhattikesu tāva cakkhāyatanam jātivasena cakkhupasādamattameva, paccayagatinikāyapuggalabhedato pana anantappabhedam. Tathā sotāyatanādīni cattāri. Manāyatanam kusalākusalavipākakiriyaviññāṇabhedena ekūnanavuttipabhedam ekavīsuttarasatappabhedanāca. Vatthupaṭipadādibhedato pana anantappabhedam. Rūpasaddagandharasāyatanāni visabhāgapaccayādibhedato anantappabhedāni. Phoṭṭhabbāyatanam pathavīdhātutejodhātuvāyodhātuvasena tippabhedam. Paccayādibhedato anekappabhedam. Dhammāyatanam vedanāsaññāsaṅkhārakkhandha-sukhumarūpanibbānānam sabhāvanānattakedato anekappabhedanti. Evaṃ saṅkhepavitthārā viññātabbo vinicchayo.

516. **Daṭṭhabbatoti** ettha pana sabbāneva saṅkhatāni āyatanāni anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Na hi tāni pubbe udayā kutoci āgacchanti, nāpi uddham vayā kuhiñci gacchanti, atha kho pubbe udayā

1. Ma 3. 328; Saṃ 1. 300 piṭṭhādīsu.

appaṭiladdhasabhāvāni, uddham vayā paribhinnasabhāvāni, pubbantāparantavemajjhe paccayāyattavuttitāya avasāni pavattanti. Tasmā anāgamanato aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Tathā nirīhakato abyāpārato ca. Na hi cakkhurūpādīnaṃ evaṃ hoti “aho vata amhākaṃ sāmaggiaṃ viññāṇaṃ nāma uppajjeyyā”ti, na ca tāni viññāṇuppādanatthaṃ dvārabhāvena vatthubhāvena ārammaṇabhāvena vā īhanti, na byāpāramāpajjanti, atha kho dhammatāvesā, yaṃ cakkhurūpādisāmaggiaṃ cakkhuviññāṇādīni sambhavantīti. Tasmā nirīhakato abyāpārato ca daṭṭhabbāni. Apica ajjhattikāni suññagāmo viya daṭṭhabbāni, dhuvasubhasukhattabhāvavirahitattā. Bāhirāni gāmaghātakacorā viya, ajjhattikānaṃ abhighātakattā. Vuttañhetam “cakkhu bhikkhave haññati manāpāmanāpehi rūpehi”ti¹ vitthāro. Apica ajjhattikāni cha pāṇakā viya² daṭṭhabbāni, bāhirāni tesam gocarā viyāti. Evamettha daṭṭhabbato viññātabbo vinicchayo.

Idam tāva āyatanānaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Dhātuvitthārakathā

517. Tadanantarā pana **dhātuyoti** aṭṭhārasa dhātuyo. Cakkhudhātu, rūpadhātu, cakkhuviññāṇadhātu, sotadhātu, saddadhātu, sotaviññāṇadhātu, ghānadhātu, gandhadhātu, ghānaviññāṇadhātu, jivhādhātu, rasadhātu, jivhāviññāṇadhātu, kāyadhātu, phoṭṭhabbadhātu, kāyaviññāṇadhātu, manodhātu, dhammadhātu, manoviññāṇadhātūti. Tattha—

Atthato lakkhaṇādīhi, kama tāvatva saṅkhato.

Paccayā atha daṭṭhabbā, veditabbo vinicchayo.

Tattha **atthatoti** cakkhatīti cakkhu. Rūpayatīti rūpaṃ. Cakkhussa viññāṇaṃ cakkhuviññāṇanti evamādinā tāva nayena cakkhādīnaṃ visesatthato veditabbo vinicchayo. Avisesena pana vidahati, dhīyate, pidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātu. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvenavavatthitā hutvā suvaṇṇarajatādidhātuyo viya suvaṇṇarajatādīm, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti. Bhārahārehi ca bhāro viya,

1. Manāpāmanāpesu rūpesu (Saṃ 2. 383)

2. Saṃ 2. 402 piṭṭhe.

sattehi dhīyante, dhāriyantīti attho. Dukkha vidhānamattameva cesā, avasavattanato. Etāhi ca karaṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvidhīyati. Tathāvihitaṇca taṃ etāsveva dhīyati, ṭhapiyatīti attho. Iti cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati, dhīyatīti-ādinā atthavasena dhātūti vuccati.

518. Apica yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā, etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā loke vicittā haritālamanosilādayo selāvayavā dhātuyoti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hete nāṇaṇeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamaññā, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamaññā veditabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinṇā hete cakkhādayoti. Apica dhātūti nijjīvamattassevetam adhivacanaṃ. Tathā hi Bhagavā “cha dhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”ti-ādīsu¹ jīvasaññāsamūhananattam dhātudesanaṃ akāsīti.

Tasmā yathāvuttena atthena cakkhu ca taṃ dhātu ca cakkhudhātu -pa-manoviññāṇaṇca taṃ dhātu ca manoviññāṇadhātūti. Evaṃ tāvettha atthato veditabbo vinicchayo.

519. **Lakkhaṇāditoti** cakkhādīnaṃ lakkhaṇāditopettha veditabbo vinicchayo. Tāni ca pana nesaṃ lakkhaṇādīni Khandhaniddese vuttanayeneva veditabbāni.

Kamatoti idhāpi pubbe vuttesu uppattikkamādīsu desanākkamova yujjati. So ca panāyaṃ hetuphalānupubbavavatthānavasena vutto. Cakkhudhātu rūpadhātūti idaṇhi dvayaṃ hetu, cakkhuviññāṇadhātūti phalaṃ. Evaṃ sabbattha.

520. **Tāvatvatoti** tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti—tesu tesu hi suttābhidhammappadesesu “ābhādhātu, subhādhatu, ākāśānañcāyatanadhātu, viññāṇañcāyatanadhātu, ākiñcaññāyatanadhātu, nevasaññānāsaññāyatanadhātu, saññāvedayitanirodhādhatu”¹, “kāmadhatu, byāpādadhātu, vihiṃsādhātu, nekkhammadhatu, abyāpādadhātu, avihimsādhātu”², “sukhadhatu, dukkhadhatu, somanassadhātu, domanassadhātu, upekkhādhatu, avijjādhatu”³, “ārambhadhātu, nikkamadhātu, parakkamadhātu”⁴, “hīnadhātu, majjhimadhātu, paṇīthadhātu”⁵, “pathavīdhātu, āpodhatu, tejodhatu, vāyodhatu”⁶, ākāśadhātu, viññāṇadhātu”⁷, “saṅkhatadhātu, asaṅkhatadhātu”⁸, “anekadhātunānādhātu loko”⁹ti evamādayo aññāpi dhātuyo dissanti. Evaṃ sati sabbāsaṃ vasena paricchedaṃ akatvā kasmā aṭṭhārasāti ayameva paricchedo katoti ce. Sabhāvato vijjamānānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā.

Rūpadhātuyeva hi ābhādhātu, subhādhatu pana rūpādipaṭibaddhā. Kasmā, subhanimittattā. Subhanimittāñhi subhādhatu. Tañca rūpādivinimuttaṃ na vijjati. Kusalavipākārammaṇā vā rūpādayo eva subhādhatūti rūpādimattamevesā. Ākāśānañcāyatanadhātu-ādīsu cittaṃ manoviññāṇadhātuyeva, sesā dhammadhatu. Saññāvedayitanirodhādhatu pana sabhāvato natthi. Dhātudvayanirodhamattameva hi sā.

Kāmadhatu dhammadhātumattaṃ vā hoti. Yathāha “tattha katamā kāmadhatu, kāmapaṭisaṃyutto takko vitakko micchāsaṅkappo”¹⁰. Aṭṭhārasāpi vā dhātuyo. Yathāha “heṭṭhato Avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā uparito Paranimmitavasavattī deve antokarivā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā khandhadhatu-āyatanā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ, ayaṃ vuccati kāmadhātū”¹⁰.

1. Saṃ 1. 364 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 87; Ma 3. 108 piṭṭhesu.

5. Dī 3. 181 piṭṭhe.

7. Ma 3. 107; Abhi 2. 84 piṭṭhādīsu.

9. Dī 2. 225; Ma 1. 100 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 88; Dī 3. 181; Ma 3. 108 piṭṭhesu.

4. Saṃ 3. 60 piṭṭhe.

6. Dī 3. 190 piṭṭhādīsu.

8. Ma 3. 108 piṭṭhe.

10. Abhi 2. 88 piṭṭhe.

Nekkhammadhātu dhammadhātu eva, “sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātū”¹ti vacanato manoviññāṇadhātupi hotiyeva. Byāpādavihimsā-abyāpāda-avihimsāsukhadukkhasomanassa-domanassupekkhā-avijjā-ārambhanikkamaparakkamadhātuyo dhammadhātuyeva.

Hīnamajjhimaṇḍitadhātuyo aṭṭhārasadhātumattameva. Hīnā hi cakkhādayo hīnā dhātu, majjhimaṇḍitā majjhimā ceva paṇītā ca. Nippariyāyena pana akusalā dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo hīnadhātu, lokiya kusalābyākathā ubhopi cakkhudhātu-ādayo ca majjhimadhātu, lokuttarā pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuyo paṇītadhātu.

Pathavītejovāyodhātuyo phoṭṭhabbadhātuyeva, āpodhātu ākāśadhātu ca dhammadhātuyeva. Viññāṇadhātu cakkhuviññāṇādisattaviññāṇadhātu-saṅkhepoyeva.

Sattarasa dhātuyo dhammadhātu-ekadeso ca saṅkhatadhātu, asaṅkhatā pana dhātu dhammadhātu-ekadesova. Anekadhātunānādhātu loko pana aṭṭhārasa dhātuppabhedamattamevāti. Iti sabhāvato vijjamānānaṃ sabbadhātūnaṃ tadantogadhattā aṭṭhāraseva vuttāti.

521. Apica vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññīnaṃ saññāsamūhananattampi aṭṭhāraseva vuttā. Santi hi sattā vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññīno, tesaṃ cakkhusotaghānājivhākāyamanodhātumanoviññāṇadhātubhedena tassa anekataṃ cakkhurūpādipaccayāyattavuttitāya aniccataṅca pakāsetvā dīgharattānusayitaṃ jīvasaññānaṃ samūhanitukāmena Bhagavatā aṭṭhārasa dhātuyo pakāsitā. Kiṅca bhiyyo tathā veneyyajjhāsayaavasena ca. Ye ca imāya anatisaṅkhepavittārāya desanāya veneyyasattā, tadjjhāsayaavasena ca aṭṭhāraseva pakāsitā.

Saṅkhepavittārānaya tathā tathā hi,
Dhammaṃ pakāsayati esa yathā yathāssa.
Saddhammatejavihatā vilayaṃ khaṇena,
Veneyyasattahadayesu tamo payātīti.

Evamettha tāvatvato veditabbo vinicchayo.

1. Abhi 2. 88 piṭṭhe.

522. **Saṅkhatoti** cakkhudhātu tāva jātito eko dhammotveva saṅkhaṃ gacchati cakkhupasādasena, tathā sotaghānajivhākāyarūpasadda-gandharasadhātuyo sotappasādādivasena, phoṭṭhabbadhātu pana pathavītejovāyovasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Cakkhuviññādhātu kusalākusalavipākavasena dve dhammāti saṅkhaṃ gacchati, tathā sotaghānajivhākāyaviññādhātuyo. Manodhātu pana pañcadvārāvajjanakusalākusalavipākasampañcchanavasena tayo dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Dhammadhātu tiṇṇaṃ arūpakkhandhānaṃ soḷasannaṃ sukhumarūpanaṃ asaṅkhatāya ca dhātuyā vasena vīsati dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Manoviññādhātu sesakusalākusalābyākataviññānavasena chasattati dhammāti saṅkhaṃ gacchati. Evamettha saṅkhatopi veditabbo vinicchayo.

523. **Paccayāti** ettha ca cakkhudhātu tāva cakkhuviññādhātuyā vippayuttapurejāta-atthi-avigatanissayindriyapaccayānaṃ vasena chahi paccayehi paccayo hoti, rūpadhātu purejāta-atthi-avigatārammaṇa-paccayānaṃ vasena catūhi paccayehi paccayo hoti. Evaṃ sotaviññādhātu-ādīnaṃ sotadhātusaddadhātu-ādayo. Pañcannaṃ pana nesaṃ āvajjanamanodhātu anantarasamanantaranatthivigatānantarūpanissayavasena pañcahi paccayehi paccayo hoti, tā ca pañcapi sampañcchanamanodhātuyā. Tathā sampañcchanamanodhātu santīraṇamanoviññādhātuyā, sā ca voṭṭhabbanamanoviññādhātuyā, voṭṭhabbanamanoviññādhātu ca javanamanoviññādhātuyā. Javanamanoviññādhātu pana anantarāya javanamanoviññādhātuyā tehi ceva pañcahi āsevanapaccayena cāti chahi paccayehi paccayo hoti. Esa tāva pañcadvāre nayo.

Manodvāre pana bhavaṅgamanoviññādhātu āvajjanamanoviññādhātuyā. Āvajjanamanoviññādhātu ca javanamanoviññādhātuyā purimehi pañcahi paccayehi paccayo hoti. Dhammadhātu pana sattannampi viññādhātūnaṃ saha-jāta-añña-mañña-nissayasampayutta-atthi-avigatādīhi bahudhā paccayo hoti. Cakkhudhātu-ādayo pana ekaccā ca dhammadhātu ekaccāya manoviññādhātuyā ārammaṇapaccayādīti paccayā honti. Cakkhuviññādhātu-ādīnaṃ na kevalaṃ cakkhurūpādayo paccayā honti, atha kho ālokādayopi. Tenāhu pubbācariyā—

“Cakkhurūpālokamanasikāre paṭicca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ.
 Sotasaddavivaramanasikāre paṭicca uppajjati sotaviññāṇaṃ.
 Ghānagandhavāyumanasikāre paṭicca uppajjati ghānaviññāṇaṃ.
 Jivhārāsa-āpamanasikāre paṭicca uppajjati jivhāviññāṇaṃ.
 Kāyaphoṭṭhabbapathavīmanasikāre paṭicca uppajjati kāyaviññāṇaṃ.
 Bhavaṅgamanadhammanasikāre paṭicca uppajjati manoviññāṇaṇ”ti.

Ayamettha saṅkhepo. Vitthārato pana paccayappabhedo
 Paṭिकासamuppādaniddese āvibhavissatīti evamettha paccayatopi vedītabbo
 vinīcchayo.

524. **Daṭṭhabbatoti** daṭṭhabbatopettha vinīcchayo vedītabboti attho.
 Sabbā eva hi saṅkhatadhātuyo pubbantāparantavivittato
 dhuvasubhasukhattabhāvasuññato paccayāyattavuttito ca daṭṭhabbā.

Visesato panettha bheritalaṃ viya cakkhudhātu daṭṭhabbā, daṇḍo viya
 rūpadhātu, saddo viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā ādāsatalaṃ viya
 cakkhudhātu, mukhaṃ viya rūpadhātu, mukhanimittaṃ viya
 cakkhuviññāṇadhātu. Atha vā ucchutilā viya cakkhudhātu, yantacakkayaṭṭhi
 viya rūpadhātu, ucchurasatelāni viya cakkhuviññāṇadhātu. Tathā adharāraṇi
 viya cakkhudhātu, uttarāraṇi viya rūpadhātu, aggi viya cakkhuviññāṇadhātu.
 Esa nayo sotadhātu-ādīsu.

Manodhātu pana yathāsambhavato cakkhuviññāṇadhātu-ādīnaṃ
 purecarānucarā viya daṭṭhabbā.

Dhammadhātuyā vedanākkhandho sallamiva sūlamiva ca daṭṭhabbo.
 Saññāsaṅkhārakkhandhā vedanāsallasūlayogā āturā viya, puthujjanānaṃ vā
 saññā-āsādukkhajanānato rittamuṭṭhi viya. Ayathābhuccanimittagāhakato
 vanamigo viya. Saṅkhārā paṭisandhiyaṃ pakkhipanato aṅgārakāsuyaṃ
 khipanakapurisā viya. Jāti dukkhānubandhato rājapurisānubandhacorā viya.
 Sabbānatthāvahassa khandhasantānassa hetuto visarukkhabijāni viya. Rūpaṃ
 nānāvidhupaddavanimittato khuracakkaṃ viya daṭṭhabbaṃ. Asaṅkhatā pana
 dhātu amatato santato khemato ca daṭṭhabbā. Kasmā, sabbānatthāvahassa
 paṭipakkhabhūtattā.

Manoviññāṇadhātu ārammaṇesu vavatthānābhāvato araṇṇamakkato
viya, duddamanato assakhaḷuṅko viya, yatthakāmanipātito
pehāsakkhittadaṇḍo viya, lobhadosādinānappakārakilesavesayogato
raṅganaṭo viya daṭṭhabbāti. ()¹

Iti sādhujaṇapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Āyatanadhātuniddeso nāma pannarasamo paricchedo.

1. (Idaṁ dhātūnaṁ vitthāarakathāmukhaṁ.) (Sī)

16. Indriyasaccaniddesa

Indriyavittthārakathā

525. Dhātūnaṃ anantaraṃ uddiṭṭhāni pana **indriyānī**ti bāvisatindriyāni cakkhundriyaṃ sotindriyaṃ ghānindriyaṃ jivhindriyaṃ kāyindriyaṃ manindriyaṃ itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ sukhindriyaṃ dukkhindriyaṃ somanassindriyaṃ domanassindriyaṃ upekkhindriyaṃ saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ anaññātāññassāmīti indriyaṃ aññindriyaṃ aññātāvindriyanti. Tattha—

Atthato lakkhaṇādīhi, kamato ca vijāniyā.

Bhedābheda tathā kiccā, bhūmito ca vinicchayaṃ.

Tattha cakkhādīnaṃ tāva cakkhatīti cakkhūti-ādinā nayena attho pakāsito. Pacchimesu pana tisu paṭhamāṃ pubbabhāge anaññātāṃ amataṃ padaṃ catusaccadhammaṃ vā jānissāmīti evaṃ paṭipannassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca anaññātāññassāmīti indriyanti vuttaṃ. Dutiyaṃ ājānanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññindriyaṃ. Tatiyaṃ aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitaññāṇakiccassa khīṇāsavassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca aññātāvindriyaṃ.

Ko pana nesaṃ **indriyaṭṭho** nāmāti. Indaliṅgaṭṭho indriyaṭṭho. Indadesitaṭṭho indriyaṭṭho. Indadiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho. Indasiṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho. Indajuṭṭhaṭṭho indriyaṭṭho. So sabbopi idha yathāyogaṃ yujjati. Bhagavā hi Sammāsambuddho paramissariyabhāvato indo. Kusalākusalañca kammaṃ, kammesu kassaci issariyābhāvato. Tenevettha kammasañjanitāni tāva indriyāni kusalākusalakammaṃ ulliṅgenti. Tena ca siṭṭhānīti indaliṅgaṭṭhena indasiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Sabbāneva panetāni Bhagavatā yathābhūtaṃ pakāsitaṃ abhisambuddhāni cāti indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Teneva Bhagavatā munindena kānici gocarāsevanāya kānici bhāvanāsevanāya sevitānīti indajuṭṭhaṭṭhenāpi indriyāni.

Apica ādhipaccasaṅkhātena issariyaṭṭhenāpi etāni indriyāni.
Cakkhuviññāṇādippavattiyaṇhi cakkhādīnaṃ siddhaṃ ādhipaccaṃ, tasmim
tikkhe tikkhattā mande ca mandattāti. Ayaṃ tāvettha atthato vinicchayo.

Lakkhaṇādīhīti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānehihi cakkhādīnaṃ
vinicchayaṃ vijāniyāti attho. Tāni ca nesaṃ lakkhaṇādīni Khandhaniddese
vuttāneva. Paññindriyādīni hi cattāri atthato amohoyeva. Sesāni tattha
sarūpeneva āgatāni.

526. **Kamatoti** ayampi desanākkamova. Tattha ajjhataḍḍhamme
pariññāya ariyabhūmipaṭilābho hotīti attabhāvapariyāpannāni
cakkhundriyādīni paṭhamāṃ desitāni. So pana attabhāvo yaṃ dhammaṃ
upādāya itthīti vā purisoti vā saṅkhaṃ gacchati, ayaṃ soti nidassanatthaṃ
tato itthindriyaṃ purisindriyaṇca. So duvidhopi jīvitindriyapaṭibaddhavuttīti
ñāpanatthaṃ tato jīvitindriyaṃ. Yāva tassa pavatti, tāva etesaṃ vedayitānaṃ
anivatti. Yaṇca kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhanti ñāpanatthaṃ tato
sukhindriyādīni. Taṃ nirodhatthaṃ pana ete dhammā bhāvetabbāti
paṭipattidassanatthaṃ tato saddhādīni. Imāya paṭipattiyā esa dhammo
paṭhamāṃ attani pātubhavatīti paṭipattiyā amoghabhāvadassanatthaṃ tato
anaññātāññassāmīti indriyaṃ. Tasseva phalattā tato anantaraṃ bhāvetabbato
ca tato aññindriyaṃ. Tato paraṃ bhāvanāya imassa adhigamo, adhigate ca
pana imasmim natthi kiñci uttari karaṇīyanti ñāpanatthaṃ ante
paramassāsabhūtaṃ aññātāvindriyaṃ desitanti ayamettha kamo.

Bhedābhedāti jīvitindriyasveva cettha bhedo. Tañhi rūpajīvitindriyaṃ
arūpajīvitindriyanti duvidhaṃ hoti. Sesānaṃ abhedoti evamettha
bhedābhedato vinicchayaṃ vijāniyā.

527. **Kiccāti** kiṃ indriyānaṃ kiccanti ce. Cakkhundriyassa tāva
“cakkhāyatanaṃ¹ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsāmpayuttakānaṇca
dhammānaṃ indriyapaccayena paccayo”ti vacanato yaṃ taṃ
indriyapaccayabhāvena sādhetabbaṃ attano tikkhamandādibhāvena
cakkhuviññāṇādiddhammānaṃ tikkhamandādisaṅkhātāṃ
attākārānuvattāpanaṃ, idaṃ kiccaṃ. Evaṃ sotaghānajivhākāyānaṃ.
Manindriyassa

pana sahaḷātadhammānaṃ attano vasavattāpanaṃ. Jīvitindriyassa sahaḷātadhammānupālanāṃ. Itthindriyapurisindriyānaṃ itthipurisaliṅganimittakuttākappākārānuvidhānaṃ. Sukhadukkhasomanassadomanassindriyānaṃ sahaḷātadhamme abhitavitvā yathāsakaṃ oḷārikākārānupāpanaṃ. Upekkhindriyassa santapaṇītamajjhakkārānupāpanaṃ. Saddhādīnaṃ paṭipakkhābhībhavanaṃ sampayuttadhammānaṃca pasannākārādibhāvasampāpanaṃ. Anaññātāññassāmītiindriyassa saṃyojanattayappahānañceva sampayuttānaṃca tappahānābhīmukhabhāvakarāṇaṃ. Aññindriyassa kāmarāgabyāpādāditanukaraṇappahānañceva sahaḷātānaṃca attano vasānupattāpanaṃ. Aññātāvindriyassa sabbakiccesu ussukkappahānañceva amatābhīmukhabhāvavappaccayatā ca sampayuttānanti evamettha kiccato vinicchayaṃ vijāniyā.

528. **Bhūmitoti** cakkhusotaghānājivhākāya-itthipurisasukhadukkhadomanassindriyāni cettha kāmāvacarāneva. Manindriyajīvitindriya-upekkhindriyāni saddhāvīriyasatisamādhipaṇṇindriyāni ca catubhūmipariyāpannāni. Somanassindriyaṃ kāmāvacarārūpāvacaralokuttaravasena bhūmittayapariyāpannaṃ. Avasāne tīṇi lokuttarānevāti evamettha bhūmitopi vinicchayaṃ vijāneyya. Evaṃ hi vijānanto—

Saṃvegabahulo bhikkhu, ṭhito indriyasamvare.
Indriyāni pariññāya, dukkhassantaṃ karissatīti.

Idaṃ indriyānaṃ vitthārakathāmukhaṃ.

Saccavittthārakathā

529. Tadanantarāni pana **saccānīti** cattāri ariyasaccāni dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayo¹ ariyasaccaṃ, dukkhanirodho² ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccanti. Tattha—

-
1. Dukkhasamudayaṃ (Sī, I, Ka), Visuddhimaggaṭīkāyaṃ hi upari ādīnavānupassanāññāvaṇṇanāyaṃ “Satipi dvinnāṃ padānaṃ samānādhikaraṇabhāve liṅgabhedo gahito, yathā dukkhasamudayo ariyasaccaṃ”ti vuttaṃ. Taṃ “dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ”ti vacanena ca sameti.
 2. Dukkhanirodhaṃ (Sī, I)

Vibhāgato nibbacana, lakkhaṇādippabhedato.

Atthattthuddhārato ceva, anūnādhikato tathā.

Kamato jāti-ādīnaṃ, nicchayā ñāṇakiccato.

Antogadhānaṃ pabhedā, upamāto catukkato.

Suññatekavidhādīhi, sabhāgavisabhāgato.

Vinicchayo veditabbo, viññunā sāsanakkame.

Tattha **vibhāgatoti** dukkhādīnaṃ hi cattāro cattāro atthā vibhattā tathā avitathā anaññathā, ye dukkhādīni abhisamentehi abhisametabbā. Yathāha “dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, ime cattāro dukkhassa dukkhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho. Nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho. Maggassa niyyānaṭṭho hetuṭṭho dassanaṭṭho adhipateyyaṭṭho. “Ime cattāro maggassa maggaṭṭhā tathā avitathā anaññathā”¹. Tathā “dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho abhisamayaṭṭho”² evamādi. Iti evaṃ vibhattānaṃ catunnaṃ catunnaṃ atthānaṃ vasena dukkhādīni veditabbānīti. Ayaṃ tāvettha vibhāgato vinicchayo.

530. Nibbacanalakkhaṇādippabhedatoti ettha pana **nibbacanato** tāva idha **du**-iti ayaṃ saddo kucchite dissati. Kucchitaṃ hi puttaṃ dupputtoti vadanti. **Khaṃ**-saddo pana tucche. Tucchaṃ hi ākāsaṃ “khan”³ti vuccati. Idañca paṭhamasaccam kucchitaṃ aneka-upaddavādhiṭṭhānato. Tucchaṃ bālajanaparikkappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato. Tasmā kucchitattā tucchattā ca **dukkhanti** vuccati.

Sam-iti ca ayaṃ saddo “samāgamo sametan”⁴ti-ādīsu³ saṃyogaṃ dīpeti. **U**-iti ayaṃ “uppannaṃ uditan”⁴ti-ādīsu⁴ uppattim. **Aya**-saddo kāraṇaṃ dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccam avasesapaccayasamāyoge sati dukkhasuppattikāraṇaṃ. Iti dukkhasa saṃyoge uppattikāraṇattā **dukkhasamudayanti**⁵ vuccati.

1. Paṭisaṃ 293, 294 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 245; Abhi 2. 105 piṭṭhādīsu.

5. Dukkhasamudayoti (?)

2. Paṭisaṃ 296 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 17; Vi 3. 92 piṭṭhādīsu.

Tatīyasaccam pana yasmā **ni**-saddo abhāvaṃ, **rodha**-saddo ca cāraṃ dīpeti. Tasmā abhāvo ettha saṃsāracāraṃsaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā, samadhigate vā tasmim saṃsāracāraṃsaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvo hoti, tappaṭipakkhattātipi **dukkhanirodhanti**¹ vuccati. Dukkhasa vā anuppādanīrodhapaccayattā dukkhanīrodhanti.

Catutthasaccam pana yasmā etaṃ dukkhanīrodham gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhabhūtattā, paṭipadā ca hoti dukkhanīrodhappattiyā. Tasmā dukkhanīrodhagāmini paṭipadāti vuccati.

531. Yasmā panetāni Buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā **ariyasaccānīti** vuccanti. Yathāha “cattārimāni bhikkhave ariyasaccāni. Katamāni -pa-. Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni. Ariyā imāni paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccānīti vuccanti”². Apica ariyassa saccānītipi ariyasaccāni. Yathāha “sadevake bhikkhave loke -pa- manussāya Tathāgato ariyo, tasmā ariyasaccānīti vuccanti”³. Atha vā etesaṃ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitopi ariyasaccāni. Yathāha “imesaṃ kho bhikkhave catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā Tathāgato Arahaṃ Sammāsambuddho ariyoti vuccati”⁴. Apica kho pana ariyāni saccānītipi ariyasaccāni. Ariyānīti tathāni avitathāni avisaṃvādaṃkānīti attho. Yathāha “imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyasaccānīti vuccanti”⁵ evamettha nibbācanato vinicchayo veditabbo.

532. Kathaṃ **lakkhaṇādippabhedato**? Ettha hi bādhanaḷakkhaṇaṃ **dukkhasaccam**, santāpanarasam, pavattipaccupaṭṭhānam. Pabhavaḷakkhaṇaṃ **samudayasaccam**, anupacchedakaraṇarasam, palibodhapaccupaṭṭhānam. Santilaḷakkhaṇaṃ **nīrodhasaccam**, accutirasam, animittapaccupaṭṭhānam. Niyyāḷakkhaṇaṃ **maggasaccam**, kilesappahānarasam, vuṭṭhānapaccupaṭṭhānam. Apica pavatti pavattana nivatti nivattanaḷakkhaṇāni paṭipāṭiyā. Tathā saṅkhatataṇhā asaṅkhata dassana ḷakkhaṇāni cāti evamettha ḷakkhaṇādippabhedato vinicchayo veditabbo.

1. Dukkhanīrodhoti (?)

2. Esitabbaṃ.

3. Saṃ 3. 381 piṭṭhe.

4. Arahaṃ Sammāsambuddhoti vuccati (Saṃ 3. 379 piṭṭhe)

5. Saṃ 3. 381 piṭṭhe.

533. **Atthatthuddhārato cevā**ti ettha pana atthato tāva ko saccaṭṭhoti ce. Yo paññācakkhunā upaparikkhamānānaṃ māyāva viparīto, marīciva viṣaṃvādako, titthiyānaṃ attāva anupalabbhasabhāvo ca na hoti, atha kho bādhana ppabhava santi niyyāna ppakārena tacchāviparītabhūtabhāvena ariyañāṇassa gocaro hotiyeva. Esa aggilakkhaṇaṃ viya, lokapakati viya ca tacchāviparītabhūtabhāvo saccaṭṭhoti veditabbo. Yathāha “idaṃ dukkhanti bhikkhave tathametam avitathametaṃ anaññathametan”¹ti¹ vitthāro. Apica—

Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ, dukkhā aññaṃ na bādhakaṃ.

Bādhakattaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ, na hoti na ca taṃ tato.

Dukkahetuniyāmena, iti saccaṃ visattikā.

Nāñña nibbānato santi, santaṃ na ca na taṃ yato.

Santabhāvanīyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Maggā aññaṃ na niyyānaṃ, anīyyāno na cāpi so.

Tacchaniyyānabhāvattā, iti so saccasammato.

Iti tacchāvipallāsa, bhūtabhāvaṃ catūsvapi.

Dukkhādīsvavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitāti.

Evam atthato vinicchayo veditabbo.

534. Kathaṃ **atthuddhārato**. Idhāyaṃ **sacca**-saddo anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṃ “saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā”²ti-ādīsu² vācāsacce. “Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā cā”³ti-ādīsu³ viratisacce. “Kasmā nu saccāni vadanti nānā pavādiyāse kusalāvadānā”⁴ti-ādīsu⁴ diṭṭhisacce. “Ekaṃ hi saccaṃ na dutiyan”⁵ti-ādīsu⁵ paramatthasacce nibbāne ceva magge ca. “Catunnaṃ ariyasaccānaṃ kati kusala”⁶ti-ādīsu⁶ ariyasacce. Svāyamidhāpi ariyasacce vattatīti evamettha atthuddhāratoṇi vinicchayo veditabbo.

1. Saṃ 3. 377 piṭṭhe.

2. Khu 1. 46 piṭṭhe.

3. Jā 2. 140 piṭṭhe.

4-5. Khu 1. 416 piṭṭhe.

6. Abhi 2. 118 piṭṭhe.

535. **Anūnādhikatoti** kasmā pana cattāreva ariyasaccāni vuttāni anūnāni anadhikānīti ce. Aññassāsambhavato aññatarassa ca apaneyyābhāvato. Na hi etehi aññaṃ adhikaṃ vā, etesaṃ vā ekampi apanetabbaṃ sambhoti. Yathāha “idha bhikkhave āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘netarṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Ahametaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ t̥hapetvā aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ ti netarṃ t̥hānaṃ vijjatī” ti-ādi¹. Yathā cāha “yo hi koci bhikkhave samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya ‘netarṃ dukkhaṃ paṭhamarṃ ariyasaccaṃ yaṃ samaṇena Gotamena desitaṃ, ahametaṃ dukkhaṃ paṭhamarṃ ariyasaccaṃ paccakkhāya aññaṃ dukkhaṃ paṭhamarṃ ariyasaccaṃ paññapessāmī’ ti netarṃ t̥hānaṃ vijjatī” ti-ādi².

Apica pavattimācikkhanto Bhagavā sahetukaṃ ācikkhi, nivattiṇca sa-upāyaṃ. Iti pavattinivatthi tadubhayahetūnaṃ etaparamato³ cattāreva vuttāni. Tathā pariññeyya pahātabba sacchikātabba bhāvetabbānaṃ, taṇhāvatthu taṇhā taṇhānirodha taṇhānirodhupāyānaṃ, ālaya ālayārāmatā ālayasamugghāta ālayasamugghātupāyānaṃ vassenāpi cattāreva vuttānīti evamettha anūnādhikato vinicchayo veditabbo.

536. **Kamatoti** ayampi desanākkamova. Ettha ca oḷārikattā, sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti dukkhasaccaṃ paṭhamarṃ vuttarṃ. Tasseva hetudassanattarṃ tadanantaraṃ samudayasaccaṃ. Hetunirodhā phalanirodhoti nāpanattarṃ tato nirodhasaccaṃ. Tadadhigamupāyadassanattarṃ ante maggasaccaṃ. Bhavasukhassādagadhitānaṃ vā sattānaṃ saṃvegajananattarṃ paṭhamarṃ dukkhamāha. Taṃ neva akataṃ āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito pana hotīti nāpanattarṃ tadanantaraṃ samudayaṃ. Tato sahetukena dukkheṇa abhibhūtattā saṃviggamānasānaṃ dukkhanissaraṇagavesīnaṃ nissaraṇadassanena assāsajananattarṃ nirodhaṃ. Tato nirodhādhigamattharṃ nirodhasampāpakarṃ magganti evamettha kamato vinicchayo veditabbo.

537. **Jāti-ādīnaṃ nicchayā**ti ye te ariyasaccāni niddisantena Bhagavatā “jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, maraṇampi dukkhā, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, appiyehi sampayogo dukkho,

1. Esitabbaṃ.

2. Saṃ 3. 375 piṭṭhe.

3. Etaṃparamato (Ka)

piyehi vippayogo dukkho, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti¹ dukkhaniddese dvādasā dhammā, “yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā nandirāgasahagatā tatra tatrabhinandinī. Seyyathidaṃ, kāmataṇhā, bhavataṇhā, vibhavataṇhā”ti² samudayaniddese tividhā taṇhā, “yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo”ti³ evaṃ nirodhaniddese atthato ekameva nibbānaṃ, “katamaṃ dukkhanirodhagāminīpaṭipadā ariyasaccaṃ, ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Seyyathidaṃ. Sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhī”ti⁴ evaṃ magganiddese aṭṭha dhammāti iti catunnaṃ saccānaṃ niddese jāti-ādayo dhammā vuttā, tesāṃ jāti-ādīnaṃ nicchayāpi ettha vinicchayo veditabbo.

Dukkhaniddesakathā

Jātiniddesa

Seyyathidaṃ. Ayañhi **jāti**-saddo anekattho. Tathā hesa “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti⁵ ettha bhava āgato. “Atthi Visākhe nigaṇṭhā nāma samaṇajātī”ti⁶ ettha nikāye. “Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti⁷ ettha saṅkhalakkhaṇe. “Yaṃ mātukucchismiṃ paṭhamaṃ cittaṃ uppannaṃ, paṭhamaṃ viññāṇaṃ pātubhūtaṃ, tadupādāya sāvassa jāti”ti⁸ ettha paṭisandhiyaṃ. “Sampatijāto Ānanda bodhisatto”ti⁹ ettha pasūtiyaṃ. “Akkhitto anupakuṭṭho jātivādenā”ti¹⁰ ettha kule. “Yatohaṃ bhagini ariyāya jātiyā jāto”ti¹¹ ettha ariyasīle.

538. Svāyamidha gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhito paṭṭhāya yāva mātukucchimhā nikkhamanaṃ, tāva pavattesu khandhesu. Itaresaṃ paṭisandhikhandhesvevāti datṭhabbo. Ayampi ca pariyāyakathāva. Nippariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānaṃ sattānaṃ ye ye khandhā pātubhavanti, tesāṃ tesāṃ paṭhamapātubhāvo jāti nāma.

1. Abhi 2. 104 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 106 piṭṭhādīsu.

3. Abhi 2. 108 piṭṭhādīsu.

4. Abhi 2. 110 piṭṭhe.

5. Dī 1. 76; Vi 1. 5 piṭṭhādīsu.

6. Aṃ 1. 206 piṭṭhe.

7. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

8. Vi 3. 129 piṭṭhe.

9. Ma 3. 164 piṭṭhe.

10. Dī 1. 122 piṭṭhe.

11. Ma 2. 306 piṭṭhe.

Sā panesā tattha tattha bhavē paṭhamābhiniḃbattilakkhaṇā,
niyyātanarasā, atītabhavato idha ummujjanapaccupaṭṭhānā,
dukkhavicittatāpaccupaṭṭhānā vā.

539. Kasmā panesā dukkhāti ce. Anekesaṃ dukkhānaṃ vatthubhāvato.
Anekāni hi dukkhāni. Seyyathidaṃ. Dukkhadukkhaṃ, vipariṇāmadukkhaṃ,
saṅkhāradukkhaṃ, paṭicchannadukkhaṃ, appaṭicchannadukkhaṃ,
pariyāyadukkhaṃ, nipariyāyadukkhaṃti.

Tattha kāyikacetasikā dukkhā vedanāsabhāvato ca nāmato ca dukkhattā
dukkhadukkhaṃti vuccati.

Sukhā vedanā vipariṇāmena dukkhupattihetuto **vipariṇāmadukkhaṃ**.

Upekkhā vedanā ceva avasesā ca tebhūmakā saṅkhārā udayabbaya-
ppaṭipīḷitattā¹ **saṅkhāradukkhaṃ**. Kaṇṇasūla dantasūla rāgajapaṇiḷāha
dosajapaṇiḷāhādi kāyika cetasiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa
ca apākaṭabhāvato **paṭicchannadukkhaṃ** nāma. Apākaṭadukkhaṃti vuccati.

Dvattiṃsakammakāraṇādisamuṭṭhāno ābādho apucchitvāva jānitabbato
upakkamassa ca pākaṭabhāvato **appaṭicchannadukkhaṃ** nāma.
Pākaṭadukkhaṃti vuccati.

Thapetvā dukkhadukkhaṃ sesaṃ Dukkhasaccavibhaṅge āgataṃ jāti-
ādisabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **pariyāyadukkhaṃ**.
Dukkhadukkhaṃ pana **nipariyāyadukkhaṃti** vuccati.

Tatrāyaṃ jāti yaṃ taṃ Bālapaṇḍitasuttādīsu² Bhagavatāpi upamāvasena
pakāsitaṃ āpāyikaṃ dukkhaṃ, yaṅca sugatīyampi manussaloke
gabbhokkantimūlakādibhedāṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa vatthubhāvato
dukkhā.

540. Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedāṃ dukkhaṃ—ayaṃ hi satto
mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumapuṇḍarīkādisu nibbattati,
atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa udarapaṭalapiṭṭhikaṇṭakānaṃ
vemajjhe varamasambādhe tibbandhakārenānākuṇapagandhapariḃhāvita-
paramaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchipadese pūti-
maccha pūtikummāsa candanikādīsu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto
dasamāse mātukucchisambhavena usmanā³ puṭapātaṃ viya paccamāno
piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno samīṇjanapasāraṇādirahito adhimattaṃ
dukkhamanubhotīti, idaṃ tāva **gabbhokkantimūlakaṃ** dukkhaṃ.

1. Udayabbayaparivīḷitattā (Sī, I) 2. Ma 3. 203 piṭṭhādīsu. 3. Usmanā (Syā, Ka)

Yaṃ pana so mātu sahasā
 upakkhalanagamananisīdanavuṭṭhānaparivattanādīsu surādhuttahatthagato
 eḷako viya ahituṇḍikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhana
 parikaḍḍhana odhūnana niddhūnanādinā upakkamena adhimattaṃ
 dukkhamanubhavati, yañca mātu sītudakapānakāle sītanarakupapanno viya,
 uṇhayāgubhattādi-ajjhoharaṇakāle aṅgaravuṭṭhisamparikiṇṇo viya,
 loṇambilādi-ajjhoharaṇakāle khārāpaṭicchakādikammakāraṇapatto viya
 tibbaṃ dukkhamanubhoti, idaṃ **gabbhapariharaṇamūlakam** dukkham.

Yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhipi
 adassanārahe dukkhupattiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkham uppajjati,
 idaṃ **gabbhavipattimūlakam** dukkham.

Yaṃ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā
 narakapapātāṃ viya atibhayānakāṃ yonimaggaṃ paṭipāṭiyamānassa¹
 paramasambādheṇa yonimukheṇa tālacchiggaḷeṇa viya nikkāḍḍhiyamānassa
 mahānāgassa narakasattassa viya ca saṅghātapabbatehi vicuṇṇiyamānassa
 dukkham uppajjati, idaṃ **vijāyanamūlakam** dukkham.

Yaṃ pana jātassa taruṇavaṇasadisasukhumālasarīrassa
 hatthagahaṇanahāpanadhovanacoḷaparimajjanādīkāle
 sūcimukhakhuradhārāhi vijjhanaphālanasadisāṃ dukkham uppajjati, idaṃ
 mātukucchito **bahinikkhamanamūlakam** dukkham.

Yaṃ tato paraṃ pavattiyāṃ attanāva attānaṃ vadhentassa
 acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa, kodhavasena
 abhuñjantassa, ubbandhantassa ca dukkham uppajjati, idaṃ
attūpakkamamūlakam dukkham. Yaṃ pana parato vadhabandhanādīni
 anubhavantassa uppajjati, idaṃ **parūpakkamamūlakam** dukkhanti.

Iti imassa sabbassāpi dukkhassa ayaṃ jāti vatthumeva hoti.

541. Tenetaṃ vuccati—

Jāyetha no ce narakesu satto,
 Tatta'ggidāhādika'mappasayham.
 Labhetha dukkham nu kuhiṃ patiṭṭham,
 Iccāha dukkhāti munīdha jātīm.

Dukkhaṃ tiracchesu kasāpatoda-
Daṇḍābhigghātādibhavaṃ anekaṃ.
Yaṃ taṃ kathaṃ tattha bhaveyya jātiṃ,
Vinā taṃ jāti tatopi dukkhā.

Petesu dukkhaṃ pana khuppiṇā-
Vātātapādippabhavaṃ vicittaṃ.
Yasmā ajātassa na tattha atthi,
Tasmāpi dukkhaṃ Muni jātimāha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
Lokantare yaṃ asuresu dukkhaṃ.
Na taṃ bhava tattha na ca'ssa jāti,
Yato ayaṃ jāti tatopi dukkhā.

Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciraṃ bāhi nikkhamañca.
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
Jātiṃ vinā itipi jāti ayañhi¹ dukkhā.

Kiṃ bhāsitaṃ bahunā nanu yaṃ kuhiñci,
Atthidha kiñcidapi² dukkhamidaṃ kadāci.
Nevatthi jātivirahena yato³ Mahesi,
Dukkhaṃ sabbapaṭṭhamāṃ imamāha jātinti.

Ayaṃ tāva jātiyaṃ vinicchayo.

Jarāniddesa

542. **Jarāpi dukkhā**ti ettha duvidhā jarā saṅkhatalakkhaṇaṃ, khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpannakhandhapurāṇabhāvo ca, sā idha adhippetā. Sā panesā jarā khandhaparipākakhaṇā, maraṇūpanayanarasā, yobbanavināsapaccupaṭṭhānā. Dukkhaṃ saṅkhāradukkhabhāvato ceva dukkhavattuto

1. Jātirayañhi (Sī, Abhi-Ṭṭha 2. 92)

2. Kiñcirapi (Sī, Ka)

3. Jātivirahe yadato (Syā, I, Abhi-Ṭṭha 2. 92)

ca. Yaṃ hi aṅgapaccaṅgasithilībhāva-indriyavikāra virūpatā
yobbanavināsabalūpaghāta satimativippavāsa paraparibhavādi-
anekapaccayaṃ kāyikacetasikadukkhaṃ uppajjati, jarā tassa vatthu.
Tenetaṃ vuccati—

“Aṅgānaṃ sithilībhāvā, indriyānaṃ vikārato.
Yobbanassa vināsena, balassa upaghātato.

Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano.
Apasādanīyato ceva, bhiyyo bālattapattiyā.

Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānaṃ tathā.
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukkhā”ti.

Ayaṃ jarāyaṃ vinicchayo.

Maraṇaniddesa

543. **Maraṇampi dukkhanti** etthāpi duvidhaṃ maraṇaṃ
saṅkhatalakkhaṇaṃ, yaṃ sandhāya vuttaṃ “jarāmarāṇaṃ dvīhi khandhehi
saṅgahitaṃ”ti¹. Ekabhavapariyāpannañjīvitindriyappabandhavicchedo ca, yaṃ
sandhāya vuttaṃ “niccaṃ maraṇato bhayaṃ”ti². Taṃ idha adhippetam.
Jātipaccayā maraṇaṃ upakkamamaraṇaṃ sarasamaraṇaṃ
āyukkhayamarāṇaṃ puññakkhayamarāṇanti pi tasseva nāmaṃ. Tayidaṃ
cutilakkhaṇaṃ, viyogarasam, gativippavāsapaccupaṭṭhānaṃ. Dukkhasa
pana vatthubhāvato dukkhanti veditabbaṃ. Tenetaṃ vuccati—

“Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato.
Bhaddassā’pasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ.
Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānaṃ avisesato.

Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikaṃ.
Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ.

Asayhamappatikāraṃ, dukkhassetassidaṃ yato.
Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsitaṃ”ti.

Ayaṃ maraṇe vinicchayo.

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

2. Khu 1. 371 piṭṭhe.

Sokādiniddesa

544. Sokādīsu **soko** nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa cittasantāpo. So kiñcāpi atthato domanassameva hoti. Evañ santepe anto nijjhānalakkhaṇo, cetaso pariijhāpanaraso, anusocanapaccupaṭṭhāno. Dukkho pana dukkhadukkhato dukkhavatthuto ca. Tenetañ vuccati—

“Sattānañ hadayañ soko, visasallañva tujjati.
Aggitattova nārāco, bhusaṃva dahate puna.
Samāvahati ca byādhi-jarāmarañabhedañ.
Dukkhampi vividhañ yasmā, tasmā dukkhoti vuccatī”ti.

Ayañ soke vinicchayo.

Parideva

545. **Paridevo** nāma ñātibyasanādīhi phuṭṭhassa vacīpalāpo. So lālappanalakkhaṇo, guṇadosakittanaraso, sambhamapaccupaṭṭhāno. Dukkho pana saṅkhāradukkhabhāvato dukkhavatthuto ca. Tenetañ vuccati—

“Yañ sokasallavihato paridevamāno,
Kaṇṭhoṭṭhatālutasosajamappasayañ.
Bhiyyodhimattamadhigacchatiyeva dukkhañ,
Dukkhoti tena Bhagavā paridevamāhā”ti.

Ayañ parideve vinicchayo.

Dukkha

546. **Dukkhañ** nāma kāyikañ dukkhañ, tañ kāyapīḷanalakkhaṇaṃ, duppaññānañ domanassakaraṇarasañ, kāyikābādhapaccupaṭṭhānañ. Dukkhañ pana dukkhadukkhato mānasadukkhāvahanato ca. Tenetañ vuccati—

“Piḷeti kāyikamidañ, dukkhañca māsañ bhiyyo.
Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vuttan”ti.

Ayañ dukkhe vinicchayo.

Domanassa

547. **Domanassam** nāma mānasam dukkham. Tam cittapīṭṭhanalakkhaṇam, manovighātarasam, mānasabyādhipaccupaṭṭhānam. Dukkham pana dukkhadukkhato kāyikadukkhāvahanato ca. Cetodukkhasamappitā hi kese pakiriya¹ kandanti, urāni paṭipisanti², āvaṭṭanti, vivaṭṭanti, uddhampādam papatanti, sattham āharanti, visam khādanti, rajjuyā ubbandhanti, aggim pavisantīti tam nānappakāraṇam dukkhamanubhavanti. Tenetaṃ vuccati—

“Piṭeti yato cittaṃ, kāyassa ca pīṭhanam samāvahati.
Dukkhamti domanassam, vidomanassā tato āhū”ti.

Ayaṃ domanasse vinicchayo.

Upāyāsa

548. **Upāyāso** nāma ñātibyasanādihi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. **Saṅkhārakkhandhapariyāpanno eko dhammoti eke**. So cittaparidahanalakkhaṇo, nitthunanaraso, visādapaccupaṭṭhāno. Dukkho pana saṅkhāradukkhabhāvato cittaparidahano kāyavisādanato ca. Tenetaṃ vuccati—

“Cittassa ca paridahanā, kāyassa visādanā ca adhimattaṃ.
Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto”ti.

Ayaṃ upāyāse vinicchayo.

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya **soko**. Tikkhagginā paccamānassa bhājanato bahinikkhamanaṃ viya **paridevo**. Bahinikkhantāvasesassa nikkhamitum appahontassa antobhājaneyeva yāva parikkhayā pāko viya **upāyāso** datṭhabbo.

Appiyasampayoga

549. **Appiyasampayogo** nāma amanāpehi sattasaṅkhārehi samodhānam. So anīṭṭhasamodhānalakkhaṇo, cittavighātakaraṇaraso, anattabhāvapaccupaṭṭhāno. Dukkho pana dukkhavatthuto. Tenetaṃ vuccati—

1. Vikiriya (Sī, Syā)

2. Paṭipimsanti (Sī, Syā, I)

“Disvāva appiye dukkhaṃ, paṭhamañ hoti cetasi.
Tadupakkamasambhūta-mathakāye yato idha.

Tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so Mahesinā.
Dukkho vuttoti viññeyyo, appiyeḥi samāgamo”ti.

Ayaṃ appiyasampayoge vinicchayo.

Piyavippayoga

550. **Piyavippayogo** nāma manāpehi sattasaṅkhārehi vinābhāvo. So iṭṭhavatthuviyogalakkaṇo, sokuppādanaraso, byasanapaccupaṭṭhāno. Dukkho pana sokadukkhassa vatthuto. Tenetaṃ vuccati—

“Ñātidhanādiviyogā,
Sokasarasamappitā vitujjanti.
Bālā yato tato yaṃ,
Dukkhoti mato piyavippayogo”ti.

Ayaṃ piyavippayoge vinicchayo.

Ichchitālābha

551. **Yampicchaṃ na labhatīti** ettha “aho vata mayaṃ na jātidhammā assāmā”ti-ādīsu¹ alabbhaneyyavatthūsu icchāva yampicchaṃ na labhati, tampi dukkhanti vuttā. Sā alabbhaneyyavatthu-icchanalakkaṇā, tappariyesanarasā, tesaṃ appattipaccupaṭṭhānā. Dukkhaṃ pana dukkhavatthuto. Tenetaṃ vuccati—

“Taṃ taṃ patthayamānānaṃ, tassa tassa alābhato.
Yaṃ vighātamayaṃ dukkhaṃ, sattānaṃ idha jāyati.
Alabbhaneyyavatthūnaṃ, patthanā tassa kāraṇaṃ.
Yasmā tasmā jino dukkhaṃ, icchitālābhamabravī”ti.

Ayaṃ icchitālābhe vinicchayo.

1. Dī 2. 245; Abhi 2. 106 piṭṭhesu.

Pañcupādānakkhandha

552. Saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhāti ettha pana—

Jātippabhutikaṁ dukkha, yaṁ vuttamidha tādina.

Avuttaṁ yañca taṁ sabbam, vinā ete na vijjati.

Yasmā tasmā upādāna-kkhandhā saṁkhepato ime.

Dukkhāti vuttā dukkhanta-desakena Mahesinā.

Tathā hi indhanamiva pāvako, lakhamiva paharaṇāni, gorūpaṁ viya ḍaṁsamakasādayo, khetamiva lāyakā, gāmaṁ viya gāmaghātakā upādānakkhandhapañcakameva jāti-ādayo nānappakārehi vibādhentā tiṇalatādīni viya bhūmiyaṁ, pupphaphalapallavāni viya rukkhesu upādānakkhandhesuyeva nibbattanti. Upādānakkhandhānañca ādidukkhaṁ jāti, majjhedukkhaṁ jarā, pariyosānadukkhaṁ maraṇaṁ, māraṇantikadukkhābhighātena pariḍayhanadukkhaṁ soko, tadasahanato lālappanadukkhaṁ paridevo, tato dhātukkhobhasaṅkhātā-aniṭṭhaphoṭṭhabbasamāyogato kāyassa ābādhanadukkhaṁ dukkhaṁ, tena bādhiyamānānaṁ puthujjanānaṁ tattha paṭighuppattito cetobādhanadukkhaṁ¹ domanassaṁ, sokādivuddhiyā janitavisādānaṁ anutthunanadukkhaṁ upāyāso, manorathavighātappattānaṁ icchāvighātadukkhaṁ icchitālābhoti evaṁ nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhāva dukkhāti. Yadetam ekamekaṁ dassetvā vuccamānaṁ anekehipi kappehi na sakkā asesato vattum, tasmā taṁ sabbampi dukkhaṁ ekajalabindumhi sakalasamuddajalarasaṁ viya yesu kesuci pañcasu upādānakkhandhesu saṁkhipitvā dassetum “saṁkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti Bhagavā avocāti. Ayaṁ upādānakkhandhesu vinicchayo.

Ayaṁ tāva dukkhaniddese nayo.

Samudayaniddesakathā

553. Samudayaniddese pana yāyaṁ taṇhāti yā ayaṁ taṇhā.

Ponobbhavikā²ti punabbhavakaraṇaṁ punobbhavo³, punobbhavo

1. ...bādhanakaṁ dukkhaṁ (Sī, Ka)

2. Ponobbhavikā (Sī)

3. Punabbhavo (Sī, Syā, I), punobbhavo (?)

sīlametissāti ponobbhavikā¹. **Nandīrāgena saḥagatā**ti nandīrāgasahagatā, nandīrāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatra tatrābhinandinī**ti yatra yatra attabhāvo nibbattati, tatra tatrābhinandinī. **Seyyathidanti** nipāto, tassa sā katamā²ti ceti attho. Kāmatanḥā bhavatanḥā vibhavanḥāti imā Paṭiccasamuppādaniddese āvibhavissanti. Idha panāyaṃ tividhāpi dukkhasaccassā nibbattakaṭṭhena ekattaṃ upanetvā dukkhasamudayaṃ ariyasaccanti vuttāti veditabbā.

Nirodhaniddesakathā

554. Dukkhanirodhaniddese yo tassāyeva taṇhāyāti-ādinā nayena samudayanirodho vutto, so kasmāti ce. Samudayanirodhena dukkhanirodho. Samudayanirodhena hi dukkhaṃ nirujjhati, na aññathā. Tenāha—

“Yathāpi mūle anupaddave daḷhe,
Chinnopi rukkho punadeva rūhati.
Evampi taṇhānusaye anūhate,
Nibbattatī dukkhamidaṃ punappunan”ti³.

Iti yasmā samudayanirodheneva dukkhaṃ nirujjhati, tasmā Bhagavā dukkhanirodhaṃ desento samudayanirodheneva desesi. Sīhasamānavuttino hi Tathāgatā. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca desentā hetumhi paṭipajjanti, na phale. Suvānavuttino pana titthiyā. Te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca desentā attakilamathānuyogadesanādīhi phale paṭipajjanti, na hetumhīti. Evaṃ tāva dukkhanirodhassa samudayanirodhavasena desanāya payojanaṃ veditabbaṃ.

555. Ayaṃ panattho—**tassāyeva taṇhāyāti** tassā “ponobbhavikā”ti vatvā kāmatanḥādivasena vibhattatanḥāya. **Virāgo** vuccati maggo. “Virāgā vimuccatī”ti⁴ hi vuttaṃ. Virāgena nirodho virāganirodho. Anusayasamugghātato aseso virāganirodho **asesavirāganirodho**. Atha vā **virāgoti** pahānaṃ vuccati, tasmā

1. Ponobhavikā (Sī)

2. Katarā (sabbattha) Dī-Ṭṭha 2. 389 piṭṭhādīhi saṃsandetabbaṃ.

3. Khu 1. 62 Dhammapade.

4. Ma 1. 192; Saṃ 2. 18 piṭṭhādīsu.

aseso virāgo aseso nirodhoti evampettha yojanā daṭṭhabbā. Atthato pana sabbāneva etāni nibbānassa vevacanāni. Paramatthato hi dukkhanirodho¹ ariyasaccanti nibbānaṃ vuccati. Yasmā pana taṃ āgamma taṇhā virajjati ceva nirujjhati ca, tasmā virāgoti ca nirodhoti ca vuccati. Yasmā ca tadeva āgamma tassā cāgādayo honti, kāmaguṇālayesu cettha ekopi ālayo natthi, tasmā “cāgo paṭinissaggo mutti anālayo”ti vuccati.

556. Tayidaṃ santilakkhaṇaṃ, accutirasaṃ, assāsakaraṇarasaṃ vā, animittapaccupaṭṭhānaṃ, nippapañcapaccupaṭṭhānaṃ vā.

Nibbānakathā

557. Nattheva nibbānaṃ, sasavisāṇaṃ viya anupalabbhanīyatoti ce. Na, upāyena upalabbhanīyato. Upalabbhati hi taṃ tadanurūpapaṭipattisaṅkhātena upāyena, cetopariyañāṇena paresaṃ lokuttaracittaṃ viya, tasmā “anupalabbhanīyato natthi”ti na vattabbaṃ. Na hi “yaṃ bālaputhujjana na upalabhanti, taṃ natthi”ti vattabbaṃ.

558. Apica nibbānaṃ natthīti na vattabbaṃ, kasmā? Paṭipattiyā vañjhabhāvāpajjanato. Asati hi nibbāne sammādiṭṭhipurejavāya sīlādikhandhattayasaṅgahāya sammāpaṭipattiyā vañjhabhāvo āpajjati. Na cāyaṃ vañjhā, nibbānapāpanatoti. Na paṭipattiyā vañjhabhāvāpatti, abhāvapāpakattāti ce. Na, atītānāgatābhāvepi nibbānapattiyā abhāvato. Vattamānānampi abhāvo nibbānanti ce. Na, tesāṃ abhāvāsambhavato, abhāve ca avattamānabhāvāpajjanato, vattamānakkhandhanissitamaggakkhaṇe ca sopādisesanibbānadhātuppattiyā abhāvadosato. Tadā kilesānaṃ avattamānattā na dosoti ce. Na, ariyamaggassa niratthakabhāvāpajjanato. Evañhi sati ariyamaggakkhaṇato pubbepi kilesā na santīti ariyamaggassa niratthakabhāvo āpajjati. Tasmā akāraṇametam.

559. “Yo kho āvuso rāgakkhayo”ti-ādivacanato² “khayo nibbāna”ti ce. Na, arahattassāpi khayamattāpajjanato. Tampi

1. Dukkhanirodhaṃ (sabbattha)

2. Saṃ 2. 447 piṭṭhe.

hi “yo kho āvuso rāgakkhayo”¹ti-ādinā¹ nayena niddiṭṭhaṃ. Kiñca bhiyyo nibbānassa ittarakālādippattidosato. Evañhi sati nibbānaṃ ittarakālaṃ, saṅkhatalakkhaṇaṃ, sammāvāyāmanirapekkhādhigamaṇīyabhāvañca āpajjati. Saṅkhatalakkhaṇattāyeva ca saṅkhatapariyāpannaṃ, saṅkhatapariyāpannattā rāgādīhi aggīhi ādittaṃ, ādittattā² dukkhañcātipi āpajjati. Yasmā khayā paṭṭhāya na bhiyyo pavatti nāma hoti, tassa nibbānabhāvato na dosoti ce. Na, tādisassa khayassa abhāvato. Bhāvepi cassa vuttappakāradosānativattanato, ariyamaggassa ca nibbānabhāvāpajjanato. Ariyamaggo hi dose khīṇeti, tasmā khayoti vuccati. Tato ca paṭṭhāya na bhiyyo dosānaṃ pavattīti.

Anuppattinirodhasaṅkhātassa pana khayassa pariyāyena upanissayattā, yassa upanissayo hoti tadupacārena “khayo”¹ti vuttaṃ. Sarūpeneva kasmā na vuttanti ce. Atisukhumattā. Atisukhumatā cassa Bhagavato apposukkabhāvāvahanato, ariyena cakkhunā passitabbato ca siddhāti.

560. Tayidaṃ maggasamaṅginā pattabbato **asādhāraṇaṃ**, purimakotiya abhāvato **appabhavaṃ**. Maggabhāve bhāvato na appabhavanti ce. Na, maggena anuppādanīyato. Pattabbameva hetuṃ maggena, na uppādetabbāṃ. Tasmā appabhavameva. Appabhavattā **ajarāmarāṇaṃ**. Pabhavajarāmarāṇānaṃ abhāvato **niccaṃ**.

Nibbānasseva aṇu-ādināmpi niccabhāvāpattīti ce. Na, hetuno abhāvā. Nibbānassa niccattā te niccāti ce. Na, hetulakkhaṇassa anupapattito. Niccā uppādādināṃ abhāvato nibbānaṃ viyāti ce. Na, aṇu-ādināṃ asiddhattā.

561. Yathāvuttayuttisabbhāvato pana idameva niccaṃ, rūpasabhāvātikkamato **arūpaṃ**. Buddhādīnaṃ niṭṭhāya visesābhāvato **ekāva niṭṭhā**. Yena bhāvanāya pattaṃ, tassa kilesavūpasamaṃ, upādisesañca upādāya paññāpanīyattā saha upādisesena paññāpiyatīti **sa-upādisesaṃ**. Yo cassa samudayappahānena upahatāyatikammaphalassa carimacittato ca uddhaṃ pavattikhandhānaṃ anuppādanato, uppannānañca antaradhānato

1. Saṃ 2. 447 piṭṭhe.

2. Ādittattā ca (Sī, Ka)

upādisesābhāvo, taṃ upādāya paññāpanīyato natthi ettha upādisesoti **anupādisesam**.

Asithilaparakkamasiddhena ñāṇavisesena adhigamanīyato, sabbaññuvacanato ca paramatthena sabhāvato nibbānaṃ nāvijjamānaṃ. Vuttañhetam “atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”ti.

Idam dukkhanirodhaniddese vinicchayakathāmukhaṃ.

Magganiddesakathā

562. Dukkhanirodhagāminipaṭipadāniddese vuttā pana aṭṭha dhammā kāmaṃ Khandhaniddese pi atthato pakāsitāyeva, idha pana nesaṃ ekakkhaṇe pavattamānaṃ visesābodhanattham vadāma. Saṅkhepato hi catusaccapaṭivedhāya paṭipannassa yogino nibbānārammaṇaṃ avijjānusayasamugghātakaṃ paññācakkhu **sammādiṭṭhi**. Sā sammā dassanalakkhaṇā, dhātuppakāsanarasā, avijjandhakāraviddhaṃsanapaccupaṭṭhānā. Tathā sampannadiṭṭhino taṃ sampayuttaṃ micchāsaṅkappanighātakaṃ cetaso nibbānapadābhiniropanaṃ **sammāsaṅkappo**. So sammā cittābhiniropanalakkhaṇo, appanāraso, micchāsaṅkappappahānapaccupaṭṭhāno.

Tathā passato vitakkayato ca taṃsampayuttāva vacīduccaritasamugghātikā micchāvācāya virati **sammāvācā** nāma. Sā pariggahalakkhaṇā, viramaṇarasā, micchāvācāppahānapaccupaṭṭhānā. Tathā viramato taṃsampayuttāva micchākammantasamucchedikā pāṇātipātādivirati **sammākammanto** nāma. So samuṭṭhāpanalakkhaṇo, viramaṇaraso, micchākammantappahānapaccupaṭṭhāno. Yā panassa tesam sammāvācākammantānaṃ visuddhibhūtā taṃsampayuttāva kuhanādi-upacchedikā micchājīvavirati, so **sammā-ājīvo** nāma. So vodānalakkhaṇo, ñāyājīvavattiraso, micchājīvappahānapaccupaṭṭhāno.

Athassa yo tassā sammāvācākammantājīvasaṅkhātāya sīlabhūmiyaṃ paṭiṭṭhitassa tadanurūpo taṃsampayuttova kosajjasamucchedako vīriyārambho, esa **sammāvāyāmo** nāma. So paggahalakkhaṇo, anuppanna-akusalānuppādanādiraso, micchāvāyāmappahānapaccupaṭṭhāno. Tassevaṃ vāyamato taṃsampayuttova micchāsativiniddhunano cetaso

asammoso **sammāsati** nāma. Sā upaṭṭhānalakkhaṇā, asammussanarasā, micchāsatiṭṭhānapaccupaṭṭhānā. Evaṃ anuttarāya satiyā samrakkiyamānacittassa taṃsampayuttāva micchāsamādhividdhamsikā cittekaggatā **sammāsamādhi** nāma. So avikkhepalakkhaṇo, samādhānaso, micchāsamādhippahānapaccupaṭṭhānoti. Ayaṃ dukkhanirodhagāmini- paṭipadānidese nayo. Evamettha jāti-ādīnaṃ vinicchayo veditabbo.

563. **Ñāṇakiccatoti** saccañāṇassa kiccatopi vinicchayo veditabbo. Duvidhaṃ hi saccañāṇaṃ anubodhañāṇaṃ paṭivedhañāṇaṃ. Tattha anubodhañāṇaṃ lokiyaṃ anussavādivasena nirodhe magge ca pavattati. Paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ nirodhamārammaṇaṃ katvā kiccato cattāri saccāni paṭivijjhati. Yathāha “yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passati”¹ti¹ sabbaṃ vattabbaṃ. Taṃ panassa kiccaṃ ñāṇadassanavisuddhiyaṃ āvibhavissati.

Yaṃ panetaṃ lokiyaṃ, tattha dukkhañāṇaṃ pariyuṭṭhānābhivhavasena pavattamānaṃ sakkāyaditṭhiṃ nivatteti. Samudayañāṇaṃ ucchedaditṭhiṃ. Nirodhañāṇaṃ sassataditṭhiṃ. Maggañāṇaṃ akiriyaditṭhiṃ. Dukkhañāṇaṃ vā dhuvasubhasukhattabhāvavirahitesu khandhesu dhuvasubhasukhattabhāvasaññāsāṅkhātāṃ phale vipaṭipattim. Samudayañāṇaṃ issara padhāna kāla sabhāvādīhi loko pavattatīti akāraṇe kāraṇābhimanappavattaṃ hetumhi vipaṭipattim. Nirodhañāṇaṃ arūpalokalokathūpikādīsu apavaggagāhabhūtaṃ nirodhe vipaṭipattim. Maggañāṇaṃ kāmasukhallika-attakilamathānuyogappabhede avisuddhimagge Visuddhimaggagāhavasena pavattaṃ upāye vipaṭipattim nivatteti. Tenetaṃ vuccati—

“Loke lokappabhave, lokathagame sive ca tadupāye.
Sammuyhati tāva naro, na vijānāti yāva saccāni”ti.
Evamettha ñāṇakiccatopi vinicchayo veditabbo.

564. **Antogadhānaṃ pabhedāti** dukkhasaccasmim hi ṭhapetvā taṇhañceva anāsavadhamme ca sesā sabbadhammā antogadhā. Samudayasacce chattiṃsa taṇhāvicarītāni. Nirodhasaccaṃ asammissaṃ. Maggasacce sammāditṭhimukhena vīmaṃsiddhipādapaññindriyapaññā-baladhammavicayasambojjhaṅgāni. Sammapasaṅkappāpadesena

1. Sam 3. 382 piṭṭhe.

tayo nekkhammavitakkādayo. Sammāvācāpadesena cattāri vacīsucaritāni. Sammākammantāpadesena tīṇi kāyasucaritāni. Sammājīvamukhena appicchatā santuṭṭhitā ca. Sabbesaṃyeva vā etesaṃ sammāvācākammantājīvānaṃ ariyakantasīlattā ariyakantasīlassa ca saddhāhatthena paṭiggahetabbattā tesaṃ atthitāya atthibhāvato saddhindriyasaddhābalachandiddhipādā. Sammāvāyāmāpadesena catubbidhasammappadhānavīriyindriyavīriyabalavīriyasambojjhaṅgāni. Sammāsati-apadesena catubbidhasatipaṭṭhānasatindriyasatibalasati-sambojjhaṅgāni. Sammāsamādhi-apadesena savitakkasavicārādayo tayo samādhi cittasamādhi samādhindriya samādhibala pīti passaddhi samādhi upekkhāsambojjhaṅgāni antogadhānīti evamettha antogadhānaṃ pabhedatopi vinicchayo veditabbo.

565. **Upamātoti** bhāro viya hi dukkhasaccaṃ daṭṭhabbaṃ, bhārādānamiva samudayasaccaṃ, bhāranikkhepanamiva nirodhasaccaṃ, bhāranikkhepanupāyo viya maggasaccaṃ. Rogo viya ca dukkhasaccaṃ, roganidānamiva samudayasaccaṃ, rogavūpasamo viya nirodhasaccaṃ, bhesajjamiva maggasaccaṃ. Dubbhikkhamiva vā dukkhasaccaṃ, dubbuṭṭhi viya samudayasaccaṃ, subhikkhamiva nirodhasaccaṃ, suvuṭṭhi viya maggasaccaṃ. Apica verīveramūlaverasamugghātaverasamugghātupāyehi, visarukkharukkhamūlamūlupacchedatadupacchedupāyehi, bhayabhayamūlanibbhayataadadhigamupāyehi, orimatīramahoghapārimatīratamsampāpakavāyāmehi ca yojetvāpetāni upamāto veditabbānīti evamettha upamāto vinicchayo veditabbo.

566. **Catukkatoti** atthi cettha dukkhaṃ na ariyasaccaṃ, atthi ariyasaccaṃ na dukkhaṃ, atthi dukkhañceva ariyasaccañca, atthi neva dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Esa nayo samudayādīsu. Tattha maggasampayuttā dhammā sāmāññaphalāni ca “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”ti¹ vacanato saṅkhāradukkhatāya dukkhaṃ, na ariyasaccaṃ. Nirodho ariyasaccaṃ, na dukkhaṃ. Itaraṃ pana ariyasaccadvayaṃ siyā dukkhaṃ aniccato, na pana yassa pariññāya Bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathattena². Sabbākārena pana upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhañceva ariyasaccañca aññatra taṇhāya. Maggasampayuttā dhammā sāmāññaphalāni ca yassa pariññatthaṃ Bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathattena² neva dukkhaṃ na ariyasaccaṃ. Evaṃ samudayādīsupi yathāyogaṃ yojetvā catukkatopettha vinicchayo veditabbo.

1. Saṃ 2. 19 piṭṭhe.

2. Tasatthena (Sī), tathatṭhena (Ka), tathabhāvena pariññeyyabhāvena (Taṃsaṃvaṇṇanā)

567. Suññatekavidhādīhīti-ettha **suññato** tāva paramatthena hi sabbāneva saccāni vedakakāraṇanibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni. Tenesaṃ vuccati—

“Dukkameva hi, na koci dukkhito.
Kārako na, kiriyāva vijjati.
Atthi nibbuti, na nibbuto pumā,
Maggamatthi, gamako na vijjati”ti.

Atha vā,

Dhuvasubhasukhattasuññāṃ,
Purimadvaya’ mattasuñña’ mamatapadaṃ.
Dhuvasukha-attavirahito, maggo-iti suññatā tesu.

Nirodhasuññāni vā tīṇi, nirodho ca sesattayasūñño. Phalasuñño vā ettha hetu samudaye dukkhassābhāvato, magge ca nirodhassa, na phalena sagabbho pakativādīnaṃ pakati viya. Hetusuññaṃ phalaṃ dukkhasamudayānaṃ nirodhamaggānaṃ asamavāyā, na hetusamavetaṃ hetuphalaṃ samavāyavādīnaṃ dvi-aṇukādi viya. Tenetaṃ vuccati—

“Tayamidha nirodhasuññāṃ, tayena tenāpi nibbuti suññā.
Suñño phalena hetu, phalampi tamhetunā suññaṃ”ti.

Evam tāva suññato vinicchayo veditabbo.

Ekavidhādivinicchayakathā

568. **Ekavidhādīhīti** sabbameva cettha dukkhaṃ ekavidhaṃ pavattibhāvato. Duvidhaṃ nāmarūpato. Tividhaṃ kāmarūpārūpāpapattibhavabhedato. Catubbidhaṃ catu-āhārabhedato. Pañcavidhaṃ pañcupādānakkhandhabhedato.

Samudayopi ekavidho pavattakabhāvato. Duvidho diṭṭhisampayuttāsampayuttato. Tividho kāmabhavavibhavataṇhābhedo. Catubbidho caturmaggaheyyato. Pañcavidho rūpābhinandanādibhedato. Chabbidho chaṭaṇhākāyabhedato.

Nirodhopi ekavidho asaṅkhatadhātubhāvato. Pariyāyena pana duvidho sa-upādisesa-anupādisesabhedato. Tividho bhavattayavūpasamato. Catubbidho catumaggādhigamanīyato. Pañcavidho pañcābhinandanavūpasamato. Chabbidho chataṇhākāyakkhayabhedato.

Maggopi ekavidho bhāvetabbato. Duvidho samathavipassanābhedato, dassanabhāvanābhedato vā. Tividho khandhattayabhedato. Ayañhi sappadesattā nagaraṃ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Yathāya—

“Na kho āvuso Visākha ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā, tīhi ca kho āvuso Visākha khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito. Yā cāvuso Visākha sammāvācā, yo sa sammākammanto, yo ca sammā-ājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā. Yo ca sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā. Yā ca sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti¹.

Ettha hi sammāvācādayo tayo sīlameva, tasmā te sajjātito sīlakkhandhena saṅgahitā. Kiñcāpi hi Pāliyaṃ sīlakkhandheti bhummena niddeso kato, attho pana karaṇavaseneva veditabbo. Sammāvāyāmādisu pana tīsu samādhi attano dhammatāya ārammaṇe ekaggabhāvena appetum na sakkoti, vīriye pana paggahakiccaṃ sādheṇte satiyā ca apilāpanakiccaṃ sādheṇtiyā laddhupakāro hutvā sakkoti.

Tatrāyaṃ upamā—yathā hi nakkhattaṃ kīlissāmāti uyyānaṃ pavittṭhesu tīsu sahāyesu eko supupphitaṃ campakarukkhaṃ disvā hatthaṃ ukkhipitvā gahetumpi na sakkuṇeyya, athassa dutiyo onamitvā piṭṭhiṃ dadeyya, so tassa piṭṭhiyaṃ thatvāpi kampamāno gahetum na sakkuṇeyya, athassa itaro aṃsakūṭaṃ upanāmeyya, so ekassa piṭṭhiyaṃ thatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha yathāruuci pupphāni ocinitvā piṇandhitvā nakkhattaṃ kīleyya. Evaṃsampadamidaṃ datṭhabbaṃ.

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

Ekato uyyānaṃ pavitṭhā tayo sahāyā viya hi ekato jātā
 sammāvāyāmādayo tayo dhammā. Supupphitacampako viya ārammaṇaṃ.
 Hatthaṃ ukkhipitvāpi gahetuṃ asakkonto viya attano dhammatāya
 ārammaṇe ekaggabhāvena appetuṃ asakkonto samādhi. Piṭṭhiṃ datvā
 onatasahāyo viya vāyāmo. Aṃsakūṭaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati. Yathā
 tesu ekassa piṭṭhiyaṃ ṭhatvā ekassa aṃsakūṭaṃ olubbha itaro yathārucci
 pupphaṃ gahetuṃ sakkoti, evameva vīriye paggahakiccaṃ sādheṇa satiyā
 sa apilāpanakiccaṃ sādheṇtiyā laddhupakāro samādhi sakkoti ārammaṇe
 ekaggabhāvena appetuṃ. Tasmā samādhiyevettha sajātito
 samādhikkhandhena saṅgahito, vāyāmasatiyo pana kiriyato saṅgahitā honti.

Sammādiṭṭhisammāsaṅkappesupi paññā attano dhammatāya aniccaṃ
 dukkhamanattāti ārammaṇaṃ nicchetuṃ na sakkoti. Vitakke pana ākoṭetvā
 ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṃ? Yathā hi heraññiko kahāpaṇaṃ hatthe
 ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhutameneva
 parivattetuṃ sakkoti. Aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito
 ca oloketuṃ sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya aniccādivasena
 ārammaṇaṃ nicchetuṃ sakkoti. Abhiniropanalakkhaṇena pana
 āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya
 ca ādāyādāya dinnameva nicchetuṃ sakkoti. Tasmā idhāpi sammādiṭṭhiyeva
 sajātito paññākkhandhena saṅgahitā, sammāsaṅkappo pana kiriyavasena
 saṅgahito hoti.

Iti imehi tīhi khandhehi maggo saṅgahaṃ gacchati. Tena vuttaṃ
 “tividho khandhattayabhedato”ti. Catubbidho sotāpattimaggādivaseneva.

Apica sabbāneva saccāni ekavidhāni avitathattā, abhiññeyyattā vā.
 Duvidhāni lokiyalokuttarato, saṅkhatāsaṅkhatato vā. Tividhāni
 dassanabhāvanāhi pahātabbato, appahātabbato ()¹ ca. Catubbidhāni
 pariññeyyādibhedatoti evamettha ekavidhādīhi vinicchayo veditabbo.

1. (Nevapahātabbanāpahātabbato) (Abhi-Ṭṭha 2. 86), dassanattikena saṃsandetabbaṃ.

569. **Sabhāgavisabhāgatoti** sabbāneva saccāni aññamaññaṃ sabhāgāni avitathato attasuññato dukkarapaṭivedhato ca. Yathāya—

“Taṃ kiṃ maññasi Ānanda katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā, yo vā dūratova sukhumena tālacchiggaḷena asanaṃ atipāteyya poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitaṃ, yo vā satadhā¹ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyāti. Etadeva bhante dukkaratarañceva durabhisambhavatarañca, yo vā satadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyyāti. Tato kho te Ānanda duppaṭivijjhatarāṃ paṭivijjhanti. Ye idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti -pa- ayaṃ dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadāti yathābhūtaṃ paṭivijjhanti”².

Visabhāgāni salakkhaṇavavatthānato. Purimāni ca dve sabhāgāni duravagāhatthena gambhīratā lokiyattā sāsavattā ca. Visabhāgāni phalāhetubhedato pariññeyyappahātabbato ca. Pacchimānipi dve sabhāgāni gambhīratthena duravagāhattā lokuttaratā anāsavattā ca. Visabhāgāni visayavisayībhedato sacchikātabbābhāvetabbato ca. Paṭhamatatiyāni cāpi sabhāgāni phalāpadesato. Visabhāgāni saṅkhatāsaṅkhatato. Dutiyacatutthāni cāpi sabhāgāni hetu-apadesato. Visabhāgāni ekantakusalākusalato³. Paṭhamacatutthāni cāpi sabhāgāni saṅkhatato. Visabhāgāni lokiya lokuttarato. Dutiyatatiyāni cāpi sabhāgāni nevasekkhānāsekkhabhāvato. Visabhāgāni sārammaṇānārammaṇato.

Iti evaṃ pakārehi, nayehi ca vicakkhaṇo.

Vijañña ariyasaccānaṃ, sabhāgavisabhāgatanti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Indriyasaccaniddeso nāma

Soḷasamo paricchedo.

1. Sattadhā (Syā)

2. Saṃ 3. 395 piṭṭhe.

3. Ekantākusalakusalato (I)

17. Paññābhūminiddesa

Paṭiccasamuppādakathā

570. Idāni “khandhāyatanadhātu-indriyasaccapaṭiccasamuppādādibhedā dhammā bhūmī”ti evaṃ vuttesu imissā paññāya bhūmibhūtesu dhammesu yasmā paṭiccasamuppādoceva, ādisaddena saṅgahitā paṭiccasamuppannā dhammā ca avasesā honti, tasmā tesāṃ vaṇṇanākkamo anupatto.

Tattha avijjādayo tāva dhammā **paṭiccasamuppādoti** veditabbā.
Vuttañhetam Bhagavatā—

“Katamo ca bhikkhave paṭiccasamuppādo. Avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ. Viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ. Saḷāyatanaṃ paccayā phasso. Phassapaccayā vedanā. Vedanāpaccayā taṇhā. Taṇhāpaccayā upādānaṃ. Upādānapaccayā bhavo. Bhavapaccayā jāti. Jātipaccayā jarāmaraṇaṃ sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā sambhavanti. Evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti, ayaṃ vuccati bhikkhave paṭiccasamuppādo”ti¹.

Jarāmaraṇādayo pana **paṭiccasamuppannā dhammā**ti veditabbā.
Vuttañhetam Bhagavatā—

“Katame ca bhikkhave paṭiccasamuppannā dhammā. Jarāmaraṇaṃ bhikkhave aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ. Jāti bhikkhave -pa-. Bhavo. Upādānaṃ. Taṇhā. Vedanā. Phasso. Saḷāyatanaṃ. Nāmarūpaṃ. Viññāṇaṃ. Saṅkhārā, avijjā bhikkhave aniccā saṅkhataṃ paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā. Ime vuccanti bhikkhave paṭiccasamuppannā dhammā”ti².

571. Ayaṃ panettha saṅkhepo. **Paṭiccasamuppādoti** paccayadhammā veditabbā. **Paṭiccasamuppannā dhammā**ti tehi tehi paccayehi nibbattadhammā. Kathamidam

1. Saṃ 1. 243 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 264 piṭṭhe.

jānitabbanti ce. Bhagavato vacanena. Bhagavatā hi paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannadhammadesanā sutte—

“Katamo ca bhikkhave paṭiccasamuppādo. Jātipaccayā bhikkhave jarāmarañam, uppādā vā Tathāgatānam anuppādā vā Tathāgatānam ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā idappaccayatā. Tam Tathāgato abhisambujjhati abhisameti, abhisambujjhitvā abhisametvā ācikkhati deseti paññapeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti, passathāti cāha. Jātipaccayā bhikkhave jarāmarañam. Bhavapaccayā bhikkhave jāti -pa-. Avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā uppādā vā Tathāgatānam -pa-. Uttānīkaroti passathāti cāha. Avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā. Iti kho bhikkhave yā tatra tathatā avitathatā anaññathatā idappaccayatā. Ayam vuccati bhikkhave paṭiccasamuppādo”¹.

572. Evaṃ paṭiccasamuppādam desentena tathatādīhi vevacanehi paccayadhammāva paṭiccasamuppādoti vuttā. Tasmā jarāmarañādīnam dhammānam paccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo, dukkhānubandhanaraso, kummaggapaccupaṭṭhānoti veditabbo.

So panāyam tehi tehi paccayehi anūnādhikeheva tassa tassa dhammassa sambhavato **tathatāti**, sāmaggiṃ upagetesu paccayesu muhuttampi tato nibbattadhammānam asambhavābhāvato **avitathatāti**, aññadhammapaccayehi aññadhammānupattito **anaññathatāti**, yathāvuttānam etesaṃ jarāmarañādīnam paccayato vā paccayasamūhato vā **idappaccayatāti** vutto.

573. Tatrāyam vacanattho, imesaṃ paccayā idappaccayā. Idappaccayā eva **idappaccayatā**. Idappaccayānam vā samūho **idappaccayatā**. Lakkhaṇam panettha saddasatthato pariyesitabham.

574. Keci pana paṭicca sammā ca titthiyaparikkappitapakatipurisādikāraṇanirapekkho uppādo paṭiccasamuppādoti evaṃ uppādamattam paṭiccasamuppādoti

1. Sam 1. 264 piṭṭhe.

vadanti, taṃ na yujjati. Kasmā? Suttābhāvato, suttavirodhato, gambhīranayāsambhavato, saddabhedato ca. “Uppādamattaṃ paṭiccasamuppādo”ti hi suttaṃ natthi. Taṃ “paṭiccasamuppādo”ti ca vadantassa padesavihārasuttavirodho āpajjati. Kathaṃ? Bhagavato hi “atha kho Bhagavā rattiyaṃ paṭhamarṇ yāmarṇ paṭiccasamuppādam anulomapaṭilomaṃ manasākāsi”ti¹ ādivacanato paṭiccasamuppādamanasikāro paṭhamābhisambuddhavihāro, padesavihāro ca tassekadesavihāro. Yathāha “yena svāhaṃ bhikkhave vihārena paṭhamābhisambuddho viharāmi, tassa padesena vihāsin”ti². Tatra ca paccayākārassanena vihāsi, na uppādamattadassanena. Yathāha “so evaṃ pajānāmi micchādīṭṭhipaccayāpi vedayitarṇ sammādīṭṭhipaccayāpi vedayitarṇ micchāsāṅkappapaccayāpi vedayitanti”² sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Evaṃ uppādamattaṃ “paṭiccasamuppādo”ti vadantassa padesavihārasuttavirodho āpajjati. Tathā Kaccānasuttavirodho.

Kaccānasuttepi hi “lokasamudayaṃ kho Kaccāna yathābhūtaṃ sammappaññāya passato yā loke natthitā, sā na hoti”ti³ anulomapaṭiccasamuppādo lokapaccayato “lokasamudayo”ti ucchedadīṭṭhisamugghātattaṃ pakāsito, na uppādamattaṃ. Na hi uppādamattadassanena ucchedadīṭṭhiyā samugghāto hoti. Paccayānuparamadassanena pana hoti. Paccayānuparame phalānuparamatoti. Evaṃ uppādamattaṃ “paṭiccasamuppādo”ti vadantassa Kaccānasuttavirodhopi āpajjati.

Gambhīranayāsambhavatoti vuttaṃ kho panetaṃ Bhagavatā “gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso cā”ti⁴. Gambhīrattañca nāma catubbidhaṃ, taṃ parato vaṇṇayissāma. Taṃ uppādamatte natthi. Catubbidhanayapaṭimaṇḍitañcetaṃ paṭiccasamuppādam vaṇṇayanti, tampi nayacatukkaṃ uppādamatte natthīti gambhīranayāsambhavatopi na uppādādamattaṃ paṭiccasamuppādo.

575. Saddabhedatoti paṭiccasaddo ca paṇāyaṃ samāne kattari pubbakāle payujjamāno atthasiddhikaro hoti. Seyyathidaṃ, “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ”ti⁵. Idha pana bhāvasādhana

1. Vi 3. 1 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 11 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 257 piṭṭhe.

4. Dī 2. 47; Saṃ 1. 318 piṭṭhesu.

5. Saṃ 1. 300 piṭṭhādīsu.

uppādasaddena saddhiṃ payujjamāno samānassa kattu abhāvato
saddabhedam gacchati, na ca kiñci attham sādhetīti saddabhedatopi na
uppādamattam paṭiccasamuppādoti.

Tattha siyā—“hoti-saddena saddhiṃ yojayissāma ‘paṭiccasamuppādo
hoti’ti”, tam na yuttam. Kasmā? Yogābhāvato ceva, uppādassa ca
uppādapattidosato. “Paṭiccasamuppādam vo bhikkhave desessāmi. Katamo
ca bhikkhave paṭiccasamuppādo -pa-. Ayaṃ vuccati bhikkhave
paṭiccasamuppādo”ti¹. Imesu hi padesu ekenapi saddhiṃ hoti-saddo yogam
na gacchati, na ca uppādo hoti. Sace bhaveyya, uppādassāpi uppādo
pāpuṇeyyāti.

576. Yepi maññanti “idappaccayānam bhāvo idappaccayatā, **bhāvo** ca
nāma yo ākāro avijjādīnam saṅkhārādīpātubhāve hetu, so, tasmiṃca²
saṅkhāravikāre paṭiccasamuppādasaññā”ti, tesam tam na yujjati. Kasmā?
Avijjādīnam hetuvacanato. Bhagavatā hi “tasmātiha Ānanda esevo hetu,
etaṃ nidānam, esa samudayo, esa paccayo jarāmarañassa yadidaṃ jāti -pa-
saṅkhārānam, yadidaṃ avijjā”ti³ evaṃ avijjādayova hetūti vuttā, na tesam
vikāro. Tasmā “paṭiccasamuppādoti paccayadhammā veditabbā”ti iti yaṃ
tam vuttam, tam sammā vuttanti veditabbam.

577. Yā panettha “paṭiccasamuppādo”ti imāya byañjanacchāyāya
uppādoyevāyaṃ vuttoti saññā uppajjati, sā imassa padassa evamattham
gahetvā vūpasametabbā. Bhagavatā hi,

Dvedhā tato pavatte, dhammasamūhe yato idaṃ vacanam.
Tappaccayo tato yaṃ, phalopacārena iti vutto.

Yo hi ayaṃ paccayatāya pavatto dhammasamūho, tattha
paṭiccasamuppādoti idaṃ vacanam dvidhā icchanti. So hi yasmā patīyamāno
hitāya sukhāya ca saṃvattati, tasmā paccetumarahanti naṃ paṇḍitāti paṭicco.
Uppajjamāno ca saha sammā ca uppajjati, na ekekato, nāpi ahetutoti
samuppādo. Evaṃ paṭicco ca so samuppādo cāti

1. Saṃ 1. 243 piṭṭhe.

2. Tasmim (Sī, I, Ka)

3. Dī 2. 49 piṭṭhādīsu.

paṭiccasamuppādo. Apica saha uppajjatīti samuppādo, paccayasāmaggiṃ pana paṭicca apaccakkhāyāti evampi¹ paṭiccasamuppādo. Tassa cāyaṃ hetusamūho paccayoti tappaccayattā ayampi, yathā loke semhassa paccayo guḷo **semho guḷo**ti vuccati, yathā ca sāsane sukhappaccayo Buddhānaṃ uppādo “sukho Buddhānaṃ uppādo”ti vuccati, tathā paṭiccasamuppādo icceva phalavohārena vuttoti vedītabbo.

578. Atha vā,

Paṭimukhamitoti vutto, hetusamūho ayaṃ paṭiccoti.

Sahite uppādeti ca, iti vutto so samuppādo.

Yo hi esa saṅkhārādīnaṃ pātubhāvāya avijjādi-ekekahetusīsena niddiṭṭho hetusamūho, so sādharmaṇaphalanipphādakaṭṭhena avekallaṭṭhena ca sāmaggi-aṅgānaṃ aññamaññaṇa paṭimukhaṃ ito gatoti katvā paṭiccoti vuccati. Svāyaṃ sahiteyeva aññamaññaṇa avinibbhogavuttidhamme uppādetīti samuppādotipi vutto. Evampi paṭicco ca so samuppādo cāti paṭiccasamuppādo.

579. Aparo nayo—

Paccayatā aññoññaṇaṃ, paṭicca yasmā samaṃ saha ca dhamme.

Ayamuppādeti tatopi, evamidha bhāsītā Muninā.

Avijjādisīsena niddiṭṭhapaccayesu hi ye paccayā yaṃ saṅkhārādikaṃ dhammaṃ uppādentī, na te aññamaññaṇaṃ apaṭicca aññamaññaṇavekalle sati uppādetuṃ samatthāti. Tasmā paṭicca samaṃ saha ca na ekekadesaṃ, nāpi pubbāparabhāvena ayaṃ paccayatā dhamme uppādetīti atthānusāravohāraḥkusaleṇa Muninā evamidha bhāsītā, paṭiccasamuppādotveva bhāsītāti attho.

580. Evaṃ bhāsamānena ca,

Purimena sassatādīna, mabhāvo pacchimena ca padena.

Ucchedādivighāto, dvayena paridīpito ñāyo.

1. Evampi paṭicca ca so samuppādo cāti (Syā, I)

Purimenāti paccayasāmaggi-paridīpakena paṭiccapadena pavattidhammānaṃ paccayasāmaggiyaṃ āyattavuttittā sassatāhetuvisamahetuvasavattivādappabhedānaṃ sassatādīnaṃ abhāvo paridīpito hoti. Kiṃ hi sassatānaṃ,¹ ahetu-ādivasena vā pavattānaṃ paccayasāmaggiyāti. **Pacchimena ca padenā**ti dhammānaṃ uppādaparidīpakena samuppādapadena paccayasāmaggiyaṃ dhammānaṃ uppattito vihatā ucchedanatthika-akiriya-vādāti ucchedādivighāto paridīpito hoti. Purimapurimapaccayavasena hi punappunaṃ uppajjamānesu dhammesu kuto ucchedo,² natthikākiriya-vādā cāti. **Dvayenā**ti sakalena paṭiccasamuppādavacanena tassā tassā paccayasāmaggiyā santatiṃ avicchinditvā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ sambhavato majjhimā paṭipadā, “so karoti so paṭisaṃvedeti, añño karoti añño paṭisaṃvedeti”ti vādappahānaṃ, janapadaniruttiyā anabhiniveso, samaññāya anati-dhāvananti ayaṃ ñāyo paridīpito hotīti ayaṃ tāva paṭiccasamuppādoti vacanamattassa attho.

581. Yā panāyaṃ Bhagavatā paṭiccasamuppādaṃ desentena “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti-ādinā nayena nikkhattā tanti, tassā atthasaṃvaṇṇanaṃ karontena vibhajjavādimaṇḍalaṃ otaritvā ācariye anabbhācikkhantena sakasamayaṃ avokkamantena parasamayaṃ anāyūhantena³ suttaṃ appaṭibhāhantena vinayaṃ anulomentena mahāpadese olokontena dhammaṃ dīpentena atthaṃ saṅgāhantena⁴ tamevatthaṃ punarāvattetvā aparehipi pariyāyantarehi niddisantena ca yasmā atthasaṃvaṇṇanā kātabbā hoti, pakatīyāpi ca dukkarāva paṭiccasamuppādassa atthasaṃvaṇṇanā. Yathāhu porāṇā—

“Saccam satto paṭisandhi, paccayākārameva ca.

Duddasā caturo dhammā, desetum ca sudukkarā”ti.

Tasmā aññatra āgamādhigamappatthehi na sukarā paṭiccasamuppādassatthavaṇṇanāti paritulayitvā,

1. Sassatādīnaṃ (Sī, Syā, Ka)

2. Uccheda- (Syā, Ka)

3. Anārūhantena (Syā, Ka)

4. Gāhantena (I), saṅgāhantena (Ka)

Vattukāmo ahaṃ ajja, paccayākāraṇaṇaṃ.
 Patiṭṭhaṃ nādhigacchāmi, ajjhogāḷhova sāgaram.
 Sāsanaṃ panidaṃ nānā, desanāyamaṇḍitaṃ.
 Pubbācariyamaggo ca, abbocchinno pavattati.
 Yasmā tasmā tadubhayaṃ, sannissāyatthavaṇṇanaṃ.
 Ārabhissāmi etassa, taṃ suṇātha samāhitā.

Vuttañhetam pubbācariyehi—

“Yo koci maṃ aṭṭhikatvā¹ suṇeyya,
 Labhetha pubbāpariyaṃ visesaṃ.
 Laddhāna pubbāpariyaṃ visesaṃ,
 Adassanaṃ maccurājassa gacche”ti.

582. Iti **avijjāpaccayā saṅkhārā**ti-ādīsu hi āditoyeva tāva,

Desanābhedato attha, lakkhaṇekavidhādito.
 Aṅgānaṇca vavatthānā, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **desanābhedato**ti Bhagavato hi vallihārakānaṃ catunnaṃ
 purisānaṃ valligahaṇaṃ viya ādito vā majjhato vā paṭṭhāya yāva
 pariyosānaṃ, tathā pariyosānato vā majjhato vā paṭṭhāya yāva ādīti
 catubbidhā paṭiccasamuppādadesanā.

Yathā hi vallihārakesu catūsu purisesu eko valliyaṃ mūlameva paṭhamam
 passati, so taṃ mūle chetvā sabbaṃ ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ
 Bhagavā “iti kho bhikkhave avijjāpaccayā saṅkhārā -pa- jātipaccayā
 jarāmaraṇaṃ”ti² ādito paṭṭhāya yāva pariyosānāpi paṭiccasamuppādaṃ
 deseti.

Yathā pana tesu purisesu eko valliyaṃ majjham paṭhamam passati, so
 majjhe chinditvā uparibhāgaññeva ākaḍḍhitvā ādāya kamme upaneti, evaṃ
 Bhagavā “tassa taṃ vedanaṃ abhinandato abhivadato ajjhosāya

1. Aṭṭhiṃ katvā (Syā, Ka)

2. Ma 1. 328; Saṃ 1. 246 piṭṭhesu.

tiṭṭhato uppajjati nandī. Yā vedanāsu nandī, tadupādānaṃ.
Tassupādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti¹ti¹ majjhato paṭṭhāya yāva
pariyosānāpi deseti.

Yathā ca tesu purisesu eko valliyaṃ aggaṃ paṭhamam passati, so agge
gahetvā aggānusārena yāva mūlā sabbaṃ ādāya kamme upaneti, evaṃ
Bhagavā “jātipaccayā jarāmarañanti iti kho panetaṃ vuttaṃ, jātipaccayā nu
kho bhikkhave jarāmarāṇaṃ no vā kathaṃ vo ettha hotīti. Jātipaccayā
bhante jarāmarāṇaṃ. Evaṃ no ettha hoti jātipaccayā jarāmarañanti.
Bhavapaccayā jāti -pa-. Avijjāpaccayā saṅkhārāti iti kho panetaṃ vuttaṃ,
avijjāpaccayā nu kho bhikkhave saṅkhārā no vā kathaṃ vo ettha hoti²ti²
pariyosānato paṭṭhāya yāva āditopi paṭiccasamuppādaṃ deseti.

Yathā panetesu purisesu eko valliyaṃ majjhameva paṭhamam passati, so
majjhe chinditvā heṭṭhā otaranto yāva mūlā ādāya kamme upaneti, evaṃ
Bhagavā “ime ca bhikkhave cattāro āhārā kinnidānā, kiṃsamudayā,
kiṃjātikā, kiṃpabhavā. Ime cattāro āhārā taṇhānidānā, taṇhāsamudayā,
taṇhājātikā, taṇhāpabhavā. Taṇhā kinnidānā. Vedanā. Phasso. Saḷāyatanam.
Nāmarūpaṃ. Viññāṇam. Saṅkhārā kinnidānā -pa-. Saṅkhārā avijjānidānā
-pa-. Avijjāpabhavā³ti³ majjhato paṭṭhāya yāva ādito deseti.

583. Kasmā panevaṃ desetīti. Paṭiccasamuppādassa
samantabhaddakattā sayaṃca desanāvilāsappattattā. Samantabhaddako hi
paṭiccasamuppādo, tato tato ñāyapaṭivedhāya saṃvattatiyeva.
Desanāvilāsappatto ca Bhagavā catuvesārajjaṭṭhisambhidāyogena
catubbidhagambhīrabhāvappattiyā ca. So desanāvilāsappattattā
nānānayeveva dhammaṃ deseti.

Visesato panassa yā ādito paṭṭhāya anulomadesanā, sā
pavattikāraṇavibhāgasammūlhaṃ veneyyajānaṃ samanupassato yathāsakehi
kāraṇehi pavattisandassanattam uppatikkamasandassanattāṃca pavattāti
viññātabbā. Yā pariyosānato paṭṭhāya paṭilomadesanā, sā “kicchaṃ vatāyaṃ

1. Ma 1. 333; Saṃ 2. 13 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 328 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 253 piṭṭhe.

loko āpanno jāyati ca jīyati ca mīyati ca cavati ca upapajjati cā”ti-ādinā¹
 nayena kicchāpannam lokam anuvilokayato pubbabhāgapati vedhānusārena
 tassa tassa jarāmarañādikassa dukkhassa attanā
 adhigatakāraṇasandassanattam. Yā majjhato paṭṭhāya yāva ādi pavattā, sā
 āhāranidānavavattāpanānusārena yāva atītam addhānam atiharitvā puna
 atītaddhato pabhuti hetuphalapaṭipāṭisandassanattam. Yā pana majjhato
 paṭṭhāya yāva pariyosānam pavattā, sā paccuppanne addhāne
 anāgataddhahetusamuṭṭhānato pabhuti anāgataddhasandassanattam. Tāsu yā
 pavattikāraṇasammūlhasa veneyyajanassa yathāsakehi kāraṇehi
 pavattisandassanattam uppattikkamasandassanattañca ādito paṭṭhāya
 anulomadesanā vuttā, sā idha nikkhittāti veditabbā.

584. Kasmā panettha avijjā ādito vuttā, kiṃ pakativādīnam pakati viya
 avijjāpi akāraṇam mūlakāraṇam lokassāti? Na akāraṇam. “Āsavasamudayā
 avijjāsamudayo”ti² hi avijjāya kāraṇam vuttam. Atthi pana pariyaṇo yena
 mūlakāraṇam siyā, ko pana soti? Vaṭṭakathāya sīsabhāvo.

Bhagavā hi vaṭṭakatham kathento dve dhamme sīsam katvā katheti,
 avijjam vā. Yathāha “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya ‘ito
 pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti, evañcetaṃ bhikkhave
 vuccati, atha ca pana paññāyati idappaccayā avijjā”ti³. Bhavataṇham vā.
 Yathāha “purimā bhikkhave koṭi na paññāyati bhavataṇhāya ‘ito pubbe
 bhavataṇhā nāhosi, atha pacchā samabhavī’ti, evañcetaṃ bhikkhave vuccati,
 atha ca pana paññāyati idappaccayā bhavataṇhā”ti⁴.

585. Kasmā pana Bhagavā vaṭṭakatham kathento ime dve dhamme
 sīsam katvā kathetīti. Sugatiduggatigāmino kammassa visesahetubhūtattā.
 Duggatigāmino hi kammassa visesahetu avijjā. Kasmā? Yasmā
 avijjābhībhūto puthujjano aggisantāpalaguḷābhighātaparissamābhībhūtā
 vajjhagāvī tāya parissamāturatāya nirassādampi attano anattāhāvahampi ca

1. Dī 2. 26; Sām 1. 246 piṭṭhesu.

3. Am 3. 346 piṭṭhe.

2. Ma 1. 67 piṭṭhe.

4. Am 3. 348 piṭṭhe.

uñhodakapānaṃ viya kilesasantāpato nirassādampi duggatinipātanato ca attano anattāhāvahampi pāṇātipātādiṃ anekappakāraṃ duggatigāmikammaṃ ārabhati. Sugatigāmino pana kammassa visesahetu bhavataṇhā. Kasmā? Yasmā bhavataṇhābhūto puthujjano sā vuttappakārā gāvī sītūdakataṇhāya sa-assādaṃ attano parissamavinodanañca sītūdakapānaṃ viya kilesasantāpavirahato sa-assādaṃ sugatisampāpanena attano duggatidukkhaparissamavinodanañca pāṇātipātā veramaṇi-ādiṃ anekappakāraṃ sugatigāmikammaṃ ārabhati.

586. Etesu pana vaṭṭakathāya sīsabhūtesu dhammesu katthaci Bhagavā ekadhammamūlikam desanaṃ deseti. Seyyathidaṃ, “iti kho bhikkhave avijjūpanisā saṅkhārā, saṅkhārūpanisaṃ viññāṇaṃ”ti-ādi¹. Tathā “upādāniyesu bhikkhave dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhati, taṇhāpaccayā upādānaṃ”ti-ādi². Katthaci ubhayamūlikampi. Seyyathidaṃ, “avijjānīvaraṇassa bhikkhave bālassa taṇhāya sampayuttassa evamayam kāyo samudāgato. Iti ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpaṃ itthetaṃ dvayaṃ. Dvayaṃ paṭicca phasso saḷevāyatanāni, yehi phuṭṭho bālo sukhadukkham paṭisaṃvedeti”ti-ādi³. Tāsu desanāsu “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ayamidha avijjāvasena ekadhammamūlikā desanāti veditabbā. Evaṃ tāvettha desanābhedato viññātabbo vinicchayo.

587. **Atthato**ti avijjādīnaṃ padānaṃ atthato. Seyyathidaṃ. Pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyam nāma, aladdhabbanti attho. Taṃ avindiyam vindatīti **avijjā**. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindatīti **avijjā**. Khandhānaṃ rāsaṭṭham, āyatanānaṃ āyatanatṭham, dhātūnaṃ suññatṭham, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭham, saccānaṃ tathaṭṭham aviditaṃ karotītipi **avijjā**. Dukkhadīnaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidham attham aviditaṃ karotītipi **avijjā**. Antavirahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇatṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti **avijjā**. Paramatthato avijjamānesu itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu na javatīti **avijjā**. Apica

1. Saṃ 1. 269 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 311 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 262 piṭṭhe.

cakkhuviññāṇādināṃ vatthārammaṇānaṃ
paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ chādanatopi **avijjā**.

Yaṃ paṭicca phalameti, so **paccayo**. **Paṭiccā**ti na vinā apaccakkhatvāti
attho. **Etī**ti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Apica upakārakaṭṭho
paccayaṭṭho. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā **avijjāpaccayā**.

Saṅkhatamabhisāṅkharontīti **saṅkhārā**. Apica avijjāpaccayā saṅkhārā,
saṅkhārasaddena āgatasāṅkhārāti duvidhā saṅkhārā. Tattha
puññāpuññāneñjābhisāṅkhārā tayo, kāyavacīcittasaṅkhārā tayoti ime cha
avijjāpaccayā saṅkhārā. Te sabbepi lokiyakusalākusalacetanāmattameva
honti.

Saṅkhatasaṅkhāro,¹ abhisāṅkhatasaṅkhāro,¹ abhisāṅkharapaṇakasaṅkhāro,
payogābhisāṅkhāroti ime pana cattāro saṅkhāra-saddena āgatasāṅkhārā.
Tattha “aniccā vata saṅkhārā”ti-ādīsu² vuttā sabbepi sappaccayā dhammā
saṅkhatasaṅkhārā nāma. Kammanibbattā tebhūmakā rūpārūpadhammā
abhisāṅkhatasaṅkhārāti Aṭṭhakathāsu vuttā, tepi “aniccā vata saṅkhārā”ti²
ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Visuṃ pana nesaṃ āgataṭṭhānaṃ na paññāyati.
Tebhūmikakusalākusalacetanā pana **abhisāṅkharapaṇakasaṅkhāro**ti vuccati,
tassa “avijjāgatoyaṃ bhikkhave purisapuggalo puññañceva saṅkhāraṃ
abhisāṅkharoti”ti-ādīsu³ āgataṭṭhānaṃ paññāyati. Kāyikacetasikaṃ pana
vīriyaṃ **payogābhisāṅkhāro**ti vuccati, so “yāvatikā abhisāṅkhārassa gati,
tāvatikā gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī”ti-ādīsu⁴ āgato.

Na kevalaṇca ete yeva, aññepi “saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjantassa
kho āvuso Visākha bhikkhuno paṭhamāṃ nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato
kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro”ti-ādinā⁵ nayena saṅkhāra-saddena āgatā
aneke saṅkhārā. Tesu natthi so saṅkhāro, yo saṅkhatasaṅkhārehi saṅgahaṃ
na gaccheyya, ito param saṅkhārapaccayā viññāṇanti-ādīsu vuttam
vuttanayeneva vedītabbām.

1. ...saṅkhārā (I, Ka)

2. Dī 2. 129, 161; Saṃ 1. 160 piṭṭhādīsu.

3. Saṃ 1. 310 piṭṭhe.

4. Aṃ 1. 110 piṭṭhe.

5. Ma 1. 376 piṭṭhe.

Avutte pana vijānātīti **viññāṇaṃ**. Namatīti **nāmaṃ**. Ruppātīti **rūpaṃ**. Āye tanoti āyataṇca nayatīti **āyatanaṃ**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Paritassatīti **taṇhā**. Upādiyatīti **upādānaṃ**. Bhavati bhāvayati cāti **bhavo**. Jananaṃ **jāti**. Jiraṇaṃ **jarā**. Maranti etenāti **maraṇaṃ**. Socanaṃ **soko**. Paridevanaṃ **paridevo**. Dukkhatīti **dukkhaṃ**. Uppādaṭṭhitivasena vā dvidhā khaṇatītipi **dukkhaṃ**. Dummanabhāvo **domanassaṃ**. Bhuso āyāso **upāyāso**.

Sambhavantīti abhinibbattanti. Na kevalaṇca sokādīheva, atha kho sabbapadehi sambhavanti-saddassa yojanā kātabbā. Itarathā hi “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti vutte kiṃ karontīti na paññāyeyya, sambhavantīti pana yojanāya sati avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantīti paccayapaccayuppannavavattānaṃ kataṃ hoti. Esa nayo sabbattha.

Evanti niddiṭṭhanayanidassanaṃ. Tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassāti** yathāvuttassa. **Kevalassāti** asammissassa, sakalassa vā. **Dukkhaḥkhandhassāti** dukkhasamūhassa, na sattassa, na sukhasubhādīnaṃ. **Samudayoti** nibbatti. **Hotīti** sambhavati. Evamettha atthato viññātabbo vinicchayo.

588. **Lakkhaṇādītōti** avijjādīnaṃ lakkhaṇādīto. Seyyathidaṃ—
 aññāṇalakkhaṇā **avijjā**, sammohanarasā, chādanapaccupaṭṭhānā,
 āsavapadaṭṭhānā. Abhisāṅkharāṇalakkhaṇā **saṅkhārā**, āyūhanarasā,
 cetanāpaccupaṭṭhānā, avijjāpadaṭṭhānā. Vijāṇanalakkhaṇaṃ **viññāṇaṃ**,
 pubbaṅgamarasaṃ, paṭisandhipaccupaṭṭhānaṃ, saṅkhārapadaṭṭhānaṃ,
 vatthārammaṇapadaṭṭhānaṃ vā. Namaṇalakkhaṇaṃ **nāmaṃ**,
 sampayogarasam, avinibbhogapaccupaṭṭhānaṃ, viññāṇapadaṭṭhānaṃ.
 Ruppānalakkhaṇaṃ **rūpaṃ**, vikirāṇarasam, abyākatapaccupaṭṭhānaṃ,
 viññāṇapadaṭṭhānaṃ. Āyatanalakkhaṇaṃ **saḷāyatanaṃ**, dassanādirasaṃ,
 vatthudvārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ. Phusaṇalakkhaṇo
phasso, saṅghaṭṭanaraso, saṅgatipaccupaṭṭhāno, saḷāyatanapadaṭṭhāno.
 Anubhavanalakkhaṇā **vedanā**, visayarasaṃsambhogarasā,
 sukhadukkhaḥpaccupaṭṭhānā, phassaḥpadaṭṭhānā. Hetulakkhaṇā **taṇhā**,
 abhinandanarasā, atittabhāvapaccupaṭṭhānā, vedanāpadaṭṭhānā.

gahaṇalakkhaṇaṃ **upādānaṃ**, amuñcanarasaṃ,
 taṇhādaḷhattadiṭṭhipaccupaṭṭhānaṃ, taṇhāpadaṭṭhānaṃ.
 Kammakammaphalalakkhaṇo **bhavo**, bhāvanabhavanaraso,
 kusalākusalābyākataṭṭhāno, upādānapadaṭṭhāno. Jāti-ādīnaṃ
 lakkhaṇādīni Saccaṇiddeṣe vuttanayeneva veditabbāni. Evamettha
 lakkhaṇādītopi viññātabbo vinicchayo.

589. **Ekavidhādītopi** ettha avijjā aññāṇādassanamohādibhāvato ekavidhā.
 Appaṭipattimicchāpaṭipattito duvidhā. Tathā sasaṅkhārāsāṅkhārato.
 Vedanattayasampayogato tividhā. Catusaccapaṭivedhato catubbidhā.
 Gatipañcakādīnavacchādanato pañcavidhā. Dvārārammaṇato pana sabbesupi
 arūpadhammesu chabbidhatā veditabbā.

Saṅkhārā sāsavavipākadhammadhammādibhāvato ekavidhā.
 Kusalākusalato duvidhā. Tathā parittamahaggatahīnamajjhimamicchatta-
 niyatāniyatato. Tividhā puññābhisaṅkhārādibhāvato. Catubbidhā
 catuyonisamvattanato. Pañcavidhā pañcagatigāmito.

Viññāṇaṃ lokiyavipākādibhāvato ekavidhaṃ. Sahetukāhetukādīto
 duvidhaṃ. Bhavattayapariyāpannato, vedanattayasampayogato,
 ahetukadvihetukatihetukato ca tividhaṃ. Yonigativasena catubbidhaṃ,
 pañcavidhañca.

Nāmarūpaṃ viññāṇasannissayato kammappaccayato ca ekavidhaṃ.
 Sārammaṇanārammaṇato duvidhaṃ. Atītādīto tividhaṃ. Yonigativasena
 catubbidhaṃ, pañcavidhañca.

Saḷāyatanaṃ sañjātisamosaraṇaṭṭhānato ekavidhaṃ.
 Bhūtappasādaviññāṇādīto duvidhaṃ. Sampattāsampattanobhayagocarato
 tividhaṃ. Yonigatipariyāpannato catubbidhaṃ pañcavidhañcāti iminā
 nayena phassādīnampi ekavidhādibhāvo veditabboti evamettha
 ekavidhādītopi viññātabbo vinicchayo.

590. **Angānañca vavatthānāti** sokādayo cettha bhavacakkassa
 avicchedadassanatthaṃ vuttā. Jarāmarañabbhāhatassa hi bālassa te
 sambhavanti.

yathāha “assutavā bhikkhave puthujjano sārīrikāya¹ dukkhāya vedanāya phuṭṭho samāno socati kilamati paridevati urattālīm kandatī sammohamāpajjati”ti². Yāva ca tesam pavatti, tāva avijjāyāti punapi avijjāpaccayā saṅkhārāti sambandhameva hoti bhavacakkam. Tasmā tesam jarāmarañeṇeva ekasaṅkhepaṃ katvā dvādaseva paṭiccasamuppādaṅgānīti veditabbāni. Evamettha aṅgānaṃ vavatthānatopi viññātabbo vinicchayo.

Ayaṃ tāvettha saṅkhepakathā.

Avijjāpaccayāsaṅkhārāpadakathā

591. Ayaṃ pana vitthāranayo—**avijjāti** suttantapariyāyena dukkhādīsu catūsu ṭhānesu aññānaṃ, abhidhammapariyāyena pubbantādīhi saddhiṃ aṭṭhasu. Vuttañhetarī “tatha katamā avijjā³, dukkhe aññānaṃ -pa- dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññānaṃ, pubbante aññānaṃ, aparante, pubbantāparante, idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññānaṃ”ti⁴. Tattha kiñcāpi ṭhapetvā lokuttaraṃ saccadvayaṃ sesaṭṭhānesu ārammaṇavasena avijjā uppajjati, evaṃ santēpi paṭicchādanavaseneva idha adhippetā. Sā hi uppannā dukkhasaccaṃ paṭicchādetvā tiṭṭhati, yāthāvasarasalakkhaṇaṃ paṭivijjhitaṃ na deti, tathā samudayaṃ, nirodhaṃ, maggaṃ, pubbantaṣaṅkhātāṃ atītaṃ khandhapañcakaṃ, aparantaṣaṅkhātāṃ anāgataṃ khandhapañcakaṃ, pubbantāparantaṣaṅkhātāṃ tadubhayaṃ, idappaccayatāpaṭiccasamuppannadhammasaṅkhātāṃ idappaccayatāñceva paṭiccasamuppannadhamme ca paṭicchādetvā tiṭṭhati. “Ayaṃ avijjā, ime saṅkhārā”ti evaṃ yāthāvasarasalakkhaṇamettha paṭivijjhitaṃ na deti. Tasmā dukkhe aññānaṃ -pa- idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññānanti vuccati.

592. **Saṅkhārāti** puññādayo tayo kāyasaṅkhārādayo tayoti evaṃ pubbe saṅkhepato vuttā cha, vitthārato panettha **puññābhisāṅkhāro** dānasīlādivasena pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā ceva bhāvanāvasena pavattā pañca rūpāvacarakusalacetanā cāti terasa cetanā honti.

Apuññābhisāṅkhāro paṇātipātādivasena pavattā dvādasa

1. Kāyikāya (sabbattha); Sam 2. 408 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Katamo avijjāsavo evamādinā Pāḷiyam.

2. Sam 2. 408 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 222 piṭṭhādīsu.

akusalacetanā. **Āneñjābhisāṅkhāro** bhāvanāvaseneva pavattā catasso arūpāvacarakusalacetanā cāti tayopi saṅkhārā ekūnatimsa cetanā honti.

Itaresu pana tīsu kāyasañcetanā **kāyasaṅkhāro**, vacīsañcetanā **vacīsaṅkhāro**, manosañcetanā **cittasaṅkhāro**. Ayaṃ tiko kammāyūhanakkhaṇe puññābhisāṅkhārādīnaṃ dvārato pavattidassanattham vutto. Kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpetvā hi kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusalacetanāti samavīsati cetanā kāyasaṅkhāro nāma. Tā eva vacīviññattiṃ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā vacīsaṅkhāro nāma. Abhiññācetanā panettha parato viññāṇassa paccayo na hotīti na gahitā. Yathā ca abhiññācetanā, evaṃ uddhaccacetanāpi na hoti. Tasmā sāpi viññāṇassa paccayabhāve apanetabbā, avijjāpaccayā pana sabbāpetā honti. Ubhopi viññattiyo asamuṭṭhāpetvā manodvāre uppannā pana sabbāpi ekūnatimsati cetanā cittasaṅkhāroti. Iti ayaṃ tiko purimattikameva pavisatīti atthato puññābhisāṅkhārādīnaṃyeva vasena avijjāya paccayabhāvo vedītabbo.

593. Tattha siyā—katham panetaṃ jānitabbaṃ “ime saṅkhārā avijjā paccayā hontī”ti. Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātāṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhāṃ sukhasaññāya gahetvā tasseeva hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukhahe tuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativisese dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhassa ca amaggabhūtesupi yaññāmaratapādīsu nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodhaṃ patthayamāno yaññāmaratapādīmukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Apica so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato jātijārōgamaraṇādi-anekādīnavavokiṇṇampi puññaphalasaṅkhātāṃ dukkhāṃ dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārābhedāṃ

puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati devaccharakāmakō viya maruppapātaṃ.
 Sukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhajaniṃ
 vipariṇāmadukkhataṃ appassādatañca apassantopi tappaccayaṃ
 vuttappakārameva puññābhisaṅkhāraṃ ārabhati salabho viya
 dīpasikhābhiniṇṇapātaṃ, madhubindugiddho viya ca
 madhulittasatthadhārālehanāṃ. Kāmapasevanādīsu ca savipākesu ādīnavāṃ
 apassanto sukhasaññāya ceva kilesābhībhūtatāya ca dvārattayappavattampi
 apuññābhisaṅkhāraṃ ārabhati, bālo viya vūthakīḷanāṃ, maritukāmo viya ca
 visakhādanāṃ. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhataṃ
 anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārābhūtaṃ
 āneñjābhisaṅkhāraṃ ārabhati, disāmūḷho viya
 pisācanagarābhīmukhamaggagamanāṃ.

Evam yasmā avijjābhāvatova saṅkhārābhāvo, na abhāvato. Tasmā
 jānitabbametam “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti. Vuttampi cetam
 “avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisaṅkhārāmpi abhisaṅkharoti,
 apuññābhisaṅkhārāmpi abhisaṅkharoti, āneñjābhisaṅkhārāmpi
 abhisaṅkharoti. Yato ca kho bhikkhave bhikkhuno avijjā pahīnā, vijjā
 uppannā. So avijjāvirāgā vijjuppadā neva puññābhisaṅkhāraṃ
 abhisaṅkharoti”ti¹.

Paṭṭhānapaccayakathā

594. Etthāha—gaṇhāma tāva etaṃ avijjā saṅkhārānaṃ paccayoti, idaṃ
 pana vattabbaṃ katamesaṃ saṅkhārānaṃ kathaṃ paccayo hotīti. Tatridaṃ
 vuccati, Bhagavatā hi “hetupaccayo, ārammaṇapaccayo, adhipatipaccayo,
 anantarapaccayo, samanantarapaccayo, saha-jātapaccayo,
 aññamaññapaccayo, nissayapaccayo, upanissayapaccayo, purejātapaccayo,
 pacchājātapaccayo, āsevanapaccayo, kammaṇapaccayo, vipākaṇapaccayo,
 āhārapaccayo, indriyapaccayo, jhānapaccayo, maggaṇapaccayo,
 sampayuttaṇapaccayo, vippayuttaṇapaccayo, atthipaccayo, natthipaccayo,
 vigaṭapaccayo, avigaṭapaccayo”ti² catuvīsati paccayā vuttā.

1. Esitabbā. Saṃ 1. 310 piṭṭhe Pāḷiyā pana atthato samānā. 2. Paṭṭhāna 1. 1 piṭṭhe.

Tattha hetu ca so paccayo cāti **hetupaccayo**, hetu hutvā paccayo, hetubhāvena paccayoti vuttam hoti. Ārammaṇapaccayādisupi eveda nayo.

595. Tattha **hetū**ti vacanāvayavakāraṇamūlānametaṃ adhivacanam. “Paṭiññā, hetū”ti-ādīsu hi loke vacanāvayavo hetūti vuccati. Sāsane pana “ye dhammā hetuppabhavā”ti-ādīsu¹ kāraṇam. “Tayo kusalahetū, tayo akusalahetū”ti-ādīsu² mūlam hetūti vuccati, tam idha adhippetam. **Paccayoti** ettha pana ayaṃ vacanattho, paṭicca etasmā etīti paccayo. Apaccakkhāya nam vattatīti attho. Yo hi dhammo yaṃ dhammam apaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa paccayoti vuttam hoti. Lakkhaṇato pana upakāraḥkalakkhaṇo paccayo. Yo hi dhammo yassa dhammassa ṭhitiyā vā uppattiyā vā upakāro hoti, so tassa paccayoti vuccati. Paccayo, hetu, kāraṇam, nidānam, sambhavo, pabhavoti-ādī atthato ekaṃ, byañjanato nānam. Iti mūlaṭṭhena hetu, upakāraṭṭhena paccayoti saṅkhepato mūlaṭṭhena upakāro dhammo hetupaccayo.

So sāli-ādīnam sālibhijādīni viya, maṇipabhādīnam viya ca maṇivaṇṇādayo kusalādīnam kusalādibhāvasādhakoti ācariyānam adhippāyo. Evaṃ sante pana taṃsamutṭhānarūpesu hetupaccayatā na sampajjati. Na hi so tesam kusalādibhāvaṃ sādheti, na ca paccayo na hoti. Vuttañhetam “hetū hetusampayuttakānam dhammānam taṃsamutṭhānānaṃ rūpānam hetupaccayena paccayo”ti³. Ahetukacittānaṃ vinā etena abyākatabhāvo siddho, sahetukānampi ca yonisomanasikārādīpaṭibaddho kusalādibhāvo, na sampayuttahetupaṭibaddho. Yadi ca sampayuttahetūsu sabhāvatova kusalādibhāvo siyā, sampayuttesu hetupaṭibaddho alobho kusalo vā siyā abyākato vā. Yasmā pana ubhayathāpi hoti, tasmā yathā sampayuttesu, evaṃ hetūsupi kusalādītā pariyesitabbā.

1. Vi 3. 51 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 214 piṭṭhe.

3. Paṭṭhāna 1. 1 piṭṭhe.

Kusalādhībhāvasādhanaśasena pana hetūnaṃ mūlaṭṭhaṃ aśahetvā suppatiṭṭhita bhāvasādhanaśasena gayha māne na kiñci virujjhati. Laddha hetupaccayā hi dhammā virūḷha mūlā viya pādapā thirā honti suppatiṭṭhitā, ahetukā tilabījakaḍisevālā viya na suppatiṭṭhitā. Iti mūlaṭṭhena upakāra koti suppatiṭṭhita bhāvasādhanaśasena upakāra ko dhammo hetupaccayoti veditabbo.

596. Tato paresu āraṃmaṇa bhāvena upakāra ko dhammo **āraṃmaṇapaccayo**. So “rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇa dhātuyā”¹ti ārabhita vāpi “yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabha ye ye dhammā uppajjanti citta cetasa kā dhammā, te te dhammā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ āraṃmaṇapaccayena paccayo”²ti osāpita tta na koci dhammo na hoti. Yathā hi dubbalo puriso daṇḍaṃ vā rājjuṃ vā ālambita vāva utṭhahati ceva tiṭṭhati ca, evaṃ citta cetasa kā dhammā rūpādi-āraṃmaṇaṃ ārabheva uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca. Tasmā sabbe pi citta cetasa kānaṃ āraṃmaṇa bhūtā dhammā āraṃmaṇapaccayoti veditabbā.

597. Jeṭṭhakaṭṭhena upakāra ko dhammo **adhipatipaccayo**, so saha jātāraṃmaṇaśasena duvida ho. Tattha “chanda dhīpati chanda sampayutta kānaṃ dhammānaṃ taṃsa muṭṭhānaṇaṇca rūpānaṃ adhipatipaccayena paccayo”³ti ādiva canato³ chanda vīriya citta vāmaṃsa- saṅkhātā cattāro dhammā adhipatipaccayoti veditabbā, no ca kho ekato. Ya dā hi chandaṃ dhuraṃ chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā cittaṃ pavattati, ta dā chanda va adhipati, na itare. Esa nayo sesesupi.

Yaṃ pana dhammaṃ ga ruṃ katvā arūpa dhammā pavattanti, so ne saṃ āraṃmaṇa dhīpati. Tena vuttaṃ “yaṃ yaṃ dhammaṃ ga ruṃ katvā ye ye dhammā uppajjanti citta cetasa kā dhammā, te te dhammā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ adhipatipaccayena paccayo”³ti.

598. Ananta ra bhāvena upakāra ko dhammo **ananta rapaccayo**. Sama nanta ra bhāvena upakāra ko dhammo **sama nanta rapaccayo**. I dāṇca

1-2. Paṭṭhāna 1. 1, 2 piṭṭhesu.

3. Paṭṭhāna 1. 2 piṭṭhe.

paccayadvayaṃ bahudhā papañcayanti. Ayaṃ panettha sāro, yo hi esa cakkhuviññāṇānantarā manodhātu, manodhātu-anantarā manoviññāṇadhātūti-ādi cittaniyamo, so yasmā purimapurimacittavaseneva ijjhati, na aññatā, tasmā attano attano anantaraṃ anurūpassa cittuppādassa uppādanasamattho dhammo anantarapaccayo. Tenevāha “anantarapaccayoti cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo”ti-ādi¹. Yo anantarapaccayo, sveva samanantarapaccayo. Byañjanamattameva hettha nānaṃ, upacayasantatīsu viya adhivacananiruttidukādīsu viya ca. Atthato pana nānaṃ natthi.

Yampi “atthānantaratāya anantarapaccayo, kālānantaratāya samanantarapaccayo”ti ācariyānaṃ mataṃ, taṃ “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanakusalaṃ phalasamāpattiyā samanantarapaccayena paccayo”ti-ādīhi² virujjhati. Yampi tattha vadanti “dhammānaṃ samuṭṭhāpanasamatthatā na parihāyati, bhāvanābalena pana vāritatā dhammā samanantarā nuppajjantī”ti, tampi kālānantaratāya abhāvameva sādheti. Bhāvanābalena hi tattha kālānantaratā natthīti, mayampi etadeva vadāma. Yasmā ca kālānantaratā natthi, tasmā samanantarapaccayatā na yujjati. Kālānantaratāya hi tesāṃ samanantarapaccayo hotīti laddhi. Tasmā abhinivesaṃ akatvā byañjanamattatovettha nānakaraṇaṃ paccetabbaṃ, na atthato. Kathaṃ, natthi etesaṃ antaranti hi anantarā. Saṅghānābhāvato suṭṭhu anantarāti samanantarā.

599. Uppajjamānova saha uppādanabhāvena upakārako dhammo **sahajātapaccayo** pakāsassa padīpo viya. So arūpakkhandhādivasena chabbidho hoti. Yathāha “cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ, okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ, cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ, mahābhūtā upādārūpānaṃ, rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kiñcikāle sahajātapaccayena paccayo, kiñcikāle na sahajātapaccayena paccayo”ti³. Idaṃ hadayavatthumeva sandhāya vuttaṃ.

1. Paṭṭhāna 1. 2 piṭṭhe.

2. Paṭṭhāna 1. 138 piṭṭhe.

3. Paṭṭhāna 1. 5 piṭṭhe.

600. Aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārako dhammo **aññamaññapaccayo** aññamaññūpatthambhakaṃ tidaṇḍakaṃ viya. So arūpakkhandhādivasena tividho hoti. Yathāha “cattāro khandhā arūpino aññamaññapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññapaccayena paccayo”¹.

601. Adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārako dhammo **nissayapaccayo** tarucittakammādināṃ pathavīpaṭṭhādayo viya. So “cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ nissayapaccayena paccayo”¹ evaṃ sahaṇāte vuttanayeneva veditabbo. Chaṭṭho panettha koṭṭhāso “cakkhāyatanaṃ cakkhuviññādhātuyā -pa- sota. Ghāna. Jivhā. Kāyāyatanaṃ kāyaviññādhātuyā taṃsāmpayuttakānaṃca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññādhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññādhātuyā ca taṃsāmpayuttakānaṃca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo”¹ evaṃ vibhatto.

602. **Upanissayapaccayoti** ettha pana ayaṃ tāva vacanatto, tadadhīnavuttitāya attano phalena nissito na paṭikkhittoti nissayo. Yathā pana bhuso āyāso upāyāso, evaṃ bhuso nissayo upanissayo, balavakāraṇassetāṃ adhivacanaṃ. Tasmā balavakāraṇabhāvena upakārako dhammo upanissayapaccayoti veditabbo.

So ārammaṇūpanissayo anantarūpanissayo pakatūpanissayoti tividho hoti. Tattha “dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyivā uposathakammaṃ katvā taṃ garuṃkatvā paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni garuṃkatvā paccavekkhati, jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṃ garuṃkatvā paccavekkhati, sekkhā gotrabhūṃ garuṃkatvā paccavekkhanti, vodānaṃ garuṃkatvā paccavekkhanti. Sekkhā maggā vuṭṭhahitvā maggaṃ garuṃkatvā paccavekkhanti”² evamādinā nayena **ārammaṇūpanissayo** tāva ārammaṇādhīpatinā saddhiṃ nānattaṃ akatvāva vibhatto. Tattha yaṃ ārammaṇaṃ garuṃkatvā cittacetāsikā uppajjanti, taṃ niyamato tesu³ ārammaṇesu balavārammaṇaṃ hoti. Iti

1. Paṭṭhāna 1. 5 piṭṭhe.

2. Paṭṭhāna 1. 6 piṭṭhe.

3. Tesāṃ (I)

garukattabbamattaṭṭhena ārammaṇādhipati, balavakāraṇaṭṭhena ārammaṇūpanissayoti evametesam nānattaṃ veditabbaṃ.

Anantarūpanissayopi “purimā purimā kusalā khandhā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ khandhānaṃ upanissayapaccayena paccayo”ti-ādinā¹ nayena anantarapaccayena saddhiṃ nānattaṃ akatvāva vibhatto. Mātikānikkhepe pana nesaṃ “cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo”ti-ādinā² nayena anantarassa, “purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ upanissayapaccayena paccayo”ti-ādinā¹ nayena upanissayassa āgatattā nikkhepe viseso atthi. Sopi atthato ekībhāvameva gacchati. Evaṃ santepi attano attano anantarā anurūpassa cittuppadassa pavattanasamatthatāya anantaratā, purimacittassa pacchimakittuppadane balavatāya anantarūpanissayatā veditabbā. Yathā hi hetupaccayādīsu kiñci dhammaṃ vināpi cittaṃ uppajjati, na evaṃ anantaracittaṃ vinā cittaṃ uppatti nāma atthi. Tasmā balavapaccayo hoti. Iti attano attano anantarā anurūpacittuppadanavasena anantarapaccayo, balavakāraṇavasena anantarūpanissayoti evametesam nānattaṃ veditabbaṃ.

Pakatūpanissayo pana pakato upanissayo pakatūpanissayo. Pakato nāma attano santāne nipphādito vā saddhāsīlādi upasevito vā utubhojanādi. Pakatiyā eva vā upanissayo pakatūpanissayo, ārammaṇānantarehi asammissoti attho. Tassa pakatūpanissayo “saddhaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, jhānaṃ uppādeti, vipassanaṃ uppādeti, maggaṃ uppādeti, abhiññaṃ uppādeti, samāpattiṃ uppādeti. Sīlaṃ, suttaṃ, cāgaṃ, paññaṃ upanissāya dānaṃ deti -pa- samāpattiṃ uppādeti. Saddhā, sīlaṃ, suttaṃ, cāgo, paññaṃ saddhāya, sīlassa, sutassa, cāgassa, paññāya, upanissayapaccayena paccayo”ti-ādinā³ nayena anekappakārato pabhedo veditabbo. Iti ime saddhādayo pakatā ceva balavakāraṇaṭṭhena upanissayā cāti pakatūpanissayoti.

1. Paṭṭhāna 1. 5 piṭṭhe.

2. Paṭṭhāna 1. 2 piṭṭhe.

3. Paṭṭhāna 1. 145 piṭṭhe.

603. Paṭhamataram uppajjivā vattamānabhāvena upakārako dhammo **purejātapaccayo**. So pañcadvāre vatthārammaṇahadayavatthuvasena ekādasavidho hoti. Yathāha “cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Sota -pa- ghāna, jivhā, kāyāyatanaṃ, rūpa, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabbāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Rūpa, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Manoviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ kiñcikāle purejātapaccayena paccayo. Kiñcikāle na purejātapaccayena paccayo”ti¹.

604. Purejātānaṃ rūpadhammānaṃ upatthambhakattena upakārako arūpadhammo **pacchājātapaccayo** gijjhapotakasārīraṇaṃ āhārāsācetanā viya. Tena vuttaṃ “pacchājātā cittacetāsikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo”ti².

605. Āsevanaṭṭhena anantarānaṃ paṇḍabalavabhāvāya upakārako dhammo **āsevanapaccayo** ganthādisu purimapurimābhiyogo viya. So kusalākusalakiriyajavanavasena tividho hoti. Yathāha “purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo. Purimā purimā akusalā -pa- kiriyābyākatā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kiriyābyākatānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo”ti².

606. Cittapayogasaṅkhātena kiriyabhāvena upakārako dhammo **kammapaccayo**. So nānakkaṇikāya ceva kusalākusalacetanāya saha-jātāya ca sabbāyapī cetanāya vasena duvidho hoti. Yathāha “kusalākusalaṃ kammaṃ vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ kammapaccayena paccayo. Cetanā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānañca rūpānaṃ kammapaccayena paccayo”ti².

1. Paṭṭhāna 1. 6 piṭṭhe.

2. Paṭṭhāna 1. 7 piṭṭhe.

607. Nirussāhasantabhāvena nirussāhasantabhāvāya upakārako vipākadhammo **vipākapaccayo**. So pavatte taṁsamutṭhānānaṁ, paṭisandhiyaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ, sabbattha ca sampayuttadhammānaṁ paccayo hoti. Yathāha “vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṁ khandhānaṁ cittasamutṭhānānaṁca rūpānaṁ vipākapaccayena paccayo -pa-. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ. Tayo khandhā ekassa khandhassa. Dve khandhā dvinnāṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ vipākapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa vipākapaccayena paccayo”ti¹.

608. Rūpārūpānaṁ upatthambhakaṭṭhena upakārakā cattāro āhārā **āhārapaccayo**. Yathāha “kabalīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo. Arūpino āhārā sampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamutṭhānānaṁca rūpānaṁ āhārapaccayena paccayo”ti¹. Pañhāvāre pana “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ āhārapaccayena paccayo”tipi² vuttaṁ.

609. Adhipatiyaṭṭhena upakārakā-itthindriyapurisindriyavajjā viśatindriyā **indriyapaccayo**. Tattha cakkhundriyādayo arūpadhammānaṁyeva, sesā rūpārūpānaṁ paccayā honti. Yathāha “Cakkhundriyaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā -pa-. Sota. Ghāna. Jivhā. Kāyindriyaṁ kāyaviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānaṁca dhammānaṁ indriyapaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṁ kaṭattārūpānaṁ indriyapaccayena paccayo. Arūpino indriyā sampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamutṭhānānaṁca rūpānaṁ indriyapaccayena paccayo”ti³. Pañhāvāre pana “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā indriyā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ indriyapaccayena paccayo”tipi⁴ vuttaṁ.

610. Upanijjhāyanaṭṭhena upakārakāni ṭhapetvā dvipaṇcaviññāṇe sukhadukkhavedanādvayaṁ sabbānipi kusalādiḥhedāni satta jhānaṅgāni **jhānapaccayo**. Yathāha “jhānaṅgāni jhānasampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamutṭhānānaṁca rūpānaṁ

1. Paṭṭhāna 1. 7 piṭṭhe.

3. Paṭṭhāna 1. 7, 8 piṭṭhesu.

2. Paṭṭhāna 1. 156 piṭṭhe.

4. Paṭṭhāna 1. 157 piṭṭhe.

jhānapaccayena paccayo”^{ti}¹. Pañhāvārena pana “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ jhānapaccayena paccayotipi”² vuttaṃ.

611. Yato tato vā niyyānaṭṭhena upakāraṇāni kusalādibhedāni dvādasamaggaṅgāni **maggapaccayo**. Yathāha “maggaṅgāni maggasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ maggapaccayena paccayo”^{ti}³. Pañhāvāre pana “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ maggapaccayena paccayo”^{tipi}⁴ vuttaṃ. Ete pana dvepi jhānamaggapaccayā dvipaṇcaviññāṇāhetukacittesu na labbhantīti veditabbā.

612. Ekavattuka-ekārammaṇa-ekuppādekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakāraṇā arūpadhammā **sampayuttapaccayo**. Yathāha “cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sampayuttapaccayena paccayo”^{ti}¹.

613. Ekavattukādibhāvānupagamena upakāraṇā rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ, arūpinopi rūpīnaṃ **vippayuttapaccayo**. So saha-jātapacchājātapurejātavasena tividho hoti. Vuttañhetam”sahajāta kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Pacchājāta kusalā khandhā purejātaṃ imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayo”^{ti}. Abyākatapadassa pana saha-jātavibhaṇṇe “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā khandhā kaṭattārūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa. Vatthu khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo”^{tipi}⁵ vuttaṃ. Purejātaṃ pana cakkhundriyādivatthuvaseva veditabbam. Yathāha “purejātaṃ cakkhāyatanam cakkhuviññāṇassa -pa-. Kāyāyatanam kāyaviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu vipākābyākatānaṃ kiriyābyākatānaṃ khandhānaṃ -pa- vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ -pa- vatthu akusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo”^{ti}⁶.

614. Paccuppannalakkhaṇena atthibhāvena tādisasseva dhammassa upatthambhakattena upakāraṇā dhammo **atthipaccayo**. Tassa arūpakkhandhamahābhūtanāmarūpacittacetāsikamahābhūta-āyatanavattuvaseva sattadhā

1. Paṭṭhāna 1. 8 piṭṭhe. 2. Paṭṭhāna 1. 158 piṭṭhe. 3. Paṭṭhāna 1. 8 piṭṭhe.

4. Paṭṭhāna 1. 158 piṭṭhe. 5. Paṭṭhāna 1. 159 piṭṭhe. 6. Paṭṭhāna 1. 159, 160 piṭṭhesu.

mātikā nikkhittā. Yathāha “cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ atthipaccayena paccayo, cattāro mahābhūtā, okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ. Cittacetāsikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ. Mahābhūtā upādārūpānaṃ. Cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā -pa-. Kāyāyatanaṃ -pa-. Rūpāyatanaṃ -pa-. Phoṭṭhabbāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsāmpayuttakānaṃ dhammānaṃ atthipaccayena paccayo. Rūpāyatanaṃ -pa- phoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā taṃsāmpayuttakānaṃ dhammānaṃ. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṃsāmpayuttakānaṃ dhammānaṃ atthipaccayena paccayo”ti¹.

Pañhāvāre pana sahaajātaṃ purejātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyantipi nikkhipitvā **sahajāte** tāva “eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ taṃsāmuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ atthipaccayena paccayo”ti-ādinā² nayena niddeso kato, **purejāte** purejātānaṃ cakkhādīnaṃ vasena² niddeso kato. **Pacchājāte** purejātassa imassa kāyassa pacchājātānaṃ cittacetāsikānaṃ paccayavasena³ niddeso kato. **Āhārindriyesu** “kabalīkāro āhāro imassa kāyassa atthipaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ kaṭattārūpānaṃ atthipaccayena paccayo”ti⁴ evaṃ niddeso katoti.

615. Attano anantarā uppajjamānānaṃ arūpadhammānaṃ pavatti-okāsādānena upakārakā samanantaraniruddhā arūpadhammā **natthipaccayo**. Yathāha “samanantaraniruddhā cittacetāsikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ natthipaccayena paccayo”ti⁵.

Te eva vigatabhāvena upakārakattā **vigatapaccayo**. Yathāha “samanantaravigatā cittacetāsikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ vigatapaccayena paccayo”ti⁵.

Atthipaccayadhammā eva ca avigatabhāvena upakārakattā **avigatapaccayoti** veditabbā. Desanāvilāsena pana tathā vinetabbaveneyyavasena vā ayaṃ duko vutto, ahetukadukaṃ vatvāpi hetuvippayuttaduko viyāti.

1. Paṭṭhāna 1. 8, 9 piṭṭhesu.

2. Paṭṭhāna 1. 161 piṭṭhe.

3. Paṭṭhāna 1. 160, 162 piṭṭhesu.

4. Paṭṭhāna 1. 162 piṭṭhe.

5. Paṭṭhāna 1. 9 piṭṭhe.

Avijjāpaccayāsaṅkhārāpadavitthārakathā

616. Evamimesu catuvīsatiyā paccayesu ayaṃ avijjā,

Paccayo hoti puññānaṃ, duvidhānekadhā pana.

Paresaṃ pacchimānaṃ sā, ekadhā paccayo matāti.

Tattha **puññānaṃ duvidhā**ti ārammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena cāti dvedhā paccayo hoti. Sā hi avijjāṃ khayato vayato sammasanakāle kāmāvacarānaṃ puññābhisāṅkhārānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo hoti. Abhiññācittena samohacittaṃ jānanakāle rūpāvacarānaṃ. Avijjāsamatikkamatthāya pana dānādīni ceva kāmāvacarapuññakiriyavatthūni pūrentassa, rūpāvacarajjhānāni ca uppādentassa dvinnampi tesaṃ upanissayapaccayena paccayo hoti. Tathā avijjāsammūḷhattā kāmabhavarūpabhavasampattiyo patthetvā tāneva puññāni karontassa.

Anekadhā pana paresanti apuññābhisāṅkhārānaṃ anekadhā paccayo hoti. Kathaṃ? Esā hi avijjāṃ ārabha rāgādīnaṃ uppajjanakāle ārammaṇapaccayena, garuṃkatvā assādanakāle ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayehi, avijjāsammūḷhassa anādīnavadassāvino pāṇātipātādīni karontassa upanissayapaccayena, dutiyajavanādīnaṃ anantarasamanantara-anantarūpanissayāsevananattvivigatapaccayehi, yaṃkiñci akusalaṃ karontassa hetu sahaajāta aññamañña nissaya sampayutta atthi avigatapaccayehīti anekadhā paccayo hoti.

Pacchimānaṃ sā ekadhā paccayo matāti āneñjābhisāṅkhārānaṃ upanissayapaccayeneva ekadhā paccayo matā. So panassā upanissayabhāvo puññābhisāṅkhāre vuttanayeneva veditabboti.

617. Etthāha, kiṃ panāyamekāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, udāhu aññepi paccayā santīti. Kiṃ panettha, yadi tāva ekāva, ekakāraṇavādo āpajjati. Athaññepi santi, “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ekakāraṇaniddeso nupapajjatīti, na nupapajjati. Kasmā? Yasmā,

Ekam na ekato idha, nānekamanekatopi no ekam.

Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho.

Ekato hi kāraṇato na idha kiñci ekaṃ phalamatthi, na anekaṃ. Nāpi anekehi kāraṇehi ekaṃ. Anekehi pana kāraṇehi anekameva hoti. Tathā hi anekehi utupathavībījasalilasāṅkhātehi kāraṇehi anekameva rūpagandharasādikaṃ¹ añkurasāṅkhātaraṃ phalaṃ uppajjamānaṃ dissati. Yaṃ panetaṃ “avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti ekekahetuphaladīpanaṃ kataṃ, tattha attho atthi, payojanaṃ vijjati.

Bhagavā hi katthaci padhānattā, katthaci pākaṭattā, katthaci asādhāraṇattā desanāvilāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekameva hetuṃ vā phalaṃ vā dīpeti. “Phassapaccayā vedanā”ti hi padhānattā ekameva hetuphalamāha. Phasso hi vedanāya padhānāhetu yathāphassaṃ vedanā vavatthānato. Vedanā ca phassassa padhānaphalaṃ yathāvedanaṃ phassavavatthānato. “Semhasamuṭṭhānā ābādhā”ti² pākaṭattā ekaṃ hetumāha. Pākaṭo hi ettha semho, na kammādayo. “Ye keci bhikkhave akusalā dhammā, sabbe te ayonisomanasikāramūlakā”ti asādhāraṇattā ekaṃ hetumāha. Asādhāraṇo hi ayonisomanasikāro akusalānaṃ, sādharmaṇāni vatthārammaṇādīnīti. Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu vatthārammaṇasahajātadhammādisu saṅkhārakāraṇesu “assādānupassino taṇhā pavaḍḍhati”ti³ ca “avijjāsamudayā āsavasamudayo”ti⁴ ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, “avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisāṅkharoti”ti pākaṭattā, asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekekahetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanaṃ veditabbanti.

618. Etthāha, evaṃ santepi ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṃ puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattaṃ yujjati. Na hi nimbabījato ucchu uppajjati. Kathaṃ na yujjissati. Lokasmiñhi,

1. Rūpagandharasādi- (Syā, Ka)

3. Saṃ 1. 111 piṭṭhe.

2. Aṃ 3. 343 piṭṭhe.

4. Ma 1. 68 piṭṭhe.

Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiso tathā.
Dhammānaṃ paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Dhammānaṃ hi ṭhānasabhāvakkiccādiviruddho cāviruddho ca paccayo
loke siddho. Purimacittaṃ hi aparacittassa ṭhānaviruddho paccayo,
purimasippādisikkhā ca pacchā pavattamānānaṃ sippādikiriyānaṃ.
Kammaṃ rūpassa sabhāvaviruddho paccayo, khīrādīni ca dadhi-ādīnaṃ.
Āloko cakkhuviññāṇassa kiccaviruddho, guḷādayo ca āsavādīnaṃ.
Cakkhurūpādayo pana cakkhuviññāṇādīnaṃ ṭhānaviruddhā paccayā.
Purimajavanādayo pacchimajavanādīnaṃ sabhāvaviruddhā kiccaviruddhā
ca.

Yathā ca viruddhāviruddhā paccayā, siddhā, evaṃ sadisāsadisāpi.
Sadisameva hi utu-āhārasaṅkhātāṃ rūpaṃ rūpassa paccayo, sālibījādīni ca
sāliphalādīnaṃ. Asadisampi rūpaṃ arūpassa, arūpaṅca rūpassa paccayo hoti,
golomāvilomavisāṇadadhitilapiṭṭhādīni ca dubbāsarabhūtiṇakādīnaṃ¹.
Yesaṅca dhammānaṃ te viruddhāviruddhasadisāsadisapaccayā, na te
dhammā tesāṃ dhammānaṃ vipākā eva.

Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalā, sabhāvavasena ca²
sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ puññābhisaṅkhārādīnaṃ yathānurūpaṃ
ṭhānakiccasabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena,
sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā. So cassā
paccayabhāvo “yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātāṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ
hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ
sukhasaññāya gahetvā tassa hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati”ti-ādīnā
nayena vutto-eva.

619. Apica ayaṃ aññopi pariyāyo—

Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānaṅca lakkaṇe.
Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.
Abhisaṅkharoti so ete, saṅkhāre tividhe yato.
Avijjā paccayo tesāṃ, tividhānampi’yaṃ³ tatoti.

1. Dabbabhūtiṇakādīnaṃ (Sī), dabbābhūtanakādīnaṃ (Ka), dubbābhūtiṇakādīnaṃ
(Syā), dubbāsarabhūtanakādīnaṃ (I), Ṭikā passitabbā.

2. Sabhāvavasena (Sī, I, Ka) 3. Tividhānaṃ ayaṃ (Sī, Ka), tividhānamayaṃ (Syā)

Katham̐ pana yo etesu vimuyhati, so tividhepete saṅkhāre karotīti ce.
Cutiya tāva vimūḷho “sabbattha khandhānaṃ bhedo maraṇaṃ”ti cutiṃ
 agaṇhanto “satto marati, sattassa dehantarasaṅkamanānaṃ”ti-ādīni vikappeti.

Upapāte vimūḷho “sabbattha khandhānaṃ pātubhāvo jāti”ti upapātaṃ
 agaṇhanto “satto upapajjati, sattassa navasarīrapātubhāvo”ti-ādīni vikappeti.

Saṃsāre vimūḷho yo esa,

“Khandhānaṃ paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.

Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti—

Evam̐ vaṇṇito **saṃsāro**, tam̐ evam̐ agaṇhanto “ayaṃ satto asmā lokā
 paraṃ lokam̐ gacchati, parasmā lokā imam̐ lokam̐ āgacchati”ti-ādīni
 vikappeti.

Saṅkhārānaṃ lakkhaṇe vimūḷho saṅkhārānaṃ sabhāvalakkhaṇam̐
 sāmāññalakkhaṇaṃ agaṇhanto saṅkhāre attato attaniyato dhuvato sukhato
 subhato vikappeti.

Paṭiccasamuppānnadhammesu vimūḷho avijjādīhi saṅkhārādīnam̐
 pavattiṃ agaṇhanto “attā jānāti vā na jānāti vā, so eva karoti ca kāreti ca. So
 paṭisandhiyam̐ upapajjati, tassa aṇu-issarādayo kalalādibhāvena sarīram̐
 saṇṭhapento indriyāni sampādentī. So indriyasampanno phusati, vediyati,
 taṇhīyati, upādiyati, ghaṭiyati. So puna bhavantare bhavati”ti vā, “sabbe
 sattā niyatisaṅgatibhāvapariṇatā”ti¹ vā vikappeti.

So avijjāya andhikato evam̐ vikappento yathā nāma andho pathaviyam̐
 vicaranto maggampi amaggampi thalampi ninnampi samampi visamampi
 paṭipajjati, evam̐ puñṇampi apuñṇampi āneñjābhisaṅkhārampi
 abhisaṅkharotīti.

Tenetaṃ vuccati—

1. Dī 1. 50; Saṃ 2. 172 piṭṭhādīsu.

“Yathāpi nāma jaccandho, naro aparīṇāyako¹.

Ekadā yāti maggena, ummaggenāpi² ekadā.

Samsāre samsaram bālo, tathā aparīṇāyako.

Karoti ekadā puññaṃ, apuññaṃapi³ ekadā.

Yadā ca ñatvā so dhammaṃ, saccāni abhisamessati.

Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatīti.

Ayaṃ avijjāpaccayā saṅkhārāti padasmim vitthārakathā⁴.

Saṅkhārapaccayāviññāṇapadavitthārakathā

620. Saṅkhārapaccayā viññāṇapade—**viññāṇanti** cakkhuviññāṇādi chabbidham. Tattha cakkhuviññāṇaṃ kusalavipākāṃ akusalavipākānti duvidham hoti. Tathā sotaghānājivhākāyaviññāṇāni. Manoviññāṇaṃ kusalākusalavipākā dve manodhātuyo, tisso ahetukamanoviññāṇadhātuyo, aṭṭha sahetukāni kāmāvacaravipākacittāni, pañca rūpāvacarāni, cattāri arūpāvacarānīti bāvisatividham hoti. Iti imehi chahi viññāṇehi sabbānīpi bāttiṃsa lokiyavipākaviññāṇāni saṅgahitāni honti. Lokuttarāni pana vaṭṭakathāya na yujjantīti na gahitāni.

Tattha siyā “kathampanetaṃ jānitabbaṃ idaṃ vuttappakāraṃ viññāṇaṃ saṅkhārapaccayā hotī”ti. Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākāṃ hetuṃ, vipākāṇca na upacitakammābhāve uppajjati. Yadi uppajjeyya sabbesaṃ sabbavipākāni uppajjeyyuraṃ, na ca uppajjantīti jānitabbametaṃ saṅkhārapaccayā idaṃ viññāṇaṃ hotīti.

Katarasaṅkhārapaccayā kataraṃ viññāṇanti ce.

Kāmāvacarapuññābhisaṅkhārapaccayā tāva kusalavipākāni pañca cakkhuviññāṇādīni, manoviññāṇe ekā manodhātu, dve manoviññāṇadhātuyo, aṭṭha kāmāvacaramahāvipākānīti soḷasa. Yathāha—

“Kāmāvacarassa kusalassa kammassa kaṭattā upacitattā vipākāṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti. Sota. Ghāna. Jivhā.

1. Aparināyako (Sī, I, Ka)

2. Kummaggenāpi (I, Ka)

3. Apuññaṃpi ca (Sī)

4. Vitthārakathāmukhaṃ (Syā, Ka)

kāyaviññāṇaṃ. Vipākā manodhātu uppannā hoti. Somanassasahagatā manoviññāṇadhātu uppannā hoti. Upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu uppannā hoti. Somanassasahagatā ñāṇasampayuttā. Somanassasahagatā ñāṇasampayuttā sasaṅkhārena. Somanassasahagatā ñāṇavippayuttā. Somanassasahagatā ñāṇavippayuttā sasaṅkhārena. Upekkhāsahagatā ñāṇasampayuttā. Upekkhāsahagatā ñāṇasampayuttā sasaṅkhārena. Upekkhāsahagatā ñāṇavippayuttā. Upekkhāsahagatā ñāṇavippayuttā sasaṅkhārenā”ti¹.

Rūpāvacarapuññābhisaṅkhārapaccayā pana pañca rūpāvacaravipākāni. Yathāha—

“Tasseva rūpāvacarassa kusalassa kammassa kaṭattā upacitattā vipākāṃ vivicceva kāmehi paṭhamāṃ jhānaṃ -pa- pañcamāṃ jhānaṃ upasampajja viharatī”ti². Evaṃ puññābhisaṅkhārapaccayā ekavīsatividham viññāṇaṃ hoti.

Apuññābhisaṅkhārapaccayā pana akusalavipākāni pañca cakkhuviññāṇādini, ekā manodhātu, ekā manoviññāṇadhātūti evaṃ sattavidham viññāṇaṃ hoti. Yathāha—

“Akusalassa kammassa kaṭattā upacitattā vipākāṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti. Sota. Ghāna. Jivhā. Kāyaviññāṇaṃ. Vipākā manodhātu vipākā manoviññāṇadhātu uppannā hoti”ti³.

Āneñjābhisaṅkhārapaccayā pana cattāri arūpavipākānīti evaṃ catubbidham viññāṇaṃ hoti. Yathāha—

“Tasseva arūpāvacarassa kusalassa kammassa kaṭattā upacitattā vipākāṃ sabbaso rūpasāññānaṃ samatikkamā ākāśānañcāyatanaśāññā sahagataṃ -pa- viññāṇaṇcā -pa- ākiñcaññā -pa- nevaśāññānāśāññāyatana sahagataṃ sukhassa ca dukkhassa ca pahānā catuttham jhānaṃ upasampajja viharatī”ti⁴.

1. Abhi 1. 104, 116 piṭṭhesu.

3. Abhi 1. 136 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 116 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 117 piṭṭhe.

621. Evaṃ yaṃ saṅkhārapaccayā yaṃ viññāṇaṃ hoti, taṃ ñatvā idānissa evaṃ pavatti veditabbā—sabbameva hi idaṃ pavatti paṭisandhivasena dvedhā pavattati. Tattha dve pañcaviññāṇāni, dve manodhātuyo, somanassasahagatā ahetukamanoviññāṇadhātūti imāni terasa pañcavokārabhave pavattiyaññeva pavattanti. Sesāni ekūnavīsati tīsu bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyampi paṭisandhiyampi pavattanti.

Kathaṃ? Kusalavipākāni tāva cakkhuviññāṇādīni pañca kusalavipākena akusalavipākena vā nibbattassa yathākkamaṃ paripākāṃ upagatindriyassa cakkhādīnaṃ āpāthagataṃ iṭṭhaṃ iṭṭhamajjhattaṃ vā rūpādi-ārammaṇaṃ ārabba cakkhādipasādaṃ nissāya dassana savana ghāyana sāyana phusanakiccaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tathā akusalavipākāni pañca. Kevalaṃhi tesāṃ anīṭṭhaṃ anīṭṭhamajjhattaṃ vā ārammaṇaṃ hoti. Ayameva viseso. Dasapi cetāni niyatadvārārammaṇavatthuṭṭhānāni niyatakiccaṃ ca bhavanti.

Tato kusalavipākānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ anantarā kusalavipākā manodhātu tesāmyeva ārammaṇaṃ ārabba hadayavatthum nissāya sampañcchanakiccaṃ sādhayamānā pavattati. Tathā akusalavipākānaṃ anantarā akusalavipākā. Idañca pana dvayaṃ aniyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthuṭṭhānaṃ niyatakiccaṃ ca hoti.

Somanassasahagatā pana ahetukamanoviññāṇadhātukusalavipākamanodhātuyā anantarā tassā eva ārammaṇaṃ ārabba hadayavatthum nissāya santīraṇakiccaṃ sādhayamānā chasu dvāresu balavārammaṇe kāmāvacarasattānaṃ yebhuyyena lobhasampayuttajavanāvasāne bhavaṅgavīthiṃ pacchinditvā javanena gahitārammaṇe tadārammaṇavasena ca sakim vā dvikkhattum vā pavattatīti Majjhimaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Abhidhammaṭṭhakathāyampāna tadārammaṇe dve cittavārā āgatā. Idampāna cittaṃ tadārammaṇanti ca piṭṭhibhavaṅganti cāti dve nāmāni labhati. Aniyatadvārārammaṇaṃ niyatavatthukaṃ aniyataṭṭhānakiccaṃ ca hotīti. Evaṃ tāva terasa pañcavokārabhave pavattiyaññeva pavattantīti veditabbāni.

Sesesu ekūnavīsatiyā¹ na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattati. Pavattiyampana kusalākusalavipākā tāva dve ahetukamanoviññādhātuyo pañcadvāre² kusalākusalavipākamanodhātūnaṃ anantarā santīraṇakiccaṃ, chasu dvāresu pubbe vuttanayeneva tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti cattāri kiccāni sādhayamānā niyatavattthukā aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccā hutvā pavattanti.

Aṭṭha kāmāvacarasahetukacittāni vuttanayeneva chasu dvāresu tadārammaṇakiccaṃ, attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti tīṇi kiccāni sādhayamānāni niyatavattthukāni aniyatadvārārammaṇaṭṭhānakiccāni hutvā pavattanti.

Pañca rūpāvacarāni cattāri ca āruppāni attanā dinnapaṭisandhito uddhaṃ asati bhavaṅgupacchedake cittuppāde bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccañcāti kiccadvayaṃ sādhayamānāni pavattanti. Tesu rūpāvacarāni niyatavattthārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni, itarāni niyatavattthukāni niyatārammaṇāni aniyataṭṭhānakiccāni hutvā pavattantīti evaṃ tāva bāttimsavidhampi viññāṇaṃ pavattiyam saṅkhārapaccayā pavattati. Tatrāssa te te saṅkhārā kammaṇapaccayena ca upanissayapaccayena ca paccayā honti.

622. Yampana vuttaṃ “sesesu ekūnavīsatiyā na kiñci attano anurūpāya paṭisandhiyā na pavattati”ti, taṃ atisaṃkhittattā dubbijānaṃ. Tenassa vitthāranayadassanattthaṃ vuccati, kati paṭisandhiyā, kati paṭisandhicittāni, kena kattha paṭisandhi hoti, kiṃ paṭisandhiyā ārammaṇanti.

Asaṇṇapaṭisandhiyā saddhiṃ vīsati paṭisandhiyo. Vuttappakārāneva ekūnavīsati paṭisandhicittāni. Tattha akusalavipākāya ahetukamanoviññādhātuyā apāyesu paṭisandhi hoti. Kusalavipākāya manussaloke jaccandhajātibadhirajāti-ummattakajāti-eḷamūganapumsakādīnaṃ. Aṭṭhahi sahetukakāmāvacaravipākehi kāmāvacaradevesu ceva manussesu ca puñṇavantānaṃ paṭisandhi hoti. Pañcahi rūpāvacaravipākehi rūpī brahmaloke. Catūhi arūpāvacaravipākehi arūpaloketi. Yena ca yattha paṭisandhi

1. Ekūnavīsatiyā cittesu (Abhi-Ṭṭha 2. 145)

2. Pañcasu dvāresu (I)

hoti, sā-eva tassa anurūpā paṭisandhi nāma. Saṅkhepato pana paṭisandhiyā tīṇi ārammaṇāni honti atītāṃ paccuppannaṃ navattabbaṇca. Asañña paṭisandhi anārammaṇāti.

Tattha viññāṇācāyatananevasaññānāsaññāyatanapaṭisandhīnaṃ atītameva ārammaṇaṃ. Dasannaṃ kāmāvacarānaṃ atītāṃ vā paccuppannaṃ vā. Sesānaṃ navattabbameva¹. Evaṃ tīsu ārammaṇesu pavattamānā pana paṭisandhi yasmā atītārammaṇassa vā navattabbārammaṇassa vā cuticittassa anantameva pavattati. Paccuppannārammaṇaṃ pana cuticittāṃ nāma natthi. Tasmā dvīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya cutiyā anantarā tīsu ārammaṇesu aññatarārammaṇāya paṭisandhiyā sugatiduggativasena pavattanākāro veditabbo.

623. Seyyathidaṃ—kāmāvacarasugatiyaṃ tāva t̥hitassa pāpakammino puggalassa “tānissa tasmīṃ samaye olambantī”ti-ādivacanato² maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ pāpakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Taṃ ārabha uppannāya tadārammaṇapariyosānāya javanavīthiyā anantaraṃ bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittāṃ uppajjati. Tasmīṃ niruddhe tadeva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabha anupacchinnakilesabalavināmitaṃ³ duggatipariyāpannaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye vuttappakārakammavasena narakādīsu aggijālavaṇṇādikaṃ duggatinimittaṃ manodvāre āpāthamāgacchati, tassa dvikkhattum bhavaṅge uppajjitvā niruddhe taṃ ārammaṇaṃ ārabha ekaṃ āvajjanaṃ, maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni, dve tadārammaṇānīti tīṇi vīthicittāni uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittāṃ. Ettāvatā ekādasa cittakkhaṇā atītā honti. Athassa avasesapañcaccittakkhaṇāyuke tasmiññeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

1. Navattabbaṃ (I, Abhi-Ṭṭha 2. 149 piṭṭhepi.)

2. Ma 3. 203 piṭṭhe.

3. Vinamitaṃ (Sī, Syā, I), vanamitaṃ (Ka)

Aparassa maraṇasamaye pañcannaṃ dvārānaṃ aññatarasmim̐ rāgādihetubhūtaṃ hīnamārammaṇaṃ āpāthamāgacchati. Tassa yathākkamena uppanne voṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni, dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ. Ettāvata ca dve¹ bhavaṅgāni, āvajjanaṃ, dassanaṃ, sampañicchanāṃ, santīraṇaṃ, voṭṭhabbanāṃ, pañca javanāni, dve tadārammaṇāni, ekaṃ cuticittanti pañcadasacittakkhaṇā atītā honti. Athāvasesa eka cittaṃkhaṇāyuke tasmiññeva ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi. Esa tāva atītārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya duggatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

624. Duggatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammasa vuttanayeneva taṃ anavajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchatīti kaṇhapakkhe sukkapakkaṃ ṭhapetvā sabbaṃ purimanayeneva vedītabbaṃ. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyā anantarā atītapaccuppannārammaṇāya sugatipaṭisandhiyā pavattanākāro.

625. Sugatiyaṃ ṭhitassa pana upacitānavajjakammasa “tāniṣsa tasmim̐ samaye olambantī”ti-ādivacanato² maraṇamañce nipannassa yathūpacitaṃ anavajjakammaṃ vā kammanimittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati. Tañca kho upacitakāmāvacarānavajjakammasseva. Upacitamahaggatakammasa pana kammanimittameva āpāthamāgacchati. Taṃ ārabba-uppannāya tadārammaṇapariyosānāya suddhāya vā javanavīthiyā anantaraṃ bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā cuticittaṃ uppajjati. Tasmim̐ niruddhe tameva āpāthagataṃ kammaṃ vā kammanimittaṃ vā ārabba anupacchinnakilesabalavināmitaṃ sugatipariyāpannaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā atītārammaṇā vā navattabbārammaṇā vā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye kāmāvacara-anavajjakammavasena manussaloke mātukucchivaṇṇasaṅkhātāṃ vā devaloke uyyānavimānakapparukkhādivaṇṇasaṅkhātāṃ vā sugatinimittaṃ manodvāre āpāthamāgacchati, tassa

1. Ettāvata dve (Abhi-Ṭṭha 2. 150 piṭṭhe),

2. Ma 3. 210 piṭṭhe.

duggatinimutte dassitānukkameneva cuticittānantaraṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

Aparassa maraṇasamaye ñātakā “ayaṃ tāta tavatthāya Buddhapūjā karīyati cittaṃ pasādehi”ti vatvā pupphadāmapaṭākādivasena rūpārammaṇaṃ vā, dhammassavanatūriyapūjādivasena saddārammaṇaṃ vā, dhūmavāsagandhādivasena gandhārammaṇaṃ vā, “idaṃ tāta sāyassu tavatthāya dātabbadeyyadhamman”ti vatvā madhuphāṇitādivasena rasārammaṇaṃ vā, “idaṃ tāta phusassu tavatthāya dātabbadeyyadhamman”ti vatvā cīnapaṭṭasomārapaṭṭādivasena phoṭṭhabbārammaṇaṃ vā pañcadvāre upasaṃharanti, tassa tasmiṃ āpāthagate rūpādi-ārammaṇe yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni, dve tadārammaṇāni ca uppajjanti. Tato bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ, tadavasāne tasmiññeva ekacittakkhaṇaṭṭhitike ārammaṇe paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayampi atītārammaṇāya cutiyā anantarā paccuppannārammaṇā paṭisandhi.

626. Aparassa pana pathavīkasiṇajjhānādivasena paṭiladdhamahaggaṭassa¹ sugatiyaṃ ṭhitassa maraṇasamaye kāmāvacarakusalakamma kammanimitta gatinimittānaṃ vā aññataraṃ, pathavīkasiṇādikaṃ vā nimittaṃ, mahaggaṭacittaṃ vā manodvāre āpāthamāgacchati, cakkhusotānaṃ vā aññatarasmim kusaluppattihetubhūtaṃ paṇītamārammaṇaṃ āpāthamāgacchati, tassa yathākkamena uppannavoṭṭhabbanāvasāne maraṇassa āsannabhāvena mandībhūtavegattā pañca javanāni uppajjanti. Mahaggaṭagatikānaṃ pana tadārammaṇaṃ natthi, tasmā javanānantaraṃyeva bhavaṅgavisayaṃ ārammaṇaṃ katvā ekaṃ cuticittaṃ uppajjati. Tassāvasāne kāmāvacaramahaggaṭasugatināṃ aññatarasugatipariyāpannaṃ yathūpaṭṭhitesu ārammaṇesu aññatarārammaṇaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ navattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītapaccuppannavattabbārammaṇānaṃ aññatarārammaṇā paṭisandhi.

Etenānusārena āruppacutiyāpi anantarā paṭisandhi veditabbā. Ayaṃ atītanavattabbārammaṇāya sugaticutiyā anantarā atītanavattabbapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāro.

1. Paṭiladdhamahaggaṭa- (Ka-Sī)

627. Duggatīyaṃ t̥hitassa pana pāpakammīno vuttanayeneva taṃ kammaṃ kammanimittaṃ gatinimittaṃ vā manodvāre. Pañcadvāre vā pana akusaluppati hetubhūtaṃ ārammaṇaṃ āpāthamāgacchati, athassa yathākkamena cuticittāvasāne duggatipariyāpannaṃ tesu ārammaṇesu aññatarārammaṇaṃ paṭisandhicittaṃ uppajjati. Ayaṃ atītārammaṇāya duggaticutiyaṃ anantarā atītapaccuppannārammaṇāya paṭisandhiyā pavattanākāroti. Ettāvataṃ ekūnavīsatividhassāpi viññāṇassa paṭisandhivasena pavatti dīpitā hoti.

628. Tayidaṃ sabbampi evaṃ,

Pavattamānaṃ sandhimhi, dvedhā kammaṇa vattati.
Missādīhi ca bhedehi, bheda'ssa duvidhādiko.

Idaṇhi ekūnavīsatividhampi vipākaviññāṇaṃ paṭisandhimhi pavattamānā dvedhā kammaṇa vattati. Yathā sakaṇhi ekassa janakakammaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hoti. Vuttaṇhetarṃ “kusalākusalaṃ kammaṃ vipākassa upanissayapaccayena paccayo”¹. Evaṃ vattamānassa panassa missādīhi bhedehi duvidhādikopi bhedo veditabbo.

Seyyathidaṃ—idaṇhi paṭisandhivasena ekadhā pavattamānampi rūpeṇa saha missāmissabhedato duvidhaṃ. Kāmarūpārūpabhavabhedato tividhaṃ. Aṇḍajalābujā saṃsedajā opapātikayonivasena catubbidhaṃ. Gativasena pañcavidhaṃ. Viññāṇaṭṭhitivasena sattavidhaṃ. Sattāvāsavasena aṭṭhavidhaṃ hoti.

629. Tattha,

Missam dvidhā bhāvabhedā, sabhāvaṃ tattha ca dvidhā.
Dve vā tayo vā dasakā, omato ādinā saha.

Missam dvidhā bhāvabhedāti yaṃ hetuṃ ettha aññatra arūpabhavā rūpamissaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ uppajjati, taṃ rūpabhavē itthindriyapurisindriyasaṅkhātena bhāvena vinā uppattito. Kāmaḥ bhavē aññatra jātapaṇḍakapaṭisandhiyā bhāvena saha uppattito sabhāvaṃ, abhāvanti duvidhaṃ hoti.

1. Paṭṭhāna 1. 147, 150 piṭṭhesu.

Sabhāvaṃ tattha ca dvidhāti tatthāpi ca yaṃ sabhāvaṃ, taṃ itthipurisabhāvānaṃ aññatarena saha uppattito duvidhameva hoti.

Dve vā tayo vā dasakā omato ādinā sahāti yaṃ hetamettha “missaṃ amissaṃ”ti duke ādibhūtaṃ rūpamissaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ, tena saha vatthu kāyadasakavasena dve vā, vatthu kāya bhāvadasakavasena tayo vā dasakā omato uppajjanti, natthi ito paraṃ rūpaparihānīti. Tampanetaṃ evaṃ omakaparimāṇaṃ uppajjamānaṃ aṇḍajajalābujanāmikāsu dvīsu yonīsu jāti-uṇṇāya ekena aṃsunā uddhaṭasappimaṇḍappamāṇaṃ kalalanti laddhasaṅkhaṃ hutvā uppajjati. Tattha yonīnaṃ gativasena sambhavabhedo veditabbo.

630. Etāsu hi,

Niraye bhummaṃvajesu, devesu ca na yoniyo.

Tisso purimikā honti, catassopi gatittaye.

Tattha **devesu cāti** casaddena yathā niraye ca bhummaṃvajesu ca devesu, evaṃ nijjhāmatanḥhikapetesu ca purimikā tisso yoniyo na santīti veditabbā. Opapātikā-eva hi te honti. Sese pana tiracchānapettivisaṃyamanussasaṅkhāte gatittaye pubbe vajjitabhummadevesu ca catassopi yoniyo honti. Tattha,

Tiṃsa nava ceva rūpīsu, sattati ukkaṃsatotha rūpāni.

Saṃsedupapātayonisu¹, atha vā avakaṃsato tiṃsa.

Rūpī brahmesu tāva opapātikayonikesu cakkhusotavattthudasakānaṃ jīvitanaṃvakkassa cāti catunnaṃ kalāpānaṃ vasenatiṃsa ca nava ca paṭisandhiviññāṇena saha rūpāni uppajjanti. Rūpī brahme pana ṭhapetvā aññesu saṃsedaja-opapātikayonikesu ukkaṃsato cakkhusotaghāṇajīvhākāyavattthubhāvadasakānaṃ vasena sattati, tāni ca niccaṃ devesu. Tattha vaṇṇo gandho raso ojā catasso cāpi dhātuyo cakkhupasādo jīvitanti ayaṃ dasarūpaparimāṇo rūpapuñño cakkhudasako nāma. Evaṃ sesā

1. Saṃsedajopapātisu (Abhi-Ṭṭha 2. 153)

veditabbā. Avakaṃsato pana jaccandhabadhira-aghānakanapuṃsakassa
jivhākāyavatthudasakānaṃ vasena tiṃsa rūpāni uppajjanti.

Ukkaṃsāvakaṃsānampana antare anurūpato vikappo veditabbo.

631. Evaṃ viditvā puna,

Khandhārammaṇagatihetu-vedanāpītivitakkavicārehi.

Bhedābhedaviseso, cutisandhīnaṃ pariññeyyo.

Yā hesā missāmissato duvidhā paṭisandhi, yā cassā atītānantarā cuti,
tāsaṃ imehi khandhādīhi bhedābhedaviseso ñātābboṭi attho.

Katham? Kadāci hi catukkkhandhāya āruppacutiya anantarā
catukkkhandhāva ārammaṇatopi abhinnā paṭisandhi hoti. Kadāci
amahaggatabahiddhārammaṇāya mahaggata-ajjhātārammaṇā. Ayaṃ tāva
arūpabhūmīsuyeva nayo. Kadāci pana catukkkhandhāya arūpacutiya anantarā
pañcakkhandhā kāmāvacarapaṭisandhi. Kadāci pañcakkhandhāya
kāmāvacaracutiya rūpāvacaracutiya vā anantarā catukkkhandhā
arūpapaṭisandhi. Evaṃ atītārammaṇāya cutiya paccuppannārammaṇā¹
paṭisandhi. Ekaccasugaticutiya ekaccaduggatipaṭisandhi. Ahetukacutiya
sahetukapaṭisandhi. Duhetukacutiya tihetukapaṭisandhi.
Upekkhāsahagatacutiya somanassasahagatapaṭisandhi. Appītikacutiya
sappītikapaṭisandhi. Avitakkacutiya savitakkapaṭisandhi. Avicāracutiya
savicārapaṭisandhi. Avitakkāvicāracutiya savitakkasavicārapaṭisandhīti tassa
tassa viparītato ca yathāyogaṃ yojetabbaṃ.

632. Laddhapaccayamiti dhammamattametaṃ bhavantaramupeti.

Nāssa tato saṅkanti, na tato hetuṃ vinā hoti.

Iti hetuṃ laddhapaccayaṃ rūpārūpadhammamattaṃ uppajjamānaṃ
bhavantaramupetīti vuccati, na satto, na jīvo. Tassa ca nāpi atītabhavato
idha saṅkanti atthi. Nāpi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Tayidaṃ pākaṭena
manussacutipāṭisandhikkamena pakāsayissāma.

1. Atītanavattābbapaccuppannārammaṇā (Sī, Abhi-Ṭṭha 2. 154)

Atītabhavasmim̐ hi sarasena upakkamena vā samāsannamaraṇassa
 asayhānaṃ sabbaṅgapaccaṅgasandhibandhanacchedakānaṃ
 mārāṇantikavedanāsattānaṃ sannipātaṃ asahantassa āhape
 pakkhittaharitatālapaṇṇamiva kamena upasussamāne sarīre niruddhesu
 cakkhādīsu indriyesu hadayavatthumatte patiṭṭhitesu
 kāyindriyamanindriyaṇi vitindriyesu taṅkhaṇāvasesahadayavatthusannissitaṃ
 viññāṇaṃ garuka¹ samāsevitāsannapubbakatānaṃ aññataraṃ
 laddhāvasesapaccayasāṅkhārāsāṅkhātāṃ kammaṃ, tadupaṭṭhāpitaṃ vā
 kammanimittagatinimittasāṅkhātāṃ visayaṃ ārabba pavattati. Tadevaṃ
 pavattamānaṃ taṇhāvijjānaṃ appahīnattā avijjā paṭicchādītādīnave tasmim̐
 visaye taṇhā nāmeti, sahaṇātasāṅkhārā khīpanti. Taṃ santativasena taṇhāya
 nāmiyamānaṃ saṅkhārehi khīppamānaṃ orimatīrarukkhavinibaddha-
 rajjumālambitvā mātīkāṭikkamako viya purimaṇca nissayaṃ jahati, aparaṇca
 kammamuṭṭhāpitaṃ nissayaṃ assādayamānaṃ vā anassādayamānaṃ vā
 ārammaṇādīhiyeva paccayehi pavattatīti.

Ettha ca purimaṃ ca cavanato cuti. Pacchimaṃ bhavantarādi-
 paṭisandhānato paṭisandhīti vuccati. Tadevaṃ nāpi purimabhavaṃ idhāgataṃ,
 nāpi tato kammasaṅkhāranativisayādi hetuṃ vinā pātubhūtaṃ veditabbaṃ.

633. Siyūṃ nidassanānettha, paṭighosādikā aha.

Santānabandhato natthi, ekatā nāpi nānatā.

Ettha cetassa viññāṇassa purimabhavato idha anāgamane,
 atītabhavapariyāpanahetūti ca uppāde paṭighosapadīpamuddāpaṭibimbappa-
 kāra dhammā nidassanāni siyūṃ. Yathā hi paṭighosapadīpamuddāchāyā
 saddādi hetukā² honti aññatra agantvā² evamevaṃ idaṃ cittaṃ.

Ettha ca **santānabandhato natthi ekatā nāpi nānatā**. Yadi hi
 santānabandhe sati ekantamekatā bhavēyya, na khīrato dadhi sambhūtaṃ
 siyā. Athāpi ekantanānatā bhavēyya, na khīrassādhīno dadhi siyā. Esa nayo
 sabbahetuhetusamuppannesu³. Evaṇca sati sabbalokavo-

1. Garukata (Sī), garu (I)

2-2. Honti aññatra agantvāva honti (Sī), honti aññatra agantvā honti (Syā, I, Ka),
 Aññatra-agantvā honti (Abhi-Ṭṭha 2. 155)

3. Sabbahetusamuppannesu (Sī, I, Ka)

hāralopo siyā, so ca anīṭṭho. Tasmā ettha na ekantamekatā vā nānatā vā upagantabbāti.

634. Etthāha—nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmim manussattabhāve khandhā, tesaṃ niruddhattā, phalapaccayassa ca kammaṣṣa tattha agamanato aññassa aññato ca taṃ phalaṃ siyā, upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā, tasmā na sundaramidaṃ vidhānanti. Tatridaṃ vuccati—

Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ, nāññassa na ca aññato.
Bijānaṃ abhisāṅkhāro, etassatthassa sādhaṅko.

Ekasantānasmiṃ hi phalaṃ uppajjamānaṃ tattha ekanta-ekattanānattānaṃ paṭisiddhattā aññassāti vā aññatoti vā na hoti. Etassa ca panatthassa bijānaṃ abhisāṅkhāro sādhaṅko. Ambabijādīnaṃ hi abhisāṅkhāresu katesu tassa bijassa santāne laddhapaccayo¹ kālantare phalaviseso uppajjamāno na aññabijānaṃ, nāpi aññābhisāṅkhārapaccayā uppajjati, na ca tāni bijāni, te abhisāṅkhārā vā²phalaṭṭhānaṃ pāpuṇanti, evaṃsāmpadamidaṃ veditabbaṃ. Vijjāsipposadhādīhi cāpi bālasarīre upayutthehi kālantare vuḍḍhasarīrādīsū phaladehi³ ayamatto veditabbo.

Yampi vuttaṃ “upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā”ti, tattha,

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti⁴.
Phaluppādena rukkhassa, yathā phalati sammuti⁴.

Yathā hi rukkhasaṅkhātānaṃ dhammānaṃ ekadesabhūtaṣṣa rukkhaphalassa uppattiyā eva rukkho phalātīti vā phalitoti vā vuccati, tathā devamanussasaṅkhātānaṃ khandhānaṃ ekadesabhūtaṣṣa upabhogaṣṣaṅkhātassa sukhadukkhaphalassa uppādeneva devo, manusso vā upabhuñjatīti vā, sukhito, dukkhitoti vā vuccati. Tasmā na ettha aññena upabhuñjakena nāma koci attho atthīti.

1. Laddhapaccayā (bahūsu)

2. Tāni bijāni abhisāṅkhārā vā (Sī, I), tāni bijāni abhisāṅkhārā (Ka)

3. Phalaṃ detīti (Sī), phalaṃ deti (Ka)

4. Sammati (Syā)

635. Yopi vadeyya “evaṃ santepe ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyūṃ, avijjamānā vā, yadi ca vijjamānā pavattikkhaṇeṇeva nesam vipākena bhavitabbaṃ, atha avijjamānā pavattito pubbe pacchā ca niccam phalāvahā siyūṃ”ti, so evaṃ vattabbo—

Katattā paccayā ete, na ca niccam phalāvahā.

Pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanaṃ.

Katattāyeva hi saṅkhārā attano phalassa paccayā honti, na vijjamānattā, avijjamānattā vā. Yathāha “kāmaṇvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hoti”ti-ādi¹. Yathārahassa ca attano phalassa paccayā hutvā na puna phalāvahā honti vipākattā. Etassa catthassa vibhāvane idaṃ pāṭibhogādikaṃ nidassanaṃ veditabbaṃ. Yathā hi loke yo kassaci atthassa niyyātanatthaṃ pāṭibhogo hoti, bhaṇḍaṃ vā kiṇāti, iṇaṃ vā gaṇhāti, tassa taṃ kiriyākaraṇamattameva tadatthaniyyātanādīmhi paccayo hoti, na kiriyāya vijjamānattaṃ, avijjamānattaṃ vā, na ca tadatthaniyyātanādito parampi dhārakova hoti. Kasmā? Niyyātanādīnaṃ katattā. Evaṃ katattāva saṅkhārāpi attano phalassa paccayā honti, na ca yathārahaṃ phaladānato parampi phalāvahā hontīti. Ettāvataṃ missāmissavasena dvedhāpi vattamānassa paṭisandhiviññāṇassa saṅkhārapaccayā pavatti dīpitā hoti.

636. Idāni sabbesveva tesu bāttimsavipākaviññāṇesu sammohavighātattaṃ,

Paṭisandhipavattīnaṃ, vasenete bhavādisu.

Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesaṇca paccayā.

Tattha tayo bhavā, catasso yoniyo, pañca gatiyo, satta viññāṇaṭṭhitiyo, nava sattāvāsāti ete **bhavādayo** nāma. Etesu bhavādisu paṭisandhiyaṃ pavatte ca ete yesaṃ vipākaviññāṇaṃ paccayā, yathā ca paccayā honti, tathā vijānitabbāti attho.

1. Abhi 1. 104 piṭṭhe.

Tattha puññābhisaṅkhāre tāva kāmāvacara-aṭṭhacetanābhedo
 puññābhisaṅkhāro avisesena kāmabhava sugatiyaṃ navannaṃ
 vipākaviññāṇaṃ paṭisandhiyaṃ nānakkhaṇikakammapaccayena ceva
 upanissayapaccayena cāti dvedhā paccayo.
 Rūpāvacarapañcakusalacetanābhedo puññābhisaṅkhāro rūpabhava
 paṭisandhiyaṃ eva pañcannaṃ.

Vuttappabhedakāmāvacaro pana kāmabhava sugatiyaṃ
 upekkhāsahagatāhetumanoviññādhātuvaṃjjānaṃ sattannaṃ
 parittavipākaviññāṇaṃ vuttanayeneva dvedhā paccayo pavatte, no
 paṭisandhiyaṃ. Sveva rūpabhava pañcannaṃ vipākaviññāṇaṃ tatheva
 paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Kāmabhava pana duggatiyaṃ
 aṭṭhannampi parittavipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo pavatte, no
 paṭisandhiyaṃ. Tattha niraye Mahāmoggallānattherassa narakacārikādīsu
 iṭṭhārammaṇasamāyoge so paccayo hoti, tiracchānesu pana
 petamahiddhikesu ca iṭṭhārammaṇaṃ labbhatiyeva.

Sveva kāmabhava sugatiyaṃ soḷasannampi kusalavipākaviññāṇaṃ
 tatheva paccayo pavatte ca paṭisandhiyaṃ. Avisesena pana
 puññābhisaṅkhāro rūpabhava dasannaṃ vipākaviññāṇaṃ tatheva paccayo
 pavatte ca paṭisandhiyaṃ.

Dvādasākusalacetanābhedo-apuññābhisaṅkhāro kāmabhava duggatiyaṃ
 ekassa viññāṇassa tatheva paccayo paṭisandhiyaṃ, no pavatte. Channaṃ
 pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Sattannampi akusalavipākaviññāṇaṃ pavatte
 ca paṭisandhiyaṃ.

Kāmabhava pana sugatiyaṃ tesāṃyeva sattannaṃ tatheva paccayo
 pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Rūpabhava catunnaṃ vipākaviññāṇaṃ tatheva
 paccayo pavatte, no paṭisandhiyaṃ. So ca kho kāmāvacare
 aniṭṭharūpadassanasaddasavanavasena, brahmaloce pana aniṭṭharūpādayo
 nāma natthi. Tathā kāmāvacaradevalokepi.

Āneñjābhisaṅkhāro arūpabhava catunnaṃ vipākaviññāṇaṃ tatheva
 paccayo pavatte ca paṭisandhiyaṃ.

Evam tāva bhavesu paṭisandhipavattīnaṃ vasena ete saṅkhārā yesaṃ paccayā, yathā ca paccayā honti, tathā vijānitabbā. Eteneva nayena yoni-ādīsupi veditabbā.

637. Tatridaṃ ādito paṭṭhāya mukhamattapakāsaṇaṃ—imesu hi saṅkhāresu yasmā puññābhisaṅkhāro tāva dvīsu bhavesu paṭisandhiṃ datvā sabbamattano vipākāṃ janeti. Tathā aṇḍajādīsu catūsu yonīsu, devamanussasaṅkhātāsu dvīsu gatīsu, nānattakāyanānattasaññīnānattakāya-ekattasaññī-ekattakāyanānattasaññī-ekattakāya-ekattasaññīsaṅkhātāsu catūsu viññāṇaṭṭhitīsu. Asaññasattāvāse panesa rūpamattamevābhisaṅkharotīti catūsuyeva sattāvāsesu ca paṭisandhiṃ datvā sabbamattano vipākāṃ janeti. Tasmā esa etesu dvīsu bhavesu, catūsu yonīsu, dvīsu gatīsu, catūsu viññāṇaṭṭhitīsu, catūsu sattāvāsesu ca ekavīsatiyā vipākaviññāṇaṇaṃ vuttanayeneva paccayo hoti yathāsambhavaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Apuññābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiṃyeva kāmabhava catūsu yonīsu, avasesāsu tīsu gatīsu, nānattakāya-ekattasaññīsaṅkhātāya ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, tādiseyeva ca ekasmiṃ sattāvāse paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃ bhava, catūsu yonīsu, tīsu gatīsu, ekissā viññāṇaṭṭhitiyā, ekamhi ca sattāvāse sattannaṃ vipākaviññāṇaṇaṃ vuttanayeneva paccayo paṭisandhiyaṃ pavatte ca.

Āneñjābhisaṅkhāro pana yasmā ekasmiṃyeva arūpabhava, ekissā opapātikayoniyā, ekissā devagatiyā, ākāsaṇaṇcāyatanādīkāsū tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, ākāsaṇaṇcāyatanādīkesu ca catūsu sattāvāsesu paṭisandhivasena vipaccati, tasmā esa ekasmiṃ bhava, ekissā yoniyā, ekissā gatiyā, tīsu viññāṇaṭṭhitīsu, catūsu sattāvāsesu catunnaṃ viññāṇaṇaṃ vuttanayeneva paccayo hoti paṭisandhiyaṃ¹ pavatte cāti¹. Evam,

1-1. Pavatte ca. Kāyasaṅkhāropi yasmā ekasmiṃ bhava -pa-. Apica puññābhisaṅkhāro asaṅñasattesu kaṭattārūpānaṃ nānakkhaṇikakammapaccayena paccayoti (Ka-Sī) ayaṃ pāṭhantaro Īṅgalisa-pothake adholipiyaṃ dissati. Paripuṇṇapāṭhaṃ ākaṅkhamānchi so Sammohavinodaniyaṃ 159 piṭṭhe oloketabbo.

Paṭisandhipavattīnaṃ, vasenete bhavādisu.

Vijānitabbā saṅkhārā, yathā yesaṅca paccayāti.

Ayaṃ “saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ”ti padasmim vitthārakathā.

Viññāṇapaccayānāmarūpapadavittārakathā

638. Viññāṇapaccayā nāmarūpapade—

Vibhāgā nāmarūpānaṃ, bhavādisu pavattito.

Saṅgaḥ paccayanayā, viññātabbo vinicchayo.

Vibhāgā nāmarūpānanti ettha hi **nāmanti** ārammaṇābhimukhaṃ namanato vedanādayo tayo khandhā, **rūpanti** cattāri mahābhūtāni catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ. Tesāṃ vibhāgo Khandhaniddese vuttoyevāti. Evaṃ tāvettha vibhāgā nāmarūpānaṃ viññātabbo vinicchayo.

Bhavādisu pavattitoti ettha ca nāmaṃ ekaṃ sattāvāsaṃ ṭhapetvā sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisesasattāvāsesu pavattati, rūpaṃ dvīsu bhavesu, catūsu yonīsu, pañcasu gatīsu, purimāsu catūsu viññāṇaṭṭhitīsu, pañcasu sattāvāsesu pavattati.

Evaṃ pavattamāne ca etasmim nāmarūpe yasmā abhāvakagabbhaseyyakānaṃ aṇḍajānaṅca paṭisandhikkhaṇe vatthukāyadasakavasena rūpato dve santatisīsāni, tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesāṃ vitthārena rūparūpato vīsati dhammā, tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana ekasantatisīsato nava rūpadhamme apanetvā cuddasa. Sabhāvakānaṃ bhāvadasakaṃ pakkhipitvā tettimsa, tesampi aggahitaggahaṇena santatisīsadvayato aṭṭhārasa rūpadhamme apanetvā pannarasa.

Yasmā ca opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavattudasaakānaṃ, jīvitindriyanavakassa ca vasena rūpato cattāri santatisīsāni, tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesāṃ vitthārena rūparūpato ekūnacattālīsa dhammā, tayo ca arūpino

khandhāti ete bācattālīsa dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana santatisīsattayato sattavīsati dhamme apanetvā pannarasa.

Kāmabhava pana yasmā sesa-opapātikānaṃ, saṃsedaajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe rūpato satta santatisīsāni, tayo ca arūpino khandhā pātubhavanti, tasmā tesāṃ vitthārena rūparūpato sattati dhammā, tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Aggahitaggahaṇena pana rūpasantatisīsachakkato catupaññāsa dhamme apanetvā ekūnavīsati. Esa ukkaṃso. Avakaṃsena pana taṃtaṃrūpasantatisīsavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā saṅkhepato vitthārato ca paṭisandhiyaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpasāṅkhā veditabbā.

Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā. Asaññīnaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti. Esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Pavatte pana sabbattha rūpappavattidese paṭisandhicittassa ṭhitikkhaṇe paṭisandhicittena saha pavatta-ututo utusamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ pātubhavati. Paṭisandhicittaṃ pana rūpaṃ na samuṭṭhāpeti. Tañhi yathā papāte patitapuriso parassa paccayo hotuṃ na sakkoti, evaṃ vatthudubbalatāya dubbalattā rūpaṃ samuṭṭhāpetuṃ na sakkoti. Paṭisandhicittato pana uddhaṃ paṭhamabhavaṅgato pabhūti cittasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakaṃ, saddapātubhāvakāle paṭisandhikkhaṇato¹ uddhaṃ pavatta-ututo ceva cittato ca saddanavakaṃ, ye pana kabalīkārahārūpajīvino gabbhaseyyakasattā, tesāṃ,

“Yañcassa bhuñjati mātā, annaṃ pānañca bhojanaṃ.

Tena so tattha yāpeti, mātukucchigato naro”ti²—

Vacanato mātārā ajjhoharitāhārena anugate sarīre, opapātikānaṃ sabbapaṭṭhamāṃ attano mukhagataṃ kheḷaṃ ajjhoharaṇakāle āhārasamuṭṭhānaṃ suddhaṭṭhakanti idaṃ āhārasamuṭṭhānassa suddhaṭṭhakassa, utucittasamuṭṭhānānañca ukkaṃsato dvinnaṃ navakānaṃ vasena chabbīsatividhaṃ, pubbe

1. Paṭisandhikkhaṇato ca (Sī, I, Ka), paṭisandhikkhaṇatova (Syā)

2. Tiroti (Syā, I, Ṭikā); Saṃ 1. 208 piṭṭhe.

ekekacittakkhaṇe tikkhattum uppajjamānaṃ vuttaṃ kammamuṭṭhānaṃca sattatividhanti channavutividhaṃ rūpaṃ, tayo ca arūpino khandhāti samāsato navanavuti dhammā. Yasmā vā saddo aniyato kadācideva pātubhāvato, tasmā duvidhampi taṃ apanetvā ime sattanavuti dhammā yathāsambhavaṃ sabbasattānaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbaṃ. Tesāṃ hi suttānampi pamattānampi khādantānampi pivantānampi divā ca rattiṇca ete viññāṇapaccayā pavattanti. Taṅca nesaṃ viññāṇapaccayabhāvaṃ parato vaṇṇayissāma.

Yampanetamettha kammajarūpaṃ, taṃ bhavayonigatiṭṭhitasattāvāsesu sabbapaṭṭhamāṃ patiṭṭhahantampi tisamuṭṭhānikarūpena anupatthaddhaṃ na sakkoti saṇṭhātum, nāpi tisamuṭṭhānikaṃ tena anupatthaddhaṃ. Atha kho vātabbhāhatāpi catuddisā vavatthāpitā naḷakalāpiyo¹ viya, ūmivegabbhāhatāpi mahāsamudde katthaci laddhapatiṭṭhā bhinnavāhanikā² viya ca aññamaññupatthaddhānevetāni apatamānāni saṇṭhahitvā ekampi vassaṃ dvepi vassāni -pa- vassasatampi yāva tesāṃ sattānaṃ āyukkhayo vā puññakkhayo vā, tāva pavattantīti. Evaṃ bhavādīsu pavattitopettha viññātabbo vinicchayo.

639. **Saṅgahāti** ettha ca yaṃ āruppe pavattipaṭisandhīsu, pañcavokārabhave ca pavattiyaṃ viññāṇapaccayā nāmaeva, yaṅca asaṅñesu sabbattha, pañcavokārabhave ca pavattiyaṃ viññāṇapaccayā rūpameva, yaṅca pañcavokārabhave sabbattha viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, taṃ sabbaṃ nāmaṅca rūpaṅca nāmarūpaṅca nāmarūpanti evaṃ ekadesasarūpekasesanayena saṅgahetvā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbaṃ.

Asaṅñesu viññāṇābhāvā ayuttanti ce. Nāyuttaṃ. Idampi,

Nāmarūpassa yaṃ hetu, viññāṇaṃ taṃ dvidhā mataṃ.

Vipākamavipākāṅca, yuttameva yato idaṃ.

Yaṅhi nāmarūpassa hetu viññāṇaṃ, taṃ vipākāvipākabhedato dvedhā mataṃ. Idaṅca asaṅñasattesu kammamuṭṭhānattā pañcavokārabhave pavatta-abhisāṅkhāraviññāṇapaccayā rūpaṃ. Tathā pañcavokāre pavattiyaṃ kusalādicittakkhaṇe kammamuṭṭhānanti yuttameva idaṃ. Evaṃ saṅgahatopettha viññātabbo vinicchayo.

1. Naḷakalāpino (Sī, Ka)

2. Bhinnavahanikā (Syā, I, Ka)

640. **Paccayanayāti** ettha hi,

Nāmassa pākaviññāṇaṃ, navadhā hoti paccayo.

Vatthurūpassa navadhā, sesarūpassa aṭṭhadhā.

Abhisāṅkhāraviññāṇaṃ, hoti rūpassa ekadhā.

Tadaññampana viññāṇaṃ, tassa tassa yathārahaṃ.

Yañhetam paṭisandhiyaṃ pavattiyaṃ vā vipākasaṅkhātāṃ nāmaṃ, tassa rūpamissassa vā amissassa vā paṭisandhikaṃ vā aññaṃ vā vipākaviññāṇaṃ sahaajāta-aññaṃaṇṇanissayasampayuttavipākāhārindriya-atthi-avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti.

Vatthurūpassa paṭisandhiyaṃ sahaajāta-aññaṃaṇṇanissayavipākāhārindriyavippayutta-atthi-avigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Thapetvā pana vatthurūpaṃ sesarūpassa imesu navasu aññaṃaṇṇapaccayaṃ apanetvā sesehi aṭṭhahi paccayehi paccayo hoti.

Abhisāṅkhāraviññāṇaṃ pana asaṇṇasattarūpassa vā pañcavokārabhave vā kammajassa rūpassa suttantikapariyāyato upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti. Avasesaṃ paṭhamabhavaṅgato pabhuṭi sabbampi viññāṇaṃ tassa tassa nāmarūpassa yathārahaṃ paccayo hotīti veditabbaṃ. Vitthārato pana tassa paccayanaye dassiyamāne sabbāpi paṭṭhānakathā vitthāretabbā hotīti na naṃ ārabhāma.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī”ti. Suttato yuttito ca. Sutte hi “cittānuparivattino dhammā”ti¹ ādinā nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana,

Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati.

Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo iti.

Citte hi pasanne appasanne vā tadanurūpāni rūpāni uppajjamānāni diṭṭhāni. Diṭṭhena ca adiṭṭhassa anumānaṃ hotīti iminā idha diṭṭhena cittajarūpena adiṭṭhassāpi paṭisandhirūpassa viññāṇaṃ paccayo hotīti jānitabbametam.

1. Abhi 1. 10 piṭṭhādīsu.

Kammasamuṭṭhānassāpi hi tassa cittasamuṭṭhānasseva viññāṇapaccayatā paṭṭhāne āgatāti¹. Evaṃ paccayanayatopettha viññātabbo vinicchayoti.

Ayaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpanti padasmiṃ vitthārakathā.

Nāmarūpapaccayāsaḷāyatanapadavitthārakathā

641. Nāmarūpapaccayā saḷāyatanapade—

Nāmaṃ khandhattayaṃ rūpaṃ, bhūtavatthādikaṃ mataṃ.
Katekasesaṃ taṃ tassa, tādissasseva paccayo.

Yañhetam saḷāyatanasseva paccayabhūtaṃ nāmarūpaṃ, tattha nāmanti vedanādikkhandhattayaṃ, rūpaṃ pana sasantatipariyāpannaṃ niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyanti evaṃ bhūtavatthādikaṃ matanti veditabbaṃ. Taṃ pana nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti evaṃ katekasesaṃ chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti evaṃ katekasesasseva saḷāyatanassa paccayoti veditabbaṃ. Kasmā? Yasmā āruppe nāmameva paccayo, tañca chaṭṭhāyatanasseva na aññassa. “Nāmapaccayā chaṭṭhāyatanan”ti² hi Vibhaṅge vuttaṃ.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo”ti. Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanam hoti, na aññathā. Sā panassa tabbhāvabhāvitā paccayanayasmiṃyeva āvibhavissati. Tasmā,

Paṭisandhiyā pavatte vā, hoti yaṃ yassa paccayo.
Yathā ca paccayo hoti, tathā neyyaṃ vibhāvinā.

Tatrāyamatthadīpanā—

Nāmameva hi āruppe, paṭisandhipavattisu.
Paccayo sattadhā chadhā, hoti taṃ avakaṃsato.

Kathaṃ? **Paṭisandhiyaṃ** tāva avakaṃsato sahajāta-aññamaññanissayasampayuttavipāka-atthi-avigatapaccayehi sattadhā nāmaṃ chaṭṭhāyatanassa paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti

1. Paṭṭhāna 1. 19, 140 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 187 piṭṭhe.

evaṃ aññathāpi paccayo hoti, tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Pavattepi vipāka vuttanayeneva paccayo hoti, itaraṃ pana avakaṃsato vuttappakāresu paccayesu vipākapaccayavajjehi chahi paccayehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti, tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Aññasmimpi bhava nāmaṃ, tatheva paṭisandhiyaṃ.

Chaṭṭhassa itaresaṃ taṃ, chahākārehi paccayo.

Āruppato hi aññasmimpi pañcavokārabhave taṃ vipākanāmaṃ hadayavatthuno sahāyaṃ hutvā chaṭṭhassa manāyatanassa yathā āruppe vuttaṃ, tatheva avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Itaresaṃ pana taṃ pañcannaṃ cakkhāyatanādīnaṃ catumahābhūtasahāyaṃ hutvā sahaajāta nissayavipāka vippayutta atthi avigatavasena chahākārehi paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayenāti evaṃ aññathāpi paccayo hoti, tassa vasena ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Pavattepi tathā hoti, pākaṃ pākassa paccayo.

Apākaṃ avipākassa, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Pavattepi hi pañcavokārabhave yathā paṭisandhiyaṃ, tatheva vipākanāmaṃ vipākassa chaṭṭhāyatanassa avakaṃsato sattadhā paccayo hoti. Avipākaṃ pana avipākassa chaṭṭhassa avakaṃsatova tato vipākapaccayaṃ apanetvā chadhā paccayo hoti. Vuttanayeneva panettha ukkaṃsāvakaṃso veditabbo.

Tattheva sesapañcannaṃ, vipākaṃ paccayo bhava.

Catudhā avipākampi, evameva pakāsitaṃ.

Tattheva hi pavatte sesānaṃ cakkhāyatanādīnaṃ pañcannaṃ cakkhupasādādivatthukaṃ itarampi vipākanāmaṃ pacchājāta vippayutta atthi avigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Yathā ca vipākaṃ, avipākampi evameva pakāsitaṃ. Tasmā kusalādibhedampi tesaṃ catudhā paccayo hotīti veditabbaṃ.

evaṃ tāva nānameva paṭisandhiyaṃ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca paccayo hoti, tathā veditabbaṃ.

Rūpaṃ panettha āruppe¹, bhava bhavati paccayo.

Na ekāyatanassāpi, pañcakkhandhabhave pana.

Rūpato sandhiyaṃ vatthu, chadhā chaṭṭhassa paccayo.

Bhūtāni catudhā honti, pañcannaṃ avisesato.

Rūpato hi paṭisandhiyaṃ vatthurūpaṃ chaṭṭhassa manāyatanassa sahaajāta-aññamañña nissaya vippayutta atthi avigatapaccayehi chadhā paccayo hoti. Cattāri pana bhūtāni avisesato paṭisandhiyaṃ pavatte ca yaṃ yaṃ āyatanam uppajjati, tassa tassa vasena pañcannampi cakkhāyatanādīnaṃ sahaajāta nissaya-atthi avigatapaccayehi catudhā paccayā honti.

Tidhā jīvitametesam, āhāro ca pavattiyam.

Tāneva chadhā chaṭṭhassa, vatthu tasseva pañcadhā.

Etesam pana cakkhādīnaṃ pañcannaṃ paṭisandhiyaṃ pavatte ca atthi avigata-indriyavasena rūpajīvitam tidhā paccayo hoti. Āhāro ca atthi-avigatāhāravasena tividhā paccayo hoti, so ca kho ye sattā āhārūpajīvino, tesam āhārānugate kāye pavattiyamyeva, no paṭisandhiyaṃ. Tāni pana pañca cakkhāyatanādīni chaṭṭhassa cakkhu sotaghāna jivhā kāya viññāṇasaṅkhātassa manāyatanassa nissaya purejāta-indriyavippayutta-atthi-avigatavasena chahākārehi paccayā honti pavatte, no paṭisandhiyaṃ. Thapetvā pana pañcaviññāṇāni tasseva avasesamanāyatanassa vatthurūpaṃ nissaya purejāta vippayutta atthi-avigatavasena pañcadhā paccayo hoti pavatteyeva, no paṭisandhiyaṃ. Evaṃ rūpameva paṭisandhiyaṃ pavatte vā yassa yassa āyatanassa paccayo hoti, yathā ca paccayo hoti², tathā veditabbaṃ.

Nāmarūpaṃ panubhayaṃ, hoti yaṃ yassa paccayo.

Yathā ca tampi sabbattha, viññātabbaṃ vibhāvinā.

1. Āruppa- (Syā, Ka)

2. Yathā ca hoti (Ka)

Seyyathidaṃ. Paṭisandhiyaṃ tāva pañcavokārabhave
mandhattayavatthurūpasāṅkhātaṃ nāmarūpaṃ chaṭṭhāyatanassa sahaajāta
aññamañña nissaya vipāka sampayutta vippayutta-atthi-avigatapaccayādīhi
paccayo hotīti. Idamettha mukhamattaṃ. Vuttanayānusārena pana sakkā
sabbaṃ yojetunti na ettha vitthāro dassitoti.

Ayaṃ nāmarūpapaccayā saḷāyatananti padasmim vitthārakathā.

Saḷāyatanapaccayāphassapadavittthārakathā

642. Saḷāyatanapaccayā phassapade—

Saḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassa-ādayo.

Viññāṇamiva bāttimsa, vitthārena bhavanti te.

Saṅkhepena hi saḷāyatanapaccayā phassoti cakkhusamphasso,
sotasamphasso, ghānasamphasso, jivhāsamphasso, kāyasamphasso,
manosamphassoti ime cakkhusamphassādayo cha eva phassā bhavanti.
Vitthārena pana cakkhusamphassādayo pañca kusalavipākā, pañca
akusalavipākāti dasa, sesā bāvisatīlokiyavipākaviññāṇasampayuttā ca
bāvisatīti evaṃ sabbepi saṅkhārapaccayā vuttaviññāṇamiva bāttimsa honti.

Yampanetassa bāttimsavidhassāpi phassassa paccayo saḷāyatanam,
tattha,

Chaṭṭhena saha ajjhattaṃ, cakkhādim bāhirehipi.

Saḷāyatanamicchanti, chahi saddhim vicakkhaṇā.

Tattha ye tāva “upādiṇṇakapavattikathā ayan”ti
sakasantatipariyāpannamega paccayaṃ paccayuppannaṃ dīpentī, te
“chaṭṭhāyatanapaccayā phasso”ti¹ Pāḷi-anusārato āruppe chaṭṭhāyatanaṃ,
aññattha sabbasaṅgahato saḷāyatanaṃ phassassa paccayoti
ekadesasarūpekasesaṃ katvā chaṭṭhena saha ajjhattaṃ cakkhādim
saḷāyatananti icchanti. Tañhi chaṭṭhāyatanaṃ saḷāyatanaṃ
saḷāyatanantveva saṅkhaṃ gacchati.

Ye pana paccayuppannameva ekasantatipariyāpannaṃ dīpentī,
paccayaṃ pana bhinnasantānampi, te yaṃ yaṃ āyatanam phassassa paccayo
hoti, taṃ

1. Abhi 2. 187 piṭṭhe.

sabbampi dīpentā bāhirampi pariggahetvā tadeva chaṭṭhena saha ajjhataṃ bāhirehipi rūpāyatanādīhi saddhiṃ saḷāyatananti icchanti. Tampi hi chaṭṭhāyatanāṇca saḷāyatanāṇca saḷāyatananti etesaṃ ekasese kate saḷāyatanantveva saṅkhaṃ gacchati.

Etthāha—na sabbāyatanehi eko phasso sambhoti, nāpi ekamhā āyatanā sabbe phassā, ayaṇca saḷāyatanapaccayā phassoti ekova vutto, so kasmātaṃ. Tatridaṃ vissajjanaṃ—saccametaṃ, sabbehi eko, ekamhā vā sabbe na sambhonti, sambhoti pana anekehi eko. Yathā cakkhusamphasso cakkhāyatanā rūpāyatanā cakkhuviññāṇasaṅkhātā manāyatanā avasesasampayuttadhammāyatanā cāti evaṃ sabbattha yathānurūpaṃ yojetabbaṃ. Tasmā eva hi,

Ekopa'nekāyatana-ppabhavo¹ iti dīpito.

Phassoyaṃ ekavacana-niddesenīdha tādinaṃ.

Ekavacananiddesenāti saḷāyatanapaccayā phassoti iminā ekavacananiddesena anekehi āyatanehi eko phasso hotīti tādinaṃ dīpitoti attho. Āyatanesu pana,

Chadhā pañca tato ekaṃ, navadhā bāhirāni cha.

Yathāsambhavametassa, paccayatte vibhāvaye.

Tatrāyaṃ vibhāvanā—cakkhāyatanādīni tāva pañca cakkhusamphassādibhedato pañcavidhassa phassassa nissaya purejātindriya vippayutta atthi-avigatavasena chadhā paccayā honti. Tato paraṃ ekaṃ vipākamanāyatanam anekabhedassa vipākamanosamphassassa sahaajāta aññamañña nissayavipākāhāra-indriya sampayutta atthi avigatavasena navadhā paccayo hoti. Bāhiresu pana rūpāyatanam cakkhusamphassassa ārammaṇa purejāta-atthi-avigatavasena catudhā paccayo hoti. Tathā saddāyatanādīni sotasaṃphassādīnam. Manosaṃphassassa pana tāni ca dhammāyatanaṇca² tathā

1. Ekopi + anekāyatanappabhavo iti padacchedo.

2. Dhammārammaṇaṇca (sabbattha) Sammohavinodaniyā, Ṭikāhi ca saṃsandetabbā, āyatanānam adhikāratā ca manasikātabbā.

ca ārammaṇapaccayamatteneva cāti evaṃ bāhirāni cha
yathāsambhavametassa paccayatte vibhāvayeti.

Ayaṃ saḷāyatanapaccayā phassoti padasmiṃ vitthārakathā.

Phassapaccayāvedanāpadavittthārakathā

643. Phassapaccayā vedanāpade—

Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādikā.

Saḷeva tā pabhedena, ekūnanavutī matā.

Etassapi padassa Vibhaṅge “cakkhusamphassajā vedanā. Sota. Ghāna.
Jivhā. Kāya. Manosamphassajā vedanā”¹ evaṃ dvārato saḷeva vedanā
vuttā, tā pana pabhedena ekūnanavutiyā cittehi sampayuttattā ekūnanavutī
matā.

Vedanāsu panetāsu, idha bāttimsa vedanā.

Vipākacittayuttāva², adhippetāti bhāsītā.

Aṭṭhadhā tattha pañcannaṃ, pañcadvāramhi paccayo.

Sesānaṃ ekadhā phasso, manodvārepi so tathā.

Tattha hi pañcadvāre cakkhupasādādivatthukānaṃ pañcannaṃ
vedanānaṃ cakkhusamphassādiko phasso saḥajāta aññamañña nissaya
vipāka-āhāra sampayutta atthi avigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti.
Sesānaṃ pana ekekasmīṃ dvāre sampañicchana santīraṇa
tadārammaṇavasena pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ so
cakkhusamphassādiko phasso upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti.

Manodvārepi so tathāti manodvārepi hi tadārammaṇavasena
pavattānaṃ kāmāvacaravipākavedanānaṃ so
saḥajātamanosamphassasaṅkhāto phasso tatheva aṭṭhadhā paccayo hoti,
paṭisandhibhavaṅgacutivasena pavattānaṃ³ tebhūmakavipākavedanānampi.
Yā pana tā manodvāre

1. Abhi 2. 143 piṭṭhe.

2. Vipākasampayuttāva (Ka-Sī, I, Ka)

3. Pavattānaṃ tesāṃ (Sī, Ka)

tadārammaṇavasena pavattā kāmāvacaravedanā, tāsāṃ
manodvārāvajjanasampayutto manosamphasso upanissayavasena ekadhāva
paccayo hotīti.

Ayaṃ phassapaccayā vedanāti padasmiṃ vitthārakathā.

Vedanāpaccayātaṇhāpadavittthārakathā

644. Vedanāpaccayā taṇhāpade—

Rūpataṇhādibhedena, cha taṇhā idha dīpitā.

Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.

Imasmiṃ hi pade seṭṭhiputto brāhmaṇaputtoti pitito nāmasena putto
viya “rūpataṇhā. Sadda. Gandha. Rasa. Phoṭṭhabba. Dhammataṇhā”ti¹
ārammaṇato nāmasena Vibhaṅge cha taṇhā dīpitā.

Tāsu pana taṇhāsu ekekā taṇhā pavatti-ākārato kāmataṇhā, bhavataṇhā,
vibhavataṇhāti evaṃ tividhā matā. Rūpataṇhāyeva hi yadā cakkhussa
āpāthamāgataṃ rūpārammaṇaṃ kāmāssādayasena assādayamānā pavattati,
tadā **kāmataṇhā** nāma hoti. Yadā tadevārammaṇaṃ “dhuvāṃ sassatan”ti
pavattāya sassatadiṭṭhiyā saddhiṃ pavattati, tadā **bhavataṇhā** nāma hoti.
Sassatadiṭṭhisahagato hi rāgo bhavataṇhāti vuccati. Yadā pana
tadevārammaṇaṃ “ucchiṇṇaṃ vinassati”ti pavattāya ucchedadiṭṭhiyā saddhiṃ
pavattati, tadā **vibhavataṇhā** nāma hoti. Ucchedadiṭṭhisahagato hi rāgo
vibhavataṇhāti vuccati. Esa nayo saddataṇhādīsupīti. Etā aṭṭhārasa taṇhā
honti.

Tā ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhā aṭṭhārasāti chattimsa. Iti atītā
chattimsa, anāgatā chattimsa, paccuppannā chattimsāti aṭṭhasataṃ taṇhā
honti. Tā puna saṃkhipamānā rūpādi-ārammaṇavasena cha,
kāmataṇhādivasena vā tissova taṇhā hontīti veditabbā.

Yasmā panime sattā puttaṃ assādetvā putte mamattena dhātiyā viya
rūpādi-ārammaṇavasena uppajjamānaṃ vedanaṃ assādetvā vedanāya

1. Abhi 2. 143 piṭṭhe.

mamattena rūpādi-ārammaṇadāyakaṇaṃ cittakāragandhabba-
gandhikasūdatantavāyarasāyanavidhāyakavejjādīnaṃ mahāsakkāraṃ
karonti. Tasmā sabbāpesā vedanāpaccayā taṇhā hotīti veditabbā.

Yasmā cettha adhippetā, vipākasukhavedanā.

Ekāva ekadhāvesā, tasmā taṇhāya paccayo.

Ekadhāti upanissayapaccayeneva paccayo hoti. Yasmā vā,

Dukkhī sukhaṃ patthayati, sukhi bhīyopi icchati.

Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā.

Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanā.

Vedanāpaccayā taṇhā, iti vuttā Mahesinā.

Vedanāpaccayā cāpi, yasmā nānusayaṃ vinā.

Hoti tasmā na sā hoti, brāhmaṇassa vucīmatoti.

Ayaṃ vedanāpaccayā taṇhāti padasmim vitthārakathā.

Taṇhāpaccayā-upādānapadavitthārakathā

645. Taṇhāpaccayā upādānapade—

Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato.

Dhammasaṅkhepavitthārā, kamato ca vibhāvaye.

Tatrāyaṃ vibhāvanā—kāmuṇupādānaṃ, diṭṭhupādānaṃ,
sīlabbatupādānaṃ, attavādupādānanti imāni tāvettha cattāri upādānāni.
Tesaṃ ayaṃ **atthavibhāgo**—vatthusāṅkhātāṃ kāmāṃ upādiyatīti
kāmuṇupādānaṃ, kāmo ca so upādānañcātipi kāmuṇupādānaṃ. **Upādānanti**
dalhaggahaṇaṃ. Dalhattho hettha upasaddo upāyāsa-upakaṭṭhādīsu viya.
Tathā diṭṭhi ca sā upādānañcāti **diṭṭhupādānaṃ**. Diṭṭhiṃ upādiyatīti vā
diṭṭhupādānaṃ. “Sassato attā ca loko cā”ti-ādīsu¹ hi purimadiṭṭhiṃ
uttaradiṭṭhi upādiyati. Tathā sīlabbataṃ upādiyatīti **sīlabbatupādānaṃ**.
Sīlabbatañca taṃ upādānañcātipi sīlabbatupādānaṃ. Gosīlagovatādīni hi
“evaṃ suddhī”ti abhinivesato sayameva upādānāni. Tathā vadanti etenāti
vādo.

1. Dī 1. 12 piṭṭhādīsu.

Upādiyanti etenāti upādānaṃ. Kiṃ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṃ. Attano vādupādānaṃ **attavādupādānaṃ**. Attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti attavādupādānaṃ. Ayaṃ tava tesāṃ atthavibhāgo.

Dhammasaṅkhepavittāre pana kāmupādānaṃ tava “tattha katamaṃ kāmupādānaṃ. Yo kāmesu kāmaccando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmaparīlāho kāmamucchā kāmajjhosaṇaṃ, idaṃ vuccati kāmupādānaṃ”¹ āgatattā saṅkhepato taṇhādaḷhattaṃ vuccati.

Taṇhādaḷhattaṃ nāma purimataṇhā-upanissayapaccayena daḷhasambhūtā uttarataṇhāva. Keci panāhu “appattavisayapatthanā taṇhā andhakāre corassa hatthappasāraṇaṃ viya, sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ tasseva bhaṇḍaggahaṇaṃ viya. Appicchatāsantuṭṭhitāpaṭipakkhā ca te dhammā. Tathā pariyesanārakkhadukkhamaṭṭhā”¹ti. Sesupādānattayaṃ pana saṅkhepato diṭṭhimattameva.

Vittārato pana pubbe rūpādīsu vutta-aṭṭhasatappabhedāyapi taṇhāya daḷhabhāvo kāmupādānaṃ. Dasavattukā micchādiṭṭhi diṭṭhupādānaṃ. Yathāha “tattha katamaṃ diṭṭhupādānaṃ. Natthi dinnāṃ, natthi yiṭṭhaṃ -pa-sacchikatvā pavedentīti yā evarūpā diṭṭhi -pa- vipariyesaggāho. Idaṃ vuccati diṭṭhupādānaṃ”¹ti. Sīlabbatehi suddhīti parāmasanaṃ pana sīlabbatupādānaṃ. Yathāha “tattha katamaṃ sīlabbatupādānaṃ. Sīlena suddhi, vatena suddhi, sīlabbatena suddhīti yā evarūpā diṭṭhi -pa- vipariyesaggāho. Idaṃ vuccati sīlabbatupādānaṃ”¹ti. Vīsativattukā sakkāyadiṭṭhi attavādupādānaṃ. Yathāha “tattha katamaṃ attavādupādānaṃ, idha assutavā puthujjano -pa- sappurisadhamme avinīto rūpaṃ attato samanupassati -pa- vipariyesaggāho, idaṃ vuccati attavādupādānaṃ”¹ti. Ayamettha dhammasaṅkhepavittāro.

Kamatoti ettha pana tividho kamo uppattikkamo pahānakkamo desanākkamo ca. Tattha anamatagge saṃsāre imassa paṭhamāṃ uppattīti abhāvato kilesānaṃ nippariyāyena uppattikkamo na vuccati. Pariyāyena pana yebhuyyena ekasmiṃ bhava attaggāhapubbaṅgamo sassatucchadābhiniveso, tato “sassato ayaṃ attā”¹ti gaṇhato attavisuddhatthaṃ sīlabbatupādānaṃ, “ucchiṇṇatī”¹ti gaṇhato paralokanirapekkhassa

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu.

kāmupādānanti evaṃ paṭhamam attavādupādānam, tato diṭṭhisilabbatakāmupādānānīti ayametesam ekasmiṃ bhava uppattikkamo.

Diṭṭhupādānādīni cettha paṭhamam pahīyanti sotāpattimaggavajjhata. Kāmupādānam pacchā, arahattamaggavajjhataīti ayametesam pahānakkamo.

Mahāvisayattā pana pākāṭattā ca etesu kāmupādānam paṭhamam desitam. Mahāvisayam hi tam aṭṭhacittasampayogā, appavisayāni itarāni catucittasampayogā, yebhuyyena ca ālayarāmatā pajāya pākāṭam kāmupādānam, na itarāni. Kāmupādānavā¹ kāmānam² samadhigamattham kotūhalamaṅgalādibahulo hoti, sā'ssa diṭṭhīti³ tadanantaram diṭṭhupādānam, tam pabhijjamānam⁴ silabbata-attavādupādānavasena duvidham hoti. Tasmiṃ dvaye gokiriyaṃ kukkurakiriyaṃ vā disvāpi veditabbato oḷārikanti silabbatupādānam paṭhamam desitam. Sukhumattā ante attavādupādānanti ayametesam desanākkamo.

Taṇhā ca purimasse'tha, ekadhā hoti paccayo.

Sattadhā aṭṭhadhā vāpi, hoti sesattayassa sā.

Ettha ca evaṃ desite upādānacatukke purimassa kāmupādānassa kāmataṇhā upanissayavasena ekadhāva paccayo hoti, taṇhābhinanditesu visayesu uppattito. Sesattayassa pana sahaajāta aññamañña nissaya sampayutta atthi avigatahetuvasena sattadhā vā, upanissayena saha aṭṭhadhā vāpi paccayo hoti. Yadā ca sā upanissayavasena paccayo hoti, tadā asahajātāva hotīti.

Ayam taṇhāpaccayā upādānanti padasmiṃ vitthārakathā.

Upādānapaccayābhavapadavitthārakathā

646. Upādānapaccayā bhavapade—

Atthato dhammato ceva, sātthato bhedasaṅgahā.

Yam yassa paccayo ceva, viññātabbo vinicchayo.

1. Kāmupādānam vā (Ka)

2. Vatthukāmānam (Abhi-Ṭṭha 2. 173)

3. Na sassatadiṭṭhīti (Syā), sassatanti (Ka)

4. Bhijjamānam (Syā)

Tattha bhavatīti bhavo. So kammabhavo upapattibhavo¹ cāti duvidho hoti. Yathāha “bhavo duvidhena atthi kammabhavo, atthi upapattibhavo”ti². Tattha kammameva bhavo kammabhavo, tathā upapattiyeva bhavo upapattibhavo. Ettha ca upapatti bhavatīti bhavo. Kamman̄ pana yathā sukhakāraṇattā “sukho Buddhānaṃ uppādo”ti³ vutto, evaṃ bhavakāraṇattā phalavohārena bhavoti veditabbanti. Evaṃ tāvettha **atthato** viññātabbo vinicchayo.

647. **Dhammato** pana kammabhavo tāva saṅkhepato cetanā ceva cetanāsampayuttā ca abhiijhādayo kammasaṅkhātā dhammā. Yathāha “tattha katamo kammabhavo. Puññābhisāṅkhāro apuññābhisāṅkhāro āneñjābhisāṅkhāro⁴ parittabhūmako vā mahābhūmako vā⁴, ayaṃ vuccati kammabhavo. Sabbampi bhavagāmikammaṃ kammabhavo”ti². Ettha hi **puññābhisāṅkhāro**ti terasa cetanā. **Apuññābhisāṅkhāro**ti dvādasa. **Āneñjābhisāṅkhāro**ti catassocetanā. Evaṃ **parittabhūmako vā mahābhūmako vā**ti etena tāsāṃyeva cetanānaṃ mandabahu vipākātā vuttā. **Sabbampi bhavagāmikammanti** iminā pana cetanāsampayuttā abhiijhādayo vuttā.

Upapattibhavo pana saṅkhepato kammābhinibbattā khandhā, pabhedato navavidho hoti. Yathāha “tattha katamo upapattibhavo. Kāma bhavo rūpa bhavo arūpa bhavo saññā bhavo asaññā bhavo nevasaññānāsaññā bhavo, ekavokāra bhavo catuvokāra bhavo pañcavokāra bhavo, ayaṃ vuccati upapattibhavo”ti⁵. Tattha kāmasaṅkhāto bhavo kāma bhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Saññāva taṃ bhavo, saññā vā ettha bhavē atthīti saññā bhavo. Vipariyāyena asaññā bhavo. Oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā neva saññā, nāsaññā asmiṃ bhavēti nevasaññānāsaññā bhavo. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo ekavokāra bhavo. Eko vā vokāro assa bhavassāti ekavokāra bhavo. Esa nayo catuvokāra pañcavokāra bhavesu. Tattha kāma bhavo pañca upādiṇṇakkhandhā. Tathā rūpa bhavo. Arūpa bhavo

1. Uppattibhavo (Si, Syā), evamuparipi.

3. Khu 1. 42 Dhammapade.

5. Abhi 2. 143 piṭṭhe.

2-2. Abhi 2. 143 piṭṭhe.

4-4. Abhi 2. 143 Pāliyaṃ na dissati.

cattāro, saññābhavo pañca. Asaññā bhavo eko upādiṇṇakkhandho.
Nevasaññānāsaññābhavocattāro. Ekavokārabhavādayo
ekacatupañcakkhandhā upādiṇṇakkhandhehīti evamettha dhammatopi
viññātabbo vinicchayo.

648. **Sātthatoti** yathā ca bhavaniddese, tatheva kāmāṃ
saṅkhāraniddese pi puññābhisaṅkhārādayova vuttā, evaṃ santepi purime
atītakammavasena idha paṭisandhiyā paccayattā, ime
paccuppannakammavasena āyatim paṭisandhiyā paccayattāti punavacanāṃ
sātthakameva, pubbe vā “tattha katamo puññābhisaṅkhāro, kusalā cetanā
kāmaṇāvacarā”ti¹ evamādinā nayena cetanāva saṅkhārāti vuttā. Idha pana
“sabbampi bhavagāmikammaṃ”ti² vacanato cetanāsampayuttāpi. Pubbe ca
viññānapaccayameva kammaṃ “saṅkhārā”ti vuttaṃ. Idāni
asaññābhavanibbattakampi. Kim vā bahunā, “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ettha
puññābhisaṅkhārādayova kusalākusalā dhammā vuttā. “Upādānapaccayā
bhavo”ti idha pana upapattibhavassāpi saṅgahitattā kusalākusalābyākātā
dhammā vuttā. Tasmā sabbathāpi sātthakamevidāṃ puna vacananti
evamettha sātthatopi viññātabbo vinicchayo.

649. **Bhedasaṅgahāti** upādānapaccayā bhavassa bhedato ceva saṅgahato
ca. Yañhi kāmupādānapaccayā kāmabhavanibbattakāṃ kammaṃ kariyati, so
kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo
rūpārūpabhavesu. Evaṃ kāmupādānapaccayā dve kāmabhavā, tadantogadhā
ca³ saññābhavapañcavokārabhavā, dve rūpabhavā, tadantogadhā ca³
saññābhava-asaññābhava-ekavokārabhavapañcavokārabhavā, dve
arūpabhavā, tadantogadhā ca³
saññābhavanevasaññānāsaññābhavacatuvokārabhavāti saddhim antogadhehi
cha bhavā. Yathā ca kāmupādānapaccayā saddhim antogadhehi cha bhavā.
Tathā sesupādānapaccayāpīti evaṃ upādānapaccayā **bhedato** saddhim
antogadhehi catuvīsati bhavā.

Saṅgahato pana kammabhavaṃ upapattibhavañca ekato katvā
kāmupādānapaccayā saddhim antogadhehi eko kāmabhavo. Tathā
rūpārūpabhavāti tayo bhavā. Tathā sesupādānapaccayā pīti. Evaṃ
upādānapaccayā saṅgahato saddhim antogadhehi dvādasa bhavā.

1. Abhi 2. 142 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 143 piṭṭhe. 3. Tadantogadhāva (Abhi-Ṭṭha 2. 176)

apica avisesena upādānapaccayā kāmabhavūpagaṃ kammaṃ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Esa nayo rūpārūpabhavesu. Evaṃ upādānapaccayā saddhiṃ antogadhehi dve kāmabhavā, dve rūpabhavā, dve arūpabhavāti aparena pariyāyena saṅgatato cha bhavā. Kammabhava-upapattibhavabhedaṃ vā anupagamma saddhiṃ antogadhehi kāmabhavādivasena tayo bhavā honti. Kāmabhavādibhedampi anupagamma kammabhava-upapattibhavavasena dve bhavā honti. Kammupapattibhedañcāpi¹ anupagamma upādānapaccayā bhavoti bhavavasena ekova bhavo hotīti evamettha upādānapaccayassa bhavassa bhedasaṅgahāpi viññātabbo vinicchayo.

650. **Yaṃ yassa paccayo cevāti** yañcettha upādānaṃ yassa paccayo hoti, tatopi viññātabbo vinicchayoti attho. Kiṃ panettha kassa paccayo hoti? Yaṃkiñci yassa kassaci paccayo hotiyeva. Ummattako viya hi puthujjano. So idaṃ yuttaṃ idaṃ ayuttanti avicāretvā yassa kassaci upādānassa vasena yaṃkiñci bhavaṃ patthetvā yaṃkiñci kammaṃ karotiyeva. Tasmā yadekacce sīlabbatupādānena rūpārūpabhavā na hontīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Sabbena pana sabbo hotīti gahetabbaṃ.

Seyyathidaṃ—idhekacco anussavavasena vā diṭṭhānusārena vā “kāma nāmete manussaloke ceva khattiyamahāsālakulādīsu, cha kāmāvacaradevaloke ca samiddhā”ti cintetvā tesaṃ adhigamatthaṃ asaddhammassavanādīhi vañcito “iminā kammena kāma sampajjantī”ti maññamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīnipi karoti, so duccaritapāripūriyā apāye upapajjati². Sandiṭṭhike vā pana kāme patthayamāno paṭiladdhe ca³ gopayamāno kāmupādānavasena kāyaduccaritādīni karoti, so duccaritapāripūriyā apāye upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ⁴ kammaṃ kammabhavo. Kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva.

1. ...bhedampi (I)

2. Uppajjati (Sī, Syā), evamuparipi.

3. Vā (Syā, Abhi-Ṭṭha 2. 177)

4. Uppattihetubhūtaṃ (Sī, Syā), evamuparipi.

Aparo pana saddhammassavanādīhi upabrūhitañño “iminā kamma kāmā sampajjanti”ti maññamāno kāmupādānavasena kāyasucaritādīni karoti. So sucaritapāripūriyā devesu vā manussesu vā upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo. Kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavapañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedassa sāntogadhassa kāmabhavassa paccayo hoti.

Aparo “rūpārūpabhavesu tato samiddhatarā kāmā”ti sutvā parikappetvā vā kāmupādānavaseneva rūpārūpasamāpattiyo nibbattetvā samāpattibalena rūpārūpabrahmaloke upapajjati. Tatrāssa upapattihetubhūtaṃ kammaṃ kammabhavo. Kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññā-asaññānevasaññānāsaññā-ekacatupañcavokārabhavā pana tadantogadhā eva. Iti kāmupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ rūpārūpabhavānampi paccayo hoti.

Aparo “ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ ucchinne su-ucchinno hoti”ti ucchedadiṭṭhiṃ upādāya tadupagaṃ kammaṃ karoti, tassa taṃ kammaṃ kammabhavo. Kammābhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti diṭṭhupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇampi kāmarūpārūpabhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo “ayaṃ attā nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ sukhī hoti vigataparilāho”ti attavādupādānena tadupagaṃ kammaṃ karoti, tassa taṃ kammaṃ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti attavādupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hoti.

Aparo “idaṃ sīlabbataṃ nāma kāmāvacarasampattibhave vā rūpārūpabhavānaṃ vā aññatarasmiṃ paripūrentassa sukhaṃ pāripūriṃ gacchati”ti sīlabbatupādānavasena tadupagaṃ kammaṃ karoti, tassa taṃ kammaṃ kammabhavo. Tadabhinibbattā khandhā upapattibhavo. Saññābhavādayo pana tadantogadhā eva. Iti sīlabbatupādānaṃ sappabhedānaṃ sāntogadhānaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ paccayo hoti. Evamettha yaṃ yassa paccayo hoti, tatopi viññātabbo vinicchayo.

Kimpanettha kassa bhavassa katham paccayo hotīti ce.

Rūpārūpabhavānaṃ, upanissayapaccayo upādānaṃ.

Sahajātādīhipi taṃ, kāmabhavassāti viññeyyaṃ.

Rūpārūpabhavānaṃ hi, kāmabhavapariyāpannassa ca kammabhavave kusalakammasseva, upapattibhavassa cetam catubbidhampi upādānaṃ upanissayapaccayavasena ekadhāva paccayo hoti. Kāmabhavave attanā sampayuttākusalakammabhavassa sahajāta aññamañña nissaya sampayutta atthi avigata hetupaccayappabhedehi sahajātādīhi paccayo hoti. Vippayuttassa pana upanissayapaccayenevāti.

Ayaṃ upādānapaccayā bhavoti padasmim vitthārakathā.

Bhavapaccayājāti-ādivitthārakathā

651. Bhavapaccayā jātīti-ādīsu jāti-ādīnaṃ vinicchayo Saccaniddese vuttanayeneva veditabbo. **Bhavoti** panettha kammabhavova adhippeto. So hi jātīyā paccayo, na upapattibhavo. So ca pana kammapaccaya-upanissayapaccayavasena dvedhā paccayo hotīti.

Tattha siyā—katham panetaṃ jānitabbaṃ bhavo jātīyā paccayoti ce. Bāhirapaccayasamattepi hīnapaṇītātādivisesadassanato. Bāhirānaṃ hi janakajanānīsukkasoṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ yamakānampi sataṃ hīnapaṇītātādiviseso dissati. So ca na ahetuko sabbadā ca sabbesaṇca abhāvato, na kammabhavato aññahetuko tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvatoti kammabhavahetukova. Kammaṃ hi sattānaṃ hīnapaṇītātādivisesassa hetu. Tenāha Bhagavā “kammaṃ satte vibhajati yadidaṃ hīnapaṇītātāyā”ti¹. Tasmā jānitabbametaṃ “bhavo jātīyā paccayo”ti.

Yasmā ca asati jātīyā jarāmarāṇaṃ nāma, sokādayo vā dhammā na honti. Jātīyā pana sati jarāmarāṇaṇceva, jarāmarāṇasaṅkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa ca bālaajanassa jarāmarāṇābhisambandhā vā tena tena dukkhadhammena

phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti. Tasmā ayampi jātijarāmarāṇassa ceva sokādīnañca paccayo hotīti veditabbā. Sā pana upanissayakoṭiyā ekadhāva paccayo hotīti.

Ayaṃ bhavapaccayā jātīti-ādīsu vitthārakathā.

Bhavadakkakathā

652. Yasmā panettha sokādayo avasāne vuttā, tasmā yā sā avijjā paccayā saṅkhārāti evametassa bhavadakkassa ādimhi vuttā, sā,

Sokādīhi avijjā, siddhā bhavadakkamaviditādimidaṃ.

Kāravavedakarahitaṃ, dvādasavidhasuññatāsuññāṃ.

Satataṃ samitaṃ pavattatīti veditabbaṃ.

Kathaṃ panettha sokādīhi avijjā siddhā, kathamidaṃ bhavadakkaṃ aviditādi, kathaṃ kāravavedakarahitaṃ, kathaṃ dvādasavidhasuññatāsuññanti ce. Ettha hi sokadomanassupāyāsā avijjāya aviyogino, paridevo ca nāma mūlhassāti tesu tāva siddhesu siddhā hoti avijjā. Apica “āsavasamudayā avijjāsamudayo”¹ ti vuttaṃ. Āsasavasamudayā cete sokādayo honti.

Kathaṃ? Vatthukāmaviyoge tāva soko kāmasavasamudayā² hoti. Yathāha—

“Tassa ce kāmayānassa, chandajātassa jantuno.

Te kāmā parihāyanti, sallaviddhova ruppatī”³.

Yathā cāha—“kāmato jāyati soko”⁴.

Sabbepi cete diṭṭhāsavasamudayā honti. Yathāha—

“Tassa ‘ahaṃ rūpaṃ mama rūpaṃ’⁵ ti pariyuṭṭhatṭhāyino rūpavipariṇāmaññathābhāvā uppajjanti sokaparidevadukkhadomanassupāyālā”⁵.

Yathā ca diṭṭhāsavasamudayā, evaṃ bhavāsavasamudayāpi. Yathāha—

1. Ma 1. 67 piṭṭhe.

2. ...samudayo (Sī, Syā, Ka)

3. Khu 1. 399 piṭṭhe.

4. Khu 1. 45 piṭṭhe.

5. Saṃ 2. 3 piṭṭhe.

“Yepi te devā dīghāyukā vaṇṇavanto sukhabahulā uccesu vimānesu ciraṭṭhitikā¹, tepi Tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā bhayaṃ santāsaṃ saṃvegamaṇapajjantī”ti². Pañca pubbanimittāni disvā maraṇabhayena santajjitānaṃ devānaṃ viya.

Yathā ca bhavāsavasamudayā, evaṃ avijjāsavasamudayāpi. Yathāha—

“Sa kho so bhikkhave bālo tividhaṃ diṭṭheva dhamme dukkhaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedetī”ti³.

Iti yasmā āsavasamudayā ete dhammā honti, tasmā ete sijjhamānā avijjāya hetubhūte āsave sādheṇti. Āsavesu ca siddhesu paccayabhāve bhāvato avijjāpi siddhāva hotīti. Evaṃ tāvettha **sokādihi avijjā siddhā** hotīti veditabbā.

Yasmā pana evaṃ paccayabhāve bhāvato avijjāya siddhāya puna avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇanti evaṃ hetuphalaparamparāya pariyosānaṃ natthi. Tasmā taṃ hetuphalasambandhavasena pavattaṃ dvādasāṅgaṃ **bhavacakkaṃ aviditādīti** siddhaṃ hoti.

Evaṃ sati avijjāpaccayā saṅkhārāti idaṃ ādimattakathanāṃ virujjhatīti ce. Nayidaṃ ādimattakathanāṃ. Padhānadhammakathanāṃ panetaṃ. Tiṇṇannaṃ hi vaṭṭanaṃ avijjā padhānā. Avijjāggahaṇena hi avasesakilesavaṭṭaṇa kammādīni ca bālaṃ palibodhenti⁴. Sappasiraggahaṇena sesasappasarīraṃ viya bāhaṃ. Avijjāsamucchede pana kate tehi vimokkho hoti. Sappasiracchede kate palibodhita⁵bāhāvimokkho viya. Yathāha “avijjāyatveva asesavirāganirodhā saṅkhāranirodho”ti-ādi⁶. Iti yaṃ gaṇhato bandho, muccato ca mokkho hoti, tassa padhānadhammassa kathanamidaṃ, na ādimattakathananti. Evamidaṃ **bhavacakkaṃ aviditādīti** veditabbaṃ.

1. Ciraṃ dīghamaddhānaṃ tiṭṭhanti (sabbattha)

2. Saṃ 2. 70; Aṃ 1. 142 piṭṭhesu.

3. Ma 3. 202 piṭṭhe.

4. Paḷibodhenti (Sī), paliveṭhenti (Abhi-Ṭṭha 2. 180)

5. Paḷiveṭhita- (Sī), paliveṭhita- (Abhi-Ṭṭha 2. 180)

6. Saṃ 1. 244; Vi 3. 1 piṭṭhādīsu.

Tayidaṃ yasmā avijjādīhi kāraṇehi saṅkhārādīnaṃ pavatti, tasmā tato aññena “brahmā Mahābrahmā seṭṭho sajitā”¹ti evaṃ parikappitena brahmādinā vā saṃsārassa kāraṇena, “so kho pana me² ayaṃ attā vado vedeyyo”²ti evaṃ parikappitena attanā vā sukhadukkhānaṃ vedakeṇa rahitaṃ. Iti **kāraṇavedakarahitanti** veditabbaṃ.

Yasmā panettha avijjā udayabbayadhammakattā dhuvabhāvena, saṃkiliṭṭhattā saṃkilesikattā ca subhabhāvena, udayabbayapaṭipīlitattā sukhabhāvena, paccayāyattavuttittā vasavattanabhūtena attabhāvena ca suññā. Tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni. Yasmā vā avijjā na attā, na attano, na attani, na attavatī. Tathā saṅkhārādīnipi aṅgāni. Tasmā **dvādasavidhasuññatāsuññametaṃ** bhavacakkanti veditabbaṃ.

653. Evañca veditvā puna,

Tassāvijjātaṇhā, mūlamatītādayo tayo kālā.

Dve aṭṭha dve eva ca, sarūpato tesu aṅgāni.

Tassa kho panetassa bhavacakkassa avijjā taṇhā cāti dve dhammā **mūlanti** veditabbā. Tadevaṃ pubbantāharaṇato avijjāmūlaṃ vedanāvasānaṃ, aparantasantānato taṇhāmūlaṃ jarāmaṇāvasānanti duvidhaṃ hoti. Tattha purimaṃ diṭṭhacaritavasena vuttaṃ, pacchimaṃ taṇhācaritavasena. Diṭṭhacaritānaṃ hi avijjā, taṇhācaritānañca taṇhā saṃsāranāyikā. Ucchedadiṭṭhisamugghātāya vā paṭhamam, phalupattiyā hetūnaṃ anupacchedappakāsanato, sassatadiṭṭhisamugghātāya dutiyam, uppannānaṃ jarāmaṇappakāsanato. Gabbhaseyyakavasena vā purimaṃ, anupubbapavattidīpanato, opapātikavasena pacchimaṃ, sahuppattidīpanato.

Atītapaccuppannānāgatā cassa **tayo kālā**. Tesu Pāliyaṃ sarūpato āgatavasena “avijjā, saṅkhārā cā”¹ti **dve** aṅgāni atītakālāni. Viññāṇādīni bhavāvasānāni **aṭṭha** paccuppannakālāni. Jāti ceva jarāmaṇaṇca **dve** anāgatakālānīti veditabbāni.

1. Dī 1. 17 piṭṭhe.

2. Yo me (Ma 1. 10)

654. Puna,

“Hetuphalahetupubbaka-tisandhicatubhedasaṅgahañcetaṃ.
Vīsati-ākārāraṃ, tivaṭṭamanavaṭṭhita bhamati”.

Itipi veditabbaṃ.

Tattha saṅkhārānaṃca paṭisandhiviññāṇassa ca antarā eko
hetuphalasandhi nāma. Vedanāya ca taṇhāya ca antarā eko phalahetusandhi
nāma. Bhavassa ca jātiyā ca antarā eko hetuphalasandhīti evamidaṃ
hetuphalahetupubbakatisandhīti veditabbaṃ.

Sandhīnaṃ ādipariyosānavavattitā panassa **cattāro saṅgahā** honti.
Seyyathidaṃ. Avijjāsaṅkhārā eko saṅgaho. Viññāṇanāmarūpasalāyatana-
phassavedanā dutiyo. Taṇhupādānabhavā tatiyo. Jātijarāmarāṇaṃ catutthoti.
Evamidaṃ catubhedasaṅgahanti veditabbaṃ.

Atīte hetavo pañca, idāni phalapañcakam.

Idāni hetavo pañca, āyatim phalapañcakanti.

Etehi pana vīsatiyā ākārasaṅkhātehi arehi **vīsati-ākārāraṇti** veditabbaṃ.
Tattha **atīte hetavo pañcāti** avijjā saṅkhārā cāti ime tāva dve vuttā eva.
Yasmā pana avidvā paritassati, paritassito upādiyati, tassupādānapaccayā
bhavo. Tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā honti. Tenāha
“purimakammabhavasmim moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā,
upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavoti ime pañca dhammā
purimakammabhavasmim idha paṭisandhiyā paccayā”ti¹.

Tattha **purimakammabhavasminti** purime kammabhave, atītajātiyaṃ
kammabhave kariyamāneti attho. **Moho avijjāti** yo tadā dukkhādīsu moho,
yena mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārāti** taṃ kammaṃ
karoto yā purimacetanāyo, yathā “dānaṃ dassāmi”ti cittaṃ uppādetvā
māsampi saṃvaccharampi dānupakaraṇāni sajjentassa uppannā
purimacetanāyo. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ paṭiṭṭhāpayato
cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanā

1. Paṭisaṃ 50 piṭṭhe.

saṅkhārā nāma. Sattame bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo. Sampayuttā āyūhanā saṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhāti** yā kammaṃ karontassa phale upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamanam upādānanti** yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ “idaṃ katvā asukasmim nāma ṭhāne kāme sevisāmi ucchijjissāmi”ti-ādinā nayena pavattaṃ upagamanam gahaṇam parāmasanam, idaṃ upādānam nāma. **Cetanā bhavoti** āyūhanāvasāne vuttā cetanā bhavoti evamattho veditabbo.

Idāni phalapañcakanti viññāṇādivedanāvasānam Pāliyaṃ āgatameva. Yathāha “idha paṭisandhi viññāṇam, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanam, phuṭṭho phasso, vedayitam vedanā, ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmim purekatassa kammassa paccayā”ti¹. Tattha **paṭisandhi viññāṇanti** yaṃ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannatā paṭisandhiti vuccati, taṃ viññāṇam. **Okkanti nāmarūpanti** yā gabbhe rūpārūpadhammānam okkanti āgantvā pavisanam viya, idaṃ nāmarūpaṃ. **Pasādo āyatananti** idaṃ cakkhādipañcāyatanavasena vuttam. **Phuṭṭho phassoti** yo ārammaṇam phuṭṭho phusanto uppanno, ayaṃ phasso. **Vedayitam vedanāti** yaṃ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena saha uppannam vipākavedayitam, sā vedanāti evamattho veditabbo.

Idāni hetavo pañcāti taṇhādayo Pāliyaṃ āgatā taṇhupādānabhavā. Bhave pana gahite tassa pubbabhāgā taṃsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti. Taṇhupādānaggahaṇena ca taṃsampayuttā, yāya vā mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā gahitāva hotīti. Evaṃ pañca. Tenāha “idha paripakkattā āyatanānam moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamanam upādānam, cetanā bhavoti ime pañca dhammā idha kammabhavasmim āyatim paṭisandhiyā paccayā”ti¹. Tattha **idha paripakkattā āyatanānanti** paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle sammoho dassito. Sesam uttānatthameva.

Āyatim phalapañcakanti viññāṇādīni pañca. Tāni jātiggahaṇena vuttāni. Jarāmarāṇam pana tesamyeva jarāmarāṇam. Tenāha “āyatim paṭisandhi

1. Paṭisam 50 piṭṭhe.

viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanam, phuṭṭho phasso,
vedayitam vedanā, ime pañca dhammā āyatim upapattibhavasmiṃ idha
katassa kammassa paccayā”ti¹. Evamidam vīsati ākārāraṃ hoti.

Tivaṭṭamanavaṭṭhitaṃ bhamatīti ettha pana saṅkhārabhavā
kammavaṭṭam, avijjātaṇhupādānāni kilesavaṭṭam,
viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanā vipākavaṭṭanti imehi tīhi vaṭṭehi
tivaṭṭamidaṃ bhavacakkaṃ yāva kilesavaṭṭam na upacchijjati, tāva
anupacchinnapaccayattā anavaṭṭhitaṃ punappunam parivattanato
bhamatiyevāti veditabbaṃ. ()²

655. Tayidamevaṃ bhamamānaṃ,

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā upamāhi ca.

Gambhīranayabhedā ca, viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha yasmā kusalākusalaṃ kammaṃ avisesena samudayasaccanti
Saccavibhaṅge vuttaṃ³, tasmā avijjāpaccayā saṅkhārāti avijjāya saṅkhārā
dutiya-saccappabhavaṃ dutiya-saccaṃ. Saṅkhārehi viññāṇaṃ
dutiya-saccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ.

1. Paṭisaṃ 51 piṭṭhe.

2. (Tattha purimakammabhavasmiṃ pañca kammambhārā -pa- kammabhavo ceva
vipākabhavo ca. **Tathā** dvīsu ṭhānesu kammaṃ kammappavattam dvīsu **ṭhānesu**
vipāko -pa- kammaṃ kamasantati. Dvīsu **ṭhānesu** vipāko -pa- vipākasantati ca.
Tathā dvīsu ṭhānesu kammaṃ kiriyā nāma, dvīsu **ṭhānesu** vipāko kiriyāphalaṃ
nāmāti sabbampetaṃ kiriyā ceva kiriyāphalañcāti.

Evam samuppannamidaṃ sahetukaṃ -pa-.

Na hettha attā ca paro ca vijjati.

Dhammā dhamme sañjanenti -pa-.

Nevucchedo na sassatam.)—iti

Ayaṃ adhipapāṭho ekasmiṃ Sīhaḷa-potthake dissatīti Iṅgalisa-potthake
adholipiyaṃ pakāsito. Paripuṇṇapāṭham icchantehi pana so Sammohavinodaniyaṃ 184
piṭṭhe oloketabbo. Idha peyyālaṭṭhānikavacanāni hi tattha mudditavacanāni sabbathāpi
samānāneva.

3. Abhi 2. 115 piṭṭhe.

viññāṇādihi nāmarūpādini vipākavedanāpariyosānāni
 paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ. Vedanāya taṇhā
 paṭhamasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ. Taṇhāya upādānaṃ
 dutiyasaccappabhavaṃ dutiyasaccaṃ. Upādānato bhavo
 dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamadutiyasaccadvayaṃ. Bhavato jāti
 dutiyasaccappabhavaṃ paṭhamasaccaṃ. Jātiyā jarāmaraññaṃ
 paṭhamasaccappabhavaṃ paṭhamasaccanti evaṃ tāvidaṃ **saccappabhavato**
 viññātabbaṃ yathārahaṃ.

656. Yasmā panettha avijjā vatthūsu ca satte sammoheti, paccayo ca
 hoti saṅkhārānaṃ pātubhāvāya. Tathā saṅkhārā saṅkhataṇṇa
 abhisāṅkharonti, paccayā ca honti viññāṇassa. Viññāṇampi vatthuṇṇa
 paṭivijānāti¹, paccayo ca hoti nāmarūpassa. Nāmarūpampi aññamaññaṇṇa
 upatthambheti, paccayo ca hoti saḷāyatanassa. Saḷāyatanampi savisaye ca
 pavattati, paccayo ca hoti phassassa. Phassopi ārammaṇaṇṇa phusati,
 paccayo ca hoti vedanāya. Vedanāpi ārammaṇarasaṇṇa anubhavati, paccayo
 ca hoti taṇhāya. Taṇhāpi rajjanīye ca dhamme rajjati, paccayo ca hoti
 upādānassa. Upādānampi upādāniye ca dhamme upādiyati, paccayo ca hoti
 bhavassa. Bhavopi nānāgatīsu ca vikkhipati, paccayo ca hoti jātiyā. Jātipi
 khandhe ca janeti tesaṃ abhinibbattibhāvena pavattattā, paccayo ca hoti
 jarāmaraññaṇṇa. Jarāmaraññaṇṇampi khandhānaṃ pākabhedabhāvaṇṇa adhiṭṭhāti,
 paccayo ca hoti bhavantarapātubhāvāya sokādīnaṃ adhiṭṭhānattā. Tasmā
 sabbapadesu dvedhā pavattikiccatopi² idaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

657. Yasmā cettha avijjāpaccayā saṅkhārāti idaṃ
 kārakadassananivāraṇaṃ. Saṅkhārāpaccayā viññāṇanti
 attasaṅkantidassananivāraṇaṃ. Viññāṇapaccayā nāmarūpanti “attā”ti
 parikappitavatthubhedadassanato ghanasaññānivāraṇaṃ. Nāmarūpapaccayā
 saḷāyatananti-ādī attā passati -pa- vijānāti, phusati, vedayati, taṇhiyati,
 upādiyati, bhavati, jāyati, jīyati, mīyatīti-evamādidassananivāraṇaṃ. Tasmā
 micchādassananivāraṇatopetaṃ bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

1. Paṭijānāti (Syā, I, Ka)

2. Pavattakiccatopi (Abhi-Ṭṭha 2. 185)

658. Yasmā panettha salakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena dhammānaṃ adassanato andho viya avijjā. Andhassa upakkhalanaṃ viya avijjāpaccayā saṅkhārā. Upakkhalitassa patanaṃ viya saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ. Patitassa gaṇḍapātubhāvo viya viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Gaṇḍabhedapīlakā viya nāmarūpapaccayā saḷāyatanāṃ. Gaṇḍapīlakāghaṭṭanaṃ viya saḷāyatanapaccayā phasso. Ghaṭṭanadukkhaṃ viya phassapaccayā vedanā, dukkhassa paṭikārābhilāso viya vedanāpaccayā taṇhā. Paṭikārābhilāsena asappāyaggahaṇaṃ viya taṇhāpaccayā upādānaṃ. Upādīṇa-asappāyālepanaṃ viya upādānapaccayā bhavo. Asappāyālepanena gaṇḍavikārapātubhāvo viya bhavapaccayā jāti. Gaṇḍavikārato gaṇḍabhedo viya jātipaccayā jarāmarāṇaṃ. Yasmā vā panettha avijjā appaṭipattimicchāpaṭipattibhāvena satte abhibhavati paṭalaṃ viya akkhini. Tadabhibhūto ca bālo punabbhavikehi saṅkhārehi attānaṃ veṭheti kosakārakimi viya kosappadesehi. Saṅkhārapariggahitaṃ viññāṇaṃ gatīsu paṭiṭṭhaṃ labhati pariṇāyaka-pariggahito viya rājakumāro rajje. Upapattinimittaparikappanato viññāṇaṃ paṭisandhiyaṃ anekappakāraṃ nāmarūpaṃ abhinibbatteti māyākāro viya māyaṃ. Nāmarūpe paṭiṭṭhitaṃ saḷāyatanāṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti subhūmiyaṃ paṭiṭṭhito vanappagumbo viya. Āyatanaghaṭṭanato phasso jāyati araṇisahitābhimanthanato¹ aggi viya. Phassena phuṭṭhassa vedanā pātubhavati agginā phuṭṭhassa dāho viya. Vedayamānassa taṇhā pavaḍḍhati loṇūdakaṃ pivato pipāsā viya. Tasito bhavesu abhilāsaṃ karoti pipāsito viya pānīye. Tadassupādānaṃ, upādānena bhavaṃ upādiyati āmisalobhena maccho baḷisaṃ viya. Bhave sati jāti hoti bīje sati ānkuro viya. Jātassa avassaṃ jarāmarāṇaṃ uppannassa rukkhassa patanaṃ viya. Tasmā evaṃ **upamāhi**petam bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

659. Yasmā ca Bhagavatā atthatopi dhammatopi desanatopi paṭivedhatopi gambhīrabhāvaṃ sandhāya “gambhīro cāyaṃ Ānanda paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso cā”ti² vuttaṃ, tasmā **gambhīrabhedatopetaṃ** bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

1. ...matthanato (Syā, Ka)

2. Dī 2. 47; Saṃ 1. 318 piṭṭhesu.

Tattha yasmā na jātito jarāmarañam na hoti, na ca jātim vinā aññato hoti, itthañca jātito samudāgacchatīti evaṃ jātippaccayasamudāgataṭṭhassa duravabodhanīyato jarāmarañassa jātippaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro. Tathā jātiyā bhavapaccaya -pa- saṅkhārānam avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho gambhīro. Tasmā idaṃ bhavacakkaṃ atthagambhīranti ayaṃ tāvettha **atthagambhīratā**. Hetuphalañhi atthoti vuccati. Yathāha “hetuphale ñāṇam atthapaṭisambhidā”ti¹.

Yasmā pana yenākārena yadavatthā ca avijjā tesam tesam saṅkhārānam paccayo hoti, tassa duravabodhanīyato avijjāya saṅkhārānam paccayaṭṭho gambhīro. Tathā saṅkhārānam -pa- jātiyā jarāmarañassa paccayaṭṭho gambhīro, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ dhammagambhīranti ayamettha **dhammagambhīratā**. Hetuno hi dhammoti nāmaṃ. Yathāha “hetumhi ñāṇam dhammapaṭisambhidā”ti¹.

Yasmā cassa tena tena kāraṇena tathā tathā pavattetabbattā desanāpi gambhīrā, natattha sabbaññutaññāṇato aññamñāṇam paṭiṭṭham labhati. Tathāhetam katthaci sutte anulomato, katthaci paṭilomato, katthaci anulomapaṭilomato, katthaci vemajjhato paṭṭhāya anulomato vā paṭilomato vā, katthaci tisandhicusāṅkhepaṃ, katthaci dvisandhitisāṅkhepaṃ, katthaci ekasandhidvisāṅkhepaṃ desitam, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ desanāgambhīranti ayaṃ **desanāgambhīratā**.

Yasmā cettha yo so avijjādīnam sabhāvo, yena² paṭividdhena avijjādayo sammā salakkhaṇato paṭividdhā honti, so duppariyogāhattā gambhīro, tasmā idaṃ bhavacakkaṃ paṭivedhagambhīram. Tathā hettha³ avijjāya aññāṇādassanasaccāsampaṭivedhaṭṭho gambhīro, saṅkhārānam abhisāṅkharāṇyūhanasārāgavirāgaṭṭho, viññāṇassa suññata-abyāpāra-asaṅkantipaṭisandhipātubhāvaṭṭho, nāmarūpassa ekuppādaviniḍḍhagāvinibbhoganamanaruppanaṭṭho, saḷāyatanassa adhipatilokadvārakhattavisayibhāvaṭṭho, phassassa

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

2. Yena ca (Syā)

3. Tathā hettha yasmā (Sī, Syā, Ka)

phusanasamghaṭṭanasamgatisannipātaṭṭho, vedanāya
 ārammaṇarasānubhavanasukhadukkhamaññhattabhāvanijjivavedayitaṭṭho.
 Taṇhāya abhinandi tajjhosānasaritā latā nadītaṇhā samudda duppuraṭṭho,
 upādānassa ādānaggahaṇābhinivesa parāmāsa duratikkamaṭṭho, bhavassa
 āyūhanābhisaṅkharanāyonigatiṭṭhitinivāsesukhipanaṭṭho, jātiyā jāti sañjāti
 okkanti nibbatti pātubhāvaṭṭho, jarāmarāṇassa khayavaya
 bhedavipariṇāmaṭṭho gambhīroti ayamettha **paṭivedhagambhīratā**.

660. Yasmā panettha ekattanayo, nānattanayo, abyāpāranayo,
 evaṇḍhammatānayo ti cattāro atthanayā honti, tasmā **nayabhedatopetaṃ**
 bhavacakkaṃ viññātabbaṃ yathārahaṃ.

Tattha avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇanti evaṃ
 bījassa aṅkurādibhāvena rukkhabhāvaṃ patti viya santānānupacchedo
ekattanayo nāma. Yaṃ sammā passanto hetuphalasambandhena santānassa
 anupacchedāvabodhato ucchedadiṭṭhiṃ pajahati. Micchā passanto
 hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa
 ekattagahaṇato sassatadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīnampana yathāsakaṃ lakkhaṇavavatthānaṃ **nānattanayo** nāma.
 Yaṃ sammā passanto navanavānaṃ uppādadassanato sassatadiṭṭhiṃ
 pajahati. Micchā passanto ekasantānapatitassa bhinnasantānasseva
 nānattagahaṇato ucchedadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjāya saṅkhārā mayā uppādetabbā, saṅkhārānaṃ vā viññāṇaṃ
 amhehīti evamādi byāpārābhāvo **abyāpāranayo** nāma. Yaṃ sammā passanto
 kāraṇassa abhāvābodhato attadiṭṭhiṃ pajahati. Micchā passanto yo asatipi
 byāpāre avijjādīnaṃ sabhāvanīyamasiddho hetubhāvo, tassa aggahaṇato
 akiriyadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīhi na kāraṇehi saṅkhārādīnaṃ yeva sambhavo khīrādīhi dadhi-
 ādīnaṃ viya, na aññesanti ayaṃ **evaṇḍhammatānayo** nāma. Yaṃ sammā
 passanto paccayānurūpato phalābodhā ahetukadiṭṭhiṃ akiriyadiṭṭhiṃ
 pajahati. Micchā passanto paccayānurūpaṃ phalappavattiṃ aggahetvā yato

kutoci yassa kassaci asambhavaggahaṇato ahetukadiṭṭhiñceva niyatavādañca upādiyatīti evamidaṃ bhavacakkam,

Saccappabhavato kiccā, vāraṇā-upamāhi ca.
Gambhīranayabhedā ca, viññātabbāṃ yathārahaṃ.

661. Idañhi abhigambhīrato agādhaṃ. Nānāyagahaṇato¹
duratiyānaṃ². Nāṇāsinaṃ samādhipavarasilāyaṃ sunisitena,

Bhavadakkamapadāletvā,
Asanivacakkamiva niccanimmathanāṃ.
Saṃsārabhayamatīto, na koci supinantarepyatthi.

Vuttampi hetāṃ Bhagavatā—“gambhīro cāyaṃ Ānanda
paṭiccasamuppādo gambhīrāvabhāso ca. Etassa cānanda dhammassa
ananubodhā³ appaṭivedhā evamayaṃ pajā tantākulakajātā kulāgaṇṭhikajātā⁴
muñjapabbajabhūtā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattatī”ti⁵.
Tasmā attano vā paresaṃ vā hitāya ca sukhāya ca paṭipanno avasesakiccāni
pahāya,

Gambhīre paccayākāra-ppabhede idha paṇḍito.
Yathā gādhaṃ labhetheva-manuyuñje sadā satoti.
Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Paññābhūminiddeso nāma

Sattarasamo paricchedo.

1. ...gahaṇato (Sī, Syā, Ka)

2. Durabhiyānaṃ (Syā, Ka)

3. Aññāṇā ananubodhā (Sī, Ka)

4. Guḷāguṇṭhikajātā (Sī), guḷāguṇḍikajātā (I), guṇigaṇṭhikajātā (Syā), guṇikuṇḍikajātā (Ka)

5. Dī 2. 47; Saṃ 1. 318 piṭṭhe.

18. Diṭṭhivisuddhiniddesa

Nāmarūpapariggahakathā

662. Idāni yā “imesu bhūmibhūtesu dhammesu uggahaparipucchāvasena nāṇaparicayaṃ katvā ‘sīlavisuddhi ceva cittavisuddhi cā’ti dve mūlabhūtā visuddhiyo sampādetabbā”ti vuttā. Tattha **sīlavisuddhi** nāma suparisuddhaṃ pātimokkhasaṃvarādicatubbidhaṃ sīlaṃ, tañca **sīlaniddese** vitthāritameva. **Cittavisuddhi** nāma sa-upacārā aṭṭha samāpattiyo, tāpi cittaśisena vuttasamādhiniddese sabbākārena vitthāritā eva. Tasmā tā tattha vitthāritanayeneva veditabbā.

Yampana vuttaṃ “diṭṭhivisuddhi, kaṅkhāvitaraṇavisuddhi, maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, paṭipadāñāṇadassanavisuddhi, nāṇadassanavisuddhīti imā pana pañca visuddhiyo sarīran”ti, tattha **nāmarūpānaṃ yāthāvadassanaṃ diṭṭhivisuddhi** nāma.

663. Taṃ sampādetukāmena **samathayānikena** tāva ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpāvacarajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāya vitakkādīni jhānaṅgāni, taṃsampayuttā ca dhammā **lakkhaṇarasādivasena** pariggahetabbā. Pariggahetvā sabbampetaṃ ārammaṇābhimukhaṃ namanato namanatṭhena **nāmanti** vavatthapetabbā.

Tato yathā nāma puriso antogehe sappam disvā taṃ anubandhamāno tassa āsayaṃ passati, evameva ayampi yogāvacaro taṃ nāmaṃ upaparikkhanto “idaṃ nāmaṃ kiṃ nissāya pavattatī”ti pariyesamāno tassa nissayaṃ hadayarūpaṃ passati. Tato hadayarūpassa nissayabhūtāni, bhūtanissitāni ca sesupādāya rūpānīti rūpaṃ pariggaṇhāti. So sabbampetaṃ ruppanato **rūpanti** vavatthapeti. Tato namanalakkhaṇaṃ nāmaṃ, ruppanalakkhaṇaṃ rūpanti **saṅkhepato nāmarūpaṃ vavatthapeti**.

664. **Suddhavipassanāyāniko** pana ayameva vā **samathayāniko** catudhātugavattahāne vuttānaṃ tesaṃ tesaṃ dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena saṅkhepato vā vitthārato vā catasso dhātuyo pariggaṇhāti. Athassa yāthāvasarasalakkhaṇato āvibhūtāsu dhātūsu

kammasamuṭṭhānamhi tāva kese “catasso dhātuyo, vaṇṇo, gandho, raso ojā, jīvitam, kāyappasādo”ti evaṃ kāyadasakavasena dasa rūpāni, tattheva bhāvassa atthitāya bhāvadasakavasena dasa, tattheva āhārasamuṭṭhānam ojaṭṭhamakam, utusamuṭṭhānam, cittasamuṭṭhānanti aparānipi catuvīsatīti evaṃ catusamuṭṭhānesu catuvīsatikoṭṭhāsesu catucattālīsa catucattālīsa rūpāni, sedo, assu, kheḷo, siṅghāṇikāti imesu pana catūsu utucittasamuṭṭhānesu dvinnam ojaṭṭhamakānam vasena soḷasa soḷasa rūpāni, udariyam, karīsam, pubbo, muttanti imesu catūsu utusamuṭṭhānesu utusamuṭṭhānasseva ojaṭṭhamakassa vasena aṭṭha aṭṭha rūpāni pākaṭāni hontīti. Esa tāva **dvattimsākāre** nayo.

Ye pana imasmim dvattimsākāre āvibhūte apare dasa ākāra āvibhavanti. Tattha asitādiparipācake tāva kammaje tejokoṭṭhāsamhi ojaṭṭhamakañceva jīvitañcāti nava rūpāni, tathā cittaje assāsapassāsakoṭṭhāsepi ojaṭṭhamakañceva saddo cāti nava, sesesu catusamuṭṭhānesu aṭṭhasu jīvitānavakañceva tīni ca ojaṭṭhamakānīti tettiṃsa rūpāni pākaṭāni honti.

Tassevaṃ vitthārato dvācattālīsākāravasena imesu bhūtupādāyarūpesu pākaṭesu jātesu vatthudvāravasena pañca cakkhudasakādayo, hadayavatthudasakañcāti aparānipi saṭṭhirūpāni pākaṭāni honti. So sabbānipi tāni **ruppanalakḥhaṇena** ekato katvā “etaṃ **rūpan**”ti passati.

Tassevaṃ pariggahitarūpassa dvāravasena arūpadhammā pākaṭā honti. Seyyathidaṃ—dvepañcaviññāṇāni, tisso manodhātuyo, aṭṭhasaṭṭhi manoviññāṇadhātuyoti ekāsīti lokiyacittāni, avisesena ca tehi cittehi saha jāto phasso, vedanā, saññā, cetanā, jīvitam, cittaṭṭhiti, manasikāroti ime satta satta cetasikāti. Lokuttaracittāni pana neva suddhavipassakassa, na sapaṭṭhāyānikassa pariggaham gacchanti anadhigatattāti. So sabbepi te arūpadhamme **namanalakḥhaṇena** ekato katvā “etaṃ **nāman**”ti passati. Evameko **catudhātuvavatthānamukhena** vitthārato **nāmarūpaṃ** vavatthapeti.

665. Aparo **aṭṭhārasadhātuvasena**. Kathaṃ? Idha bhikkhu atthi imasmim attabhāve cakkhudhātu -pa- manoviññāṇadhātūti dhātuyo āvajjitvā yaṃ loko setakaṇhamañḍalavicittam āyatavittatham akkhikūpake nhārusuttakena ābaddham¹ maṃsapiṇḍam “cakkhū”ti sañjānāti, taṃ aggahetvā Khandhaniddese upādārūpesu vuttappakāram cakkhupasādam “cakkhudhātū”ti vavatthapeti.

Yāni panassa nissayabhūtā catasso dhātuyo, parivārakāni cattāri vaṇṇagandharasa-ojārūpāni, anupālakam jīvitindriyanti nava sahaajātarūpāni, tattheva ṭhitāni kāyadasakabhāvadasakavasena vīsati kammajarūpāni, āhārasamuṭṭhānādīnam tiṇṇam ojaṭṭhamakānam vasena catuvīsati anupādinna-rūpānīti evaṃ sesāni tepaṇṇāsa rūpāni honti, na tāni ca “cakkhudhātū”ti vavatthapeti. Esa nayo sotadhātu-ādisupi. Kāyadhātuyam pana avasesāni tecattālīsa rūpāni honti. Keci pana utucittasamuṭṭhānāni saddena saha nava nava katvā pañcacattālīsāti vadanti.

Iti ime pañca pasādā, tesaṇca visayā rūpa sadda gandha rasa phoṭṭhabbā pañcāti dasa rūpāni dasa dhātuyo honti. Avasesarūpāni dhammadhātuyeva honti. Cakkhum pana nissāya rūpam ārabba pavattam cittam cakkhuviññāṇadhātu nāmāti evaṃ dve pañcaviññāṇāni pañcaviññāṇadhātuyo honti. Tīṇi manodhātucittāni ekā manodhātu, aṭṭhasaṭṭhi manoviññāṇadhātucittāni manoviññāṇadhātūti sabbānīpi ekāsīti lokiyacittāni satta viññāṇadhātuyo. Taṃsampayuttā phassādayo dhammadhātūti evamettha aḍḍhekādasā dhātuyo rūpam, aḍḍhaṭṭhamā dhātuyo nāmanti evameko aṭṭhārasadhātuvasena nāmarūpam vavatthapeti.

666. Aparo **dvādasāyatanavasena**. Kathaṃ? Cakkhudhātuyam vuttanayeneva ṭhapetvā tepaṇṇāsa rūpāni cakkhupasādamattam “cakkhāyatanan”ti vavatthapeti. Tattha vuttanayeneva ca sotaghānājivhākāyadhātuyo “sotaghānājivhākāyāyatanānī”ti, tesam visayabhūte pañcadhamme “rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāyatanānī”ti, lokiyasattaviññāṇadhātuyo “manāyatanan”ti, taṃsampayuttā phassādayo sesarūpaṇca “dhammāyatanan”ti

1. Ābandham (Syā, I, Ka)

evamettha aḍḍhekādasā āyatanāni rūpaṃ, diyaḍḍha-āyatanāni nāmaṃti
evameko dvādasāyatanavasena nāmarūpaṃ vavatthapeti.

667. Aparo tato saṃkhittataraṃ **khandhavasena** vavatthapeti. Kathaṃ?
Idha bhikkhu imasmiṃ sarīre catusamuṭṭhānā catasso dhātuyo, taṃnissito
vaṇṇo, gandho, raso, oja, cakkhupasādādayo pañca pasādā, vatthurūpaṃ,
bhāvo, jīvitindriyaṃ, dvisamuṭṭhāno saddoti imāni sattarasa rūpāni
sammasanupagāni nipphannāni rūparūpāni. Kāyaviññatti, vacīviññatti,
ākāsadhātu, rūpassa lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santati, jaratā,
aniccatāti imāni pana dasa rūpāni **na sammasanupagāni**, ākāravikāra-
antaraparicchedamattakāni, na nipphannarūpāni, na rūparūpāni. Apica kho
rūpānaṃ ākāravikāra-antaraparicchedamattato rūpanti saṅkhaṃ gatāni. Iti
sabbāni petāni sattavīsati rūpāni rūpakkhando, ekāsītiyā lokiyacittehi
saddhiṃ uppannā vedanā vedanākkhando, taṃsampayuttā saññā
saññākkhando, saṅkhārā saṅkhārakkhando, viññāṇaṃ viññāṇakkhandhoti.
Iti rūpakkhando rūpaṃ, cattāro arūpino khandhā nāmaṃti evameko
pañcakkhandhavasena nāmarūpaṃ vavatthapeti.

668. Aparo “yaṃkiñci rūpaṃ sabbaṃ rūpaṃ¹ cattāri mahābhūtāni
catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ”²ti evaṃ saṃkhitteneva imasmiṃ
attabhāve rūpaṃ pariggahetvā, tathā manāyatanañceva
dhammāyatanekadesaṃ nāmaṃti pariggahetvā “iti idaṃ nāmaṃ idaṃ
rūpaṃ, idaṃ vuccati nāmarūpaṃ”ti **saṅkhepato** nāmarūpaṃ vavatthapeti.

669. Sace panassa tena tena mukhena rūpaṃ pariggahetvā arūpaṃ
pariggaṇhato sukhumattā arūpaṃ na upaṭṭhāti, tena dhuranikkhepaṃ akatvā
rūpameva punappunaṃ sammasitabbaṃ manasikātabbaṃ pariggahetabbaṃ
vavatthapetabbaṃ. Yathā yathā hissa rūpaṃ suvikkhālitaṃ hoti nijjaṭaṃ
suparisuddhaṃ, tathā tathā tadārammaṇā arūpadhammā sayameva pākaṭā
honti.

Yathā hi cakkhumato purisassa aparisuddhe ādāse mukhanimittaṃ
olokentassa nimittaṃ na paññāyati, so “nimittaṃ na paññāyati”ti na

1. Sabbantaṃ (Sī), sabbaṃ (Ka)

2. Ma 1. 282; Aṃ 3. 547 piṭṭhesu.

ādāsaṃ chaḍḍeti, atha kho naṃ punappunaṃ parimajjati. Tassa parisuddhe¹ ādāse nimittaṃ sayameva pākaṭaṃ hoti. Yathā ca telatthiko tilapiṭṭhaṃ doṇiyaṃ ākiritvā udakena paripp hosesvā ekavāraṃ dhevāraṃ pīḷanamattena tele anikkhamante na tilapiṭṭhaṃ chaḍḍeti, atha kho naṃ punappunaṃ uṇhodakena paripp hosesvā madditvā pīḷeti. Tassevaṃ karoto vippasannaṃ tilatelaṃ nikkhamati. Yathā vā pana udakaṃ pasādetukāmo katakaṭṭhiṃ gahetvā antoghaṭe hatthaṃ otāretvā ekadhevāre ghaṃsanamattena udake avippasīdante na katakaṭṭhiṃ chaḍḍeti, atha kho naṃ punappunaṃ ghaṃsati. Tassevaṃ karontassa kalalakaddamaṃ sannisīdati. Udakaṃ accharaṃ hoti vippasannaṃ, evamevaṃ tena bhikkhunā dhuranikkhepaṃ akatvā rūpameva punappunaṃ sammāsītappaṃ manasikātabbaṃ pariggahetabbaṃ vavathapetabbaṃ.

Yathā yathā hissa rūpaṃ suvikkhālitaṃ hoti nijjaṭaṃ suparisuddhaṃ, tathā tathā tappaccanikakilesā sannisīdanti, kaddamupari udakaṃ viya cittaṃ pasannaṃ hoti. Tadārammaṇā arūpadhammā sayameva pākaṭā honti. Evaṃ aññāhipi ucchucoragoṇadadhimacchādīhi upamāhi ayamatto pakāsetabbo.

Arūpadhammānaṃ upaṭṭhānākārakathā

670. Evaṃ suvisuddharūpapariggahassa panassa arūpadhammā tīhi ākārehi upaṭṭhahanti phassavasena vā vedanāvasena vā viññāṇavasena vā. Kathaṃ? Ekassa tāva “pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā”ti-ādinā nayena dhātuyo pariggaṇhantassa paṭhamābhiniṇṇāto phasso, taṃsāmpayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, saddhiṃ phassena cetanā saṅkhārakkhandho, cittaṃ viññāṇakkhandhoti upaṭṭhāti. Tathā “kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā -pa-². Assāsapassāse pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā”ti paṭhamābhiniṇṇāto phasso, taṃsāmpayuttā vedanā vedanākkhandho -pa- cittaṃ viññāṇakkhandhoti upaṭṭhāti. Evaṃ arūpadhammā **phassavasena** upaṭṭhahanti.

Ekassa “pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā”ti tadārammaṇa³rasānubhavanakavedanā vedanākkhandho, taṃsāmpayuttā saññā saññākkhandho, taṃsāmpayutto

1. Visuddhe (Sī, Syā, Ka)

2. Visuddhi 1. 344 piṭṭhe passitvā pūretabbo.

3. Tassa (Syā, Tīkā)

phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandho, taṃsampayuttaṃ cittaṃ viññāṇakkhandhoti upaṭṭhāti. Tathā “kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā -pa- assāsapassāse pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā”ti tadārammaṇarasānubhavanakavedanā vedanākkhandho -pa- taṃsampayuttaṃ cittaṃ viññāṇakkhandhoti upaṭṭhāti. Evaṃ **vedanāvasena** arūpadhammā upaṭṭhahanti.

Aparassa “pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā”ti ārammaṇapaṭivijānanam viññāṇam viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandhoti upaṭṭhāti. Tathā “kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā -pa- assāsapassāse pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā”ti ārammaṇapaṭivijānanam viññāṇam viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandhoti upaṭṭhāti. Evaṃ **viññāṇavasena** arūpadhammā upaṭṭhahanti.

Eteneva upāyena “kammamasamuṭṭhāne kese pathavīdhātu kakkhaḷalakkhaṇā”ti-ādinā nayena¹ dvācattālīsāya dhātukoṭṭhāsesu catunnaṃ catunnaṃ dhātūnaṃ vasena, sesesu ca cakkhudhātu-ādisu rūpapariggahamukhesu sabbaṃ nayabhedaṃ anugantvā yojanā kātabbā.

671. Yasmā ca evaṃ suvisuddharūpapariggahasseva tassa arūpadhammā tīhākārehi pākaṭā honti. Tasmā suvisuddharūpapariggaheneva arūpapariggahāya yogo kātabbo, na itarena. Sace hi ekasmiṃ vā rūpadhamme upaṭṭhite dvīsu vā rūpaṃ pahāya arūpapariggahaṃ ārabhati kammaṭṭhānato parihāyati, pathavīkasiṇabhāvanāya² vuttappakārā pabbateyyā gāvī viya. Suvisuddharūpapariggahassa³ pana arūpapariggahāya yogaṃ karoto kammaṭṭhānaṃ vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ pāpuṇāti.

So evaṃ phassādīnaṃ vasena upaṭṭhite cattāro arūpino khandhe nāmaṃti, tesam ārammaṇabhūtāni cattāri mahābhūtāni, catunnaṃca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ rūpanti vavatthapeti. Iti aṭṭhārasa dhātuyo dvādasāyatanāni pañcakkhandhāti sabbepi tebhūmake dhamme khaggena samuggaṃ

1. Nayena vā kesādayo (Ka)

2. Visuddhi 1. 148 piṭṭhe.

3. ...pariggahavasena (Syā, I, Ka)

vivaramāno viya yamakatālakandaṃ¹ phālayamāno viya ca nāmañca rūpañcāti dvedhā vavatthapeti. Nāmarūpamattato uddham añño satto vā puggalo vā devo vā brahmā vā natthīti niṭṭham gacchati.

Sambahulasuttantasamsandanā

672. So evaṃ yāthāvasarasato nāmarūpaṃ vavatthapetvā suṭṭhutarāṃ “satto puggalo”ti imissā lokasamaññāya pahānatthāya sattasammohassa samatikkamatthāya asammohabhūmiyaṃ cittaṃ ṭhapanatthāya sambahulasuttantavasena “nāmarūpamattamevidaṃ, na satto, na puggalo atthī”ti etamatthaṃ saṃsandetvā vavatthapeti. Vuttañhetāṃ—

“Yathāpi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti.

Evaṃ khandhesu santesu, hoti sattoti sammuti”ti².

Aparampi vuttaṃ, seyyathāpi āvuso kaṭṭhañca paṭicca valliñca paṭicca mattikañca paṭicca ṭiṇaṃ paṭicca ākāso parivārīto agārantveva saṅkhaṃ gacchati, evameva kho āvuso aṭṭhiñca paṭicca nhāruñca paṭicca maṃsañca paṭicca cammañca paṭicca ākāso parivārīto rūpantveva saṅkhaṃ gacchati”ti³.

Aparampi vuttaṃ—

“Dukkameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti ca.

Nāññatra dukkhā sambhoti, nāññaṃ dukkhā nirujjhati”ti².

Upamāhi nāmarūpavibhāvanā

673. Evaṃ anekasatehi suttantehi nāmarūpameva dīpitaṃ, na satto na puggalo. Tasmā yathā akkhacakkapañjara-īsādīsu aṅgasambhāresu ekenākārena saṇṭhitesu **rathoti** vohāramattaṃ hoti, paramatthato ekekasmiṃ aṅge upaparikkhiyamāne ratho nāma natthi. Yathā ca kaṭṭhādīsu gehasambhāresu ekenākārena ākāsaṃ parivāretvā ṭhitesu **gehanti** vohāramattaṃ hoti, paramatthato gehaṃ nāma natthi. Yathā ca aṅguli-aṅguṭṭhādīsu ekenākārena ṭhitesu **muṭṭhīti** vohāramattaṃ hoti. Doṇṭanti-ādīsu **vīṇāti**. Hatthi-assādīsu **senāti**.

1. Yamakatālakhandhaṃ (Sī)

2. Saṃ 1. 137 piṭṭhe.

3. Ma 1. 248 piṭṭhe.

Pākāragehagopurādīsu **nagaranti**. Khandhasākhāpalāsādīsu ekenākārena ṭhītesu **rukkhō**ti vohāramattaṃ hoti, paramatthato ekekasmim avayave upaparikkhiyamāne rukkho nāma natthi. Evamevaṃ pañcasu upādānakkhandhesu sati “**satto, puggalo**”ti vohāramattaṃ hoti, paramatthato ekekasmim dhamme upaparikkhiyamāne “asmīti vā ahantivā”ti gāhassa vatthubhūto satto nāma natthi. Paramatthato pana nāmarūpamattameva atthīti. Evaṃ passato hi dassanaṃ **yathābhūta**dassanaṃ nāma hoti.

674. Yo panetaṃ yathābhūta

“Dvīhi bhikkhave diṭṭhigatehi pariyuṭṭhitā devamanussā olīyanti eke, atidhāvanti eke, cakkhumanto ca passanti.

Kathaṅca bhikkhave olīyanti eke? Bhavārāmā bhikkhave devamanussā bhavaratā bhavasamuditā. Tesāṃ bhavanirodhāya dhamme desiyamāne cittaṃ na pakkhandati nappasīdati na santiṭṭhati nādhimuccati. Evaṃ kho bhikkhave olīyanti eke.

Kathaṅca bhikkhave atidhāvanti eke? Bhaveneva kho paneke aṭṭiyamānā harāyamānā jigucchamānā vibhavaṃ abhinandanti, yato kira bho ayaṃ attā kāyassa bhedā ucchiṃjati vinassati, na hoti paraṃmaraṇā, etaṃ santaṃ, etaṃ paṇītaṃ, etaṃ yāthāvanti. Evaṃ kho bhikkhave atidhāvanti eke.

Kathaṅca bhikkhave cakkhumanto passanti? Idha bhikkhave bhikkhu bhūtaṃ bhūtato passati, bhūtaṃ bhūtato disvā bhūtassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Evaṃ kho bhikkhave cakkhumanto passantī”ti¹.

1. Khu 1. 224 piṭṭhe.

675. Tasmā yathā dāruyantam suññaṃ nijjīvaṃ nirīhakaṃ, atha ca pana dāruvajjukasamāyogavasena gacchatipi tiṭṭhatipi. Sa-īhakaṃ sabyāpāraṃ viya khāyati, evamidam nāmarūpampi suññaṃ nijjīvaṃ nirīhakaṃ, atha ca pana aññamaññasamāyogavasena gacchatipi tiṭṭhatipi. Sa-īhakaṃ sabyāpāraṃ viya khāyatīti daṭṭhabbam. Tenāhu porāṇā—

“Nāmañca rūpañca idhatthi saccato,
Na hettha satto manujo ca vijjati.
Suññaṃ idam yantamivābhisankhataṃ,
Dukkassa puñjo tiṇakatṭhasādiso”ti.

Na kevalañcetaṃ dāruyantupamāya, aññāhipi naḷakalāpī-ādīhi upamāhi vibhāvetabbaṃ—yathā hi dvīsu naḷakalāpīsu aññamaññaṃ nissāya ṭhapitāsu ekā ekissā upatthambho hoti, ekissā patamānāya itarāpi patati, evamevaṃ pañcavokārabhave nāmarūpaṃ aññamaññaṃ nissāya pavattati, ekaṃ ekassa upatthambho hoti. Maraṇavasena ekasmiṃ patamāne itarampi patati. Tenāhu porāṇā—

“Yamakaṃ nāmarūpañca, ubho aññoññanissitā.
Ekasmiṃ bhijjamānasmim, ubho bhijjanti paccayā”ti.

676. Yathā ca daṇḍābhīhataṃ bheriṃ nissāya sadde pavattamāne aññā bherī, añño saddo, bherisaddā asammissā, bherī saddena suññā, saddo bheriyā suñño, evamevaṃ vatthudvārārammaṇasaṅkhātaṃ rūpaṃ nissāya nāme pavattamāne aññaṃ rūpaṃ, aññaṃ nāmaṃ, nāmarūpā asammissā, nāmaṃ rūpena suññaṃ, rūpaṃ nāmena suññaṃ, apica kho bheriṃ paṭicca saddo viya rūpaṃ paṭicca nāmaṃ pavattati. Tenāhu porāṇā—

“Na cakkhuto jāyare phassapañcamā,
Na rūpato no ca ubhinnamantarā.
Hetum paṭiccappabhavanti saṅkhata,
Yathāpi saddo pahaṭāya¹ bheriyā.

1. Pahatāya (Ka)

Na sotato jāyare phassapañcamā,
 Na saddato no ca ubhinnamantarā -pa-.

Na ghānato jāyare phassapañcamā,
 Na gandhato no ca ubhinnamantarā -pa-.

Na jivhāto jāyare phassapañcamā,
 Na rasato no ca ubhinnamantarā -pa-.

Na kāyato jāyare phassapañcamā,
 Na phassato no ca ubhinnamantarā -pa-.

Na vatthurūpā pabhavanti saṅkhatā,
 Na cāpi dhammāyatanehi niggatā.
 Hetum paṭiccappabhavanti saṅkhatā,
 Yathāpi saddo pahaṭāya bheriyā”ti.

677. Apicettha nāmaṃ nittejaṃ na sakena tejena pavattitum¹ sakkoti, na khādāti, na pivāti, na byāharāti, na iriyāpathaṃ kappeti. Rūpampi nittejaṃ na sakena tejena pavattitum¹ sakkoti. Na hi tassā khāditukāmatā, nāpi pivitukāmatā, na byāharitukāmatā, na iriyāpathaṃ kappetukāmatā, atha kho nāmaṃ nissāya rūpaṃ pavattati, rūpaṃ nissāya nāmaṃ pavattati, nāmassa khāditukāmatāya pivitukāmatāya byāharitukāmatāya iriyāpathaṃ kappetukāmatāya sati rūpaṃ khādāti, pivāti, byāharāti, iriyāpathaṃ kappeti.

Imassa panatthassa vibhāvanatthāya imaṃ upamaṃ udāharanti—yathā jaccandho ca pīṭhasappī ca disāpakkamitukāmā assu, jaccandho pīṭhasappiṃ evamāha “ahaṃ kho bhaṇe sakkomi pādehi pādakaraṇīyaṃ kātum, natthi ca me cakkhūni yehi samavisamaṃ passeyyan”ti. Pīṭhasappipi jaccandhaṃ evamāha “ahaṃ kho bhaṇe sakkomi cakkhunā cakkhukaraṇīyaṃ kātum, natthi ca me pādāni yehi abhikkameyyaṃ vā paṭikkameyyaṃ vā”ti. So tuṭṭhahaṭṭho jaccandho pīṭhasappiṃ aṃsakūṭaṃ āropesi. Pīṭhasappi jaccandhassa aṃsakūṭe nisīditvā evamāha “vāmaṃ muñca dakkhiṇaṃ gaṇha, dakkhiṇaṃ muñca vāmaṃ gaṇhā”ti. Tattha jaccandhopi

1. Pavattetum (Ka)

nittejo dubbalo na sakena tejena sakena¹ balena gacchati, pīṭhasappīpi
 nittejo dubbalo na sakena tejena sakena¹ balena gacchati, na ca tesam
 aññamaññaṃ nissāya gamanaṃ nappavattati, evamevaṃ nāmampi nittejaṃ
 na sakena tejena uppajjati, na tāsu tāsu kiriyāsu pavattati. Rūpampi nittejaṃ
 na sakena tejena uppajjati, na tāsu tāsu kiriyāsu pavattati, na ca tesam
 aññamaññaṃ nissāya uppatti vā pavatti vā na hoti. Tenetaṃ vuccati—

“Na sakena balena jāyare,
 Nopi² sakena balena tiṭṭhare.
 Paradhammavasānuvattino,
 Jāyare saṅkhatā attadubbala.

Parapaccayato ca jāyare,
 Para-ārammaṇato samuṭṭhitā.
 Ārammaṇapaccayehi ca,
 Paradhammehi cime pabhāvitā.

Yathāpi nāvaṃ nissāya, manussā yanti añṇave.
 Evameva rūpaṃ nissāya, nāmakāyo pavattati.

Yathā ca manusse nissāya, nāvā gacchati añṇave.
 Evameva nāmaṃ nissāya, rūpakāyo pavattati.

Ubho nissāya gacchanti, manussā nāvā ca añṇave.
 Evaṃ nāmañca rūpañca, ubho aññoññanissitā”ti.

Evaṃ nānāyehi nāmarūpaṃ vavatthāpayato sattasaññaṃ abhibhavitvā
 asammohabhūmiyaṃ ṭhitaṃ nāmarūpānaṃ yāthāvadassanaṃ
diṭṭhivisuddhīti vedītabbaṃ. **Nāmarūpavavatthānantipi**
saṅkhāraparicchedotipi etasseva adhivacanaṃ.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Diṭṭhipisuddhiniddeso nāma

Aṭṭhārasamo paricchedo.

1. Na sakena (Syā)

2. Nāpi (Ka)

19. Kaṅkhāvitaraṇavisuddhiniddesa

Paccayapariggahakathā

678. Etasseva pana nāmarūpassa paccayapariggahaṇena tīsu addhāsu kaṅkham vitaritvā ṭhitam nāṇam **kaṅkhāvitaraṇavisuddhi** nāma.

Tam sampādetukāmo bhikkhu yathā nāma kusalo bhisakko rogam disvā tassa samuṭṭhānam pariyesati. Yathā vā pana anukampako puriso daharam kumāram mandam uttānaseyyakam rathikāya nipannam disvā “kassa nu kho ayam puttako”ti tassa mātāpitaro āvajjati, evameva tassa nāmarūpassa hetupaccayapariyesanam āpajjati.

So āditova iti paṭisañcikkhati “na tāvidham nāmarūpam ahetukam, sabbattha sabbadā sabbesaṇa ekasadisabhāvāpattito, na issarādihetukam, nāmarūpato uddham issarādīnam abhāvato. Yepi nāmarūpamattameva issarādayoti vadanti, tesam issarādisaṅkhātānāmarūpassa ahetukabhāvāpattito. Tasmā bhavitabbamassa hetupaccayehi, ke nu kho te”ti.

679. So evam nāmarūpassa hetupaccaye āvajjetvā¹ imassa tāva rūpakāyassa evam hetupaccaye pariggaṇhāti—“ayam kāyo nibbattamāno neva uppala paduma puṇḍarīka sogandhikādīnam abbhantare nibbattati, na maṇimuttāhārādīnam, atha kho āmāsayapakkāsayānam antare udarapaṭalam pacchato piṭṭhikaṇṭakam purato katvā anta-antaguṇaparivārīto sayampi duggandhajegucchapaṭikkūlo duggandhajegucchapaṭikkūle paramasambādhe okāse pūtimaccha² pūtikummāsa-oḷigallacandanikādīsu kimiva nibbattati. Tassevam nibbattamānassa, ‘avijjā taṇhā upādānam kamman’ti ime cattāro dhammā nibbattakattā **hetu**, āhāro upatthambhakattā **paccayoti** pañca dhammā hetupaccayā honti. Tesupi avijjādayo tayo imassa kāyassa mātā viya dārakassa upanissayā honti. Kamman pitā viya puttassa

1. Āvajjitvā (Syā, I)

2. Pūtimaccha pūtikunapa (Syā, I)

janakaṃ. Āhāro dhāti viya dārakassa sandhāraṇaṃ”ti. Evaṃ rūpakāyassa paccayapariggahaṃ katvā, puna “cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ”ti-ādinā¹ nayena nāmakāyassa paccayapariggahaṃ karoti.

So evaṃ paccayato nāmarūpassa pavattiṃ disvā yathā idaṃ etarahi, evaṃ atītepi addhāne paccayato pavattittha, anāgatepi paccayato pavattissatīti samanupassati.

680. Tassevaṃ samanupassato yā sā pubbantaṃ ārabha “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ, na nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ, kiṃ nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ, kathaṃ nu kho ahosiṃ atītamaddhānaṃ, kiṃ hutvā kiṃ ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ”ti² pañcavidhā vicikicchā vuttā, yāpi aparantaṃ ārabha “bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ, na nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ, kiṃ nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ, kathaṃ nu kho bhavissāmi anāgatamaddhānaṃ, kiṃ hutvā kiṃ bhavissāmi nu kho ahaṃ anāgatamaddhānaṃ”ti² pañcavidhā vicikicchā vuttā, yāpi paccuppannaṃ ārabha “etarahi vā pana paccuppannaṃ addhānaṃ ajjhataṃ³ kathamkathī hoti—ahaṃ nu khosmi, no nu khosmi, kiṃ nu khosmi, kathaṃ nu khosmi, ayaṃ nu kho satto kuto āgato, so kuhiṃ gāmi bhavissatī”ti⁴ chabbidhā vicikicchā vuttā, sā sabbāpi pahīyati.

681. Aparo **sādhāraṇāsādhāraṇavasena** duvidhaṃ nāmassa paccayaṃ passati, kammādivasena catubbidhaṃ rūpassa. Duvidho hi nāmassa paccayo sādharmaṇo asādhāraṇo ca. Tattha cakkhādīni cha dvārāni, rūpādīni cha ārammaṇāni nāmassa sādharmaṇo paccayo, kusalādibhedato sabbappakārassāpi tato pavattito. Manasikārādiko asādhāraṇo. Yoniso manasikārasaddhammassavanādiko hi kusalasseva hoti, viparīto akusalassa, kammādiko vipākassa, bhavaṅgādiko kiriyaṃsati.

Rūpassa pana kammaṃ cittaṃ utu āhāroti ayaṃ kammādiko catubbidho paccayo. Tattha kammaṃ atītameva kammamuṭṭhānassa rūpassa paccayo

1. Saṃ 1. 300 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhādīsu.

3. Addhānaṃ ārabha ajjhataṃ (Syā), addhānaṃ ārabha (Sī, Ka)

4. Ma 1. 10 piṭṭhe.

hoti. Cittaṃ cittasamuṭṭhānassa uppajjamānaṃ. Utu-āhārā utu-āhārasamuṭṭhānassa ṭhitikkhaṇe paccayā hontīti. Evameveko nāmarūpassa paccayapariggahaṃ karoti.

So evaṃ paccayato nāmarūpassa pavattim disvā yathā idaṃ etarahi, evaṃ atītepi addhāne paccayato pavattittha, anāgatepi paccayato pavattissatīti samanupassati. Tassevaṃ samanupassato vuttanayeneva tīsupi addhāsu vicikicchā pahīyati.

682. Aparo tesamīeva nāmarūpasāṅkhātānaṃ saṅkhārānaṃ jarāpattim jīṇṇānaṃ bhaṅgaṃ disvā idaṃ saṅkhārānaṃ jarāmaraṇaṃ nāma jātiyā sati hoti, jāti bhava sati, bhavo upādāne sati, upādānaṃ taṇhāya sati, taṇhā vedanāya sati, vedanā phasse sati, phasso saḷāyatane sati, saḷāyatanaṃ nāmarūpe sati, nāmarūpaṃ viññāṇe sati, viññāṇaṃ saṅkhāresu sati¹, saṅkhārā avijjāya satīti evaṃ **paṭilomapaṭiccasamuppādavasena** nāmarūpassa paccayapariggahaṃ karoti. Athassa vuttanayeneva vicikicchā pahīyati.

683. Aparo “iti kho avijjāpaccayā saṅkhārā”ti² pubbe vitthāretvā dassita-**anulomapaṭiccasamuppādavaseneva** nāmarūpassa paccayapariggahaṃ karoti. Athassa vuttanayeneva kaṅkhā pahīyati.

684. Aparo “purimakammabhavasmim moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā, upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavoti ime pañca dhammā purimakammabhavasmim idha paṭisandhiyā paccayā, idha paṭisandhi viññāṇaṃ, okkanti nāmarūpaṃ, pasādo āyatanaṃ, phuṭṭho phasso, vedayitaṃ vedanāti ime pañca dhammā idhūpapattibhavasmim purekatassa kammassa paccayā. Idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā -pa- cetanā bhavoti ime pañca dhammā idha kammabhavasmim āyatim paṭisandhiyā paccayā”ti³ evaṃ **kammavaṭṭavipākavaṭṭavasena** nāmarūpassa paccayapariggahaṃ karoti.

685. Tattha catubbidhaṃ kammaṃ—diṭṭhadhammavedanīyaṃ, upapajjavedanayaṃ, aparāpariyavedanīyaṃ, ahosikammanti. Tesu ekajavanavīthiyaṃ sattasu cittesu

1. Saṅkhāre sati (Sī), saṅkhāresu santesu (I)

2. Saṃ 1. 246 piṭṭhe.

3. Paṭisaṃ 50 piṭṭhe.

kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā **diṭṭhidhammavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ imasmiññeva attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ pana “ahosikammaṃ nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, natthi kammavipāko”¹ti imassa tikassa vasena ahosikammaṃ nāma hoti. Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā **upapajjavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ anantare attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ vuttanayeneva ahosikammaṃ nāma hoti. Ubhinnaṃ antare pañca javanacetanā **aparāpariyavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ anāgate yadā okāsaṃ labhati, tadā vipākaṃ deti. Sati saṃsārappavattiyā ahosikammaṃ nāma na hoti.

686. Aparampi catubbidhaṃ kammaṃ—yaṃ garukaṃ, yaṃ bahulaṃ, yadāsannaṃ, kaṭattā vā pana kammanti. Tattha kusalaṃ vā hotu akusalaṃ vā, garukāgarukesu **yaṃ garukaṃ** mātughātādikammaṃ vā mahaggatakammaṃ vā, tadeva paṭhamāṃ vipaccati. Tathā bahulābahulesupi **yaṃ bahulaṃ** hoti susīlyaṃ vā dussīlyaṃ vā, tadeva paṭhamāṃ vipaccati. **Yadāsannaṃ** nāma maraṇakāle anussaritakammaṃ. Yañhi āsannamaraṇo anussarituṃ sakkoti, teneva upapajjati. Etehi pana tīhi muttaṃ punappunaṃ laddhāsevanaṃ **kaṭattā vā pana kammaṃ** nāma hoti, tesaṃ abhāve taṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhati.

687. Aparampi catubbidhaṃ kammaṃ—janakaṃ, upatthambhakaṃ, upapīlakaṃ, upaghātakaṃ. Tattha **janakaṃ** nāma kusalampi hoti akusalampi. Taṃ paṭisandhiyampi pavattepi rūpārūpavipākakkhandhe janeti. **Upatthambhakaṃ** pana vipākaṃ janetuṃ na sakkoti, aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjamānakasukhadukkhaṃ upatthambheti, addhānaṃ pavatteti. **Upapīlakaṃ** aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjamānakasukhadukkhaṃ pīleti bādhati, addhānaṃ pavattituṃ na deti. **Upaghātakaṃ** pana sayāṃ kusalampi akusalampi samānaṃ aññaṃ dubbalakammaṃ ghātetvā tassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ pana kammena kate okāse taṃ vipākaṃ uppannaṃ nāma vuccati.

1. Paṭisaṃ 271 piṭṭhe.

Iti imesaṃ dvādasannaṃ kammānaṃ kammantaraṇceva vipākantaraṇca Buddhānaṃ kammavipākañāṇasseva yāthāvasarasato pākaṭaṃ hoti, asādhāraṇaṃ sāvakehi. Vipassakena pana kammantaraṇca vipākantaraṇca ekadesato jānitabbaṃ. Tasmā ayaṃ mukhamattadassanena kammaviseso pakāsitoti.

688. Iti imaṃ dvādasavidhaṃ kammaṃ kammavaṭṭe pakkhipitvā evaṃ eko kammavaṭṭavipākavaṭṭavasena nāmarūpassa paccayapariggahaṃ karoti. So evaṃ kammavaṭṭavipākavaṭṭavasena paccayato nāmarūpassa pavattiṃ disvā “yathā idaṃ etarahi, evaṃ atītepi addhāne kammavaṭṭavipākavaṭṭavasena paccayato pavattittha, anāgatepi kammavaṭṭavipākavaṭṭavaseneva paccayato pavattissatī”ti. Iti kammaṇceva kammavipāko ca, kammavaṭṭaṇca vipākavaṭṭaṇca, kammaṇapavattaṇca vipākapaṇavattaṇca, kammasantati ca vipākasantati ca, kiriyā ca kiriyāphalaṇca.

Kammā vipākā vattanti, vipāko kammāsambhavo.

Kammā punabbhavo hoti, evaṃ loko pavattatīti—

samanupassati. Tassevaṃ samanupassato yā sā pubbantādayo ārabha “ahosiṃ nu kho ahan”ti-ādinā nayena vuttā soḷasavidhā vicikicchā, sā sabbā pahīyati. Sabbabhavayonigatitṭhitinivāsesu hetuphalasambandhavasena pavattamānaṃ nāmarūpamattameva khāyati. So neva kāraṇato uddhaṃ kāraṇaṃ passati, na vipākappavattito uddhaṃ vipākapaṭisaṃvedakaṃ. Kāraṇe pana sati “kāraṇa”ti, vipākappavattiyā sati “paṭisaṃvedako”ti samaññāmattena paṇḍitā voharanticcevassa sammappaññāya sudiṭṭhaṃ hoti.

689. Tenāhu porāṇā—

“Kammasa kāraṇa natthi, vipākassa ca vedako.

Suddhadhammā pavattanti, evetaṃ sammadassanaṃ.

Evaṃ kamme vipāke ca, vattamāne sahetuke.

Bijarukkhādikānaṃva, pubbā koṭi na nāyati.

Anāgatepi saṃsāre, appavattaṃ¹ na dissati.

Etamatthaṃ anaññāya, titthiyā asayaṃvasī.
 Sattasaññaṃ gahetvāna, sassatucchedadassino.
 Dvāsaṭṭhidiṭṭhiṃ gaṇhanti, aññamañña¹virodhitā.
 Diṭṭhibandhanabaddhā² te, taṇhāsotena vuyhare.
 Taṇhāsotena vuyhantā, na te dukkhā pamuccare.
 Evametaṃ abhiññāya, bhikkhu Buddhassa sāvako.
 Gambhīraṃ nipuṇaṃ suññaṃ, paccayaṃ paṭivijjati.
 Kammaṃ natthi vipākamhi, pāko kamme na vijjati.
 Aññamaññaṃ ubho suñña, na ca kammaṃ vinā phalaṃ.
 Yathā na sūriye aggi, na maṇimhi na gomaye.
 Na tesāṃ bahi so atthi, sambhārehi ca jāyati.
 Tathā na anto kammaṃ, vipāko upalabbhati.
 Bahiddhāpi na kammaṃ, na kammaṃ tattha vijjati.
 Phalena suññaṃ taṃ³ kammaṃ, phalaṃ kamme na vijjati.
 Kammañca kho upādāya, tato nibbattate phalaṃ.
 Na hettha devo brahmā vā, saṃsārassa'tthikārako.
 Suddhadhammā pavattanti, hetusambhārapaccayā'ti.

690. Tassevaṃ kammavaṭṭavipākavaṭṭavasena nāmarūpassa
 paccayapariggahaṃ katvā tīsu addhāsu pahīnavicikicchassa sabbe
 atītānāgatapaccuppannadhammā cutipaṭisandhivasena veditā honti, sāssa hoti
ñātapariññā.

So evaṃ pajānāti—ye atīte kammaṃpaccayā nibbattā khandhā, te tattheva
 niruddhā, atītakammaṃpaccayā pana imasmim bhava aññe nibbattā,
 atītabhavato imaṃ bhavaṃ āgato ekadhammopi natthi, imasmimpi bhava
 kammaṃpaccayena nibbattā khandhā nirujjhissanti, punabbhave aññe
 nibbattissanti, imamahā bhavā punabbhavaṃ ekadhammopi na gamissati.
 Apica kho yathā na ācariyamukhato sajjhāyo antevāsikassa mukhaṃ
 pavisati, na ca tappaccayā

1. Aññamaññaṃ (Sī, Syā, Ka)

2. Bandhā (Syā, I, Ka)

3. Suññaṃ (Sī)

3. Patisam 50 pitthe.

Aniccato manasikaronto nimittam yathābhūtam jānāti passati, tena vuccati sammāpassanaṃ, evaṃ tadanvayena sabbe saṅkhārā aniccato sudiṭṭhā honti, ettha kaṅkhā pahīyati. Dukkhaṃ manasikaronto pavattam yathābhūtam jānāti passati -pa-. Anattato manasikaronto nimittaṇca pavattaṇca yathābhūtam jānāti passati, tena vuccati sammāpassanaṃ, evaṃ tadanvayena sabbe dhammā anattato sudiṭṭhā honti, ettha kaṅkhā pahīyati.

Yaṇca yathābhūtañāṇam yaṇca sammāpassanaṃ yā ca kaṅkhāvitaraṇā, ime dhammā nānatthā ceva nānābyañjanā ca, udāhu ekatthā byañjanaṃeva nānanti? Yaṇca yathābhūtañāṇam yaṇca sammāpassanaṃ yā ca kaṅkhāvitaraṇā, ime dhammā ekatthā, byañjanaṃeva nānaṃ”ti¹.

Iminā pana ñāṇena samannāgato vipassako Buddhasāsane laddhassāso laddhapatiṭṭho niyatagatiko cūlasotāpanno² nāma hoti.

Tasmā bhikkhu sadā sato, nāmarūpassa sabbaso.
Paccaye pariggaṇheyya, kaṅkhāvitaraṇatthikoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Kaṅkhāvitaraṇavisuddhiniddeso nāma

Ekūnavīsatiṃ paricchedo.

1. Paṭisaṃ 258 piṭṭhe.

2. Cullasotāpanno (Sī)

20. Maggāmaggañāṇadassanavisuddhiniddesa

Sammasanañāṇakathā

692. Ayaṃ maggo, ayaṃ na maggoti evaṃ maggañca amaggañca ñatvā
ṭhitaṃ ñāṇaṃ pana **maggāmaggañāṇadassanavisuddhi** nāma.

Taṃ sampādetukāmena **kalāpasammasana**saṅkhātāya **nayavipassanāya**
tāva yogo karaṇīyo. Kasmā, āradhavi-passakassa obhāsādisambhava
maggāmaggañāṇasambhavato. Āradhavi-passakassa hi obhāsādisu
sambhūtesu maggāmaggañāṇaṃ hoti, vipassanāya ca kalāpasammasanaṃ
ādi. Tasmā etaṃ kaṅkhāvitaraṇānantaraṃ uddiṭṭhaṃ. Apica yasmā
tīraṇapariññāya vattamānāya¹ maggāmaggañāṇaṃ uppajjati, tīraṇapariññā
ca ñātapariññānantarā, tasmāpi taṃ maggāmaggañāṇadassanavisuddhiṃ
sampādetukāmena kalāpasammasane tāva yogo katabbo.

693. Tatrāyaṃ vinicchayo—tisso hi loki-yapariññā ñātapariññā
tīraṇapariññā pahānapariññā ca. Yā sandhāya vuttaṃ “abhiññāpaññā
ñātattṭhe² ñāṇaṃ. Pariññāpaññā tīraṇattṭhe² ñāṇaṃ. Pahānapaññā
pariccāgatṭhe² ñāṇaṃ”ti³. Tattha “ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ,
vedayitalakkhaṇā vedanā”ti evaṃ tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ
paccattalakkhaṇasallakkhaṇavasena pavattā paññā **ñātapariññā** nāma.
“Rūpaṃ aniccaṃ, vedanā aniccā”ti-ādinā nayena tesāmyeva dhammānaṃ
sāmaññalakkhaṇaṃ āropetvā pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanā paññā
tīraṇapariññā nāma. Tesuyeva pana dhammesu niccasaññā dipajāhanavasena
pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanā paññā **pahānapariññā** nāma.

Tattha saṅkhāraparicchedato paṭṭhāya yāva paccayapariggahā
ñātapariññāya bhūmi. Etasmiṃ hi antare dhammānaṃ
paccattalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Kalāpasammasanato pana
paṭṭhāya yāva udayabbayānupassanā tīraṇapariññāya bhūmi. Etasmiṃ hi
antare sāmaññalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti.
Bhaṅgānupassanaṃ ādiṃ katvā upari pahānapariññāya

1. Pavattamānāya (I)

2. Ñātattṭhena (sabbattha)

3. Paṭisaṃ 84 piṭṭhe.

bhūmi. Tato paṭṭhāya hi aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ, anattato anupassanto attasaññaṃ, nibbindanto nandim, virajjanto rāgaṃ, nirodhento samudayaṃ, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahatīti¹ evaṃ niccasaññā dipahānasādhikānaṃ sattanaṃ anupassanānaṃ āhipaccaṃ. Iti imāsu tīsu pariññāsu saṅkhāraparicchedassa ceva paccayapariggahassa ca sādhitattā iminā yoginā ñātapariññāva adhigatā hoti, itarā ca adhigantabbā. Tena vuttaṃ “yasmā tīraṇapariññāya vattamānāya maggāmaggaññaṃ uppajjati, tīraṇapariññā ca ñātapariññānantarā, tasmāpi taṃ maggāmaggaññā dassanavisuddhiṃ sampādetukāmena kalāpasammasane tāva yogo katabbo”ti.

694. Tatrāyaṃ Pāli—

“Kathaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ dhammānaṃ saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ? Yaṃkiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhattaṃ vā -pa- yaṃ dūre santike vā, sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavatthapeti², ekaṃ sammasanaṃ. Dukkhatō vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Yā kāci vedanā -pa-. Yaṃkiñci viññāṇaṃ -pa-. Anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ.

Cakkhū -pa-. Jarāmarāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Dukkhatō anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayatṭhena, dukkhaṃ bhayatṭhena, anattā asāraḷṭṭhenāti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Vedanaṃ. Viññāṇaṃ. Cakkhū -pa-. Jarāmarāṇaṃ -pa- sammasane ñāṇaṃ.

Rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ. Vedanaṃ. Viññāṇaṃ. Cakkhū. Jarāmarāṇaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ -pa- nirodhadhammanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇaṃ.

1. Paṭisaṃ 55 piṭṭhe.

2. Vavatṭhapeti (Syā), vavattheti (Pāliyaṃ)

Jātipaccayā jarāmarañam, asati jātiyā natthi jarāmarañanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇam. Atītampi addhānam, anāgatampi addhānam jātipaccayā jarāmarañam, asati jātiyā natthi jarāmarañanti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇam. Bhavapaccayā jāti -pa- avijjāpaccayā saṅkhārā, asati avijjāya natthi saṅkhārāti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇam. Atītampi addhānam, anāgatampi addhānam avijjāpaccayā saṅkhārā, asati avijjāya natthi saṅkhārāti saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇam.

Tam nātattṭhena ñāṇam. Pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati atītānāgatapaccuppannānam dhammānam saṅkhipitvā vavatthāne paññā sammasane ñāṇan”ti¹.

Ettha ca cakkhum -pa- jarāmarañanti iminā peyyālena dvārārammaṇehi saddhim dvārappavattā dhammā, pañcakkhandhā, cha dvārāni, cha ārammaṇāni, cha viññāṇāni, cha phassā, cha vedanā, cha saññā, cha cetanā, cha taṇhā, cha vitakkā, cha vicārā, cha dhātuyo, dasa kasiṇāni, dvattimsakoṭṭhāsā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārāsa dhātuyo, bāvisati indriyāni, tisso dhātuyo, nava bhavā, cattāri jhānāni, catasso appamaññā, catasso samāpattiyo, dvādasā paṭiccasamuppādaṅgānīti ime dhammārāsayo saṅkhittāti vedītabbā.

Vuttaṃ hetam Abhiññeyyaniddese—

“Sabbam bhikkhave abhiññeyyam. Kiñca bhikkhave sabbam abhiññeyyam? Cakkhu bhikkhave abhiññeyyam. Rūpā. Cakkhuvīññānam. Cakkhusamphasso. Yampidaṃ cakkhusamphassapaccayā uppajjati vedayitam sukham vā dukkham vā adukkhamasukham vā, tampi abhiññeyyam. Sotam -pa-. Yampidaṃ manosamphassapaccayā uppajjati vedayitam sukham vā dukkham vā adukkhamasukham vā, tampi abhiññeyyam.

Rūpam -pa- viññānam. Cakkhu -pa- mano. Rūpā -pa- dhammā. Cakkhuvīññānam -pa- manoviññānam. Cakkhusamphasso -pa- manosamphasso.

1. Paṭisaṃ 51. 52 piṭṭhesu.

Cakkhusamphassajā vedanā -pa- manosamphassajā vedanā. Rūpasaññā -pa- dhammasaññā. Rūpasañcetanā -pa- dhammasañcetanā. Rūpataṇhā -pa- dhammataṇhā. Rūpavitakko -pa- dhammavitakko. Rūpavicāro -pa- dhammavicāro.

Pathavīdhātu -pa- viññāṇadhātu. Pathavīkaṣiṇaṃ -pa- viññāṇakaṣiṇaṃ. Kesā -pa- muttaṃ. Matthaluṅgaṃ.

Cakkhāyatanaṃ -pa- dhammāyatanaṃ. Cakkhudhātu -pa- manodhātu. Manoviññāṇadhātu. Cakkhundriyaṃ -pa- aññātāvindriyaṃ.

Kāmadhātu. Rūpadhātu. Arūpadhātu. Kāmabhavo. Rūpabhavo. Arūpabhavo. Saññābhavo. Asaññābhavo. Nevasaññānāsaññābhavo. Ekavokārabhavo. Catuvokārabhavo. Pañcavokārabhavo.

Paṭhamaṃ jhānaṃ -pa- catutthaṃ jhānaṃ. Mettācetovimutti -pa- upekkhācetovimutti. Ākāśānañcāyatanasamāpatti -pa- nevasaññānāsaññā yatanasamāpatti. Avijjā abhiññeyyā -pa- jarāmaṇaṃ abhiññeyyaṃ”ti¹.

Taṃ tattha evaṃ vitthārena² vuttattā idha sabbaṃ peyyālena saṃkhittaṃ. Evaṃ saṃkhitte panettha ye lokuttarā dhammā āgatā, te asammasanupagattā imasmiṃ adhikāre na gahetabbā. Yepi ca sammasanupagā, tesu **ye yassa pākaṭṭhonti sukhena pariggahaṃ gacchanti, tesu tena sammasanaṃ ārabhitabbaṃ.**

695. Tatrāyaṃ khandhavasena ārabbhavidhānayojanā—yaṃkiñci rūpaṃ -pa- sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavatthapeti, ekaṃ sammasanaṃ. Dukkhatō anattato vavatthapeti, ekaṃ sammasananti. Ettāvatā ayaṃ bhikkhu “yaṃkiñci rūpaṃ”ti evaṃ aniyamaniddiṭṭhaṃ sabbampi rūpaṃ atītattikena ceva catūhi ca ajjhattādidukehīti ekādasahi okāsehi paricchinditvā sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavatthapeti, aniccanti sammasati.

1. Paṭisaṃ 6. 9 piṭṭhesu; Saṃ 2. 258 piṭṭhe tannissayapāli.

2. Vitthāretvā (Syā, I, Ka)

Katham? Parato vuttanayena. Vuttañhetam—“rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ **aniccaṃ khayaṭṭhena**”¹.

Tasmā esa yaṃ **atītaṃ** rūpaṃ, taṃ yasmā atīteyeva khīṇaṃ, nayimaṃ bhavaṃ sampattanti aniccaṃ khayaṭṭhena.

Yaṃ **anāgataṃ** anantarabhava nibbattissati, tampi tattheva khīyissati, na tato paraṃ bhavaṃ gamissatīti aniccaṃ khayaṭṭhena.

Yaṃ **paccuppannaṃ** rūpaṃ, tampi idheva khīyati, na ito gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhena.

Yaṃ **ajjhataṃ**, tampi ajjhattameva khīyati, na bahiddhābhāvaṃ gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhena.

Yaṃ **bahiddhā -pa- oḷārikaṃ -pa- sukhumaṃ -pa- hīnaṃ -pa- paṇītaṃ -pa- dūre -pa- santike**, tampi tattheva khīyati, na dūrabhāvaṃ gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhena²ti sammasati.

Idaṃ sabbampi “aniccaṃ khayaṭṭhena”ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ. Bhedato pana ekādasavidhaṃ hoti.

Sabbameva ca taṃ **dukkhaṃ** bhayaṭṭhena. **Bhayaṭṭhena**ti sappatibhayatāya. Yañhi aniccaṃ, taṃ bhayāvahaṃ hoti Sīhopenasutte³ devānaṃ viya. Iti idampi “dukkhaṃ bhayaṭṭhena”ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ. Bhedato pana ekādasavidhaṃ hoti.

Yathā ca dukkhaṃ, evaṃ sabbampi taṃ **anattā** asāraṇaṭṭhena. **Asāraṇaṭṭhena**ti “attā nivāsī kārako sayamvasī”ti evaṃ parikkappitassa attasārassa abhāvena. Yañhi aniccaṃ, dukkhaṃ, taṃ⁴ attanopi aniccataṃ vā udayabbayapīḷanaṃ vā vāretuṃ⁵ na sakkoti, kuto tassa kārakādibhāvo. Tenāha “rūpañca hidaṃ bhikkhave attā abhavissa. Nayidaṃ rūpaṃ ābādhāya samvatteyyā”ti-ādi⁵. Iti idampi “anattā

1. Paṭisaṃ 51 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 70; Aṃ 342 piṭṭhesu.

3. Yaṃ hi aniccaṃ taṃ dukkhaṃ (Sī, Syā, I), yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ, taṃ (Ka)

4. Dhāretuṃ (Ka)

5. Saṃ 2. 55 piṭṭhe.

asāraḥkaṭṭhenā”ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ. Bhedato pana ekādasavidhaṃ hoti. Esa nayo vedanādisu.

696. Yampana aniccaṃ, taṃ yasmā niyamato saṅkhatādibhedam hoti. Tenassa pariyāyadassanattam, nānākārehi vā manasikārappavattidassanattam “rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ saṅkhatam paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ”ti puna Pāḷi vuttā. Esa nayo vedanādisūti.

Cattārīsākāra-anupassanā

697. So tasseva pañcasu khandhesu aniccadukkhānattasammasanassa thirabhāvatthāya, yaṃ taṃ Bhagavatā “katamehi cattārīsāya ākārehi anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati, katamehi cattārīsāya ākārehi sammattaniyāmaṃ okkamati”ti¹ etassa Vibhaṅge—

“Pañcakkhandhe aniccato, dukkhato, rogato, gaṇḍato, sallato, aghato, ābādhato, parato, palokato, itito, upaddavato, bhayato, upasaggato, calato, pabhaṅguto, addhuvato, atāṇato², aleṇato, asaraṇato, rittato, tucchato, suññato, anattato, ādīnavato, vipariṇāmadhammato, asāraḥkato, aghamūlato, vadhakato, vibhavato, sāsavato, saṅkhatato, mārāmisato, jātidhammato, jarādhammato, byādhidhammato, maraṇadhammato, sokadhammato, paridevadhammato, upāyāsadhammato, saṅkilesikadhammato”ti¹—

Cattārīsāya ākārehi,

“Pañcakkhandhe aniccato passanto anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati. Pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho niccaṃ nibbānanti passanto sammattaniyāmaṃ okkamati”ti-ādīnā¹ nayena,

Anulomañāṇaṃ vibhajantena pabhedato aniccādisammasanaṃ vuttaṃ. Tassāpi vasena ime pañcakkhandhe sammasati.

1. Paṭisaṃ 411 piṭṭhe.

2. Attāṇato (Ka-Sī)

698. Kathaṃ? So hi ekekaṃ khandhaṃ anaccantikātāya,¹ ādi-
 antavantatāya ca **aniccato**. Uppādavayapaṭipīḷanatāya, dukkhavatthutāya ca
dukkhato. Paccayayāpanīyatāya, rogamūlatāya ca **rogato**.
 Dukkhatāsūlayogitāya, kilesāsucipaggharaṇatāya, uppādajarābhāṅgehi
 uddhumātā²paripakkapabhinnatāya ca **gaṇḍato**. Pīḷājanakatāya,
 antotudanatāya, dunnīharaṇīyatāya ca **sallato**. Vigarahaṇīyatāya, avaḍḍhi-
 āvahanatāya, aghavatthutāya ca **aṅghato**. Aseribhāvajanakatāya,
 ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato**. Avasatāya, avidheyyatāya ca **parato**.
 Byādhijarāmarāṇehi palujjanatāya **palokato**. Anekabyasanāvahanatāya **ītito**.
 Aviditānaṃyeva vipulānaṃ anattānaṃ āvahanato, sabbupaddavavatthutāya
 ca **upaddavato**. Sabbabhayānaṃ ākaratāya, dukkhavūpasamasāṅkhātassa
 paramassāsassa paṭipakkhabhūtatāya ca **bhayato**. Anekehi anattāhehi
 anubaddhatāya³, dosūpasatṭhatāya⁴, upasaggo viya anadhivāsanārahatāya ca
upasaggato. Byādhijarāmarāṇehi ceva lābhālābhādīhi⁵ ca lokadhammehi
 pacalitātāya **calato**. Upakkamena ceva sarasena ca
 pabhaṅgupagamanasīlatāya **pabhaṅguto**. Sabbāvatthanipātītāya,
 thirabhāvassa ca abhāvatāya **addhuvato**. Atāyanatāya ceva,
 alabbhaneyyakhematāya ca **atāṇato**. Allīyitum anarahatāya, allīnānampi ca
 leṇakiccākāritāya **aleṇato**. Nissitānaṃ bhayasārakattābhāvena **asaraṇato**.
 Yathāparikappitehi dhuvasubhasukhattabhāvehi rittatāya **rittato**. Rittatāyeva
 tucchato appakattā vā, appakampi hi loke tucchanti vuccati.
 Sāminivāsikārakavedakādhiṭṭhāyakavirahitatāya **suññato**. Sayaṇca
 assāmikabhāvāditāya **anattato**. Pavattidukkhatāya, dukkhassa ca ādīnavatāya
ādīnavato, atha vā ādīnaṃ vāti gacchati pavattatīti-ādīnavo,
 kapaṇamanussassetaṃ adhivacanāṃ, khandhāpi ca kapaṇāyevāti-
 ādīnavasadisatāya **ādīnavato**. Jarāya ceva maraṇena cāti dvedhā
 pariṇāmapakatītāya **vipariṇāmadhammato**. Dubbalatāya, pheggu viya
 sukhabhaṇṇanīyatāya ca **asārakato**. Aghahetutāya **aghamūlato**.

1. Aniccantikātāya (Sī, Ka)

2. Uddhumātaka- (Sī, Syā, Ka)

3. Anubandhatāya (Syā, I, Ka)

4. Dosūpasattatāya (Ka)

5. Lābhādīhi (Sī, Ka)

Mittamukhasapatto viya vissāsaghātītāya **vadhakato**. Vigatabhavatāya, vibhavasambhūtātāya ca **vibhavato**. Āsavapadaṭṭhānatāya **sāsavato**. Hetupaccayehi abhisāṅkhatātāya **saṅkhatato**. Maccumārakilesamārāṇaṃ āmisabhūtātāya **mārāmisato**. Jātijarābyādhimaraṇapakatītāya **jātijarābyādhimaraṇadhammato**. Sokaparideva-upāyāsahetutāya **sokaparideva-upāyāsadhammato**. Taṇhādiṭṭhiduccaritasāṅkilesāṇaṃ visayadhammatāya **saṅkilesikadhammatoti** evaṃ pabhedato vuttassa aniccādisammasanassa vasena sammāsati.

Ettha hi aniccato, palokato, calato, pabhaṅguto, addhuvato, vipariṇāmadhammato, asārakato, vibhavato, saṅkhatato, maraṇadhammatoti ekekasmiṃ khandhe dasa dasa katvā paññāsa **aniccānupassanāni**. Parato, rittato, tucchato, suññato, anattatoti ekekasmiṃ khandhe pañca pañca katvā pañcavīsati **anattānupassanāni**. Sesāni dukkhato, rogatoti-ādīni ekekasmiṃ khandhe pañcavīsati pañcavīsati katvā pañcavīsatisataṃ **dukkhānupassanāni**.

Iccassa iminā dvisatabhedena aniccādisammasanena pañcakkhandhe sammāsato taṃ nayavipassanāsaṅkhātāṃ aniccadukkhānattasammasanāṃ thiraṃ hoti. Idaṃ tāvettha Pālinayānusārena sammasanārambhavidhānaṃ.

Indriyatikkhakāraṇanavaka

699. Yassa pana evaṃ nayavipassanāya yogaṃ karotopi nayavipassanā na sampajjati, tena “navahākārehi indriyāni tikkhāni bhavanti—uppannuppannānaṃ saṅkhārānaṃ khayameva passati, tattha ca sakkaccakiriyāya sampādeti, sātaccakiriyāya sampādeti, sappāyakiriyāya sampādeti, samādhissa ca nimittaggāhena, bojjhaṅgānaṃ anupavattanatāya, kāye ca jīvite ca anapekkhataṃ upaṭṭhāpeti, tattha ca abhibhuyya nekkhammena, antarā ca abyosānenā”¹ evaṃ vuttānaṃ navannaṃ ākāraṇaṃ vasena indriyāni tikkhāni katvā **Pathavīkasiṇaniddese** vuttanayena² satta asappāyāni vajjetvā satta sappāyāni sevamānena kālena rūpaṃ sammāsittabbaṃ, kālena arūpaṃ. Rūpaṃ sammāsantena rūpassa nibbatti passittabbaṃ.

1. Accosānenāti (Sī)

2. Visuddhi 1. 123 piṭṭhe.

Rūpanibbattipassanākāra

700. Seyyathidaṃ—idaṃ rūpaṃ nāma kammādivasena catūhi kāraṇehi nibbattati. Tattha sabbesaṃ sattānaṃ rūpaṃ nibbattamānaṃ paṭhamam kammato nibbattati. Paṭisandhikkhaṇeṇeva hi gabbhaseyyakānaṃ tāva tisantativasena vatthukāyabhāvasakasāṅkhātāni tiṃsa rūpāni nibbattanti, tāni ca kho paṭisandhicittassa uppādakkhaṇeṇeva. Yathā ca uppādakkhaṇe, tathā ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi.

Tattha rūpaṃ dandhanirodham garuparivatti, cittaṃ khippanirodham lahuparivatti. Tenāha “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ yathayidaṃ bhikkhave cittaṃ”¹. Rūpe dharanteyeṇeva hi soḷasavāre bhavaṅgacittaṃ uppajjitvā nirujjhati. Cittassa uppādakkhaṇopi ṭhitikkhaṇopi bhaṅgakkhaṇopi ekasadisā. Rūpassa pana uppādabhaṅgakkhaṇāyeṇeva lahukā, tehi sadisā. Ṭhitikkhaṇo pana mahā, yāva soḷasa cittāni uppajjitvā nirujjhanti, tāva vattati. Paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ ṭhānappattaṃ purejātaṃ vatthum nissāya dutiyaṃ bhavaṅgaṃ uppajjati. Tena saddhiṃ uppannaṃ ṭhānappattaṃ purejātaṃ vatthum nissāya tatiyaṃ bhavaṅgaṃ uppajjati. Iminā nayena yāvatāyukaṃ cittappavatti veditabbā. Āsannamaraṇassa pana ekameva ṭhānappattaṃ purejātaṃ vatthum nissāya soḷasa cittāni uppajjanti.

Paṭisandhicittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ rūpaṃ paṭisandhicittato uddhaṃ soḷasamena cittena saddhiṃ nirujjhati. Ṭhānakkhaṇe uppannaṃ sattarasamassa uppādakkhaṇena saddhiṃ nirujjhati. Bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ sattarasamassa ṭhānakkhaṇaṃ patvā nirujjhati. Yāva pavatti nāma atthi, evameva pavattati. Opapātikānampi sattasantativasena sattatirūpāni evameva pavattanti.

701. Tattha kammaṃ, kammasamuṭṭhānaṃ, kammaṇaccayaṃ, kammaṇaccayacittasamuṭṭhānaṃ, kammaṇaccaya-āhārasamuṭṭhānaṃ, kammaṇaccaya-utusamuṭṭhānanti esa vibhāgo veditabbo. Tattha **kammaṃ** nāma kusalākusalacetanā. **Kammasamuṭṭhānaṃ** nāma vipākakkhandhā ca, cakkhudasaṅkādīsamasaṭṭatirūpaṇca. **Kammaṇaccayaṃ** nāma tadeva, kammaṃ hi kammasamuṭṭhānassa upatthambhakaṇaccayopi hoti. **Kammaṇaccayacittasamuṭṭhānaṃ** nāma vipākacittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. **Kammaṇaccaya-āhārasamuṭṭhānaṃ** nāma

1. Am 1. 9 piṭṭhe.

kammasamuṭṭhānarūpesu ṭhānappattā oḷā aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi oḷā ṭhānaṃ patvā aññanti evaṃ catasso vā pañca vā pavattiyo ghaṭeti. **Kammappaccaya-utusamuṭṭhānaṃ** nāma kammajatejodhātu ṭhānappattā utusamuṭṭhānaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi utu aññaṃ ojaṭṭhamakanti evaṃ catasso vā pañca vā pavattiyo ghaṭeti. Evaṃ tāva **kammajarūpassa nibbatti** passitabbā.

702. Cittajesupi cittaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, cittaappaccayaṃ, cittaappaccaya-āhārasamuṭṭhānaṃ, cittaappaccaya-utusamuṭṭhānanti esa vibhāgo veditabbo. Tattha **cittaṃ** nāma ekūnanavuticittāni.

Tesu dvattimsa cittāni, chabbīse'kūnavīsati.

Soḷasa rūpiriyāpatha-viññattijanakaṃ matā.

Kāmāvacarato hi aṭṭha kusalāni, dvādasākusalāni, manodhātuvajjā dasa kiriya, kusalakiriyato dve abhiññācittānīti dvattimsa cittāni rūpaṃ, iriyāpathaṃ, viññattiṇca janenti. Vipākavajjāni sesadasarūpāvacarāni, aṭṭha arūpāvacarāni, aṭṭha lokuttaracittānīti chabbīsati cittāni rūpaṃ, iriyāpathaṇca janayanti, na viññattim. Kāmāvacare dasa bhavaṅgacittāni, rūpāvacare pañca, tisso manodhātuyo, ekā vipākāhetuka manoviññāṇadhātu somanassasahagatāti ekūnavīsati cittāni rūpameva janayanti, na iriyāpathaṃ, na viññattim. Dvepañcaviññāṇāni, sabbasattānaṃ paṭisandhicittaṃ, khīṇāsavānaṃ cuticittaṃ, cattāri āruppavipākānīti soḷasacittāni neva rūpaṃ janayanti, na iriyāpathaṃ, na viññattim. Yāni cettha rūpaṃ janenti, tāni na ṭhitikkhaṇe, bhaṅgakkhaṇe vā¹, tadā hi cittaṃ dubbalaṃ hoti. Uppāḍakkhaṇe pana balavaṃ, tasmā taṃ tadā purejātaṃ vatthuraṃ nissāya rūpaṃ samuṭṭhāpeti.

Cittasamuṭṭhānaṃ nāma tayo arūpino khandhā, “saddanavakaṃ, kāyaviññatti, vacīviññatti, ākāśadhātu, lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santati”ti sattarasavidhaṃ rūpaṇca. **Cittaappaccayaṃ** nāma “pacchājātā cittacetasiḷā dhammā purejātassa imassa kāyassa”ti² evaṃ vuttaṃ catusamuṭṭhānarūpaṃ. **Cittaappaccaya-āhārasamuṭṭhānaṃ** nāma cittasamuṭṭhānarūpesu

1. Na bhaṅgakkhaṇe vā (Ka)

2. Paṭṭhāna 1. 7 piṭṭhe.

ṭhānappattā oḷā aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ dve tisso pavattiyo ghaṭeti. **Cittapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ** nāma cittasamuṭṭhāno utu ṭhānappatto aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, evaṃ dve tisso pavattiyo ghaṭeti. Evaṃ **cittajarūpassa nibbatti** passitabbā.

703. Āhārajesupi āhāro, āhārasamuṭṭhānaṃ, āhārapaccayaṃ, āhārapaccaya-āhārasamuṭṭhānaṃ, āhārapaccaya-utusamuṭṭhānanti esa vibhāgo veditabbo. Tattha **āhāro** nāma kabalīkāro āhāro. **Āhārasamuṭṭhānaṃ** nāma upādiṇṇaṃ kammajarūpaṃ paccayaṃ labhitvā tattha patiṭṭhāya ṭhānappattāya oḷāya samuṭṭhāpitaṃ ojaṭṭhamakaṃ, ākāśadhātu, lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santatīti cuddasavidhaṃ rūpaṃ. **Āhārapaccayaṃ** nāma “kabalīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo”¹ti evaṃ vuttaṃ catusamuṭṭhānarūpaṃ. **Āhārapaccaya-āhārasamuṭṭhānaṃ** nāma āhārasamuṭṭhānesu rūpesu ṭhānappattā oḷā aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi oḷā aññanti evaṃ dasa dvādasa vāre pavattiṃ ghaṭeti. Ekadivasaṃ paribhuttāhāro sattāhampi upatthambheti. Dibbā pana oḷā ekamāsaṃ dvemāsampi upatthambheti. Mātārā paribhuttāhāropi dāra-kassa sarīraṃ pharitvā rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Sarīre makkhitāhāropi rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Kammajāhāro upādiṇṇakāhāro nāma. Sopi ṭhānappatto rūpaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi oḷā aññaṃ samuṭṭhāpetīti evaṃ catasso vā pañca vā pavattiyo ghaṭeti. **Āhārapaccaya-utusamuṭṭhānaṃ** nāma āhārasamuṭṭhānā tejodhātu ṭhānappattā utusamuṭṭhānaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti. Tatrāyaṃ āhāro āhārasamuṭṭhānānaṃ janako hutvā paccayo hoti, sesānaṃ nissayāhāra-atthi-avigatavasenāti evaṃ **āhārarūpassa nibbatti** passitabbā.

704. Utujesupi utu, utusamuṭṭhānaṃ, utupaccayaṃ, utupaccaya-utusamuṭṭhānaṃ, utupaccaya-āhārasamuṭṭhānanti esa vibhāgo veditabbo. Tattha **utu** nāma catusamuṭṭhānā tejodhātu, uṇha-utu sīta-utūti evaṃ panesa duvidho hoti. **Utusamuṭṭhānaṃ** nāma catusamuṭṭhāno utu upādiṇṇakaṃ paccayaṃ labhitvā ṭhānappatto sarīre rūpaṃ samuṭṭhāpeti. Taṃ saddanavakaṃ,

1. Paṭṭhāna 1. 7 piṭṭhe.

ākāsadhātu, lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santatīti pannarasavidham hoti. **Utupaccayaṃ** nāma utu catusamuṭṭhānikarūpānaṃ pavattiyā ca vināsassa ca paccayo hoti. **Utupaccaya-utusamuṭṭhānaṃ** nāma utusamuṭṭhānā tejodhātu ṭhānappattā aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi utu aññanti evaṃ dīghampi addhānaṃ anupādiṇṇapakkhe thatvāpi utusamuṭṭhānaṃ pavattatiyeva. **Utupaccaya-āhārasamuṭṭhānaṃ** nāma utusamuṭṭhānā ṭhānappattā oja aññaṃ ojaṭṭhamakaṃ samuṭṭhāpeti, tatrāpi oja aññanti evaṃ dasa dvādasa vāre pavattiṃ ghaṭeti. Tatrāyaṃ utu utusamuṭṭhānaṃ janako hutvā paccayo hoti, sesānaṃ nissaya atthi avigatavasenāti evaṃ **utujarūpassa nibbatti** passitabbā. Evañhi rūpassa nibbattiṃ passanto kālena rūpaṃ sammasati nāma.

Arūpanibbattipassanākāra

705. Yathā ca rūpaṃ sammasantena rūpassa, evaṃ arūpaṃ sammasantenapi arūpassa nibbatti passitabbā. Sā ca kho ekāsīti lokiyacittuppadavaseneva.

Seyyathidaṃ—idañhi arūpaṃ nāma purimabhava āyūhitakammavasena paṭisandhiyaṃ tāva ekūnavīsaticittuppadappabhedam nibbattati. Nibbattanākāro panassa Paṭiccasamuppādaniddese vuttanayeneva veditabbo. Tadeva paṭisandhicittassa anantaracittato paṭṭhāya bhavaṅgavasena, āyupariyosāne cutivasena. Yaṃ tattha kāmāvacaraṃ, taṃ chasu dvāresu balavārammaṇe tadārammaṇavasena.

Pavatte pana asambhinnattā cakkhussa āpāthagatattā rūpānaṃ ālokaśāntiṃ manasikārahetukaṃ cakkhuviññāṇaṃ nibbattati saddhim sampayuttadhammehi. Cakkhupasādaṃ hi ṭhitikkhaṇe ṭhitippattameva rūpaṃ cakkhuṃ ghaṭṭeti. Tasmim ghaṭṭite dvikkhattuṃ bhavaṅgaṃ uppajjitvā nirujjhati. Tato tasmimyeva ārammaṇe kiriyaṃanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhaṃyamaṇā uppajjati. Tadanantaraṃ tadeva rūpaṃ passamaṇaṃ kusalaṃvipākaṃ akusalaṃvipākaṃ vā cakkhuviññāṇaṃ. Tato tadeva rūpaṃ sampaṭicchamaṇā vipākaṃanodhātu. Tato tadeva rūpaṃ santīrayamaṇā vipākaṃhetukamaṇovīññāṇadhātu. Tato tadeva rūpaṃ vavatthāpayamaṇā kiriyaṃhetukamaṇovīññāṇadhātu

upekkhāsahagatā. Tato param kāmāvacarakusalākusalakiriyacittesu ekaṃ vā upekkhāsahagatāhetukaṃ cittaṃ pañca satta vā javanāni. Tato kāmāvacarasattānaṃ ekādasasu tadārammaṇacittesu javanānurūpaṃ yaṃkiñci tadārammaṇanti. Esa nayo sesadvāresupi. Manodvāre pana mahaggatacittāni uppijantīti. Evaṃ chasu dvāresu **arūpassa nibbatti** passitabbā. Evañhi arūpassa nibbattiṃ passanto kālena arūpaṃ sammasati nāma.

Evaṃ kālena rūpaṃ kālena arūpaṃ sammasitvāpi tilakkhaṇaṃ āropetvā anukkamena paṭipajjamāno eko paññābhāvanāṃ sampādeti.

Rūpasattakasammasanakathā

706. Aparo rūpasattaka-arūpasattakavasena tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasati. Tattha ādānanikkhepanato, vayovuḍḍhatthaṅgamato,¹ āhāramayato, utumayato, kammajato, cittasamuṭṭhānato, dhammatārūpatoti imehi ākārehi āropetvā sammasanto rūpasattakavasena āropetvā sammasati nāma. Tenāhu porāṇā—

“Ādānanikkhepanato, vayovuḍḍhatthagāmito.

Āhārato ca ututo, kammato cāpi cittato.

Dhammatārūpato satta, vitthārena vipassati”ti.

Tattha **ādānanti** paṭisandhi. **Nikkhepananti** cuti. Iti yogāvacaro imehi **ādānanikkhepehi** ekaṃ vassasataṃ paricchinditvā saṅkhāresu tilakkhaṇaṃ āropeti. Kathaṃ? Etthantare sabbe saṅkhārā aniccā. Kasmā?

Uppādavayavattito², vipariṇāmato, tāvakālikato, niccapaṭikkhepato ca.

Yasmā pana uppannā saṅkhārā ṭhitiṃ pāpuṇanti, ṭhitiyaṃ jarāya kilamanti, jaraṃ patvā avassaṃ³ bhijjanti, tasmā abhiṇhasampaṭipīḷanato, dukkhamato dukkhavatthuto, sukhapaṭikkhepato ca dukkhā. Yasmā ca “uppannā saṅkhārā ṭhitiṃ mā pāpuṇantu, ṭhānappattā mā jīrantu, jarappattā mā bhijjantū”ti imesu

1. Vayovuḍḍhatthagāmito (Sī), vayovuḍḍhatthagamato (Syā, I)

2. Uppādavayavattito (Sī), uppādavayavattito (Syā, Ka)

3. Avasā (I)

tīsu ṭhānesu kassaci vasavattibhāvo natthi, suññā tena vasavattanākārena, tasmā suññato, assāmikato, avasavattito, attapaṭikkhepato ca anattāti¹. (1)

707. Evaṃ ādānanikkhepanavasena vassasataparicchinne rūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā tato paraṃ **vayovuḍḍhatthaṅgamato** āropeti. Tattha **vayovuḍḍhatthaṅgamo** nāma vayavasena vuḍḍhassa vaḍḍhitassa² rūpassa atthaṅgamo. Tassa vasena tilakkhaṇaṃ āropetīti attho.

Kathaṃ? So tameva vassasataṃ paṭhamavayena majjhimavayena pacchimavayenāti tīhi veyehi paricchindati. Tattha ādito tettiṃsa vassāni paṭhamavayo nāma. Tato catuttiṃsa majjhimavayo nāma. Tato tettiṃsa pacchimavayo nāmāti. Iti imehi tīhi veyehi paricchinditvā, “paṭhamavaye pavattaṃ rūpaṃ majjhimavayaṃ appatvā tattheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ. Yadaniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattā. Majjhimavaye pavattarūpampi pacchimavayaṃ appatvā tattheva nirujjhati, tasmā tampi aniccaṃ dukkhamanattā. pacchimavaye tettiṃsa vassāni pavattarūpampi maraṇato paraṃ gamanasamatthaṃ nāma natthi, tasmā tampi aniccaṃ dukkhamanattā”ti tilakkhaṇaṃ āropeti.

708. Evaṃ **paṭhamavayādivasena** vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropetvā puna “mandadasakaṃ, khiḍḍādasakaṃ, vaṇṇadasakaṃ, baladasakaṃ, paññādasakaṃ, hānidasakaṃ, pabbhāradasakaṃ, vaṅkadasakaṃ, momūhadasakaṃ, sayanadasakan”ti imesaṃ **dasannaṃ dasakānaṃ vasena** vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropeti.

Tattha dasakesu tāva vassasatajīvino puggalassa paṭhamāni dasavassāni **mandadasakaṃ** nāma, tadā hi so mando hoti capalo kumārako. Tato parāni dasa **khiḍḍādasakaṃ** nāma, tadā hi so khiḍḍāratibahulo hoti. Tato parāni dasa **vaṇṇadasakaṃ** nāma, tadā hissa vaṇṇāyatanaṃ vepullaṃ pāpuṇāti. Tato parāni dasa **baladasakaṃ** nāma, tadā hissa balañca thāmo ca vepullaṃ pāpuṇāti. Tato parāni dasa **paññādasakaṃ** nāma, tadā hissa paññā suppatiṭṭhitā hoti, pakatiyā kira

1. Anattā (Sī, I, Ka)

2. Vuḍḍhitassa (Syā, Ka)

dubbalapaññassāpi¹ tasmim kāle appamattakā² paññā uppajjatiyeva. Tato parāni dasa **hānidasakam** nāma, tadā hissa khiddārativaṇṇabalapaññā parihāyanti. Tato parāni dasa **pabbhāradasakam** nāma, tadā hissa attabhāvo purato pabbhāro hoti. Tato parāni dasa **vaṅkadasakam** nāma, tadā hissa attabhāvo naṅgalakoṭi viya vaṅko hoti. Tato parāni dasa **momūhadasakam** nāma. Tadā hi so momūho hoti, kataṃ kataṃ pamussati³. Tato parāni dasa **sayanadasakam** nāma, vassasatiko hi sayanabahulova hoti.

Tatrāyaṃ yogi etesaṃ dasakānaṃ vasena vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropetum iti paṭisañcikkhati—“paṭhamadasake pavattarūpaṃ dutiyadasakam appatvā tattheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā. Dutiyadasake -pa- navamadasake pavattarūpaṃ dasamasakam appatvā tattheva nirujjhati, Dasamadasake pavattarūpaṃ punabbhavaṃ appatvā idheva nirujjhati, tasmā tampi aniccaṃ dukkhamanattā”ti tilakkhaṇaṃ āropeti.

709. Evaṃ dasakavasena vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropetvā puna tadeva vassasataṃ pañcapañcavassavasena vīsatikoṭṭhāse katvā vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropeti. Kathaṃ? So hi iti paṭisañcikkhati—“paṭhame vassapañcake pavattarūpaṃ dutiyaṃ vassapañcakam appatvā tattheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā. Dutīye vassapañcake pavattarūpaṃ tatiyaṃ -pa- ekūnavīsatiṃ vassapañcake pavattarūpaṃ vīsatiṃ vassapañcakam appatvā tattheva nirujjhati. Vīsatiṃ vassapañcake pavattarūpaṃ maraṇato paraṃ gamanasamatthaṃ nāma natthi, tasmā tampi aniccaṃ dukkhamanattā”ti.

Evaṃ vīsatiṃ vassavasena vayovuḍḍhatthaṅgamato tilakkhaṇaṃ āropetvā puna pañcavīsatiṃ vassavasena katvā catunnaṃ catunnaṃ vassānaṃ vasena āropeti. Tato tettiṃsa koṭṭhāse katvā tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ vassānaṃ vasena, paññāsa koṭṭhāse katvā dvinnāṃ dvinnāṃ vassānaṃ vasena, satam koṭṭhāse katvā ekekavassavasena. Tato ekaṃ vassam

1. Duppaññassāpi (Sī, Syā)

2. Appamattikāpi (Sī, Syā)

3. Pammussati (Sī, Syā), sammussati (I)

tayo koṭṭhāse katvā vassānahemantagimhesu tīsu utūsu ekeka-utuvāsena tasmim vayovuḍḍhatthaṅgamarūpe tilakkhaṇaṃ āropeti.

Katham? “**Vassāne** catumāsam pavattarūpaṃ hemantaṃ appatvā tattheva niruddha. **Hemante** pavattarūpaṃ gimhaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ. **Gimhe** pavattarūpaṃ puna vassānaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā”ti. Evaṃ āropetvā puna ekaṃ vassaṃ cha koṭṭhāse katvā—“**vassāne** dvemāsam pavattarūpaṃ saradaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ. **Sarade** pavattarūpaṃ hemantaṃ. **Hemante** pavattarūpaṃ sisiraṃ. **Sisire** pavattarūpaṃ vasantaṃ. **Vasante** pavattarūpaṃ gimhaṃ. **Gimhe** pavattarūpaṃ puna vassānaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattā”ti evaṃ tasmim vayovuḍḍhatthaṅgamarūpe tilakkhaṇaṃ āropeti.

Evaṃ āropetvā tato kāḷajunḥavasena—“kāḷe pavattarūpaṃ junhaṃ appatvā. Junhe pavattarūpaṃ kālaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattā”ti tilakkhaṇaṃ āropeti. Tato rattindivavasena—“rattim pavattarūpaṃ divasaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ. Divasaṃ pavattarūpampi rattim appatvā tattheva niruddhaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattā”ti tilakkhaṇaṃ āropeti. Tato tadeva rattindivaṃ pubbaṇhādivasena cha koṭṭhāse katvā—“pubbaṇhe pavattarūpaṃ majjhanhaṃ appatvā. Majjhanhe pavattarūpaṃ sāyanhaṃ. Sāyanhe pavattarūpaṃ paṭhamayāmaṃ. Paṭhamayāme pavattarūpaṃ majjhimayāmaṃ. Majjhimayāme pavattarūpaṃ pacchimayāmaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ. Pacchimayāme pavattarūpaṃ puna pubbaṇhaṃ appatvā tattheva niruddhaṃ, tasmā aniccaṃ dukkhamanattā”ti tilakkhaṇaṃ āropeti.

710. Evaṃ āropetvā puna tasmimyeva rūpe abhikkama paṭikkama-ālokana vilokanasamiñjana¹ pasāraṇavasena—“abhikkame pavattarūpaṃ paṭikkamaṃ appatvā tattheva nirujjhati. Paṭikkame pavattarūpaṃ ālokaṇaṃ. Ālokane pavattarūpaṃ vilokaṇaṃ. Vilokane pavattarūpaṃ samiñjanaṃ. Samiñjane pavattarūpaṃ pasāraṇaṃ appatvā tattheva nirujjhati. Tasmā aniccaṃ dukkhamanattā”ti tilakkhaṇaṃ āropeti.

Tato ekapadavāraṃ uddharaṇa atiharaṇa vītiaraṇa vossajjana² sannikkhepana sannirumbhana³ vasena cha koṭṭhāse karoti.

1. Sammiñjana (Sī, Syā), samañchana (Ka)

3. Sannirujjhana (I, Ka)

2. Vossajjana (Sī)

Tattha **uddharaṇaṃ** nāma pādassa bhūmito ukkhipanaṃ. **Atiharaṇaṃ** nāma purato haraṇaṃ. **Vītiaraṇaṃ** nāma khāṇukaṇṭakadīghajāti-ādīsu kiñcideva disvā iko cito ca pādasañcāraṇaṃ. **Vossajjanaṃ** nāma pādassa heṭṭhā oropanaṃ. **Sannikkhepanaṃ** nāma pathavītale ṭhapanam. **Sannirumbhanaṃ** nāma puna pāduddharaṇakāle pādassa pathaviyā saddhim abhinippiḷanaṃ. Tattha uddharaṇe pathavīdhātu āpodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā atiharaṇa vītiaraṇesu. Vossajjane tejodhātu vāyodhātūti dve dhātuyo omattā honti mandā, itarā dve adhimattā honti balavatiyo. Tathā sannikkhepana sannirumbhanesu. Evaṃ cha koṭṭhāse katvā tesam vasena tasmim vayovuḍḍhatthaṅgamarūpe tilakkhaṇaṃ āropeti.

Katham? So iti paṭisañcikkhati—“yā uddharaṇe pavattā dhātuyo, yāni ca tadupādāyarūpāni, sabbe te¹ dhammā atiharaṇaṃ appatvā ettheva² nirujjhanti, tasmā aniccā dukkhā anattā. Tathā atiharaṇe pavattā vītiaraṇaṃ. Vītiaraṇe pavattā vossajjanaṃ. Vossajjane pavattā sannikkhepanaṃ. Sannikkhepane pavattā sannirumbhanaṃ appatvā ettheva³ nirujjhanti. Iti tattha tattha uppannā itaraṃ itaraṃ koṭṭhāsaṃ appatvā tattha tattheva pabbaṃ pabbaṃ sandhi sandhi odhi odhi⁴ hutvā tattakapāle pakkhittatilā viya taṭataṭāyanta⁵ saṅkhārā bhijjanti. Tasmā aniccā dukkhā anattā”ti. Tassevaṃ pabbapabbagate saṅkhāre vipassato rūpasammasanaṃ sukhumaṃ hoti.

711. Sukhumatte ca panassa idaṃ opammaṃ, eko kira dāruṇiṇukkādīsu kataparicayo adiṭṭhapubbapadīpo paccantavāsiko nagaramāgama antarāpaṇe jalamānaṃ padīpaṃ disvā ekaṃ purisaṃ pucchi ambho⁶ “kim nāmetaṃ evaṃ manāpan”ti. Tameṇaṃ so āha “kimettha manāpaṃ, padīpo nāmesa telakkhayena vaṭṭikkhayena ca gatamaggopissa na paññāyissatī”ti. Tamañño evamāha “idaṃ oḷārikaṃ, imissā hi vaṭṭiyā anupubbenā ḍayhamānāya tatiyabhāge tatiyabhāge jālā itarītaraṃ padesaṃ appatvāva nirujjhissatī”ti. Tamañño evamāha “idampi oḷārikaṃ, imissā hi aṅgulaṅgulantare

1. Sabbepeṭe (Sī)

2. Tattheva (Sī)

3. Tattheva (Sī, I, Ka)

4. Pabbapabbaṃ sandhisandhim odhi-odhim (Sī)

5. Paṭapaṭāyanta (?)

6. Hambho (Sī)

aḍḍhaṅgulaḍḍhaṅgulantare¹ tantumhi tantumhi aṃsumhi aṃsumhi jālā itarītaraṃ aṃsum appatvāva nirujjhissati². Aṃsum pana muñcivā na sakkā jālaṃ paññāpetun”ti.

Tattha “telakkhayena vaṭṭikkhayena ca padīpassa gatamaggopi na paññāyissati”ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino ādānanikkhepanato vassasatena paricchinnarūpe tilakkhaṇāropanaṃ. “Vaṭṭiyā tatiyabhāge tatiyabhāge jālā itarītaraṃ padesaṃ appatvāva nirujjhissati”ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino vassasatassa tatiyakoṭṭhāsaparinne vayo vuddhatthaṅgamarūpe tilakkhaṇāropanaṃ. “Aṅgulaṅgulantare jālā itarītaraṃ appatvāva nirujjhissati”ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino dasavassa pañcavassa catuvassa tivassa dvivassa ekavassa paricchinne rūpe tilakkhaṇāropanaṃ. “Aḍḍhaṅgulaḍḍhaṅgulantare jālā itarītaraṃ appatvāva nirujjhissati”ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino ekeka-utuvasena ekaṃ vassaṃ tidhā, chadhā ca vibhajivā catumāsadvimāsaparinne rūpe tilakkhaṇāropanaṃ. “Tantumhi tantumhi jālā itarītaraṃ appatvāva nirujjhissati”ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino kālajūṇhasena, rattindivavasena, ekarattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pubbaṇhādivasena ca paricchinne rūpe tilakkhaṇāropanaṃ. “Aṃsumhi aṃsumhi jālā itarītaraṃ appatvāva nirujjhissati”ti purisassa ñāṇaṃ viya yogino abhikkamādivasena ceva uddharaṇādīsu ca ekekakoṭṭhāsavasena paricchinne rūpe tilakkhaṇāropananti. (2)

712. So evaṃ nānākārehi vayo vuddhatthaṅgamarūpe tilakkhaṇaṃ āropetvā puna tadeva rūpaṃ visaṅkharitvā³ āhāramayādivasena cattāro koṭṭhāse katvā ekekakoṭṭhāse tilakkhaṇaṃ āropeti. Tatrāssa **āhāramayaṃ rūpaṃ** chātasuhitavasena pākāṭaṃ hoti. Chātakāle samuṭṭhitaṃ rūpaṃ hi jhattaṃ⁴ hoti kilantaṃ, jhāmakhāṇuko viya, aṅgārapacchiyaṃ nilīnakāko viya ca dubbaṇṇaṃ dussaṇṭhitaṃ. Suhitakāle samuṭṭhitaṃ dhātaṃ piṇitaṃ mudu siniddhaṃ phassavantaṃ hoti. So taṃ pariggahetvā

1. Aṅgulantare aṅgulantare aḍḍhaṅgulantare aḍḍhaṅgulantare (I)

2. Nirujjhissatīti (I, Ka)

3. Visaṅkharitvā (Tikāyaṃ pāṭhantaṃ)

4. Jattaṃ (Syā, Ka), jhapa + ta = jhattaṃ.

“chātakāle pavattarūpaṃ suhitakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati. Suhitakāle samuṭṭhitampi¹ chātakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā”ti evaṃ tattha tilakkhaṇaṃ āropeti. (3)

713. **Utumayaṃ** sītuṇhavasena pākaṭaṃ hoti. Uṇhakāle samuṭṭhitaṃ rūpaṃ hi jhattaṃ² hoti kilantaṃ dubbaṇṇaṃ. Sīta-utunā samuṭṭhitaṃ rūpaṃ dhātaṃ pīṇitaṃ³ siniddhaṃ hoti. So taṃ pariggahetvā “uṇhakāle pavattarūpaṃ sītakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati. Sītakāle pavattarūpaṃ uṇhakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā”ti evaṃ tattha tilakkhaṇaṃ āropeti. (4)

714. **Kammajaṃ** āyatanadvārasena pākaṭaṃ hoti. Cakkhudvārasmiṃ hi cakkhu kāya bhāvadasakavasena tiṃsa kammajarūpāni, upatthambhakāni pana tesaṃ utucittāhārasamuṭṭhānāni catuvīsati catupaṇṇāsa honti. Tathā sota ghāna jivhādvāresu. Kāyadvāre kāya bhāvadasakavasena ceva utusamuṭṭhānādivasena ca catucattālīsa. Manodvāre hadayavatthukāya bhāvadasakavasena ceva utusamuṭṭhānādivasena ca catupaṇṇāsameva.

So sabbampi taṃ rūpaṃ pariggahetvā “cakkhudvāre pavattarūpaṃ sotadvāraṃ appatvā ettheva nirujjhati. Sotadvāre pavattarūpaṃ ghānavāraṃ. Ghānavāre pavattarūpaṃ jivhādvāraṃ. Jivhādvāre pavattarūpaṃ kāyadvāraṃ. Kāyadvāre pavattarūpaṃ manodvāraṃ appatvā ettheva nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā”ti evaṃ tattha tilakkhaṇaṃ āropeti. (5)

715. **Cittasamuṭṭhānaṃ** somanassitadomanassitavasena pākaṭaṃ hoti, somanassitakāle uppannaṃ hi rūpaṃ⁴ siniddhaṃ mudu pīṇitaṃ phassavantaṃ hoti. Domanassitakāle uppannaṃ jhattaṃ kilantaṃ dubbaṇṇaṃ hoti. So taṃ pariggahetvā “somanassitakāle pavattarūpaṃ domanassitakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati. Domanassitakāle pavattarūpaṃ somanassitakālaṃ appatvā ettheva nirujjhati, tasmā taṃ⁵ aniccaṃ dukkhamanattā”ti evaṃ tattha tilakkhaṇaṃ āropeti.

1. Pavattarūpampi (?)

2. Jattaṃ (Syā, Ka), jhapa + ta = jhattaṃ.

3. Pīṇitaṃ mudu phassavantaṃ (Sī, I)

4. Uppannarūpañhi (Ka) 5. Tampi (bahūsu)

Tassevaṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ pariggahetvā tattha tilakkhaṇaṃ
āropayato ayamatto pākaṭo hoti—

Jīvitaṃ attabhāvo ca, sukhadukkhā ca kevalā.

Ekacittasamāyuttā, lahuso vattate khaṇo.

Cullāsīti sahaṣṣāni, kappam tiṭṭhanti ye marū.

Na tveva tepi tiṭṭhanti, dvīhi cittehi samohitā.

Ye niruddhā marantassa, tiṭṭhamānassa vā idha.

Sabbeva sadisā khandhā, gatā appaṭisandhikā.

Anantarā ca ye bhaggā, ye ca bhaggā anāgate.

Tadantarā niruddhānaṃ, vesamaṃ natthi lakkhaṇe.

Anibbattena na jāto, paccuppanna jīvati.

Cittabhaṅgā mato loko, paññatti paramatthiyā.

Anidhānagatā bhaggā, puñjo natthi anāgate.

Nibbattā yepi tiṭṭhanti, āragge sāsapūpamā.

Nibbattānañca dhammānaṃ, bhaṅgo nesaṃ purakkhato.

Palokadhammā tiṭṭhanti, purāṇehi amissitā.

Adassanato āyanti, bhaggā gacchantu'dassanaṃ.

Vijjuppādova ākāse, uppajjanti vayanti cāti¹. (6)

716. Evaṃ āhāramayādīsu tilakkhaṇaṃ āropetvā puna **dhammatārūpe**
tilakkhaṇaṃ āropeti. **Dhammatārūpaṃ** nāma bahiddhā anindriyabaddhaṃ
aya loha tipu sīsa suvaṇṇa rajata muttā maṇi veḷuriya saṅkhasilā pavāḷa
lohitaṅga masāragalla bhūmi pāsāṇa pabbata tiṇarukkha latādibhedam
vivattaṭakappato paṭṭhāya uppajjanakarūpaṃ. Tadassa asokaṅkurādivasena
pākaṭam hoti.

Asokaṅkuraṃ hi āditova tanurattaṃ hoti, tato dvīhatīhaccayena
ghanarattaṃ, puna dvīhatīhaccayena mandarattaṃ, tato
taruṇapallavavaṇṇam,

1. Mahāni 32 piṭṭhādīsu.

tato pariṇatapallavavaṇṇaṃ, tato haritapaṇṇavaṇṇaṃ. Tato nīlapaṇṇavaṇṇaṃ. Tato nīlapaṇṇavaṇṇakālato paṭṭhāya sabhāgarūpasantatimanuppabandhāpayamānaṃ saṃvaccharamattena paṇḍupalāsaṃ hutvā vaṇṭato chijjitvā patati.

So taṃ pariggahetvā “tanurattakāle pavattarūpaṃ ghanarattakālaṃ appatvā nirujjhati. Ghanarattakāle pavattarūpaṃ mandarattakālaṃ. Mandarattakāle pavattarūpaṃ taruṇapallavavaṇṇakālaṃ. Taruṇapallavavaṇṇakāle pavattaṃ pariṇatapallavavaṇṇakālaṃ. Pariṇatapallavavaṇṇakāle pavattaṃ haritapaṇṇavaṇṇakālaṃ. Haritapaṇṇakāle pavattaṃ nīlapaṇṇavaṇṇakālaṃ. Nīlapaṇṇavaṇṇakāle pavattaṃ paṇḍupalāsakālaṃ. Paṇḍupalāsakāle pavattaṃ vaṇṭato chijjitvā patanakālaṃ appatvā nirujjhati, tasmā taṃ aniccaṃ dukkhamanattā”ti tilakkhaṇaṃ āropeti, evaṃ tattha tilakkhaṇaṃ āropetvā iminā nayena sabbampi dhammatārūpaṃ sammasati. (7)

Evaṃ tāva **rūpasattakavasena** tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasati.

Arūpasattakasammasanakathā

717. Yampana vuttaṃ “arūpasattakavasenā”ti, tattha ayaṃ mātikā, kalāpato, yamakato, khaṇikato, paṭipāṭito, diṭṭhi-ugghāṇato, mānasamugghāṇato, nikantipariyādānatoti.

Tattha **kalāpatoti** phassapañcamakā¹ dhammā. Kathaṃ kalāpato sammasatīti? Idha bhikkhu iti paṭisañcikkhati—“ye ime ‘kesā aniccā dukkhā anattā’ti sammasane uppannā phassapañcamakā dhammā, ye ca ‘lomā -pa-matthaluṅgaṃ aniccaṃ dukkhamanattā’ti sammasane uppannā phassapañcamakā dhammā, sabbe te itarītaraṃ appatvā pabbāpabbāṃ odhi-odhi² hutvā tattakapāle pakkhittatilā viya taṭataṭāyantaṃ vinaṭṭhā, tasmā aniccā dukkhā anattā”ti. Ayaṃ tāva **visuddhikathāyam** nayo.

Ariyavaṃsakathāyampana “heṭṭhā rūpasattake sattasuṭṭhānesu ‘rūpaṃ aniccaṃ dukkhamanattā’ti pavattaṃ cittaṃ aparena cittena ‘aniccaṃ dukkhamanattā’ti sammasanto

1. Phassapañcakā (Ka-Sī)

2. Pabbapabbāṃ odhi-odhiṃ (Sī)

‘kalāpato sammasati’ti” vuttaṃ, taṃ yuttataraṃ. Tasmā sesānipi teneva nayena vibhajissāma. (1)

718. **Yamakato**ti idha bhikkhu ādānanikkheparūpaṃ “aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasitvā tampi cittaṃ aparena cittena “aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasati. Vayovuḍḍhatthaṅgamarūpaṃ, āhāramayaṃ, utumayaṃ, kammajaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, dhammatārūpaṃ “aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasitvā tampi cittaṃ aparena cittena “aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasati. Evaṃ yamakato sammasati nāma. (2)

719. **Khaṇikato**ti idha bhikkhu ādānanikkheparūpaṃ “aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasitvā taṃ paṭhamacittaṃ dutiyacittena, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena, catutthaṃ pañcamena “etampi aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasati. Vayovuḍḍhatthaṅgamarūpaṃ, āhāramayaṃ, utumayaṃ, kammajaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, dhammatārūpaṃ “aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasitvā taṃ paṭhamacittaṃ dutiyacittena, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena, catutthaṃ pañcamena “etampi aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasati. Evaṃ rūpapariggāhakacittato¹ paṭṭhāya cattāri cattāri cittāni² sammasanto khaṇikato sammasati nāma. (3)

720. **Paṭipāṭitoti** ādānanikkheparūpaṃ “aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasitvā taṃ paṭhamacittaṃ dutiyacittena, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena -pa- dasamaṃ ekādasamena “etampi aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasati. Vayovuḍḍhatthaṅgamarūpaṃ, āhāramayaṃ, utumayaṃ, kammajaṃ, cittasamuṭṭhānaṃ, dhammatārūpaṃ “aniccaṃ dukkhamanattā”ti sammasitvā taṃ paṭhamacittaṃ dutiyacittena, dutiyaṃ tatiyena, tatiyaṃ catutthena -pa- dasamaṃ ekādasamena “etampi aniccaṃ dukkhamanattā”ti evaṃ³ vipassanā paṭipāṭiyā sakalampi divasabhāgaṃ sammasitum vaṭṭeyya. Yāva dasamacittasammasanā pana rūpakammaṭṭhānampi arūpakammaṭṭhānampi paṇaṇaṃ hoti. Tasmā dasameyeva ṭhapetabbanti vuttaṃ. Evaṃ sammasanto paṭipāṭito sammasati nāma. (4)

721. **Diṭṭhi-ugghāṭanato māna-ugghāṭanato nīkantipariyādānatoti** imesu tīsu visuṃ sammasananayo nāma natthi. Yampanetaṃ

1. Rūpapariggahato (I, Ka)

2. Cattāri cattāri (Syā, Ka) cattāri cittāni (I)

3. Dukkhamanattā”ti sammasati. Evaṃ (?)

heṭṭhā rūpaṃ, idha ca arūpaṃ pariggahitaṃ, taṃ passanto rūpārūpato uddhaṃ aññaṃ sattaṃ nāma na passati. Sattassa adassanato paṭṭhāya sattasañña ugghāṭitā hoti. Sattasaññaṃ ugghāṭitacittena saṅkhāre pariggaṇhato diṭṭhi nuppajjati. Diṭṭhiyā anuppajjamānāya **diṭṭhi ugghāṭitā** nāma hoti. Diṭṭhi-ugghāṭitacittena saṅkhāre pariggaṇhato māno nuppajjati. Māne anuppajjante **māno samugghāṭito** nāma hoti. Mānasamugghāṭitacittena saṅkhāre pariggaṇhato taṇhā nuppajjati. Taṇhāya anuppajjantiyā **nikanti pariyādiṇṇā** nāma hotīti idaṃ tāva **Visuddhikathāyaṃ** vuttaṃ.

Ariyavaṃsakathāyaṃ pana “diṭṭhi-ugghāṭanato mānasamugghāṭanato nikantipariyādānato”ti mātikaṃ ṭhapetvā ayaṃ nayo dassito.

“Ahaṃ vipassāmi, mama vipassanā”ti gaṇhato hi diṭṭhisamugghāṭanaṃ nāma na hoti. “Saṅkhārāva saṅkhāre vipassanti sammasanti vavatthapenti pariggaṇhanti paricchindantī”ti gaṇhato pana **diṭṭhi-ugghāṭanaṃ** nāma hoti.

“Sutṭhu vipassāmi, manāpaṃ vipassāmi”ti gaṇhato mānasamugghāṭo nāma na hoti. “Saṅkhārāva saṅkhāre vipassanti sammasanti vavatthapenti pariggaṇhanti paricchindantī”ti gaṇhato pana **mānasamugghāṭo** nāma hoti.

“Vipassitum sakkomī”ti vipassanaṃ assādentassa nikantipariyādānaṃ nāma na hoti. “Saṅkhārāva saṅkhāre vipassanti sammasanti vavatthapenti pariggaṇhanti paricchindantī”ti gaṇhato pana **nikantipariyādānaṃ** nāma hoti.

Sace saṅkhārā attā bhaveyyum, attāti gahetum vaṭṭeyyum, anattā ca pana attāti gahitā, tasmā te avasavattanaṭṭhena anattā, hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, uppādayayaṭṭipīḷanaṭṭhena dukkhāti passato **diṭṭhi-ugghāṭanaṃ** nāma hoti.

Sace saṅkhārā niccā bhaveyyum, niccāti gahetum vaṭṭeyyum, aniccā ca pana niccāti gahitā, tasmā te hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, uppādayayaṭṭipīḷanaṭṭhena dukkhā, avasavattanaṭṭhena anattāti passato **mānasamugghāṭo** nāma hoti.

Sace saṅkhārā sukhā bhaveyyuṃ, sukhāti gahetuṃ vaṭṭeyyuṃ, dukkhā ca pana sukhāti gahitā, tasmā te uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhā, hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, avasavattanaṭṭhena anattāti passato **nikantipariyādānaṃ** nāma hoti.

Evam saṅkhāre anattato passantassa **diṭṭhisamugghāṭanaṃ** nāma hoti. Aniccato passantassa **mānasamugghāṭanaṃ** nāma hoti. Dukkhatō passantassa **nikantipariyādānaṃ** nāma hoti. Iti ayaṃ vipassanā attano attano ṭhāneyeva tiṭṭhatīti. (5-6-7)

Evam **arūpasattakavasenā**pi tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre sammasati. Ettāvataṃ panassa rūpakammaṭṭhānampi arūpakammaṭṭhānampi paḷaṇaṃ hoti.

722. So evaṃ paḷaṇarūpārūpakammaṭṭhāno yā upari bhaṅgānupassanato paṭṭhāya pahānapariññāvasena sabbākārato pattaḃbā aṭṭhārasa mahāvipassanā, tāsāṃ idheva tāva ekadesaṃ paṭivijjhanto tappaṭipakkhe dhamme pajahati.

Aṭṭhārasa mahāvipassanā nāma aniccānupassanādikā paññā. Yāsu aniccānupassanaṃ bhāvento niccasaññaṃ pajahati, dukkhānupassanaṃ bhāvento sukhasaññaṃ pajahati, anattānupassanaṃ bhāvento attasaññaṃ pajahati, nibbidānupassanaṃ bhāvento nandiṃ pajahati, virāgānupassanaṃ bhāvento rāgaṃ pajahati, nirodhānupassanaṃ bhāvento samudayaṃ pajahati, paṭinissaggānupassanaṃ bhāvento ādānaṃ pajahati, khayānupassanaṃ bhāvento ghanasaññaṃ pajahati, vayānupassanaṃ bhāvento āyūhanaṃ pajahati, vipariṇāmānupassanaṃ bhāvento dhuvasaññaṃ pajahati, animittānupassanaṃ bhāvento nimittaṃ pajahati, appaṇihitānupassanaṃ bhāvento paṇidhiṃ pajahati, suññatānupassanaṃ bhāvento abhinivesaṃ pajahati, adhipaññādharmavipassanaṃ bhāvento sārādānābhinivesaṃ pajahati, yathābhūtaññāḍassanaṃ bhāvento sammohābhinivesaṃ pajahati, ādīnavānupassanaṃ bhāvento ālayābhinivesaṃ pajahati, paṭisaṅkhānupassanaṃ bhāvento appaṭisaṅkhaṃ pajahati, vivaṭṭānupassanaṃ bhāvento saṃyogābhinivesaṃ pajahati¹.

1. Paṭisaṃ 31 piṭṭhādīsu tannissayaṇāli.

Tāsu yasmā iminā aniccādilakkhaṇattayavasena saṅkhārā diṭṭhā, tasmā aniccadukkha-anattānupassanā paṭividdhā honti. Yasmā ca “yā ca aniccānupassanā yā ca animittānupassanā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ”. Tathā “yā ca dukkhānupassanā yā ca appaṇihitānupassanā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ”. “Yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā, ime dhammā ekatthā, byañjanameva nānaṃ”¹ti vuttaṃ. Tasmā tāpi paṭividdhā honti.

Adhipaññādharmavipassanā pana sabbāpi vipassanā. Yathābhūtañāṇadassanaṃ kaṅkhāvitaraṇavisuddhiyā eva saṅgahitaṃ. Iti idampi dvayaṃ paṭividdhameva hoti. Sesesu vipassanāñāṇesu kiñci paṭividdhaṃ, kiñci appaṭividdhaṃ, tesaṃ vibhāgaṃ parato āvikarissāma.

Yadeva hi paṭividdhaṃ, taṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ “evaṃ paguṇarūpārūpakammaṭṭhāno yā upari bhaṅgānupassanato paṭṭhāya pahānapariññāvasena sabbākārato pattabbā aṭṭhārasa mahāvipassanā. Tāsaṃ idheva tāva ekadesaṃ paṭivijjhanto tappaṭipakkhe dhamme pajahatī”²ti.

Udayabbayañāṇakathā

723. So evaṃ aniccānupassanādipaṭipakkhānaṃ niccasaññādināṃ pahānena visuddhañāṇo sammasanañāṇassa pāraṃ gantvā, yaṃ taṃ sammasanañāṇanantaraṃ “paccuppannānaṃ dhammānaṃ vipariṇāmānupassane paññā udayabbayānupassane ñāṇaṃ”²ti **udayabbayānupassanaṃ** vuttaṃ, tassa adhigamāya yogaṃ ārabhati. Ārabhamāno ca saṅkhepato tāva ārabhati. Tatrāyaṃ Pāli—

“Kathaṃ paccuppannānaṃ dhammānaṃ vipariṇāmānupassane paññā udayabbayānupassane ñāṇaṃ? Jātaṃ rūpaṃ paccuppannaṃ, tassa nibbatilakkhaṇaṃ udayo, vipariṇāmalakkhaṇaṃ vayo, anupassanā ñāṇaṃ. Jātā vedanā, saññā, saṅkhārā, viññāṇaṃ. Jātaṃ cakkhu -pa- jāto bhavo paccuppanno, tassa nibbatilakkhaṇaṃ udayo, vipariṇāmalakkhaṇaṃ vayo, anupassanā ñāṇaṃ”³ti.

1. Paṭisaṃ 259 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ 1 piṭṭhe.

3. Paṭisaṃ 52 piṭṭhe.

So iminā Pāḷinayena jātassa nāmarūpassa nibbattilakkhaṇaṃ jātiṃ uppādaṃ abhinavākāraṃ “udayo”ti, vipariṇāmalakkhaṇaṃ khayaṃ bhaṅgaṃ “vayo”ti samanupassati. So evaṃ pajānāti “imassa nāmarūpassa uppattito pubbe anuppannassa rāsi vā nicayo vā natthi, uppajjamānassāpi rāsito vā nicayato vā āgamanam nāma natthi, nirujjhamānassāpi disāvidisāgamanam nāma natthi, niruddhassāpi ekasmiṃ ṭhāne rāsito nicayatonidhānato avatṭhānam nāma natthi. Yathā pana vīṇāya vādiyamānāya uppannasaddassa neva uppattito pubbe sannicayo atthi, na uppajjamāno sannicayato āgato, na nirujjhamānassa disāvidisāgamanam atthi, na niruddho katthaci sannicito tiṭṭhati, atha kho vīṇaṇca upavīṇaṇca purisassa ca tajaṃ vāyāmaṃ paṭicca ahutvā sambhoti, hutvā paṭiveti. Evaṃ sabbepe rūpārūpino dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”ti.

724. Evaṃ saṅkhepato udayabbayamanasikāraṃ katvā puna yāni etasseva udayabbayañāṇassa Vibhaṅge—

“Avijjāsamudayā rūpasamudayoti paccayasamudayaṭṭhena rūpakkkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā. Kammasamudayā. Āhārasamudayā rūpasamudayoti paccayasamudayaṭṭhena rūpakkkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rūpakkkhandhassa udayaṃ passati. Rūpakkkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati.

Avijjānirodhā rūpaniroduhoti paccayaniroduhaṭṭhena rūpakkkhandhassa vayaṃ passati. Taṇhānirodhā. Kammanirodhā. Āhāranirodhā rūpaniroduhoti paccayaniroduhaṭṭhena rūpakkkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi rūpakkkhandhassa vayaṃ passati. Rūpakkkhandhassa vayaṃ passantopi imāni pañca lakkhaṇāni passati”¹.

Tathā “avijjāsamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Taṇhāsamudayā. Kammasamudayā. Phassasamudayā vedanāsamudayoti paccayasamudayaṭṭhena vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Nibbattilakkhaṇaṃ passantopi

1. Paṭisaṃ 53 piṭṭhe.

vedanākkhandhassa udayaṃ passati. Vedanākkhandhassa udayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati. Avijjānirodhā. Taṇhānirodhā. Kammanirodhā. Phassanirodhā vedanānirodhoti paccayanirodhaṭṭhena vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi vedanākkhandhassa vayaṃ passati. Vedanākkhandhassa vayaṃ passanto imāni pañca lakkhaṇāni passati”¹.

Vedanākkhandhassa viya ca saññāsāṅkhāraviññāṇakkhandhānaṃ. Ayaṃ pana viseso, viññāṇakkhandhassa phassaṭṭhāne “nāmarūpasamudayā, nāmarūpanirodhā”ti—

Evam ekekassa khandhassa udayabbayadassane² dasa dasa katvā paññāsālakkaṇāni vuttāni. Tesam vasena evampi rūpassa udayo evampi rūpassa vayo, evampi rūpaṃ udeti, evampi rūpaṃ vetīti paccayato ceva khaṇato ca vitthārena manasikāraṃ karoti.

725. Tassevaṃ manasikaroto³ “iti kirime dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”ti ñāṇaṃ visadataraṃ hoti. Tassevaṃ paccayato ceva khaṇato ca dvedhā udayabbayaṃ passato saccapaṭiccasamuppādanayaḷakkhaṇabhedaṃ pākāṭā honti.

726. Yañhi so avijjādisamudayā khandhānaṃ samudayaṃ, avijjādinirodhā ca khandhānaṃ nirodhaṃ passati, idamassa **paccayato** udayabbayadassanaṃ. Yaṃ pana nibbatilakkhaṇavipariṇāmalakkhaṇāni passanto khandhānaṃ udayabbayaṃ passati, idamassa **khaṇato** udayabbayadassanaṃ, uppattikkhaṇeyeva hi nibbatilakkhaṇaṃ. Bhaṅgakkhaṇe ca vipariṇāmalakkhaṇaṃ.

727. Iccassevaṃ paccayato ceva khaṇato ca dvedhā udayabbayaṃ passato paccayato udayadassanena **samudayasaccaṃ** pākāṭaṃ hoti janakāvabodhato. Khaṇato udayadassanena **dukkhasaccaṃ** pākāṭaṃ hoti jātidukkhāvabodhato. Paccayato vāyadassanena **nirodhasaccaṃ** pākāṭaṃ hoti paccayānuppādena⁴ paccayavataṃ anuppādāvabodhato. Khaṇato vāyadassanena **dukkhasaccameva** pākāṭaṃ hoti maraṇadukkhāvabodhato.

1. Paṭisaṃ 54 piṭṭhe.

3. Tassevaṃ karoto (Sī)

2. Dassanena (Syā, Ka)

4. Paccayānuppādanena (Ka)

yañcassa udayabbayadassanaṃ, maggo vāyaṃ lokikoti **maggasaccaṃ** pākaṭaṃ hoti tatra sammohavighātato.

728. Paccayato cassa udayadassanena **anulomo paṭiccasamuppādo** pākaṭo hoti, “imasmiṃ sati idaṃ hotī”ti¹ avabodhato. Paccayato vayadassanena **paṭilomo paṭiccasamuppādo** pākaṭo hoti, “imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”ti² avabodhato. Khaṇato pana udayabbayadassanena **paṭiccasamuppannā** dhammā pākaṭā honti saṅkhatalakkhaṇāvabodhato. Udayabbayavanto hi saṅkhatā, te ca paṭiccasamuppannāti.

729. Paccayato cassa udayadassanena **ekattanayo** pākaṭo hoti hetuphalasambandhena santānassa anupacchedāvabodhato. Atha suṭṭhutarāṃ ucchedadiṭṭhiṃ pajahati. Khaṇato udayadassanena **nānattanayo** pākaṭo hoti navaṇavānaṃ uppādāvabodhato. Atha suṭṭhutarāṃ sassatadiṭṭhiṃ pajahati. Paccayato cassa udayabbayadassanena **abyāpāranayo** pākaṭo hoti dhammānaṃ avasavattibhāvāvabodhato. Atha suṭṭhutarāṃ attadiṭṭhiṃ pajahati. Paccayato pana udayadassanena **evaṃdhammatānayo** pākaṭo hoti paccayānurūpena phalassa uppādāvabodhato. Atha suṭṭhutarāṃ akiriyadiṭṭhiṃ pajahati.

730. Paccayato cassa udayadassanena **anattalakḥhaṇaṃ** pākaṭaṃ hoti dhammānaṃ nirīhakattapaccayapaṭibaddhavuttitāvabodhato. Khaṇato udayabbayadassanena **aniccalakḥhaṇaṃ** pākaṭaṃ hoti hutvā abhāvāvabodhato, pubbantāparantavivekāvabodhato ca. **Dukkhalakḥhaṇampi** pākaṭaṃ hoti udayabbayehi paṭipīḷanāvabodhato. **Sabhāvalakḥhaṇampi** pākaṭaṃ hoti udayabbayaparicchinnāvabodhato. Sabhāvalakḥhaṇe **saṅkhatalakḥhaṇassa** tāvakālikattampi pākaṭaṃ hoti udayakkhaṇe vayassa, vayakkhaṇe ca udayassa abhāvāvabodhatoti.

731. Tassevaṃ pākaṭībhūtasaccapaṭiccasamuppādanayalakḥhaṇa-bhedassa “evaṃ kira nāmime dhammā anuppannapubbā uppajjanti, uppannā nirujjhanti”ti niccānavāva hutvā

1. Ma 1. 329; Saṃ 1. 266; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 331; Saṃ 1. 266; Khu 1. 78 piṭṭhādīsu.

saṅkhārā upaṭṭhahanti. Na kevalaṅca niccanavā, sūriyuggamane ussāvabindu viya udakabubbuḷo¹ viya udake daṇḍarāji viya āragge sāsapo viya vijjuppādo viya ca parittaṭṭhāyino. Māyā marīci supinanta alātacakka gandhabbanagara pheṇakadali-ādayo viya assārā nissārāti cāpi upaṭṭhahanti.

Ettāvatānena “vayadhamameva uppajjati, uppannaṅca vyaṁ upeti”ti iminā ākārena samapaññāsalakkhaṇāni paṭivijjhivā ṭhitam **udayabbayānupassanaṁ** nāma² **taruṇavipassanāññāṇam**³ adhigataṁ hoti, yassādhigamā **āraddhavipassakoti** saṅkham gacchati.

Vipassanupakkilesakathā

732. Athassa imāya taruṇavipassanāya āraddhavipassakassa **dasa vipassanupakkilesā** uppajjanti. Vipassanupakkilesā hi paṭivedhappattassa ariyasāvakassa ceva vipaṭṭipannakassa ca nikkhattakammaṭṭhānassa kusītapuggalassa nuppajjanti. Sammāpaṭipannakassa pana yuttapayuttassa āraddhavipassakassa kulaputtassa uppajjantiyeva.

Katame pana te dasa upakkilesāti? Obhāso, ñāṇam, pīti, passaddhi, sukham, adhimokkho, paggaho, upaṭṭhānam, upekkhā, nikantīti. Vuttañhetam—

“Katham dhammuddhaccaviggahitamānasam hoti? Aniccato manasikaroto obhāso uppajjati, ‘obhāso dhammo’ti obhāsam āvajjati, tato vikkhepo uddhaccam. Tena uddhaccena viggahitamānato aniccato upaṭṭhānam yathābhūtam nappajānāti. Dukkato. Anattato upaṭṭhānam yathābhūtam nappajānāti”.

Tathā “aniccato manasikaroto ñāṇam uppajjati -pa- pīti. Passaddhi. Sukham. Adhimokkho. Paggaho. Upaṭṭhānam. Upekkhā. Nikanti uppajjati, ‘nikanti dhammo’ti nikantiṁ āvajjati, tato vikkhepo uddhaccam. Tena uddhaccena viggahitamānaso aniccato upaṭṭhānam yathābhūtam nappajānāti. Dukkato. Anattato upaṭṭhānam yathābhūtam nappajānāti”ti⁴.

1. Pupphuḷo (Ka)

2. Udayabbayānupassanā nāma (?)

3. Paṭhamam taruṇavipassanāññāṇam (Syā), paṭhamataruṇavipassanāññāṇam (I)

4. Paṭisam 291 piṭṭhe.

733. Tattha **obhāso**ti vipassanobhāso. Tasmim uppanne yogāvacaro “na vata me ito pubbe evarūpo obhāso uppannapubbo, addhā maggappattosmi phalapattosmī”ti amaggameva “maggo”ti, aphalameva ca “phalan”ti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ “maggo”ti aphalaṃ “phalan”ti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā nāma hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṃ vissajjetvā obhāsameva assādentō nisīdati.

So kho panāyaṃ obhāso kassaci bhikkhuno pallaṅkaṭṭhānamattameva obhāsento uppajjati. Kassaci antogabbhaṃ. Kassaci bahigabbhampi. Kassaci sakalavihāraṃ, gāvutaṃ, aḍḍhayojanaṃ, yojanaṃ, dviyojanaṃ, tiyojanaṃ -pa- kassaci pathavītalato yāva Akaniṭṭhabrahmalokā ekālokaṃ kurumāno. Bhagavato pana dasasahassilokadhātum obhāsento udapādi.

Evam vemattatāya cassa idaṃ vatthu—Cittalapabbate kira dvikuṭṭagehassa anto dve therā nisīdimṃsu. Taṃdivasaṇca kālapakkhuposatho hoti, meghapaṭalacchannā disā, rattibhāge caturaṅgasamannāgataṃ tamaṃ pavattati. Atheko thero āha—“bhante mayhaṃ idāni cetiyaṅgaṇamhi sīhāsane pañcavaṇṇāni kusumāni paññāyanti”ti. Taṃ itaro āha—“anacchariyaṃ āvuso kathesi, mayhaṃ panetarahi mahāsamuddamhi yojanaṭṭhāne macchakacchapā paññāyanti”ti.

Ayaṃ pana vipassanupakkilesō yebhuyyena samathavipassanālābhino uppajjati. So samāpattivikkhambhitānaṃ kilesānaṃ asamudācārato “arahā ahan”ti cittaṃ uppādeti Uccavālikavāsī¹ Mahānāgattothero viya Haṃkanakavāsī² Mahādattattothero viya Cittalapabbate Niṅkapeṇṇaka³padhānagharavāsī Cūlasumanattothero⁴ viya ca.

Tatridaṃ ekavatthuparidīpanaṃ—Talaṅgaravāsī⁵ Dhammadinnattothero kira nāma eko pabhinnapaṭisambhido mahākhīṇāsavo mahato bhikkhusaṃghassa

1. Uccaṅgālikavāsī (Syā), Uccavālaṅkavāsī (Ka)

2. Haṅkanavāsī (Sī, I)

3. Nikapennaka (Sī, I) Niṅkāraṇṇaka (Ka)

4. Cullasumanattothero (Sī)

5. Vālaṅkaravāsī (Ka)

ovādadāyako ahosi. So ekadivasaṃ attano divāṭṭhāne nisīdisvā “kinnu kho amhākaṃ ācariyassa Uccavālikavāsīmahānāgattherassa samaṇabhāvakkiccaṃ matthakaṃ pattam, no”ti āvajjanto puthujjanabhāvamevassa disvā “mayi agacchante puthujjanakālakiriyameva karissatī”ti ca ñatvā iddhiyā vehāsaṃ uppatitvā divāṭṭhāne nisinnassa therassa samīpe orohitvā vanditvā vattaṃ dassetvā ekamantaṃ nisīdi. “Kim āvuso Dhammadinna akāle āgatosī”ti ca vutte “pañhaṃ bhante pucchitum āgatomhī”ti āha. Tato “pucchāvuso jānamānā kathayissāmā”ti vutte pañhasahassaṃ pucchi.

Thero pucchitapucchitaṃ asajjamānova kathesi. Tato “atitikkhaṃ vo bhante ñāṇaṃ, kadā tumhehi ayaṃ dhammo adhigato”ti vutte “ito saṭṭhivassakāle āvuso”ti āha. Samādhimpi bhante vaḷaṇṇjethāti, na yidaṃ āvuso bhāriyanti. Tena hi bhante ekaṃ hatthiṃ māpethāti. Thero sabbasetāṃ hatthiṃ māpesi. Idāni bhante yathā ayaṃ hatthī añcitakaṇṇo pasāritanaṅguṭṭho soṇḍaṃ mukhe pakkhipitvā bheravaṃ koṇcanādaṃ karonto tumhākaṃ abhimukho āgacchati, tathā naṃ karoṭhāti. Thero tathā katvā vegena āgacchato hatthissa bheravaṃ ākāraṃ disvā uṭṭhāya palāyitum āraddho. Tameṇaṃ khīṇāsavattothero hatthaṃ pasāretvā cīvarakaṇṇe gahetvā “bhante khīṇāsavassa sārājjaṃ nāma hotī”ti āha.

So tamhi kāle attano puthujjanabhāvaṃ ñatvā “avassayo me āvuso Dhammadinna hotī”ti vatvā pādamūle ukkuṭikaṃ nisīdi. “Bhante tumhākaṃ avassayo bhavissāmiccevāhaṃ āgato, mā cintayitthā”ti kammaṭṭhānaṃ kathesi. Thero kammaṭṭhānaṃ gahetvā caṅkamaṃ āruyha tatiye padavāre aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇi. Thero kira dosacarito ahosi. Evarūpā bhikkhū obhāse kampanti. (1)

734. **Ñāṇanti** vipassanāñāṇaṃ. Tassa kira rūpārūpadhamme tulayantassa tīrentessa vissatṭha-indavajjiramiva avihatavegaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ ativisaḍaṃ ñāṇaṃ uppajjati. (2)

Pīṭi vipassanāpīti. Tassa kira tasmiṃ samaye khuddakāpīti, khaṇikāpīti, okkantikāpīti, ubbegāpīti, pharaṇāpīti ayaṃ pañcavidhā pīti sakalasarīraṃ pūrayamānā uppajjati. (3)

Passaddhī vipassanāpassaddhi. Tassa kira tasmiṃ samaye rattiṭṭhāne vā divāṭṭhāne vā nisinnassa kāyacittānaṃ neva daratho, na gāravaṃ, na kakkhaḷatā, na akammaññatā, na gelaññaṃ, na vaṅkatā hoti, atha kho panassa kāyacittāni passaddhāni lahūni mudūni kammaññaṃni suvisadāni ujukāniyeva honti. So imehi passaddhādīhi anuggahitakāyacitto tasmiṃ samaye amānusīṃ nāma ratīṃ anubhavati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Suññāgāraṃ pavīṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno.
Amānusī rati hoti, sammā dhammaṃ vipassato.
Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”¹.

Evamassa imaṃ amānusīṃ ratīṃ sādhayamānā lahutādisampayuttā passaddhi uppajjati. (4)

Sukhanti vipassanāsukhaṃ. Tassa kira tasmiṃ samaye sakalasarīraṃ abhisandayamānaṃ atipaṇītaṃ sukhaṃ uppajjati. (5)

Adhimokkhoti saddhā. Vipassanāsampayuttāyeva hissa cittacetasikānaṃ atisayapasādhūtā balavatī saddhā uppajjati. (6)

Paggahoti vīriyaṃ. Vipassanāsampayuttameva hissa asithilaṃ anaccāraddhaṃ supaggahitaṃ vīriyaṃ uppajjati. (7)

Upaṭṭhānanti sati. Vipassanāsampayuttāyeva hissa supaṭṭhitā supatiṭṭhitā nikhātā acalā pabbatarājasadisā sati uppajjati. So yaṃ yaṃ ṭhānaṃ āvajjati samannāharati manasikaroti paccavekkhati, taṃ taṃ ṭhānamassa okkhanditvā pakkhanditvā dibbacakkhuno paraloko viya satiyā upaṭṭhāti. (8)

1. Khu 1. 67 piṭṭhe.

Upekkhāti vipassanupekkhā ceva āvajjanupekkhā ca. Tasmim̐ hissa samaye sabbasaṅkhāresu majjhatabhūtā vipassanupekkhāpi balavatī uppajjati. Manodvāre āvajjanupekkhāpi. Sā hissa taṃ taṃ ṭhānaṃ āvajjantassa vissaṭṭha-indavajiramiva pattapuṭe pakkhitta¹ tattanārāco viya ca sūrā tikhiṇā hutvā vahati. (9)

Nikantīti vipassanānikanti. Evaṃ obhāsādīpaṭimaṇḍitāya hissa vipassanāya ālayaṃ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati. Yā nikanti kilesoti² pariggahetumpi na sakkā hoti. (10)

Yathā ca obhāse, evaṃ etesupi aññatarasmim̐³ uppanne yogāvacaro “na vata me ito pubbe evarūpaṃ ñāṇaṃ uppannapubbaṃ, evarūpā pīti, passaddhi, sukhaṃ, adhimokkho, paggaḥo, upaṭṭhānaṃ, upekkhā, nikanti uppannapubbā, addhā maggappattosmi phalappattosmī”ti amaggameva “maggo”ti aphalameva ca “phalaṃ”ti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ “maggo”ti aphalaṃ “phalaṃ”ti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā nāma hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṃ vissajjetvā nikantimeva assādentō nisīdatīti.

735. Ettha ca obhāsādayo upakkilesavatthutāya upakkilesāti vuttā, na akusalattā. Nikanti pana upakkilesō ceva upakkilesavatthu ca. Vatthuvaseneva cete dasa. Gāhavasena pana samatimsa honti. Kathaṃ? “Mama obhāso uppanno”ti gaṇhato hi diṭṭhigāho hoti, “maṇāpo vata obhāso uppanno”ti gaṇhato mānagāho, obhāsaṃ assādayato taṇhāgāho, iti obhāse diṭṭhimānataṇhāvasena tayo gāhā. Tathā sesesupīti evaṃ gāhavasena samatimsa upakkilesā honti. Tesāṃ vasena akusalo abyatto yogāvacaro obhāsādīsū kampati vikkhipati. Obhāsādīsū ekekaṃ “etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā”ti⁴ samanupassati. Tenāhu porāṇā—

“Obhāse ceva ñāṇe ca, pītiyā ca vikampati.

Passaddhiyā sukhe ceva, yehi cittaṃ pavedhati.

1. Pakkhanta (I), pakkhanda (Ka)

2. Yā kilesoti (Syā)

3. Aññataraññatarasmim̐ (Ka-Sī)

4. Ma 1. 188 piṭṭhe passitabbaṃ.

Adhimokkhe ca paggāhe, upaṭṭhāne ca kampati.
Upekkhāvajjanāyañca¹, upekkhāya² nikantiyā”ti³.

Maggāmaggavavatthānakathā

736. Kusalo pana paṇḍito byatto buddhisampanno yogāvacaro obhāsādīsu uppannesu “ayaṃ kho me obhāso uppanno, so kho panāyaṃ anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammo”ti iti vā taṃ paññāya paricchindati upaparikkhati. Atha vā panassa evaṃ hoti, “sace obhāso attā bhaveyya, ‘attā’ti gahetuṃ vaṭṭeyya. Anattā ca panāyaṃ ‘attā’ti gahito. Tasmā so avasavattanaṭṭhena anattā, hutvā abhāvaṭṭhena anicco, uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkho”ti sabbaṃ arūpasattake vuttanayena vitthāretabbaṃ. Yathā ca obhāse, evaṃ sesesupī.

So evaṃ upaparikkhitvā obhāsaṃ “netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā”ti⁴ samanupassati. Ñāṇaṃ -pa- nikantiṃ “netāṃ mama, nesohamasmi, na meso attā”ti⁴ samanupassati. Evaṃ samanupassanto obhāsādīsu na kampati na vedhati. Tenāhu porāṇā—

“Imāni dasa ṭhānāni, paññā yassa pariccitā.

Dhammuddhaccakusalo hoti, na ca vikkhepaṃ⁵ gacchatī”ti⁶.

So evaṃ vikkhepaṃ agacchanto taṃ samatimsavidhaṃ upakkilesajaṭaṃ vijaṭetvā obhāsādayo dhammā na maggo. Upakkilesavimuttaṃ pana vithipaṭipannaṃ vipassanāññāṇaṃ maggoti maggañca amaggañca vavatthapeti. Tassevaṃ “ayaṃ maggo, ayaṃ na maggo”ti maggañca amaggañca ñatvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ **maggāmaggaññadassanavisuddhī**ti veditabbaṃ.

Ettāvatā ca pana tena tiṇṇaṃ saccānaṃ vavatthānaṃ kataṃ hoti. Kathaṃ? **Diṭṭhivisuddhiyaṃ** tāva nāmarūpassa vavatthāpanena **dukkhasaccassa** vavatthānaṃ kataṃ. **Kaṅkhāvitaraṇavisuddhiyaṃ** paccayapariggahaṇena **samudayasaccassa** vavatthānaṃ. Imissaṃ **maggāmaggaññadassanavisuddhiyaṃ** sammāmaggassa avadhāraṇena **maggasaccassa**

1. Upekkhāvajjanāya ceva (Pāli)

3. Paṭisaṃ 292. 3 piṭṭhesu.

5. Na ca sammoha (Pāli)

2. Upekkhāya ca (I, Pāli)

4. Ma 1. 189 piṭṭhe passitabbaṃ.

6. Paṭisaṃ 293 piṭṭhe.

vavatthānaṃ katanti, evaṃ lokiyeneva tāva ñāṇena tiṇṇaṃ saccānaṃ
vavatthānaṃ kataṃ hoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Maggāmaggañāṇadassanavisuddhiniddeso nāma

Vīsatimo paricchedo.

21. Paṭipadāññāḍassanavisuddhiniddesa

Upakkilesavimutta udayabbayaññākathā

737. Aṭṭhannaṃ pana ñāṇānaṃ vasena sikhāppattā vipassanā, navamañca saccānulomikaññānti ayaṃ **paṭipadāññāḍassanavisuddhi** nāma. **Aṭṭhannanti** cettha upakkilesavimuttaṃ vīthipaṭipannavipassanāsaṅkhātāṃ udayabbayānupassanāññāṇaṃ, bhaṅgānupassanāññāṇaṃ, bhayatupaṭṭhānaññāṇaṃ, ādīnavānupassanāññāṇaṃ, nibbidānupassanāññāṇaṃ, muñcitukamyatāññāṇaṃ, paṭisaṅkhānupassanāññāṇaṃ, saṅkhārupekkhāññānti imāni aṭṭha ñāṇāni veditabbāni. **Navamaṃ saccānulomikaññānti** anulomassetāṃ adhivacanaṃ. Tasmā taṃ sampādetukāmena upakkilesavimuttaṃ udayabbayaññāṇaṃ ādiṃ katvā etesu ñāṇesu yogo karaṇīyo.

738. Puna udayabbayaññāṇe yogo kimatthiyoti ce. Lakkhaṇasallakkhaṇattho. Udayabbayaññāṇaṃ hi heṭṭhā dasahi upakkileschi upakkiliṭṭhaṃ hutvā yāthāvasarasato tilakkhaṇaṃ sallakketuṃ nāsakkihi. Upakkilesavimuttaṃ pana sakkoti. Tasmā lakkhaṇasallakkhaṇatthamettha puna yogo karaṇīyo.

739. Lakkhaṇāni pana kissa amanasikārā kena paṭicchannattā na upaṭṭhahanti? **Aniccalakkhaṇaṃ** tāva udayabbayaṇaṃ amanasikārā santatiyā paṭicchannattā na upaṭṭhāti. **Dukkhalakkhaṇaṃ** abhiñhasamapaṭipīlanassa amanasikārā iriyāpathehi paṭicchannattā na upaṭṭhāti. **Anattalakkhaṇaṃ** nānādhātuvinibbhogassa amanasikārā ghanena paṭicchannattā na upaṭṭhāti. Udayabbayampana pariggahetvā santatiyā vikopitāya aniccalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Abhiñhasamapaṭipīlanaṃ manasikatvā iriyāpathe ugghāṭite dukkhalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti. Nānādhātuyo vinibbhujitvā¹ ghanavinibbhoge kate anattalakkhaṇaṃ yāthāvasarasato upaṭṭhāti.

740. Ettha ca aniccaṃ, aniccalakkhaṇaṃ, dukkhaṃ, dukkhalakkhaṇaṃ, anattā, anattalakkhaṇanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Tattha **aniccanti** khandhapañcakaṃ. Kasmā?

1. Vinibbhujitvā (Syā, I, Ka)

uppāḍavayaññathattabhāvā, hutvā abhāvato vā. Uppāḍavayaññathattaṃ **aniccalakkhaṇaṃ** hutvā abhāvasaṅkhāto vā ākāravikāro.

“Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”ti¹ vacanato pana tadeva khandhapañcakaṃ **dukkhaṃ**. Kasmā? Abhiṇhapaṭipīḷanā², abhiṇhapaṭipīḷanākāro **dukkhalakkhaṇaṃ**.

“Yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti¹ pana vacanato tadeva khandhapañcakaṃ **anattā**. Kasmā? Avasavattanato, avasavattanākāro **anattalakkhaṇaṃ**.

Tayidaṃ sabbampi ayaṃ yogāvacaro upakkilesavimuttena vīthipaṭipannavipassanāsaṅkhātēna udayabbayānupassanāññāṇēna yāthāvasarasato sallakkheti.

Bhaṅgānupassanāññāṇakathā

741. Tassevaṃ sallakkhetvā punappunaṃ “aniccaṃ dukkhamanattā”ti rūpārūpadhamme tulayato tīrayato taṃ ñāṇaṃ tikkhaṃ hutvā vahati, saṅkhārā lahuṃ upaṭṭhahanti, ñāṇe tikkhe vahante saṅkhāresu lahuṃ upaṭṭhahantesu uppādaṃ vā ṭhitiṃ vā pavattaṃ vā nimittaṃ vā na sampāpuṇāti. Khayavayabhedanirodheyeva sati santiṭṭhati. Tassa “evaṃ uppajjitvā evaṃ nāma saṅkhāragataṃ nirujjhatī”ti passato etasmiṃ³ ṭhāṇe bhaṅgānupassanaṃ nāma⁴ vipassanāññāṇaṃ uppajjati. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Kathaṃ ārammaṇapaṭisaṅkhā⁵ bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇaṃ? Rūpārammaṇatā cittaṃ uppajjitvā bhijjati, taṃ ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā tassa cittassa bhaṅgaṃ anupassati. **Anupassatī**ti kathaṃ anupassati? Aniccato anupassati no niccato, dukkhato anupassati no sukhato, anattato anupassati no attato, nibbindati no nandati, virajjati no rajjati, nirodheti no samudeti, paṭinissajjati no ādiyati.

Aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati. Dukkhatō anupassanto sukhasaññaṃ, anattato anupassanto attasaññaṃ,

1. Saṃ 2. 19 piṭṭhādīsu.

2. Ettha saṃ-kāro natthi.

3. Ekasmiṃ (I, Ka)

4. Bhaṅgānupassanā nāma (?)

5. Ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā (I, Pāḷi)

nibbindanto nandim, virajjanto rāgaṃ, nirodhento samudayaṃ
paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati.

Vedanārammaṇatā -pa-. Saññārammaṇatā. Saṅkhārārammaṇatā.
Viññāṇārammaṇatā. Cakkhārammaṇatā -pa-. Jarāmaraṇārammaṇatā
cittaṃ uppajjitvā bhijjati -pa- paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati.

Vatthusañkamanā ceva, paññāya ca vivaṭṭanā.

Āvajjanābalañceva, paṭisaṅkhāvipassanā.

Ārammaṇa-anvayena, ubho ekavavatthanā.

Nirodhe adhimuttatā, vayalakkhaṇavipassanā.

Ārammaṇaṅca paṭisaṅkhā, bhaṅgaṅca anupassati.

Suññato ca upaṭṭhānaṃ, adhipaññāvipassanā.

Kusalo tisu anupassanāsu, catasso ca vipassanāsu.

Tayo upaṭṭhāne kusalatā, nānādiṭṭhīsu na kampatīti.

Taṃ nātattṭhena ñāṇaṃ, pajānanaṭṭhena paññā, tena vuccati
‘ārammaṇapaṭisaṅkhā bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇaṃ’¹ti.

742. Tattha **ārammaṇapaṭisaṅkhā**ti yaṃkiñci ārammaṇaṃ paṭisaṅkhāya
jānitvā, khayato vayato disvāti attho. **Bhaṅgānupassane paññā**ti tassa,
ārammaṇaṃ khayato vayato paṭisaṅkhāya uppannassa ñāṇassa bhaṅgaṃ
anupassane yā paññā, idaṃ vipassane ñāṇanti vuttaṃ. Taṃ kathaṃ hotīti
ayaṃ tāva kathetukamyatāpucchāya attho. Tato yathā taṃ hoti, taṃ
dassetuṃ “rūpārammaṇatā”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **rūpārammaṇatā cittaṃ uppajjitvā bhijjatīti** rūpārammaṇaṃ
cittaṃ uppajjitvā bhijjati. Atha vā rūpārammaṇabhāve cittaṃ uppajjitvā
bhijjatīti attho. **Taṃ ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā**ti taṃ rūpārammaṇaṃ
paṭisaṅkhāya jānitvā, khayato vayato disvāti attho. **Tassa cittassa bhaṅgaṃ
anupassatīti** yena cittaṃ taṃ rūpārammaṇaṃ khayato vayato diṭṭhaṃ, tassa
cittassa apareṇa cittaṃ bhaṅgaṃ anupassatīti attho. Tenāhu porāṇā “ñāṇaṅca
ñāṇaṅca ubhopi vipassatī”ti.

Ettha ca **anupassatī**ti anu anu passati, anekehi ākārehi punappunam passatīti attho. Tenāha—“anupassatīti katham anupassati. Aniccato anupassatī”ti-ādi.

Tattha yasmā bhaṅgo nāma aniccatāya paramā koṭi, tasmā so bhaṅgānupassako yogāvacaro sabbam saṅkhāragataṃ aniccato anupassati, no niccato. Tato aniccassa dukkhattā, dukkhassa ca anattattā tadeva dukkhato anupassati, no sukhato. Anattato anupassati no attato.

Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhamanattā, na taṃ abhinanditabbam. Yaṅca anabhinanditabbam, na tattha rajjitabbam. Tasmā etasmim bhaṅgānupassanānusārena “aniccaṃ dukkhamanattā”ti diṭṭhe saṅkhāragate nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. So evaṃ arajjanto lokikeneva tāva ñāṇena rāgaṃ nirodheti, no samudeti. Samudayaṃ na karotīti attho.

Atha vā so evaṃ viratto yathādiṭṭham saṅkhāragataṃ, tathā adiṭṭhampi anvayaññavasena nirodheti, no samudeti. Nirodhatova manasikaroti. Nirodhamevassa passati, no samudayanti attho.

So evaṃ paṭipanno paṭinissajjati, no ādiyati. Kim vuttaṃ hoti? Ayampi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhim khandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cāti vuccati. Tasmā tāya samannāgato bhikkhu yathāvuttana nayena kilese pariccajati, nibbāne ca pakkhandati. Nāpi nibbattanavasena kilese ādiyati, na adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuccati “paṭinissajjati no ādiyati”ti.

743. Idānissa tehi ñāṇehi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **nandinti** sappītikaṃ taṇhaṃ. Sesaṃ vuttanayameva.

744. Gāthāsu pana **vatthusaṅkamanā**ti rūpassa bhaṅgaṃ disvā puna yena cittaṇa bhaṅgo diṭṭho, tassāpi bhaṅgadassanavasena purimavatthuto aññavattusaṅkamanā. **Paññāya ca vivatṭanā**ti udayaṃ pahāya vaye santiṭṭhanā. **Āvajjanābalañcevā**ti rūpassa bhaṅgaṃ disvā puna bhaṅgārammaṇassa cittassa bhaṅgadassanatthaṃ anantareva āvajjanasamatthatā. **Paṭisaṅkhāvipassanā**ti esā ārammaṇapaṭisaṅkhābhaṅgānupassanā nāma.

745. **Ārammaṇa-anvayena ubho ekavavatthanā**ti paccakkhato diṭṭhassa ārammaṇassa anvayena anugamanena yathā idaṃ, tathā atītepi saṅkhāragataṃ bhijjīṭṭha, anāgatepi bhijjissatīti evaṃ ubhinnaṃ ekasabhāveneva vavatthāpananti attho.

Vuttampi cetam porāṇchi—

“Saṃvijjamānamhi visuddhadassano,
Tadvavayam neti atītanāgate.
Sabbepi saṅkhāragatā palokino,
Ussāvaṇḍū suriyeva¹ uggate”ti.

Nirodhe adhimuttatāti evaṃ ubhinnaṃ bhaṅgavasena ekavavatthānaṃ katvā tasmiṇṇeva bhaṅgasaṅkhāte nirodhe adhimuttatā taggarutā tanninnatā tappoṇatā tappabbhāratāti attho. **Vayalakkhaṇavipassanā**ti esā vayalakkhaṇavipassanā nāmaṇāti vuttaṃ hoti.

746. **Ārammaṇaṇca paṭisaṅkhā**ti purimaṇca rūpādi-ārammaṇaṃ jānitvā. **Bhaṅgaṇca anupassatī**ti tassārammaṇassa bhaṅgaṃ disvā tadārammaṇassa cittassa bhaṅgaṃ anupassati. **Suññato ca upaṭṭhānanti** tasseevaṃ bhaṅgaṃ anupassato “saṅkhārāva bhijjanti, tesaṃ bhedo maraṇaṃ, na añño koci atthī”ti suññato upaṭṭhānaṃ ijjhanti.

1. Sūriyeva (Ka)

“Khandhā nirujjhanti na catthi añño,
Khandhāna bhedo maraṇanti vuccati.
Tesaṃ khayam passati appamatto,
Maṇimva vijjham vajirena yoniso”ti.

“Yathā bubbulakam² passe, yathā passe marīcikam.
Evam lokam avekkhantam, maccurājā na passatī”ti.

2. Pupphulakam (Ka)

Tenāhu porāṇā—

“Imāni aṭṭhagguṇamuttamāni,
Disvā tahiṃ sammāsate punappunāṃ.
Ādittacelasīrasūpamo Muni,
Bhaṅgānupassī amatassa pattiya”ti.

Bhaṅgānupassanāñāṇaṃ niṭṭhitam.

Bhayatupaṭṭhānañāṇakathā

750. Tassevaṃ sabbasaṅkhārānaṃ khayavayabhedanīrodhārammaṇaṃ bhaṅgānupassanaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa sabbabhavayonigatīṭṭhisattāvāsesu pabhedakā saṅkhārā sukhena jīvitukāmassa bhīrukapurissassa sīhabyagghadīpi-acchataracchayakkharakkhasacaṇḍaḍaḍakukkurapabhinnamadacaṇḍahatthighora-āsīvisa-asanivicakkasusānaraṇabhūmijalita-aṅgārakāsu ādayo viya mahābhayaṃ hutvā upaṭṭhahanti. Tassa “atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgate nibbattanakasaṅkhārāpi evameva nirujjhissanti”ti passato etasmiṃ ṭhāne **bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ** nāma uppajjati.

Tatrāyaṃ upamā—ekissā kira itthiyā tayo puttā rājaparādhikā, tesam rājā sīsacchedaṃ āṇāpesi. Sā puttehi saddhiṃ āghātaṇaṃ agamāsi. Athassā jeṭṭhaputtassa sīsaṃ chinditvā majjhimassa chindituṃ ārabhiṃsu. Sā jeṭṭhassa sīsaṃ chinnaṃ majjhimassa ca chijjamānaṃ disvā kaniṭṭhamhi ālayaṃ vissajji “ayampi etesaññeva sadiso bhavissatī”ti. Tattha tassā itthiyā jeṭṭhaputtassa chinnaśīsadassanaṃ viya yogino atītasāṅkhārānaṃ nirodhadassanaṃ, majjhimassa chijjamānaśīsadassanaṃ viya paccuppannānaṃ nirodhadassanaṃ, “ayampi etesaññeva sadiso bhavissatī”ti kaniṭṭhaputtamhi ālayavissajjanaṃ viya “anāgatepi nibbattanakasaṅkhārā bhijjissanti”ti anāgatānaṃ nirodhadassanaṃ. Tassevaṃ passato etasmiṃ ṭhāne uppajjati bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ.

Aparāpi upamā—ekā kira pūtipajā itthī dasa dārake vijāyi. Tesu nava matā, eko hatthagato marati, aparo kucchiyaṃ. Sā nava

dārake mate dasamañca mīyamānaṃ¹ disvā kucchigate ālayaṃ vissajji “ayampi etesaññeva sadiso bhavissatī”ti. Tattha tassā itthiyā navannaṃ dārakānaṃ maraṇānussaraṇaṃ viya yogino ahītasāṅkhārānaṃ nirodhadassanaṃ, hatthagatassa mīyamānabhāvadassanaṃ viya yogino paccuppannaṃ nirodhadassanaṃ, kucchigate ālayavissajjanaṃ viya anāgatānaṃ nirodhadassanaṃ. Tassevaṃ passato etasmiṃ khaṇe uppajjati bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ.

751. Bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ pana bhāyati na bhāyatīti. Na bhāyati. Tañhi atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissanti tīraṇamattameva hoti. Tasmā yathā nāma cakkhumā puriso nagaradvāre tisso aṅgārakāsuyo olokayamāno sayāṃ na bhāyati, kevalaṃ hissa “ye ye ettha nipatissanti, sabbe anappakaṃ dukkhamanubhavissanti”ti tīraṇamattameva hoti. Yathā vā pana cakkhumā puriso khadirasūlaṃ ayosūlaṃ suvaṇṇasūlanti paṭipāṭiyā ṭhapitaṃ sūlattayaṃ olokayamāno sayāṃ na bhāyati, kevalaṃ hissa “ye ye imesu sūlesu nipatissanti, sabbe anappakaṃ dukkhamanubhavissanti”ti tīraṇamattameva hoti, evameva bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ sayāṃ na bhāyati, kevalaṃ hissa aṅgārakāsuttayasadesu, sūlattayasadesu ca tīsu bhavesu “atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatā nirujjhissanti”ti tīraṇamattameva hoti. Yasmā panassa kevalaṃ sabbabhavayonigatīṭhitinivāsagatā saṅkhārā byasanāpannā sappāṭibhaya hutvā bhayato upaṭṭhahanti, tasmā **bhayatupaṭṭhānanti** vuccati.

Evam bhayato upaṭṭhāne panassa ayaṃ Pāli—

“Aniccatō manasikaroto kiṃ bhayato upaṭṭhātī? Dukkhatō. Anattatō manasikaroto kiṃ bhayato upaṭṭhātī? Aniccatō manasikaroto nimittaṃ bhayato upaṭṭhātī. Dukkhatō manasikaroto pavattaṃ bhayato upaṭṭhātī. Anattatō manasikaroto nimittañca pavattañca bhayato upaṭṭhātī”ti².

1. Miyyamānaṃ (Syā, I, Ka)

2. Paṭisaṃ 258 piṭṭhe.

Tattha **nimittanti** saṅkhāranimittam. Atītānāgatapaccuppannānaṃ saṅkhārānamevetam adhivacanam. Aniccato manasikaronto hi saṅkhārānaṃ maraṇameva passati, tenassa nimittam bhayato upaṭṭhāti. **Pavattanti** rūpārūpabhavapavatti. Dukkato manasikaronto hi sukkasammatāyapi pavattiyā abhiṇṇapaṭipīḷanabhāvameva passati, tenassa pavattam bhayato upaṭṭhāti. Anattato manasikaronto pana ubhayampetaṃ suññagāmaṃ viya marīcigandhabbanagarādīni viya ca rittam tuccham suññam assāmikam aparīṇāyakam passati. Tenassa nimittaṇca pavattaṇca ubhayam bhayato upaṭṭhātīti.

Bhayatupaṭṭhānañāṇam niṭṭhitam.

Ādīnavānupassanāñāṇakathā

752. Tassa taṃ bhayatupaṭṭhānañāṇam āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa sabbabhavayonigatiṭṭhitasattāvāsesu neva tāṇam, na leṇam, na gati, nappaṭisaraṇam paññāyati. Sabbabhavayonigatiṭṭhitinivāsagatesu saṅkhāresu ekasaṅkhārepi patthanā vā parāmāso vā na hoti. Tayo bhavā vītaccikaṅgāra¹puṇṇa-aṅgārakāsuyo viya, cattāro mahābhūtā ghoravisa-āsīvisā viya, pañcakkhandhā ukkhittāsikavako viya, cha ajjhattikāyatanāni suññagāmo viya, cha bāhirāyatanāni gāmaghātakacorā viya, sattaviññāṇaṭṭhitiyo, nava ca sattāvāsā ekādasahi aggīhi ādittā sampajjalitā sajotibhūtā² viya ca, sabbe saṅkhārā gaṇḍabhūtā rogabhūtā sallabhūtā aghabhūtā ābādhabhūtā viya ca nirassādā nirasā³ mahā-ādīnavarāsibhūtā hutvā upaṭṭhahanti.

Katham? Sukhena jīvitukāmassa bhīrukapurisassa ramaṇīyākārasaṇṭhitampi savāḷakamiva vanagahanam, sasaddulā viya guhā, sagāharakkhasam viya udakam, samussitakhaggā viya paccatthikā, savisam viya bhojanam, sacoro viya maggo, ādittamiva agāram⁴, uyyuttasenā viya raṇabhūmi. Yathā hi so puriso etāni savāḷakavanagahanādīni āgamma bhīto samviggo lomahaṭṭhajāto samantato ādīnavameva passati, evamevāyam

1. Vītaccikaṅgāra (Syā), vitacchikaṅgāra (Ka)

3. Nīrasā (Sī)

2. Sañjotibhūtā (?)

4. Aṅgāram (Sī, Ka)

yogāvacaro bhaṅgānupassanāvasena sabbasaṅkhāresu bhayato upaṭṭhitesu samantato nirasam¹ nirassādam ādīnavameva passati. Tassevaṃ passato **ādīnavaññanam** nāma uppannam hoti. Yaṃ sandhāya idam vuttam—

Katham bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñānam? Uppādo bhayanti² bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñānam. Pavattam bhayanti. Nimittam bhayanti. Āyūhanā bhayanti. Paṭisandhi bhayanti. Gati bhayanti. Nibbatti bhayanti. Upapatti bhayanti. Jāti bhayanti. Jarā bhayanti. Byādhi bhayanti. Maraṇam bhayanti. Soko bhayanti. Paridevo bhayanti. Upāyāso bhayanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñānam. Anuppādo khemanti santipade ñānam. Appavattam -pa-. Anupāyāso khemanti santipade ñānam. Uppādo bhayam anuppādo khemanti santipade ñānam. Pavattam -pa-. Upāyāso bhayam, anupāyāso khemanti santipade ñānam.

Uppādo dukkhanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñānam. Pavattam -pa-. Upāyāso dukkhanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñānam. Anuppādo sukhanti santipade ñānam. Appavattam -pa-. Anupāyāso sukhanti santipade ñānam. Uppādo dukkham, anuppādo sukhanti santipade ñānam. Pavattam -pa-. Upāyāso dukkham, anupāyāso sukhanti santipade ñānam.

Uppādo sāmīsanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñānam. Pavattam -pa-. Upāyāso sāmīsanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñānam. Anuppādo nirāmīsanti santipade ñānam. Appavattam -pa-. Anupāyāso nirāmīsanti santipade ñānam. Uppādo sāmīsam, anuppādo nirāmīsanti santipade ñānam. Pavattam -pa-. Upāyāso sārīsam, anupāyāso nirāmīsanti santipade ñānam.

1. Nīrasam (Sī)

2. “Ettha ca uppādo viseso, bhayam visesitabbam sāmāññabhāvatoti satipi dvinnam padānam samānādhikaraṇabhāve liṅgabhedo gahito, yathā dukkhasamudayo ariyasaccanti” (Tīkā)

Uppādo saṅkhārāti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ.
 Pavattaṃ -pa-. Upāyāso saṅkhārāti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave
 ñāṇaṃ. Anuppādo nibbānanti santipade ñāṇaṃ. Appavattaṃ -pa-.
 Anupāyāso nibbānanti santipade ñāṇaṃ. Uppādo saṅkhārā, anuppādo
 nibbānanti santipade ñāṇaṃ. Pavattaṃ -pa-. Upāyāso saṅkhārā,
 anupāyāso nibbānanti santipade ñāṇaṃ.

Uppādañca pavattañca, nimittaṃ dukkhanti passati.
 Āyūhanaṃ paṭisandhiṃ, ñāṇaṃ ādīnave idaṃ.

Anuppādaṃ appavattaṃ, animittaṃ sukhanti ca.
 Anāyūhanā appaṭisandhi, ñāṇaṃ santipade idaṃ.

Idaṃ ādīnave ñāṇaṃ, pañcaṭṭhānesu jāyati.
 Pañcaṭṭhāne santipade, dasa ñāṇe pajānāti.
 Dvinnāṃ ñāṇānaṃ kusalatā, nānādiṭṭhisu na kampatīti.

Taṃ nātaṭṭhena ñāṇaṃ. Pajānanaṭṭhena paññā. Tena vuccati
 “bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇaṃ”ti¹.

753. Tattha **uppādoti** purimakammapaccayā idha uppatti. **Pavattanti**
 tathā uppannaṃ pavatti. **Nimittanti** sabbampi saṅkhāranimittaṃ. **Āyūhanāti**
 āyatiṃ paṭisandhihetubhūtaṃ kammaṃ. **Paṭisandhīti** āyatiṃ uppatti. **Gatīti**
 yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. **Nibbattīti** khandhānaṃ nibbattanaṃ.
Upapattīti “samāpannaṃ vā upapannaṃ vā”ti² evaṃ vuttā vipākappavatti.
Jātīti jarādīnaṃ paccayabhūtā bhavapaccayā jāti. Jarāmarañādayo pākaṭā
 eva. Ettha ca uppādādayo pañceva ādīnavañāṇassa vatthuvassena vuttā. Sesā
 tesā vevacanasena. (Nibbatti jātīti idaṃhi dvayaṃ) uppādassa ceva
 paṭisandhiyā ca vevacanaṃ. Gati upapattīti idaṃ dvayaṃ pavattassa.
 Jarādayo nimittassāti. Tenāha—

“Uppādañca pavattañca, nimittaṃ dukkhanti passati.
 Āyūhanaṃ paṭisandhiṃ, ñāṇaṃ ādīnave idaṃ”ti ca.
 “Idaṃ ādīnave ñāṇaṃ, pañcaṭṭhānesu jāyati”ti ca.

1. Paṭisaṃ 56. 58 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 253-4 piṭṭhesu.

Anuppādo khemanti santipade ñāṇanti-ādi pana ādīnavañāṇassa paṭipakkhañāṇadassanattham vuttam. Bhayatupaṭṭhānena vā ādīnavam disvā ubbiggahadayānam abhayampi atthi khemam nirādīnavanti assāsajanatthampi etam vuttam. Yasmā vā panassa uppādādayo bhayato sūpaṭṭhitā¹ honti, tassa tappaṭipakkhaninnam cittam hoti, tasmā bhayatupaṭṭhānavasena siddhassa ādīnavañāṇassa ānisamsadassanatthampetam vuttanti veditabbam.

Ettha ca yam bhayam, tam yasmā niyamato **dukkham**. Tam vaṭṭāmisalokāmisakilesāmisehi avippamuttattā **sāmisameva**. Yañca sāmisaṃ, tam **saṅkhāramattameva**. Tasmā “uppādo dukkhanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇan”ti-ādi vuttam. Evaṃ santepi bhayākārena dukkhākārena sāmisa-kārenāti evam ākāranānattato pavattivasenevettha nānattam veditabbam.

Dasañāṇe pajānātīti ādīnavañāṇam pajānanto uppādādivatthukāni pañca, anuppādādivatthukāni pañcāti dasa ñāṇāni pajānāti paṭivijjhati sacchikaroti. **Dvinnam ñāṇanam kusalatāti** ādīnavañāṇassa ceva santipadañāṇassa cāti imesaṃ dvinnam kusalatāya. **Nānādiṭṭhīsu na kampatī**ti paramadiṭṭhadhammanibbānādivasena pavattāsu diṭṭhīsu na vedhati. Sesamettha uttānamevāti.

Ādīnavānupassanāñāṇam niṭṭhitam.

Nibbidānupassanāñāṇakathā

754. So evam sabbasaṅkhāre ādīnavato passanto sabbabhavayonigativīññāṇaṭṭhitisattāvāsagate sabhedake saṅkhāragate nibbindati ukkaṇṭhati nābhīramati.

Seyyathāpi nāma, Cittakūṭapabbatapādābhirato suvaṇṇarājahaṃso asucimhi caṇḍālagāmadvāra-āvāṭe nābhīramati, sattasu mahāsaṇḍe abhiramati, evameva ayampi yogīrājahaṃso suparidiṭṭhādīnave sabhedake saṅkhāragate nābhīramati. Bhāvanārāmatāya pana bhāvanārātiyā samannāgatattā sattasu anupassanāsuyeva ramati.

1. Suppaṭṭhitā (Syā, Ka)

Yathā ca suvaṇṇapañjare pakkhitto sīho migarājā nābhiramati,
tiyojanasahassavittthate pana Himavanteyeva ramati, evamayam yogīsīho
tividhe sugatibhavepi nābhiramati, bhīsu pana anupassanāsuyeva ramati.

Yathā ca sabbaseto sattapatiṭṭho iddhimā vehāsaṅgamo Chaddanto
nāgarājā nagaramajjhe nābhiramati, Himavati Chaddantadahagahaneveva¹
abhiramati, evamayam yogīvaravāraṇo sabbasmimpi saṅkhāragate
nābhiramati, anuppādo khemanti-ādinā nayena diṭṭhe santipadeveva
abhiramati, tanninna tappoṇa tappabbhāramānaso hotīti.

Nibbidānupassanāñāṇam niṭṭhitam.

755. Tam panetaṃ purimena ñāṇadvayena atthato ekaṃ. Tenāhu
porāṇā—

“Bhayatupaṭṭhānaṃ ekameva tīṇi nāmāni labhati, sabbasaṅkhāre
bhayato addasāti bhayatupaṭṭhānaṃ nāma jātaṃ. Tesuyeva saṅkhāresu
ādinavaṃ uppādetīti ādinavānupassanā nāma jātaṃ. Tesuyeva saṅkhāresu
nibbindamānaṃ uppannanti nibbidānupassanā nāma jātan”ti.

Pāḷiyampi vuttaṃ—“yā ca bhayatupaṭṭhāne paññā, yañca ādinave
ñāṇaṃ, yā ca nibbidā, ime dhammā ekatthā, byañjanaṃ nānaṃ”ti².

Muñcitukamyatāñāṇakathā

756. Iminā pana nibbidāñāṇena imassa kulaputtassa nibbindantassa
ukkaṇṭhantassa anabhiramantassa sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsa-
gatesu sabhedakesu saṅkhāresu ekasaṅkhārepi cittarūpaṃ na sajjati, na laggati,
na bajjhati, sabbasmā saṅkhāragatā muccitukāmaṃ³ nissaritukāmaṃ hoti.
Yathā kiṃ. Yathā nāma jālabbhantaragato maccho, sappamukhagato
maṇḍūko, pañjarapakkhitto vanakukkuṭo, daḷhapāsavasagato migo,
ahituṇḍikahatthagato sappo, mahāpaṅkapakkhando kuñjaro,

1. Chaddantadahagatova (Sī), Chaddantadahadahaneyeveva (Ka)

2. Paṭisaṃ 259 piṭṭhe.

3. Muñcitukāmaṃ (Sī, Syā, I)

supaṇṇamukhagato nāgarājā, rāhumukhappaviṭṭho cando, sapattaparivārito purisoti evamādayo tato tato muccitukāmā¹ nissaritukāmāva honti, evaṃ tassa yogino cittaṃ sabbasmā saṅkhāragatā muccitukāmaṃ² nissaritukāmaṃ hoti. Athassa evaṃ sabbasaṅkhāresu vigatālayassa sabbasmā saṅkhāragatā muccitukāmassa³ uppajjati muñcitukamyatā⁴ññanti.

Muñcitukamyatā⁴ññaṃ niṭṭhitam.

Paṭisaṅkhānupassanāññakathā

757. So evaṃ sabbabhavayonigatiṭṭhitinivāsagatehi sabhedakehi saṅkhārehi muccitukāmo sabbasmā saṅkhāragatā muccitum puna te evaṃ saṅkhāre paṭisaṅkhānupassanāññena tilakkhaṇaṃ āropetvā pariggaṇhāti.

So sabbasaṅkhāre anaccantikato, tāvakālikato, uppādavayaparicchinnato, palokato, calato, pabhaṅguto, addhuvato, vipariṇāmadhammato, assārakato, vibhavato, saṅkhatato, maraṇadhammatoti-ādīhi kāraṇehi **aniccā**ti passati.

Abhiṇhapapaṭipīlanato, dukkhamato, dukkhavatthuto, rogato, gaṇḍato, sallato, aghato, ābādhato, itito, upaddavato, bhayato, upasaggato, atāṇato, aleṇato, asaraṇato, ādīnavato, aghamūlato, vadhakato, sāsavato, mārāmisato, jātīdhammato, jarādhammato, byādhidhammato, sokadhammato, paridevadhammato, upāyāsadhammato, saṅkilesikadhammatoti-ādīhi kāraṇehi **dukkhā**ti passati.

Ajaññato, duggandhato, jegucchato, paṭikkūlato, amaṇḍanārahato, virūpato, bībhacchato⁵ti-ādīhi kāraṇehi dukkhalakkhaṇassa parivārabhūtato **asubhato** passati.

Parato, rittato, tucchato, suññato, assāmikato, anissarato, avasavattitoti-ādīhi kāraṇehi **anattato** passati.

1. Muñcitukāmā (Sī, Syā, I)

3. Muñcitukāmassa (Sī, Syā, I)

5. Vigacchato (Ka), vibhacchato (Syā)

2. Muñcitukāmaṃ (Sī, Syā, I)

4. Muccitukamyatā (Ka)

758. Evañhi passatānena tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhārā pariggahitā nāma honti. Kasmā paṇāyamete evaṃ pariggaṇhātīti. Muñcanassa upāyasampādanatthaṃ.

Tatrāyaṃ upamā—eko kira puriso “macche gahessāmī”ti macchakhippaṃ¹ gahetvā udaye oḍḍāpesi² so khippamukhena hatthaṃ otāretvā anto-udake sappamā gīvāya gahetvā “maccho me gahito”ti attamano ahoṣi. So “mahā vata mayā maccho laddho”ti ukkhipitvā passanto sovattikattayadassanena sappoti sañjānitvā bhīto ādīnavamā disvā gahaṇe nibbīno³ muñcitukāmo hutvā muñcanassa upāyaṃ karonto agganaṅguṭṭhato paṭṭhāya hatthaṃ nibbeḍhetvā⁴ bāhuṃ ukkhipitvā upariśise dve tayo vāre āvijjhītvā sappamā dubbalaṃ katvā “gaccha duṭṭha sappā”ti nissajjitvā vegena taḷākapaḷiṃ āruya “mahantassa vata bho sappassa mukhato muttomhī”ti āgatamaggaṃ olokayamāno aṭṭhāsi.

Tattha tassa purisassa “maccho”ti sappamā gīvāya gahetvā tuṭṭhakālo viya imassāpi yogino āditova attabhāvaṃ paṭilabhītvā tuṭṭhakālo, tassa khippamukhato sīsaṃ nīharitvā sovattikattayadassanaṃ viya imassa ghanavinibbhogaṃ katvā saṅkhāresu tilakkhaṇadassanaṃ, tassa bhītakālo viya imassa bhayaupatṭhānañāṇaṃ. Tato ādīnavadassanaṃ viya ādīnavānupassanāñāṇaṃ, gahaṇe nibbindanaṃ viya nibbidānupassanāñāṇaṃ. Sappamā muñcitukāmatā viya muñcitukamyatāñāṇaṃ, muñcanassa upāyakaraṇaṃ viya paṭisaṅkhānupassanāñāṇena saṅkhāresu tilakkhaṇāropanaṃ. Yathā hi so puriso sappamā āvijjhītvā dubbalaṃ katvā nivattetvā ḍaṃsitum āsatatthabhāvaṃ pāpetvā sumuttaṃ muñcati, evamayam yogāvacaro tilakkhaṇāropanena saṅkhāre āvijjhītvā dubbale katvā puna niccasukhasubha-attākārena upaṭṭhātum āsatatthaṃ pāpetvā sumuttaṃ muñcati. Tena vuttaṃ “muñcanassa upāyasampādanatthaṃ evaṃ pariggaṇhātī”ti.

759. Ettāvatā tassa uppannaṃ hoti **paṭisaṅkhāñāṇaṃ**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ—

1. Macchakhippaṃ (Sī, I)

3. Nibbīno (I, Ka), nibbiṇṇo (Syā)

2. Osāpesi (Syā, I, Ka)

4. Nibbedhetvā (Syā, Ka)

“Aniccato manasikaroto kiṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati?
Dukkhatō. Anattato manasikaroto kiṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati?
Aniccato manasikaroto nimittaṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati. Dukkhatō
manasikaroto pavattaṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati. Anattato
manasikaroto nimittaṇca pavattaṇca paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjati”¹.

Ettha ca **nimittaṃ paṭisaṅkhā**ti saṅkhāranimittaṃ “addhavaṃ
tāvakālikan”²ti aniccalakkhaṇavasena jānitvā. Kāmaṇca na² paṭhamam
jānitvā pacchā ñāṇaṃ uppajjati, vohāravasena pana “manaṇca paṭicca
dhamme ca uppajjati manoviññāṇan”³ti-ādini³ viya evaṃ vuccati.
Ekattanayena vā purimaṇca pacchimaṇca ekaṃ katvā evaṃ vuttanti
veditabbari. Iminā nayena itarasmimpi padadvaye attho veditabboti.

Paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ niṭṭhitam.

Saṅkhārupekkhāñāṇakathā

760. So evaṃ paṭisaṅkhānupassanāñāṇena “sabbe saṅkhārā suññā”⁴ti
pariggahetvā puna “suññamidaṃ attena vā attaniyena vā”⁴ti⁴ dvikoṭikaṃ
suññataṃ pariggaṇhāti. So evaṃ neva attānaṃ, na paraṃ kiñci attano
parikkhārabhāve ṭhitam disvā puna “nāhaṃ kvacani, kassaci
kiñcanatasmiṃ”⁵, na ca mama kvacani, kismiñci kiñcanatatthi”⁴ti⁴ yā ettha
catukoṭikā suññatā kathitā, taṃ pariggaṇhāti.

Katham? Ayañhi **nāhaṃ kvacanī**ti kvaci attānaṃ na passati. **Kassaci
kiñcanatasmiṃ**⁶ attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbari
na passati. Bhātiṭṭhānevā⁷ bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne vā⁸ sahāyaṃ,
parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṃ maññitvā upanetabbari na passatīti attho.
Na **ca mama kvacanī**ti ettha mama saddaṃ tāva ṭhapetvā **na ca kvacanī**⁹
parassa ca attānaṃ kvaci

1. Paṭisaṃ 259 piṭṭhe.

2. Kāmaṇca pana (sabbattha); Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya; Visuddhimaggaṭṭikāya
ca saṃsandetabbari.

3. Ma 3. 328 piṭṭhādīsu.

4. Ma 3. 50 piṭṭhe.

5. Kiñcanatasmi (?)

6. Kiñcanatasmiṃ (?)

7. Bhātiṭṭhāne (Syā, I)

8. Sahāyaṭṭhāne (I)

9. Na ca kvacani (Sī, I, Ka)

napassatīti¹ ayamattho. Idāni mama saddaṃ āharitvā **mama kismiñci kiñcanatattīti** so parassa attā mama kismiñci kiñcanabhāve atthīti na passatīti. Attano bhātiṭṭhāne vā bhātaraṃ, lahāyaṭṭhāne vā sahāyaṃ parikkhāraṭṭhāne vā parikkhāraṇti kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, ²na parassa attānaṃ passati², na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati. Tasmānena catukoṭikā suññatā pariggahitā hotīti.

761. Evaṃ catukoṭikaṃ suññataṃ pariggahetvā puna chahākārehi suññataṃ parigaṇhāti. Kathaṃ? Cakkhusuññaṃ attena vā attaniyena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā -pa-. Mano suñño. Rūpā suññā -pa-. Dhammā suññā. Cakkhuvīññāṇaṃ -pa-. Manovīññāṇaṃ. Cakkhusamphassoti evaṃ yāva jarāmaraṇaṃ nayo netabbo³.

762. Evaṃ chahākārehi suññataṃ pariggahetvā puna aṭṭhahākārehi parigaṇhāti. Seyyathidaṃ—rūpaṃ asāraṃ nissāraṃ sārāpagataṃ nicasārasārena vā dhuvasārasārena vā sukhasārasārena vā attasārasārena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Vedanā. Saññā. Saṅkhārā. Viññāṇaṃ. Cakkhu -pa-. Jarāmaraṇaṃ asāraṃ nissāraṃ sārāpagataṃ nicasārasārena vā dhuvasārasārena vā sukhasārasārena vā attasārasārena vā niccena vā dhuvena vā sassatena vā avipariṇāmadhammena vā. Yathā naḷo asāro nissāro sārāpagato. Yathā eraṇḍo. Yathā udumbaro. Yathā setavaccho. Yathā Pālībhattako. Yathā phenapiṇḍo. Yathā udakabubbulaṃ. Yathā marīci. Yathā kadalikkhandho. Yathā māyā asārā nissārā sārāpagatā, evameva rūpaṃ -pa- jarāmaraṇaṃ asāraṃ nissāraṃ sārāpagataṃ nicasārasārena vā -pa- avipariṇāmadhammena vāti⁴.

1. Kvaci passatīti (I, Ka)

2-2. Idaṃ vākyam Sī-I-Ka-potthakesu na dissati, Ma-Ṭṭha 3. 43 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Cūḷani 183 piṭṭhe.

4. Cūḷani 182. 3 piṭṭhesu.

763. So evaṃ aṭṭhahākārehi suññataṃ pariggahetvā puna dasahākārehi pariggaṇhāti, rūpaṃ rittato passati. Tucchato. Suññato. Anattato. Anissariyato. Akāmakāriyato. Alabbhanīyato. Avasavattakato. Parato. Vivittato passati. Vedanaṃ -pa- viññāṇaṃ rittato -pa- vivittato passatīti¹.

764. Evaṃ dasahākārehi suññataṃ pariggahetvā puna dvādasahākārehi pariggaṇhāti. Seyyathidaṃ. Rūpaṃ na satto, na jīvo, na naro, na māṇavo, na itthī, na puriso, na attā, na attaniyaṃ. Nāhaṃ, na mama, na aññassa², na kassaci, Vedanā -pa- viññāṇaṃ na kassacīti³.

765. Evaṃ dvādasahākārehi suññataṃ pariggaṇhitvā puna tīraṇapariññāvasena dvācattālīsāya ākārehi suññataṃ pariggaṇhāti, rūpaṃ aniccato. Dukkato. Rogato. Gaṇḍato. Sallato. Aghato. Ābādhato. Parato. Palokato. Ītito. Upaddavato. Bhayato. Upasaggato. Calato. Pabhaṅgato. Addhuvato. Atāṇato. Aleṇato. Asaraṇato. Asaraṇibhūto. Rittato. Tucchato. Suññato. Anattato. Anassādato. Ādīnavato. Vipariṇāmadhammato. Assārakato. Aghamūlato. Vadhakato. Vibhavato. Sāsavato. Saṅkhatato. Mārāmisato. Jātidhammato. Jarādhhammato. Byādhidhammato. Maraṇadhammato. Sokaparidevadukkhadomanassa-upāyāsadhammato. Samudayato. Atthaṅgamato. Anassādato. Ādīnavato. Nissaraṇato passati. Vedanaṃ -pa-. Viññāṇaṃ aniccato -pa- nissaraṇato passati.

Vuttampi cetāṃ—“rūpaṃ aniccato -pa- nissaraṇato passanto suññato lokaṃ avekkhati. Vedanaṃ -pa-. Viññāṇaṃ aniccato -pa- nissaraṇato passanto suññato lokaṃ avekkhati”⁴.

“Suññato lokaṃ avekkhassu, mogharāja sadā sato.

Attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyā.

Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurāja na passatī”ti⁵.

1. Cūḷani 184 piṭṭhe. Pacchimā pana cha ākāra aññathā dissanti.

2. Na koci (Pāliyaṃ)

3. Cūḷa ni 184 piṭṭhe.

4. Esitabbaṃ.

5. Khu 1. 448; Cūḷa ni 180 piṭṭhesu.

766. Evaṃ suññato disvā tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre pariggaṇhanto bhayaṇca nandiṇca vippahāya saṅkhāresu udāsīno¹ ahosi majjhatto, ahanti vā mamanti vā na gaṇhāti vissaṭṭhabhariyo viya puriso.

Yathā nāma purisassa bhariyā bhaveyya iṭṭhā kantā manāpā, so tāya vinā muhuttampi adhivāsetuṃ na sakkuṇeyya, ativiya naṃ mamāyeyya, so taṃ itthiṃ aññena purisena saddhiṃ ʈhitaṃ vā nisinnaṃ vā kathentiṃ vā hasantiṃ vā disvā kupito assa anattamano, adhimattaṃ domanassaṃ paṭisaṃvedeyya. So aparena samayena tassā itthiyā dosaṃ disvā muñcitukāmo hutvā taṃ vissajjeyya, na naṃ mamāti² gaṇheyya. Tato paṭṭhāya taṃ yenakenaci saddhiṃ yaṃkiṇci kurumānaṃ disvāpi neva kuppeyya, na domanassaṃ āpajjeyya, aññadatthu udāsīnova bhaveyya majjhatto. Evamevāyaṃ sabbasaṅkhārehi muñcitukāmo hutvā paṭisaṅkhānupassanāya saṅkhāre pariggaṇhanto ahaṃ mamāti³ gahetabbaṃ adisvā bhayaṇca nandiṇca vippahāya sabbasaṅkhāresu udāsīno hoti majjhatto.

Tassa evaṃ jānato evaṃ passato tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gaṭīsu sattasu viññāṇaṭṭhītīsu navasu sattāvāsesu cittam paṭilīyati patikuṭati⁴ pativattati⁵ na sampasāriyati, upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti.

Seyyathāpi nāma padumapalāse īsakapoṇe udakaphusitāni paṭilīyanti patikuṭanti pativattanti na sampasāriyanti, evameva -pa-. Seyyathāpi nāma kukkuṭapattaṃ vā nahārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ paṭilīyati patikuṭati⁴ pativattati na sampasāriyati⁶, evameva tassa tīsu bhavesu cittam -pa- upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti. Iccassa **saṅkhārupekkhāñāṇaṃ** nāma uppannaṃ hoti.

767. Taṃ panetaṃ sace santipadaṃ nibbānaṃ santato passati, sabbam saṅkhārappavattaṃ vissajjetvā⁷ nibbānameva pakkhandati. No ce nibbānaṃ

1. Udāsīno (Syā, Ka)

2. Mamanti (Sī)

3. Mamanti (?)

4. Paṭilīyati paṭikuṭati (Syā, I, Ka)

5. Pativaṭṭati (Sī), paṭivaṭṭati (Syā, I, Ka)

6. Am 2. 435-7 piṭṭhesu.

7. Vissajitvā (Sī)

santato passati, punappunam saṅkhārārammaṇameva hutvā pavattati sāmuddikānam disākāko¹ viya. Sāmuddikā kira vāṇijakā nāvaṃ ārohanā disākākaṃ nāma gaṇhanti, te yadā nāvā vātakkhittā videsaṃ pakkhandati, tīraṃ na paññāyati, tadā disākākaṃ vissajjenti². So kūpakayaṭṭhito ākāsaṃ laṅghitvā sabbā disā ca vidisā ca anugantvā sace tīraṃ passati, tadabhimukhova gacchati. No ce passati, punappunam āgantvā kūpakayaṭṭhimyeva allīyati. Evameva sace saṅkhārupekkhāñāṇam santipadam nibbānam santato passati, sabbam saṅkhārappavattam vissajjetvā nibbānameva pakkhandati. No ce passati, punappunam saṅkhārārammaṇameva hutvā pavattati.

Tadidaṃ suppagge piṭṭham vaṭṭayamānam³ viya. Nibbaṭṭitakappāsaṃ⁴ vihanamānam⁵ viya nānappakārato saṅkhāre pariggahetvā bhayaṇca nandiṇca pahāya saṅkhāravicinane majjhataṃ hutvā tividhānupassanāvasena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamānam tividhāvimokkhamukhabhāvaṃ āpajjitvā satta-ariyapuggalavibhāgāya paccayo hoti.

768. Tatridaṃ tividhānupassanāvasena pavattanato tiṇṇaṃ indriyānaṃ ādhipeyyavasena tividhāvimokkhamukhabhāvaṃ āpajjati nāma. Tisso hi anupassanā tīṇi vimokkhamukhānī vuccanti. Yathāha—

“Tīṇi kho paṇimāni vimokkhamukhāni lokaniyyānāya saṃvattanti, sabbasaṅkhāre paricchedaparivaṭumato samanupassanatāya, animittāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāya, sabbasaṅkhāresu manosaṃuttejanatāya, appaṇihitāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāya, sabbadhamme parato samanupassanatāya, suññatāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāya, imāni tīṇi vimokkhamukhāni lokaniyyānāya saṃvattanti”ti⁶.

Tattha **paricchedaparivaṭumatoti** udayabbayavasena paricchedato ceva parivaṭumato ca. Aniccānupassanaṃ hi “udayato pubbe saṅkhārā natthī”ti paricchinditvā tesam gatiṃ samannesamānam⁷ “vayato paraṃ na gacchanti, ettheva antaradhāyanti”ti parivaṭumato samanupassati.

Manosaṃuttejanatāyāti

1. Dī 1. 232; Aṃ 2. 323 piṭṭhesu.

3. Vaṭṭiyamānam (?)

5. Viḥatamānam (Ka-Sī, Syā, I), viḥaṭamānam (Ka)

7. Samanvesamānam (Sī, Syā)

2. Vissajanti (Sī), vissajjanti (Ka)

4. Nippaṭṭitakappāsaṃ (Ka)

6. Paṭisaṃ 244 piṭṭhe.

cittasaṃvejanatāya. Dukkhaṇupassanena hi saṅkhāresu cittaṃ saṃvejeti.

Parato samanupassanatāyāti “nāhaṃ, na mamā”ti evaṃ anattato samanupassanatāya. Iti imāni tīṇi padāni aniccānupassanādīnaṃ vasena vuttānīti veditabbāni. Teneva tadanantare pañhavissajjane vuttaṃ— “aniccato manasikaroto khayato saṅkhārā upaṭṭhahanti. Dukkhatō manasikaroto bhayato saṅkhārā upaṭṭhahanti. Anattato manasikaroto suññato saṅkhārā upaṭṭhahanti”ti¹.

769. Katame pana te vimokkhā, yesaṃ imāni anupassanāni mukhānīti? Animitto, appaṇihito, suññatoti ete tayo. Vuttaṃ hetuṃ “aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo animittaṃ vimokkhaṃ paṭilabhati. Dukkhatō manasikaronto passaddhibahulo appaṇihitaṃ vimokkhaṃ paṭilabhati. Anattato manasikaronto vedabahulo suññatavimokkhaṃ paṭilabhati”ti².

Ettha ca **animitto vimokkhoti** animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo. So hi animittāya dhātuyā uppannattā **animitto**. Kilesehi ca vimuttattā **vimokkho**. Eteneva nayena appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **appaṇihito**. Suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto **suññatoti** veditabbo.

770. Yaṃ pana abhidhamme “yasmaṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti niyyānikaṃ apacayagāmiṃ diṭṭhigatānaṃ pahānāya paṭhamāya bhūmiyā pattiyaṃ vivicceva kāmehi paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati appaṇihitaṃ suññatan”ti³ evaṃ vimokkhadvayameva vuttaṃ, taṃ nippariyāyato vipassanāgamaṇaṃ sandhāya. Vipassanāñāṇaṃ hi kiñcāpi **Paṭisambhidāmagge**—

“Aniccānupassanāñāṇaṃ niccato abhinivesaṃ muñcatīti⁴ suññato vimokkho. Dukkhaṇupassanāñāṇaṃ sukhato abhinivesaṃ. Anattānupassanāñāṇaṃ attato abhinivesaṃ

1. Paṭisaṃ 244 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 84, 85 piṭṭhādīsu.

2. Paṭisaṃ 254 piṭṭhe.

4. Abhinivesā mucatīti (Pāḷiyam)

muñcatīti suññato vimokkho”¹ti evaṃ abhinivesaṃ muñcanavasena
suññato vimokkhoti ca,

“Aniccānupassanāññāṇaṃ niccato nimittaṃ muñcatīti animitto
vimokkho. Dukkānupassanāññāṇaṃ sukhato nimittaṃ,
anattānupassanāññāṇaṃ attato nimittaṃ muñcatīti animitto vimokkho”²
evaṃ nimittaṃ muñcanavasena **animitto vimokkhoti** ca,

“Aniccānupassanāññāṇaṃ niccato paṇidhiṃ muñcatīti appaṇihito
vimokkho. Dukkānupassanāññāṇaṃ sukhato paṇidhiṃ.
Anattānupassanāññāṇaṃ attato paṇidhiṃ muñcatīti appaṇihito
vimokkho”² evaṃ paṇidhiṃ muñcanavasena **appaṇihito vimokkhoti**
ca—

Vuttaṃ. Tathāpi taṃ saṅkhāranimittassa avijahanato na nippariyāyena
animittaṃ. Nippariyāyena pana suññatañceva appaṇihitañca. Tassa ca
āgamanavasena ariyamaggakkhaṇe vimokkho uddhaṭo. Tasmā appaṇihitaṃ
suññatanti vimokkhadvayameva vuttanti veditabbaṃ. Ayaṃ tāvettha
vimokkhakathā.

771. Yaṃ pana vuttaṃ “satta-ariyapuggalavibhāgāya paccayo hoti”¹ti,
tattha saddhānusārī, saddhāvimutto, kāyasakkhi³, ubhatobhāgavimutto,
dhammānusārī, diṭṭhippatto⁴, paññāvimuttoti ime tāva satta ariyapuggalā,
tesaṃ vibhāgāya idaṃ saṅkhārupekkhāññāṇaṃ paccayo hoti.

772. Yo hi **aniccato** manasikaronto adhimokkhabahulo **saddhindriyaṃ**
paṭilabhati, so sotāpattimagakkhaṇe **saddhānusārī** hoti. Ssesu sattasu
ṭhānesu **saddhāvimutto**.

773. Yo pana **dukkhato** manasikaronto passaddhibahulo
samādhindriyaṃ paṭilabhati, so sabbattha **kāyasakkhi** nāma hoti.
Arūpajjhānaṃ pana patvā aggaphalappatto **ubhatobhāgavimutto** nāma hoti.

1. Paṭisaṃ 262 piṭṭhe.

3. Kāyasakkhī (Sī, Syā, I)

2. Paṭisaṃ 263 piṭṭhe.

4. Diṭṭhappatto (Ka)

774. Yo pana **anattato** manasikaronto vedabahulo **paññindriyaṃ** paṭilabhati, so sotāpattimaggaḥ **dhammānusārī** hoti. Chasu ṭhānesu **diṭṭhippatto** aggaphale **paññāvimuttoti**.

775. Vuttaṃ hetam—

“Aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti. Saddhindriyassa adhimattattā sotāpattimaggaṃ paṭilabhati, tena vuccati saddhānusārī”ti.

Tathā “aniccato manasikaroto saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, saddhindriyassa adhimattattā sotāpattiphalaṃ sacchikataṃ hoti, tena vuccati saddhāvimutto”ti-ādi¹.

776. Aparampi vuttaṃ—

“Saddahanto vimuttoti saddhāvimutto. Phuṭṭhantaṃ² sacchikatoti kāyasakkhi. Diṭṭhantaṃ³ pattoti diṭṭhippatto. Saddahanto vimuccatīti saddhāvimutto. Jhānaphassaṃ paṭhamam phusati pacchā nirodham nibbānaṃ sacchikarotīti kāyasakkhi. ‘Dukkha saṅkhārā, sukho nirodho’ti ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ phusitaṃ paññāyāti diṭṭhippatto”ti⁴.

777. Itaresu pana catūsu saddhaṃ anasarati, saddhāya vā anasarati gacchatīti **saddhānusārī**. Tathā paññāsaṅkhātāṃ dhammaṃ anasarati, dhammena vā anasaratīti **dhammānusārī**. Arūpajjhānena ceva ariyamaggena cāti ubhatobhāgena vimuttoti **ubhatobhāgavimutto**. Pajānanto vimuttoti **paññāvimuttoti** evaṃ vacanattho veditabboti.

Saṅkhārupekkhāñāṇaṃ⁵.

778. Taṃ panetaṃ purimena ñāṇadvayena atthato ekaṃ. Tenāhu porāṇā—“idaṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ ekameva tīṇi nāmāni labhati,

1. Paṭisaṃ 249 piṭṭhe.

4. Paṭisaṃ 248 piṭṭhe.

2. Phuṭṭhattā (Paṭisaṃ 248)

5. Idam padam katthaci Sihaḷa-potthake natthi.

3. Diṭṭhattā (Paṭisaṃ 248)

heṭṭhā muñcitukamyatāñāṇaṃ nāma jātaṃ, majjhe paṭisaṅkhānupassanā-ñāṇaṃ nāma, ante ca sikhāppattaṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ nāma”.

779. Pāliyaṃpi vuttaṃ—

“Kathaṃ muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ? Uppādaṃ muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Pavattaṃ -pa- nimittaṃ -pa- upāyāsaṃ muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ. Uppādo dukkhanti -pa- bhayanti -pa- sāmisaṃti -pa- uppādo saṅkhārāti -pa- upāyāso saṅkhārāti muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ”¹.

780. Tattha muñcitukamyatā ca sā paṭisaṅkhā ca santiṭṭhanā cāti **muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā**. Iti pubbabhāge nibbidāñāṇena nibbinnassa² uppādādīni pariccajitukāmatā **muñcitukāmatā**. Muñcanassa upāyakaraṇatthaṃ majjhe paṭisaṅkhānaṃ **paṭisaṅkhā**. Muñcitvā avasāne ajjhupekkhanaṃ **santiṭṭhanā**. Yaṃ sandhāya “uppādo saṅkhārā, te saṅkhāre ajjhupekkhatīti saṅkhārupekkhā”³ti-ādi³ vuttaṃ. Evaṃ ekamevidaṃ ñāṇaṃ.

781. Apica imāyapi Pāliyaṃ idam ekamevāti veditabbaṃ. Vuttaṃ hetam—“yā ca muñcitukamyatā, yā ca paṭisaṅkhānupassanā, yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā ekatthā, byañjanaṃeva nānaṃ”⁴.

782. Evaṃ adhigatasāṅkhārupekkhassa pana imassa kulaputtassa vipassanā sikhāppattā vuṭṭhānagāminī hoti. Sikhāppattā vipassanāti vā vuṭṭhānagāminīti vā saṅkhārupekkhādīñāṇattayasessa etaṃ nāmaṃ. Yā hi sikhāṃ uttamabhāvaṃ pattattā **sikhāppattā**. Vuṭṭhānaṃ gacchatīti **vuṭṭhānagāminī**. Vuṭṭhānaṃ vuccati bahiddhānimittabhūtaṃ abhinivīṭṭhavatthuto ceva ajjhataṇṇapavattato ca vuṭṭhahanato maggo, taṃ gacchatīti **vuṭṭhānagāminī**, maggena saddhiṃ ghaṭiyatīti attho.

783. Tatrāyaṃ abhinivesavuṭṭhānānaṃ āvibhāvatthāya mātikā—
ajjhataṇṇaṃ abhinivisitvā ajjhataṇṇaṃ⁵ vuṭṭhāti, ajjhataṇṇaṃ abhinivisitvā bahiddhā

1. Paṭisaṃ 58 piṭṭhe.

4. Paṭisaṃ 259 piṭṭhe.

2. Nibbindantassa (I, Ka)

5. Ajjhataṇṇaṃ (Aṭṭhasālinī 270 piṭṭhe.)

3. Paṭisaṃ 59 piṭṭhe.

vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti, bahiddhā abhinivisitvā ajjhata¹ vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti, rūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti, arūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti, ekappahārena pañcahi khandhehi vuṭṭhāti, aniccato abhinivisitvā aniccato vuṭṭhāti, aniccato abhinivisitvā dukkhato. Anattato vuṭṭhāti, dukkhato abhinivisitvā dukkhato. Aniccato. Anattato vuṭṭhāti, anattato abhinivisitvā anattato. Aniccato. Dukkato vuṭṭhāti.

784. Kathaṃ? Idhekacco āditova ajjhattasaṅkhāresu abhinivisati, abhinivisitvā te passati. Yasmā pana na suddha-ajjhata¹ assanamatteva maggavutthānaṃ hoti, bahiddhāpi daṭṭhabbameva, tasmā parassa khandhepi anupādiṇṇasaṅkhārepi aniccaṃ dukkhamanattāti passati. So kālena ajjhataṃ sammasati, kālena bahiddhā. Tassevaṃ sammasato ajjhataṃ sammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati. Ayaṃ **ajjhataṃ abhinivisitvā ajjhata vuṭṭhāti** nāma.

Sace panassa bahiddhā sammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati, ayaṃ **ajjhataṃ abhinivisitvā bahiddhā vuṭṭhāti** nāma. Esa nayo bahiddhā abhinivisitvā bahiddhā ca ajjhata ca vuṭṭhānēpi.

785. Aparo āditova rūpe abhinivisati, abhinivisitvā bhūtarūpaṇca upādārūpaṇca rāsiṃ katvā passati. Yasmā pana na suddharūpadassanamatteva vuṭṭhānaṃ hoti, arūpampi daṭṭhabbameva. Tasmā taṃ rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannaṃ vedanaṃ saññaṃ saṅkhāre viññāṇaṇca “idaṃ arūpaṃ”ti arūpaṃ passati. So kālena rūpaṃ sammasati, kālena arūpaṃ. Tassevaṃ sammasato rūpasammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati, ayaṃ **rūpe abhinivisitvā rūpā vuṭṭhāti** nāma.

Sace panassa arūpasammasanakāle vipassanā maggena saddhiṃ ghaṭiyati, ayaṃ **arūpe abhinivisitvā arūpā vuṭṭhāti** nāma. Esa nayo arūpe abhinivisitvā arūpā ca rūpā ca vuṭṭhānēpi.

786. “Yaṃkiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ”ti² evaṃ abhinivisitvā evameva vuṭṭhānakāle pana **ekappahārena pañcahi khandhehi vuṭṭhāti** nāma.

1. Ajjhataṃ (Aṭṭhasālīnī 270 piṭṭhe.)

2. Dī 1. 102 piṭṭhādīsu.

787. Eko āditova aniccato saṅkhāre sammasati. Yasmā pana na aniccato sammasanamatteneva vuṭṭhānaṃ hoti, dukkhatopi anattatopi sammasitabbameva, tasmā dukkhatopi anattatopi sammasati. Tassevaṃ paṭipannassa aniccato sammasanakāle vuṭṭhānaṃ hoti, ayaṃ **aniccato abhinivisitvā aniccato vuṭṭhāti** nāma.

Sace panassa dukkhato anattato sammasanakāle vuṭṭhānaṃ hoti, ayaṃ **aniccato abhinivisitvā dukkhato, anattato vuṭṭhāti** nāma. Esa nayo dukkhato anattato abhinivisitvā sesavuṭṭhānesupi.

788. Ettha ca yopi aniccato abhiniviṭṭho, yopi dukkhato, yopi anattato, vuṭṭhānakāle ca aniccato vuṭṭhānaṃ hoti. Tayopi janā adhimokkhabahulā honti, saddhindriyaṃ paṭilabhanti, animittavimokkheṇa vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe saddhānusārino honti, sattasu ṭhānesu saddhāvimuttā. Sace pana dukkhato vuṭṭhānaṃ hoti, tayopi janā passaddhibahulā honti, samādhindriyaṃ paṭilabhanti, appaṇihitavimokkheṇa vimuccanti, sabbattha kāyasakkhino honti. Yassa panettha arūpajjhānaṃ pādakaṃ, so aggaphale ubhatobhāgavimutto hoti. Atha nesaṃ anattato vuṭṭhānaṃ hoti, tayopi janā vedabahulā honti, paññindriyaṃ paṭilabhanti, suññatavimokkheṇa vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe dhammānusārino honti, chasu ṭhānesu diṭṭhippattā aggaphale paññāvimuttāti.

789. Idāni saddhiṃ purimapacchimaññāṇehi imissā vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya āvibhāvatthaṃ dvādasa-upamā veditabbā. Tāsaṃ idaṃ uddānaṃ—

“Vaggulī kaṇhasappo ca, gharaṃ go yakkhi dārako.

Khuddaṃ¹ pipāsaṃ sītuṇhaṃ, andhakāraṃ visena cā”ti.

Imā ca upamā bhayatupaṭṭhānato pabhuti yattha katthaci ñāṇe ṭhatvā āharitum vaṭṭeyyūṃ. Imasmiṃ pana ṭhāne āhāriyamānāsu bhayatupaṭṭhānato yāva phalaññānaṃ sabbaṃ pākāraṃ hoti, tasmā idheva āharitabbāti vuttā.

1. Khudam (Si, I)

790. **Vaggulī**ti ekā kira vaggulī “ettha pupphaṃ vā phalaṃ vā labhissāmi”ti pañcasākhe madhukarukkhe nilīyitvā ekaṃ sākhaṃ parāmasitvā na tattha kiñci pupphaṃ phalaṃ vā gayhupagaṃ addasa. Yathā ca ekaṃ, evaṃ dutiyaṃ. Tatiyaṃ. Catutthaṃ. Pañcamampi sākhaṃ parāmasitvā nāddasa. Sā “aphalo vatāyaṃ rukkho, natthettha kiñci gayhupagaṃ”ti tasmiṃ rukkhe ālayaṃ vissajjetvā ujukāya sākāya āruya viṭapantarena sīsaṃ nīharitvā uddhaṃ ulloketvā ākāse uppatitvā aññasmim phalarukkhe nilīyati.

Tattha vagguli viya yogāvacaro daṭṭhabbo, pañcasākho madhukarukkho viya pañcupādānakkhandhā, tattha vagguliyā nilīyanaṃ viya yogino khandhapañcake abhiniveso, tassā ekekaṃ sākhaṃ parāmasitvā kiñci gayhupagaṃ adisvā avasesasākhāparāmasanaṃ viya yogino rūpakkhandhaṃ sammasitvā tattha kiñci gayhupagaṃ adisvā avasesakkhandhasammasanaṃ, tassā “aphalo vatāyaṃ rukkho”ti rukkhe ālayavissajjanaṃ viya yogino pañcasupi khandhesu aniccalakkhaṇādidadassanavasena nibbinnassa¹ muñcitukamyatādiñāṇattayaṃ, tassā ujukāya sākāya upari-ārohanaṃ viya yogino anulomaṃ, sīsaṃ nīharitvā uddhaṃ ullokanāṃ viya gotrabhuññaṃ, ākāse uppatanaṃ viya maggaññaṃ, aññasmim phalarukkhe nilīyanaṃ viya phalaññaṃ.

791. **Kaṇhasappupamā** paṭisaṅkhāññaṃ vuttāva. Upamāsaṃsandane panettha sappavissajjanaṃ viya gotrabhuññaṃ, muñcitvā āgatamaggaṃ olokentassa ṭhānaṃ viya maggaññaṃ, gantvā abhayaṭṭhāne ṭhānaṃ viya phalaññaṇti ayaṃ viseso.

792. **Gharanti** gharasāmike kira sāyaṃ bhuñjitvā sayanaṃ āruya niddaṃ okkante gharaṃ ādittāṃ, so pabujjhivā aggim disvā “bhīto sādhu vatassa sace aḍayhamāno nikkhameyyan”ti olokayamāno maggaṃ disvā nikkhamitvā vegena khemaṭṭhānaṃ gantvā ṭhito. Tattha gharasāmikassa bhuñjitvā sayanaṃ āruya niddokkamaṇaṃ viya bālaputhujjanassa khandhapañcake “ahaṃ mamā”ti gahaṇaṃ. Pabujjhivā aggim disvā bhītakālo viya sammāpaṭipadaṃ paṭipajjitvā lakkhaṇaṃ disvā bhayaṭṭhānaññaṃ, nikkhapanamaggaṃ olokanaṃ viya

1. Nibbindantassa (I, Ka)

muñcitukamyatāññāṇaṃ, maggadassanaṃ viya anulomaṃ, nikkhamanaṃ viya gotrabhuññāṇaṃ, vegena gamaṇaṃ viya maggaññāṇaṃ, khemaṭṭhāne ṭhānaṃ viya phalaññāṇaṃ.

793. **Goti** ekassa kira kassakassa rattibhāge niddaṃ okkantassa vaja bhinditvā goṇā palātā, so paccūsasamaye tattha gantvā olovento tesam palātabhāvaṃ ñatvā anupadaṃ gantvā rañño goṇe addasa. Te “mayhaṃ goṇā”ti sallakkhetvā āharanto pabhātakāle “na ime mayhaṃ goṇā, rañño goṇā”ti sañjānitvā “yāva maṃ ‘coro ayan’ti gahetvā rājapurisā na anayabyasanaṃ pāpenti, tāvadeva palāyissāmi”ti bhīto goṇe pahāya vegena palāyitvā nibbhayaṭṭhāne aṭṭhāsi. Tattha “mayhaṃ goṇā”ti rājagoṇaṇaṃ gahaṇaṃ viya bālaputhujjanaṇaṃ “ahaṃ mamā”ti khandhānaṃ gahaṇaṃ, pabhāte “rājagoṇā”ti sañjānaṇaṃ viya yogino tilakkhaṇavasena khandhānaṃ “aniccā dukkhā anattā”ti sañjānaṇaṃ, bhītakālo viya bhayaṭṭhānaññāṇaṃ, vissajjitvā gantukāmatā viya muñcitukamyatā, vissajjanaṃ viya gotrabhu, palāyanaṃ viya maggo, palāyitvā abhayaṭṭhānaṃ viya phalaṃ.

794. **Yakkhi**ti eko kira puriso yakkhiniyā saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi, sā rattibhāge “sutto ayan”ti mantvā āmakasusānaṃ gantvā manussamaṃsaṃ khādati. So “kuhiṃ esā gacchati”ti anubandhitvā manussamaṃsaṃ khādamānaṃ disvā tassā amanussibhāvaṃ ñatvā “yāva maṃ na khādati, tāva palāyissāmi”ti bhīto vegena palāyitvā khemaṭṭhāne aṭṭhāsi. Tattha yakkhiniyā saddhiṃ saṃvāso viya khandhānaṃ “ahaṃ mamā”ti gahaṇaṃ, susāne manussamaṃsaṃ khādamānaṃ disvā “yakkhiṇī ayan”ti jānaṇaṃ viya khandhānaṃ tilakkhaṇaṃ disvā aniccāḍibhāvajānaṇaṃ, bhītakālo viya bhayaṭṭhānaṃ, palāyitukāmatā viya muñcitukamyatā, susānavijahanaṇaṃ viya gotrabhu, vegena palāyanaṃ viya maggo, abhayaṭṭhānaṃ viya phalaṃ.

795. **Dārakoti** ekā kira puttagiddhinī itthī, sā uparipāsāde nisinnāva antaravīthiyaṃ dārakasaddaṃ sutvā “putto nu kho me kenaci viheṭhiyati”ti vegasā gantvā “attano putto”ti saññāya paraputtaṃ aggahesi. Sā “paraputto ayan”ti sañjānitvā ottappamānā ito

passato tīsu bhavesu -pa- navasu sattāvāsesu cittaṃ patilīyati patikuṭati
pativattati na sampasāriyati. Upekkhā vā pāṭikulyatā vā saṇṭhāti. Seyyathāpi
nāma padumapalāse īsakapoṇe”ti sabbaṃ pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ.

797. Ettāvatā ca panesa patilīnacaro nāma hoti, yaṃ sandhāya vuttaṃ—

“Patilīnacarassa bhikkhuno,
Bhajaṃānassa vivittamāsaṇaṃ.
Sāmaggiyamāhu tassa taṃ,
Yo attānaṃ bhavane na dassaye”ti¹.

Evamidāṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ yogino patilīnacarabhāvaṃ
niyametvā uttari ariyamaggassāpi
bojjhaṅgamaggaṅgaḥjānaṅgapāṭipadāvimokkhavisesaṃ niyāmeti. Keci hi
therā bojjhaṅgamaggaṅgaḥjānaṅgānaṃ visesaṃ pāḍakajjhānaṃ niyāmetīti
vadanti. Keci vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyāmetīti vadanti.
Keci puggalajjhāsāyo niyāmetīti vadanti. Tesampi vādesu ayaṃ
pubbabhāgavutṭhānagāminivipassanāva niyāmetīti veditabbā.

798. Tatrāyaṃ anupubbikathā—vipassanāniyamena hi
sukkhavipassakassa uppannamaggopi, samāpattilābhino jhānaṃ pāḍakaṃ
akatvā uppannamaggopi, paṭhamajjhānaṃ pāḍakaṃ katvā
pakiṇṇakasaṅkhāre sammasitvā uppāditamaggopi paṭhamajjhānikāva honti.
Sabbesu satta bojjhaṅgāni aṭṭha maggaṅgāni pañca jhānaṅgāni honti. Tesāṃ
hi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi upekkhāsahagatāpi hutvā
vutṭhānakāle saṅkhārupekkhābhāvaṃ patvā somanassasahagatā hoti.
Pañcakanāye duttiyatatiyacatutthajjhānāni pāḍakāni katvā uppāditamaggesu
yathākkameneva jhānaṃ caturaṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikaṇca hoti.
Sabbesu pana satta maggaṅgāni honti. Catutthe cha bojjhaṅgāni. Ayaṃ
viseṣo pāḍakajjhānaniyamena ceva vipassanāniyamena ca hoti. Tesampi hi
pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi upekkhāsahagatāpi hoti.
Vutṭhānagāminī somanassasahagatāva.

1. Khu 1. 406; Mahāni 100 piṭṭhesu.

Pañcamajjhānaṃ pādakaṃ katvā nibbattitamagge pana upekkhācittakaggatāvasena dve jhānaṅgāni bojjaṅgamaggaṅgāni cha satta ceva. Ayampi viseso ubhayaniyamavasena hoti. Imasmim hi naye pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā upekkhāsahagatā vā hoti. Vuṭṭhānagāminī upekkhāsahagatāva. Arūpajjhānāni pādakaṃ katvā uppāditamaggepi eveda nayo. Evaṃ pādakajjhānato vuṭṭhāya yekeci saṅkhāre sammāsivā nibbattitamaggassa āsannapadesa vuṭṭhitasamāpatti attano sadisabhāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa.

799. Dutiyattheravāde pana yato yato samāpattito vuṭṭhāya ye ye samāpattidhamme sammāsivā maggo nibbattito hoti, taṃ taṃ samāpattisadisova hoti. Tatrāpi ca vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo.

800. Tatiyattheravāde attano attano ajjhāsayānurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā ye ye jhānadhamme sammāsivā maggo nibbattito, taṃ taṃ jhānasadisova hoti. Pādakajjhānaṃ pana sammāsitajjhānaṃ vā vinā ajjhāsayamatteneva taṃ na ijjhati. Svāyamattho Nandakovādasuttena¹ dīpetabbo. ()² etthāpi ca vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo. Evaṃ tāva saṅkhārupekkhā bojjaṅgamaggaṅgajhānaṅgāni niyametīti veditabbā.

801. Sace pañāyaṃ ādito kilese vikkhambhayamānā dukkhena sappayogena asaṅkhārena vikkhambhetuṃ asakkhi, dukkhāpaṭipadā nāma hoti. Vipariyāyena sukhāpaṭipadā. Kilese pana vikkhambhetvā vipassanāparivāsaṃ maggapātubhāvaṃ saṅkaraṃ kurumānā dandhābhiññā nāma hoti. Vipariyāyena khippābhiññā. Iti ayaṃ saṅkhārupekkhā āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano attano maggassa nāmaṃ deti. Tena maggo cattāri nāmāni labhati.

1. Ma 3. 324 piṭṭhe.

2. (Vuttampi cetāṃ—seyyathāpi bhikkhave tadahuposathe pannaṃ -pa- niyatā sambodhiparāyaṇāti. Tāsu hi yassā bhikkhuniyā -pa- vinā ajjhāsayamatteneva taṃ na ijjhatīti.) (Sya) paripuṇṇapāṭho pana Aṭṭhasālīniyaṃ 273 piṭṭhe oloketvā gahetabbo.

Sā panāyaṃ paṭipadā kassaci bhikkhuno nānā hoti, kassaci catūsupi maggesu ekāva. Buddhānaṃ pana cattāropi maggā sukhāpaṭipadā khippābhiññāva ahesuṃ. Tathā Dhammasenāpatissa. Mahāmoggallānattherassa pana paṭhamamaggo sukhāpaṭipado khippābhiñño ahosi. Upari tayo dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā. Yathā ca paṭipadā, evaṃ adhipatayopi kassaci bhikkhuno catūsu maggesu nānā honti. Kassaci catūsupi ekāva. Evaṃ saṅkhārupekkhā paṭipadāvisesaṃ niyameti. Yathā pana vimokkhavisesaṃ niyameti, taṃ pubbe vuttameva.

802. Apica maggo nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati sarasena vā paccanīkena vā saguṇena vā ārammaṇena vā āgamananena vā. Sace hi saṅkhārupekkhā aniccato saṅkhāre sammāsivā vuṭṭhāti, animittavimokkhena vimuccati. Sace dukkhato sammāsivā vuṭṭhāti, appaṇihitavimokkhena vimuccati. Sace anattato sammāsivā vuṭṭhāti, suññatavimokkhena vimuccati. Idam **sarasato** nāmaṃ nāma.

Yasmā panesa aniccānupassanāya saṅkhārānaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā niccanimittadhuvanimittasassatanimittāni pajahanto āgato, tasmā animitto. Dukkhanupassanāya pana sukhasaññaṃ pahāya paṇidhiṃ patthanam sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito. Anattānupassanāya attasattapuggalasaññaṃ pahāya saṅkhārānaṃ suññato diṭṭhattā suññatoti idam **paccanīkato** nāmaṃ nāma.

Rāgādīhi panesa suññattā suññato, rūpanimittādīnam rāganimittādīnaññeva vā abhāvena animitto, rāgapañidhi-ādīnam abhāvato appaṇihitoti idamassa **saguṇato** nāmaṃ.

Svāyaṃ suññaṃ animittam appaṇihitañca nibbānaṃ ārammaṇam karotīti suññato animitto appaṇihitoti vuccati. Idamassa **ārammaṇato** nāmaṃ.

803. Āgamaṃ pana duvidham vipassanāgamaṃ maggāgamaṇaṃ. Tattha magge vipassanāgamaṃ labhati, phale maggāgamaṇam. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato, aniccānupassanā animittā

nāma, animittavipassanāya maggo animitto. Idam pana nāmaṃ na abhidhammapariyāyena labbhati, suttantapariyāyena labbhati. Tatra hi gotrabhuññāṇaṃ animittaṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā animittanāmaṃ hutvā sayam āgamaṇiyatṭhāne ṭhatvā maggassa nāmaṃ detīti vadanti. Tena maggo animittoti vutto. Maggāgamanena pana phalaṃ animittanti yujjatiyeva. Dukkhanupassanā saṅkhāresu paṇidhiṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma, appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṃ appaṇihitaṃ. Evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa deti, maggo phalassāti idam **āgamanato** nāmaṃ. Evamayam saṅkhārupekkhā vimokkhavisesaṃ niyametīti.

Saṅkhārupekkhāññāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Anulomaññāpakathā

804. Tassa taṃ saṅkhārupekkhāññāṇaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa adhimokkhasaddhā balavatarā nibbattati, vīriyaṃ supaggahitaṃ hoti, sati sūpaṭṭhitā, cittaṃ susamāhitaṃ, tikkhatarā saṅkhārupekkhā uppajjati. Tassa “dāni maggo uppajjissatī”ti saṅkhārupekkhā saṅkhāre aniccāti vā dukkhāti vā anattāti vā sammāsivā bhavaṅgaṃ otarati. Bhavaṅgānantaraṃ saṅkhārupekkhāya katanayeneva saṅkhāre aniccāti vā dukkhāti vā anattāti vā ārammaṇaṃ kurumānaṃ uppajjati manodvārāvajjanaṃ. Tato bhavaṅgaṃ āvaṭṭetvā uppannassa tassa kiriyaṇacittassānantaraṃ avīcikaṃ cittasantatiṃ anuppabandhamānaṃ tatheva saṅkhāre ārammaṇaṃ katvā uppajjati paṭhamam javanacittaṃ, yaṃ **parikammanti** vuccati. Tadanantaraṃ tatheva saṅkhāre ārammaṇaṃ katvā uppajjati dutiyam javanacittaṃ, yaṃ **upacāranti** vuccati. Tadanantarampi tatheva saṅkhāre ārammaṇaṃ katvā uppajjati tatiyam javanacittaṃ, yaṃ **anulomanti** vuccati. Idam nesaṃ pāṇiyekkaṃ nāmaṃ.

Avisesena pana tividhampetaṃ āsevanantipi parikammantipi upacāranti anulomantipi vattum vaṭṭati. Kissānulomaṃ? Purimabhāgapacchimabhāgānaṃ. Tañhi purimānaṃ aṭṭhannaṃ vipassanāññāṇaṃ tathakiccatāya ca anulometi, upari ca sattatimsāya bodhipakkhiladhammānaṃ. Tañhi aniccalakkhaṇādivasena saṅkhāre

ārabbha pavattattā, “udayabbayavantānaṃyeva vata dhammānaṃ udayabbayañāṇaṃ uppādavaye addasā”ti ca, “bhaṅgavantānaṃyeva vata bhaṅgānupassanaṃ bhaṅgaṃ addasā”ti ca, “sabbhayaṃyeva vata bhayatapaṭṭhānassa bhayato upaṭṭhitan”ti ca, “sādīna veyeva vata ādīnavānupassanaṃ ādīnavaṃ addasā”ti ca, “nibbinditabbeyeva vata nibbidāñāṇaṃ nibbinnan”ti¹ ca, “muñcitabbamhiyeva vata muñcitukamyatāñāṇaṃ muñcitukāmaṃ jātan”ti ca, “paṭisaṅkhātābbaṃyeva vata paṭisaṅkhāñāṇena paṭisaṅkhātan”ti ca, “upekkhitabbamhiyeva vata saṅkhārupekkhāya upekkhitan”ti ca atthato vadamānaṃ viya imesaṅca aṭṭhannaṃ ñāṇānaṃ tathakiccatāya anulometi, upari ca sattatimsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ tāya paṭipattiyā pattabbattā.

Yathā hi dhammiko rājā vinicchayaṭṭhāne nisinno vohārikamahāmattānaṃ vinicchayaṃ sutvā agatigamaṇaṃ pahāya majjhatto hutvā “evaṃ hotū”ti anumodamāno tesaṅca vinicchayassa anulometi, porāṇassa ca rājadhammassa, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Rājā viya hi anulomañāṇaṃ, aṭṭha vohārikamahāmattā viya aṭṭha ñāṇāni, porāṇo rājadhammo viya sattatimsa bodhipakkhiyā. Tattha yathā rājā “evaṃ hotū”ti vadamāno vohārikānaṅca vinicchayassa, rājadhammassa ca anulometi, evamidam aniccādivasena saṅkhāre ārabbha uppajjamānaṃ aṭṭhannaṅca ñāṇānaṃ tathakiccatāya anulometi, upari ca sattatimsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ. Teneva **saccānulomikañāṇanti** vuccatīti.

Anulomañāṇaṃ niṭṭhitam.

Vuṭṭhānagāminīvipassanākathā

805. Idaṅca pana anulomañāṇaṃ saṅkhārārammaṇāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya pariyosānaṃ hoti. Sabbena sabbam pana gotrabhuñāṇaṃ vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya pariyosānaṃ. Idāni tassāyeva vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya asammohattham ayaṃ suttasaṃsandanaṃ veditabbā.

1. Nibbiṇṇanti (Syā), nibbindanti (I, Ka)

Seyyathidaṃ—

Ayañhi vuṭṭhānagāminī vipassanā **Salāyatanavibhaṅgasutte** “atammayatam bhikkhave nissāya atammayatam āgama yāyaṃ upekkhā ekattā ekattasitā, taṃ pajahatha taṃ samatikkamathā”¹ evaṃ **atammayatāti** vuttā.

Alagaddasuttante “nibbindam² virajjati, virāgā vimuccatī”³ evaṃ **nibbidāti** vuttā.

Susima⁴suttante “pubbe kho Susima dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇaṃ”⁵ evaṃ **dhammaṭṭhitiñāṇanti** vuttā.

Poṭṭhapādasuttante “saññā kho Poṭṭhapāda paṭhamam uppajjati, pacchā ñāṇaṃ”⁶ evaṃ **saññagganti** vuttā.

Dasuttarasuttante “paṭipadāñāṇadassanavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ”⁷ evaṃ **pārisuddhipadhāniyaṅgati** vuttā.

Paṭisambhidāmagge “yā ca **muñcitukamyatā** yā ca **paṭisaṅkhānupassanā** yā ca **saṅkhārupekkhā**, ime dhammā ekatthā byañjanaṃ eva nāṇaṃ”⁸ evaṃ **tīhi nāmehi** vuttā.

Paṭṭhāne “**anulomaṃ gotrabhussa**, anulomaṃ **vodānassā**”⁹ evaṃ **tīhi nāmehi** vuttā.

Rathavinītasuttante “kiṃ panāvuso paṭipadāñāṇadassanavisuddhatthaṃ Bhagavati brahmacariyaṃ vussatī”¹⁰ evaṃ **paṭipadāñāṇadassanavisuddhīti** vuttā.

1. Ma 3. 263 piṭṭhe.

4. Susīma (Sī, I)

7. Dī 3. 252 piṭṭhe.

10. Ma 1. 201 piṭṭhe.

2. Nibbidā (Pāliyaṃ)

5. Saṃ 1. 344 piṭṭhe.

8. Paṭisaṃ 259 piṭṭhe.

3. Ma 1. 192 piṭṭhe.

6. Dī 1. 172 piṭṭhe.

9. Paṭṭhāna 1. 138 piṭṭhe.

Itinekehi nāmehi, kittitā yā Mahesinā.
Vuṭṭhānagāminī santā, parisuddhā vipassanā.
Vuṭṭhātukāmo saṃsāra-dukkhapaṅkā mahabbhayā.
Kareyya satataṃ tattha, yogam paṇḍitajātikoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge
Paññābhāvanādhikāre

Paṭipadāññāḍassanavisuddhiniddeso nāma

Ekavīsatimo paricchedo.

22. Ñāṇadassanavisuddhiniddesa

Paṭhamamaggañāṇakathā

806. Ito param gotrabhuñāṇam hoti, tam maggassa āvajjanaṭṭhāniyattā neva paṭipadāñāṇadassanavisuddhiṃ na ñāṇadassanavisuddhiṃ bhajati, antarā abbohārikameva hoti. Vipassanāsote patitattā pana vipassanāti saṅkham gacchati. Sotāpattimaggo sakadāgāmimaggo anāgāmimaggo arahattamaggoti imesu pana catūsu maggesu ñāṇam ñāṇadassana visuddhi nāma.

Tattha paṭhamamaggañāṇam tāva sampādetukāmena aññam kiñci kātabbam nāma natthi. Yañhi anena kātabbam siyā, tam anulomāvasānam vipassanam uppādentena katameva. Evaṃ uppanna-anulomañāṇassa panassa tehi tihipi anulomañāṇehi attano balānurūpena thūlathūle saccapaṭicchādaḍḍake tamamhi antaradhāpīte sabbasaṅkhārāgatesu cittam na pakkhandati, na santiṭṭhati, nādhimuccati, na sajjati, na laggati, na bajjhati. Padumapālāsato udakam viya patilīyati patikuṭati pativattati. Sabbam nimittārammaṇampi sabbam pavattārammaṇampi palibodhato upaṭṭhāti. Athassa sabbasmim nimittapavattārammaṇe palibodhato upaṭṭhite anulomañāṇassa āsevanante animittam appavattam visaṅkhāram nirodham nibbānam ārammaṇam kurumānam puthujjanagottam puthujjanasaṅkham puthujjanabhūmim atikkamamānam ariyagottam ariyasaṅkham ariyabhūmim okkamamānam nibbānārammaṇe paṭhamāvaṭṭanapaṭhamābhogapaṭhamasamannāhārabhūtam maggassa anantarasamanantarāsevana-upanissayanatthivigatavasena chahi ākārehi paccayabhāvam sādhayamānam sikhāpattam vipassanāya muddhabhūtam apunarāvaṭṭakam uppajjati gotrabhuñāṇam.

Yam sandhāya vuttam—

“Katham bahiddhā vuṭṭhānavivaṭṭane paññā gotrabhuñāṇam. Uppādam abhibhuyyati gotrabhu. Pavattam -pa-. Upāyāsam abhibhuyyati gotrabhu. Bahiddhā saṅkhāranimittam abhibhuyyati gotrabhu. Anuppādam pakkhandati gotrabhu. Appavattam -pa-. Anupāyāsam nirodham nibbānam

pakkhandatīti gotrabhu. Uppādaṃ abhibhuyyitvā anuppādaṃ pakkhandatīti gotrabhū”ti sabbam vitthāretabbam¹.

807. Tatrāyaṃ ekāvajjanena ekavīthiyaṃ pavattamānānampi anulomagotrabhūnaṃ nānārammaṇe pavattanākāradīpikā upamā—yathā hi mahāmātikaṃ laṅghitvā paratīre patiṭṭhātukāmo puriso vegena dhāvitvā mātikāya orimatīre rukkkhasākhāya bandhitvā olambitaṃ rajjuṃ vā yaṭṭhiṃ vā gahetvā ullaṅghitvā paratīraninnaṇaṇapabbhārakāyo hutvā paratīrassa uparibhāgaṃ patto taṃ muñcitvā vedhamāno paratīre patitvā saṇikaṃ patiṭṭhāti, evamevāyaṃ yogāvacaropi bhavayonigatiṭṭhitinivāsānaṃ paratīrabhūte nibbāne patiṭṭhātukāmo udayabbayānupassanādinā vegena dhāvitvā attabhāvarukkkhasākhāya bandhitvā olambitaṃ rūparajjuṃ vā vedanādīsu aññataradaṇḍaṃ vā aniccanti vā dukkhanti vā anattāti vāti anulomāvajjanena gahetvā taṃ amuñcamānova paṭhamena anulomacittena ullaṅghitvā dutiyena paratīraninnaṇaṇapabbhārakāyo viya nibbānaninnaṇaṇapabbhāramānaso hutvā tatiyena paratīrassa uparibhāgaṃ patto viya idāni pattabbassa nibbānassa āsanno hutvā tassa cittassa nirodhena taṃ saṅkhārārammaṇaṃ muñcitvā gotrabhucittena visaṅkhāre paratarabhūte nibbāne patati. Ekārammaṇe pana aladdhāsevanatāya vedhamāno so puriso viya na tāva suppatiṭṭhito hoti, tato maggañāṇena patiṭṭhātīti.

808. Tattha anulomaṃ saccapaṭicchādakaṃ kilesatamaṃ vinodetuṃ sakkoti, na nibbānamārammaṇaṃ kātuṃ. Gotrabhu nibbānameva ārammaṇaṃ kātuṃ sakkoti, na saccapaṭicchādakaṃ tamaṃ vinodetuṃ. Tatrāyaṃ upamā—eko kira cakkhumā puriso “nakkhattayogaṃ jānissāmī”ti rattibhāge nikkhamitvā candaṃ passituṃ uddhaṃ ullokesi, tassa valāhakehi paṭicchannattā cando na paññāyittha. Atheke vāto utṭhahitvā thūlathūle valāhake viddhamseti. Aparo majjhime, aparo sukhumeti. Tato so puriso vigatavalāhake nabhe candaṃ disvā nakkhattayogaṃ aññāsi.

1. Paṭisaṃ 63 piṭṭhe.

Tattha tayo valāhakā viya saccapaṭicchādakathūlamajjhimasukhumam kilesandhakāram, tayo vātā viya tīṇi anulomacittāni, cakkhumā puriso viya gotrabhuññaṇam, cando viya nibbānam, ekekassa vātassa yathākkamena valāhakaviddhamsanam viya ekekassa anulomacittassa saccapaṭicchādakatamavinodanam, vigatavalāhake nabhe tassa purisassa visuddhacandadassanam viya vigate saccapaṭicchādake tame gotrabhuññaṇassa visuddhanibbānadassanam.

Yatheva hi tayo vātā candapaṭicchādake valāhakeyeva viddhamsetum sakkonti, na candam daṭṭhum, evam anulomāni saccapaṭicchādakam tamaññeva vinodetum sakkonti, na nibbānam daṭṭhum. Yathā so puriso candameva daṭṭhum sakkoti, na valāhake viddhamsetum, evam gotrabhuññaṇam nibbānameva daṭṭhum sakkoti, na kilesatamam vinodetum. Teneva cetam maggassa āvajjananti vuccati. Tañhi anāvajjanampi samānam āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā “evam nibbattāhi”ti maggassa saññaṇam datvā viya nirujjhati. Maggopi tena dinnasaññaṇam amuñcitvāva avīcisantativasena tam ñāṇam anuppabandhamāno anibbiddhapubbam apadālitapubbam lobhakkhandham dosakkhandham mohakkhandham nibbijjhamānova padālayamānova nibbattati.

809. Tatrāyam upamā—eko kira issāso aṭṭha-usabhamatte padese phalakasatam ṭhapāpetvā vatthena mukham veṭhetvā saram sannahitvā cakkayante aṭṭhāsi. Añño puriso cakkayantam āvijjhitvā yadā issāsassa phalakam abhimukham hoti, tadā tattha daṇḍakena saññaṇam deti. Issāso daṇḍakasaññaṇam amuñcitvāva saram khipitvā phalakasatam nibbijjhati. Tattha daṇḍakasaññaṇam viya gotrabhuññaṇam, issāso viya maggaññaṇam. Issāsassa daṇḍakasaññaṇam amuñcitvāva phalakasatanibbijjhanam viya maggaññaṇassa gotrabhuññaṇena dinnasaññaṇam amuñcitvāva nibbānam ārammaṇam katvā anibbiddhapubbānam apadālitapubbānam lobhadosamohakkhandhānam nibbijjhanapadālanam.

810. Na kevalaññesa maggo lobhakkhandhādīnam nibbijjhanameva karoti, apica kho anamataggasamsāravaṭṭadukkhasamuddam soseti, sabba-apāyadvārāni pidahati, sattannam ariyadhanānam sammukhībhāvam karoti, aṭṭhaṅgikam micchāmaggam pajahati, sabbaverabhayāni vūpasameti, Sammāsambuddhassa orasaputtabhāvam

upaneti, aññesañca anekasatānaṃ ānisaṃsānaṃ paṭilābhāya saṃvattatīti evaṃ anekānisaṃsadāyakena sotāpattimaggena sampayuttaṃ ñāṇaṃ sotāpattimagge ñāṇanti.

Paṭhamamaggañāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

Sotāpannapuggalakathā

811. Imassa pana ñāṇassa anantaraṃ tasseva vipākabhūtāni dve tīṇi vā phalacittāni uppajjanti. Anantaravipākattāyeva hi lokuttarakusalānaṃ “samādhimānantarikaññamāhū”ti¹ ca “dandhaṃ ānantarikaṃ pāpuṇāti āsavānaṃ khayāyā”ti²ca ādi vuttaṃ. Keci pana ekaṃ dve tīṇi cattāri vā phalacittānīti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ.

Anulomassa hi āsevanante gotrabhuññāṇaṃ uppajjati. Tasmā sabbantimena paricchadena dvīhi anulomacittehi bhavitabbaṃ. Na hi ekaṃ āsevanapaccayaṃ labhati, sattacittaparamā ca ekāvajjanavīthi. Tasmā yassa dve anulomāni, tassa tatiyaṃ gotrabhu catutthaṃ maggacittaṃ tīṇi phalacittāni honti. Yassa tīṇi anulomāni, tassa catutthaṃ gotrabhu pañcamaṃ maggacittaṃ dve phalacittāni honti. Tena vuttaṃ “dve tīṇi vā phalacittāni uppajjanti”ti.

Keci pana yassa cattāri anulomāni, tassa pañcamaṃ gotrabhu chaṭṭhaṃ maggacittaṃ ekaṃ phalacittanti vadanti, tampana yasmā catutthaṃ pañcamaṃ vā appeti, na tato paraṃ āsannabhavaṅgattāti paṭikkhittaṃ. Tasmā na sārato paccetabbaṃ.

812. Ettāvatā ca panesa **sotāpanno** nāma dutiyo ariyapuggalo hoti. Bhusampamattopi hutvā sattakkhattuṃ devesu ca manussesu ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantassa karaṇasamattho hoti. Phalapariyosāne panassa cittaṃ bhavaṅgaṃ otarati, tato bhavaṅgaṃ upacchinditvā maggapaccavekkhaṇatthāya uppajjati manodvārāvajjanaṃ, tasmim̐ niruddhe paṭipāṭiyā satta maggapaccavekkhaṇajavanānīti. Puna bhavaṅgaṃ otaritvā teneva

1. Khu 1. 5 piṭṭhe.

2. Aṃ 1. 467 piṭṭhe.

nayena phalādīnaṃ paccavekkhaṇatthāya āvajjanādīni uppajjanti. Yesaṃ uppattiya esa maggaṃ paccavekkhati, phalaṃ paccavekkhati, patīnakilese paccavekkhati, avasiṭṭhakilese paccavekkhati, nibbānaṃ paccavekkhati.

So hi “iminā vatāhaṃ maggena āgato”ti maggaṃ paccavekkhati, tato “ayaṃ me ānisaṃso laddho”ti phalaṃ paccavekkhati. Tato “ime nāma me kilesā pahīnā”ti pahīnakilese paccavekkhati. Tato “ime nāma me kilesā avasiṭṭhā”ti uparimaggattayavajjhe kilese paccavekkhati. Avasāne ca “ayaṃ me dhammo ārammaṇato paṭividdho”ti amataṃ nibbānaṃ paccavekkhati. Iti sotāpannassa ariyasāvakassa pañca paccavekkhaṇāni honti. Yathā ca sotāpannassa, evaṃ sakadāgāmi-anāgāmīnampi. Arahato pana avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃ nāma natthīti. Evaṃ sabbānipi ekūnavīsati paccavekkhaṇāni nāma.

Ukkaṭṭhaparicchedoyeva ceso. Pahīnavasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃhi sekkhānampi hoti vā na vā. Tassa hi paccavekkhaṇassa abhāveneva Mahānāmo Bhagavantaṃ pucchi “kosu nāma me dhammo ajjhataṃ appahīno, yena me ekadā lobhadhammāpi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti”ti¹ sabbaṃ vitthārato veditabbaṃ.

Dutiyamaggañānakathā

813. Evaṃ paccavekkhitvā pana so sotāpanno ariyasāvako tasmiññeva vā āsane nisinno, aparena vā samayena kāmarāgabyāpādānaṃ tanubhāvāya dutiyāya bhūmiyā pattiya yogaṃ karoti. So indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā tadeva rūpavedanāsaññāsāṅkhāraviññāṇabhedaṃ saṅkhāragataṃ aniccaṃ dukkhamanattāti ñāṇena parimaddati, parivatteti, vipassanāvīthiṃ ogāhati. Tassevaṃ paṭipannassa vuttanayeneva saṅkhārupekkhāvasāne ekāvajjanena anulomagotrābhuñāṇesu uppannesu gotrābhu-anantaraṃ **sakadāgāmimaggo** uppajjati. Tena sampayuttaṃ ñāṇaṃ **sakadāgāmimagge ñāṇanti**.

Dutiyañāṇaṃ niṭṭhitaṃ.

1. Ma 1. 126 piṭṭhe.

Tatīyamaggañāṇakathā

814. Imassāpi ñāṇassa anantaram vuttanayeneva phalacittāni veditabbāni. Ettāvatā cesa **sakadāgāmī** nāma catuttho ariyapuggalo hoti sakimdeva imaṃ lokam āgantvā dukkhassantakaraṇasamattho. Tato param paccavekkhaṇam vuttanayameva.

Evam paccavekkhitvā ca so sakadāgāmī ariyasāvako tasmiññeva vā āsane nisinno aparena vā samayena kāmarāgabyāpādānam anavasesappahānāya tatīyāya bhūmiyā pattiyā yogam karoti, so indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā tadeva saṅkhāragatam aniccam dukkhamanattāti ñāṇena parimaddati, parivatteti, vipassanāvīthim ogāhati. Tassevam paṭipannassa vuttanayeneva saṅkhārupekkhāvasāne ekāvajjanena anulomagotrabbhuñāṇesu uppannesu gotrabhu-anantaram **anāgāmimaggo** uppajjati, tena sampayuttam ñāṇam **anāgāmimagge ñāṇanti**.

Tatīyañāṇam niṭṭhitam.

Catutthamaggañāṇakathā

815. Imassapi ñāṇassa anantaram vuttanayeneva phalacittāni veditabbāni. Ettāvatā cesa **anāgāmī** nāma chaṭṭho ariyapuggalo hoti opapātiko tatthaparinibbāyī anāvattidhammo paṭisandhivasena imaṃ lokam puna anāgantā¹. Tato param paccavekkhaṇam vuttanayameva.

Evam paccavekkhitvā ca so anāgāmī ariyasāvako tasmiññeva vā āsane nisinno, aparena vā samayena rūpārūparāgamāna-uddhacca-avijjānam anavasesappahānāya catutthāya bhūmiyā pattiyā yogam karoti, so indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā tadeva saṅkhāragatam aniccam dukkhamanattāti ñāṇena parimaddati, parivatteti, vipassanāvīthim ogāhati. Tassevam paṭipannassa vuttanayeneva saṅkhārupekkhāvasāne ekāvajjanena

1. Na yi maṃ kokaṃ punarāgantā (Sī), na imaṃ lokam puna āgantā (Syā),
imaṃ lokam puna anāgantvā (Ka)

anulomagotrabhuññāṇesu uppannesu gotrabhu-anantaram **arahattamaggo** uppajjati, tena sampayuttam ñāṇam **arahattamagge ñāṇanti**.

Catutthaññāṇam niṭṭhitam.

Arahantapuggalakathā

816. Imassapi ñāṇassa anantaram vuttanayeneva phalacittāni veditabbāni. Ettāvatā cesa **arahā** nāma aṭṭhamo ariyapuggalo hoti mahākhīṇāsavo antimadehadhārī ohitabhāro anuppattasadattho parikkhīṇabhavasamyojano sammādaññā vimutto sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyoti.

Iti yaṁ taṁ vuttam “sotāpattimaggo sakadāgāmimaggo anāgāmimaggo arahattamaggoti imesu pana catūsu maggesu ñāṇam ñāṇadassanavisuddhi nāmā”ti, taṁ imāni iminā anukkamena pattabbāni cattāri ñāṇāni sandhāya vuttam.

Bodhipakkhiyakathā

817. Idāni imissāyeva catuññāya ñāṇadassanavisuddhiyā ānubhāvavijānanattham—

Paripuṇṇabodhipakkhiya, bhāvo vuṭṭhānabalasamāyogo.

Ye yena pahātabbā, dhammā tesam pahānañca.

Kiccāni pariññādīni, yāni vuttāni abhisamayakāle.

Tāni ca yathāsabhāvena, jānitabbāni sabbānīti.

818. Tattha **paripuṇṇabodhipakkhiya**, **bhāvoti** bodhipakkhiyānam paripuṇṇabhāvo. Cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti hi ime sattatiṁsa dhammā bujjhanaṭṭhena **bodhoti** laddhanāmassa ariyamaggassa pakkhe bhavattā **bodhipakkhiyā** nāma. **Pakkhe bhavattāti** upakārabhāve ṭhitattā.

819. Tesu tesu ārammaṇesu okkhanditvā¹ pakkhanditvā upaṭṭhānato paṭṭhānam². Satiyeva paṭṭhānam **satipaṭṭhānam**. Kāyavedanācittadhammesu panassā asubhadukkha-anicca-anattākāragahaṇavasena subhasukhanicca-attasaññāpahānakiccasāadhanavasena ca pavattito catudhā bhedo hoti. Tasmā cattāro satipaṭṭhānāti vuccanti.

820. Padahanti etenāti padhānam. Sobhanam padhānam **sammappadhānam**. Sammā vā padahanti etenāti sammappadhānam. Sobhanam vā tam kilesavirūpattavirahato padhānañca hitasukhanipphādakattena seṭṭhabhāvāvahanato padhānabhāvakāraṇato cāti sammappadhānam. Vīriyassetam adhivacanam. Tayidam uppannānuppannānam akusalānam pahānānupattikiccam anuppannuppannānañca kusalānam uppattiṭṭhitikiccam sādhayatīti catubbidham hoti, tasmā cattāro sammappadhānāti vuccanti.

821. Pubbe vuttena ijjhanatṭhena iddhi. Tassā sampayuttāya pubbaṅgamatṭhena phalabhūtāya pubbabhāgakāraṇatṭhena ca iddhiyā pādoti **iddhipādo**. So chandādivasena catubbidho hoti, tasmā cattāro iddhipādāti vuccanti. Yathāha “cattāro iddhipādā chandiddhipādo cittiddhipādo vīriyiddhipādo vīmaṇsiddhipādo”ti³. Ime lokuttarāva. Lokiyā pana “chandañce bhikkhu adhipatim karitvā labhati samādhim, labhati cittassa ekaggatam. Ayaṁ vuccati chandasamādhī”ti⁴ādivacanato chandādi-adhipativasena paṭiladdhadhammāpi honti.

822. Assaddhiya kosajja pamāda vikkhepasammohānam abhibhavanato abhibhavanasaṅkhātena adhipatiyatṭhena **indriyam**. Assaddhiyādīhi ca anabhibhavanīyato akampiyatṭhena **balam**. Tadubhayampi saddhādivasena pañcavidham hoti, tasmā pañcindriyāni pañca balānīti vuccanti.

823. Bujjhanakasattassa pana aṅgabhāvena sati-ādayo **satta bojjhaṅgā**. Niyyānikatṭhena ca sammāditṭhi-ādayo **aṭṭha maggaṅgā** honti. Tena vuttam “satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti.

1. Okkanditvā (Ka-Sī, Syā, Ka)

3. Vibhaṅga 232 piṭṭhe.

2. Upaṭṭhānam (I)

4. Vibhaṅga 225 piṭṭhe.

824. Iti ime sattatimsa bodhipakkhiyadhammā pubbabhāge lokiyavipassanāya vattamānāya cuddasavidhena kāyaṃ pariggaṇhato ca kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ, navavidhena vedanaṃ pariggaṇhato ca vedanānupassanāsatiṭṭhānaṃ, soḷasavidhena cittaṃ pariggaṇhato ca cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ, pañcavidhena dhamme pariggaṇhato ca dhammānupassanāsatiṭṭhānaṃ. Imasmiṃ attabhāve anuppannapubbaṃ parassa uppannaṃ akusalaṃ disvā “yathā paṭipannassetāṃ uppannaṃ, na tathā paṭipajjissāmi evaṃ me etaṃ nupajjissatī”ti, tassa anuppādāya vāyamanakāle paṭhamāṃ sammappadhānaṃ. Attano samudācārappattaṃ akusalaṃ disvā tassa pahānāya vāyamanakāle dutiyaṃ. Imasmiṃ attabhāve anuppannapubbaṃ jhānaṃ vā vipassanaṃ vā uppādetuṃ vāyamantassa tatiyaṃ. Uppannaṃ yathā na parihāyati, evaṃ punappunaṃ uppādentassa catutthaṃ sammappadhānaṃ. Chandarṃ dhuraṃ katvā kusaluṇṇādanakāle chandiddhipādo. Micchāvācāya viramaṇakāle sammāvācāti evaṃ nānācittesu labbhanti. Imesaṃ pana catunnaṃ nāṇānaṃ uppatikāle ekacitte labbhanti. Phalakkhaṇe ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tettiṃsa labbhanti.

825. Evaṃ ekacitte labbhamānesu cetesu ekāva nibbānārammaṇā sati kāyādīsu subhasaññāḍipahānakiccasāadhanavasena cattāro satipaṭṭhānāti vuccati. Ekameva ca vīriyaṃ anuppannānaṃ anuppādādikiccasāadhanavasena cattāro sammappadhānāti vuccati. Sesesu pana hāpanavaḍḍhanaṃ natthi.

826. Apica tesu—

Nava ekavidhā eko, dvedhātha catu pañcadhā.

Aṭṭhadhā navadhā ceva, iti chaddhā¹ bhavanti te.

Nava ekavidhāti chando, cittaṃ, pīti, passaddhi, upekkhā, saṅkappo, vācā, kammanto, ājīvoti ime nava chandiddhipādādivasena ekavidhāva honti, na aññaṃ koṭṭhāsaṃ bhajanti. **Eko dvedhā**ti saddhā indriya, balavasena dvedhā ṭhitā. **Atha catu pañcadhā**ti athañño eko catudhā, añño pañcadhā ṭhitoti attho. Tattha samādhi eko indriya, bala, bojjaṅga, maggaṅgavasena catudhā ṭhito. Paññā tesaṅca catunnaṃ iddhipādakoṭṭhāsassa

1. Chadhā (Syā, I, Ka)

ca vasena pañcadhā. **Aṭṭhadhā navadhā cevāti** aparo eko aṭṭhadhā, eko navadhā ṭhitoti attho. Catusatipaṭṭhāna, indriya, bala, bojjhaṅga, maggaṅgavasena sati aṭṭhadhā ṭhitā. Catusammappadhāna, iddhipāda, indriya, bala, bojjhaṅga, maggaṅgavasena vīriyaṃ navadhāti. Evaṃ—

Cuddaseva asambhinnā, hontete bodhipakkhiyā.

Koṭṭhāsato sattavidhā, sattatimsappabhedato.

Sakiccanipphādanato, sarūpena ca vuttito.

Sabbeva ariyamaggassa, sambhave sambhavanti teti.

Evaṃ tāvettha paripuṇṇabodhipakkhiyabhāvo jānitabbo.

Vuṭṭhānabalasamāyogakathā

827. **Vuṭṭhānabalasamāyogoti** vuṭṭhānañceva balasamāyogo ca. Lokiyavipassanā hi nimittārammaṇattā ceva pavattikāraṇassa ca samudayassa asamucchindanato neva nimittā na pavattā vuṭṭhāti. Gotrabhuññaṇaṃ samudayassa asamucchindanato pavattā na vuṭṭhāti. Nibbānārammaṇato pana nimittā vuṭṭhātīti ekato vuṭṭhānaṃ hoti. Tenāha “bahiddhā vuṭṭhānavivaṭṭane paññā gotrabhuññaṇaṃ”¹. Tathā “uppādā vivaṭṭitvā anuppādaṃ pakkhandatīti gotrabhu, pavattā vivaṭṭitvā”² sabbaṃ veditabbaṃ. Imāni pana cattāripi ñāṇāni animittārammaṇattā nimittato vuṭṭhahanti, samudayassa samucchindanato pavattā vuṭṭhahantīti dubhato vuṭṭhānāni honti.

Tena vuttaṃ—

“Kathaṃ dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ?

Sotāpattimaggaṃ khaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiyā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesaṃ ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇaṃ. Abhiniropanaṭṭhena sammāsaṅkappo micchāsaṅkappā -pa-. Pariggahaṭṭhena sammāvācā micchāvācāya. Samuṭṭhānaṭṭhena sammākammanto. Vodānaṭṭhena sammā-ājīvo. Paggahaṭṭhena

1. Paṭisaṃ 1 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ 64 piṭṭhe.

sammāvāyāmo. Upaṭṭhānaṭṭhena sammāsaṭi. Avikkhepaṭṭhena sammāsamādhī micchāsamādhito vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati “dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇan”ti.

Sakadāgāmimaggaṭṭhena dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi -pa-. Avikkhepaṭṭhena sammāsamādhī oḷārikā kāmarāgasamyojanā paṭighasamyojanā oḷārikā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vuṭṭhāti -pa-.

Anāgāmimaggaṭṭhena dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi -pa-. Avikkhepaṭṭhena sammāsamādhī anusahagatā kāmarāgasamyojanā paṭighasamyojanā anusahagatā kāmarāgānusayā paṭighānusayā vuṭṭhāti -pa-.

Arahattamaggaṭṭhena dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi -pa-. Avikkhepaṭṭhena sammāsamādhī rūparāgā arūparāgā mānā uddhaccā avijjāya mānānusayā bhavarāgānusayā avijjānusayā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tena vuccati “dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇan”ti¹.

828. Lokiyānañca aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ bhāvanākāle samathabalaṃ adhikaṃ hoti. Aniccānupassanādīnaṃ bhāvanākāle vipassanābalaṃ. Ariyamaggaṭṭhena pana yuganaddhā² te dhammā pavattanti aññamaññaṃ anativattanaṭṭhena. Tasmā imesu catūsupi ñāṇesu ubhayabalaśamāyogo hoti. Yathāha—

“Uddhaccasahagatakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhahato cittassa ekaggaṭā avikkhepo samādhī nirodhagocarō, avijjāsahagatakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhahato anupassanaṭṭhena vipassanā nirodhagocarā. Iti vuṭṭhānaṭṭhena samathavipassanā

1. Paṭisaṃ 66. 67 piṭṭhesu.

2. Yuganandhā (Ka)

ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṃ nātivattantīti. Tena vuccati vuṭṭhānaṭṭhena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti¹.

Evamettha vuṭṭhānabalasamāyogo veditabbo.

Pahātabbadhammapahānakathā

829. **Ye yena pahātabbā dhammā, tesaṃ pahānañcāti** imesu pana catūsu ñāṇesu ye dhammā yena ñāṇena pahātabbā, tesaṃ pahānañca jānitabbaṃ. Etāni hi yathāyogaṃ saṃyojana kilesa micchatta lokadhammacchariya vipallāsa gantha agati āsava ogha yoga nīvaraṇa parāmāsa-upādāna anusaya mala akusalakammapatha cittuppādasāṅkhātānaṃ dhammānaṃ pahānakarāni.

Tattha **saṃyojanāni**ti khandhehi khandhānaṃ phalena kammaassa dukkhena vā sattānaṃ saṃyojakattā rūparāgādayo dasa dhammā vuccanti. Yāvañhi te, tāva etesaṃ anuparamoti. Tatrāpi rūparāgo arūparāgo māno uddhaccaṃ avijjāti ime pañca uddhaṃ nibbattanakakhandhādisaṃyojakattā **uddhambhāgiyasamyojanāni** nāma. Sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso kāmarāgo paṭighoti ime pañca adhonibbattanakakhandhādisaṃyojakattā **adhobbhāgiyasamyojanāni** nāma.

Kilesāti sayam saṃkiliṭṭhattā sampayuttadhammānañca saṃkilesikattā lobho doso moho māno diṭṭhi vicikicchā thinā uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime dasa dhammā.

Micchattāti micchāpavattanato micchādiṭṭhi micchāsāṅkappo micchāvācā micchākammanto micchā-ājīvo micchāvāyāmo micchāsati micchāsamādhīti ime aṭṭha dhammā. Micchāvimutti micchāñāṇehi vā saddhiṃ dasa.

Lokadhammāti lokappavattiyā sati anuparamadhammakattā lābho alābho yaso ayaso sukhaṃ dukkhaṃ nindā pasamsāti ime aṭṭha. Idha pana kāraṇopacārena lābhādivatthukassa anunayassa alābhādivatthukassa paṭighassa cetam lokadhammaggaṇaṇa gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ.

1. Paṭisaṃ 289 piṭṭhe.

Macchariyānīti āvāsamacchariyaṃ kulamacchariyaṃ lābhamacchariyaṃ dhammacchariyaṃ vaṇṇamacchariyanti imāsu āvāsādīsu aññesaṃ sādharmaṇabhāvaṃ asahanākārena pavattāni pañca macchariyāni.

Vipallāsāti aniccadukkha-anatta-asubhesuyeva vatthūsu “niccaṃ sukhaṃ attā subhaṇ”ti evaṃ pavatto saññāvipallāso cittavipallāso diṭṭhivipallāsoti ime tayo.

Ganthāti nāmakāyassa ceva rūpakāyassa ca ganthanato abhijjhādayo cattāro. Tathā hi te abhijjhā kāyagantho, byāpādo kāyagantho, sīlabbataparāmāso kāyagantho, idaṃsaccābhiniveso kāyagantho icceva vuttā.

Agatīti chandadosamohabhayehi akattabbakaraṇassa, kattabbākaraṇassa ca adhivacanaṃ. Tañhi ariyehi agantabbattā agatīti vuccati.

Āsavāti ārammaṇavasena āgotrabhuto, ābhavaggato ca savanā, asaṃvutehi vā dvārehi ghaṭachiddehi udakaṃ viya savanato niccapaggharaṇaṭṭhena saṃsāradukkhassa vā savanato kāmarāgabhavarāgamicchādiṭṭhi-avijjānametaṃ adhivacanaṃ.

Bhavasāgare ākaḍḍhanaṭṭhena duruttaraṇaṭṭhena ca **oghā**tipi, ārammaṇaviyogassa ceva dukkhaviyogassa ca appadānato **yogā**tipi tesaññeva adhivacanaṃ.

Nīvaraṇānīti cittassa āvaraṇanīvaraṇapaṭicchādanaṭṭhena kāmaccandādayo pañca.

Parāmāsoti tassa tassa dhammassa sabhāvaṃ atikkamma parato abhūtaṃ sabhāvaṃ āmasanākārena pavattanato micchādiṭṭhiyā etaṃ adhivacanaṃ.

Upādānānīti sabbākārena Paṭiccasamuppādaniddese vuttāni kāmupādānādīni cattāri.

Anusayāti thāmagataṭṭhena kāmarāgānusayo, paṭigha, māna, diṭṭhi, vicikicchā, bhavarāga, avijjānusayoti evaṃ vuttā kāmarāgādayo

satta. Te hi thāmagatattā punappunam kāmārāgādīnam uppattihetubhāvena anusentiyeṇvāti anusayā.

Malāti telañjanakalalam viya sayañca asuddhattā, aññesañca asuddhabhāvakaṇato lobhadosaṃmohā tayo.

Akusalakammāpathāti akusalakammabhāvena ceva duggatīnañca pathabhāvena pāṇātipāto adinnādānam kāmesumicchācāro musāvādo pisuṇavācā pharusavācā samphappalāpo abhijjhā byāpādo micchādīṭṭhīti ime dasa.

Akusalacittupādāti lobhamūlā aṭṭha dosamūlā dve mohamūlā dveti ime dvādasa.

830. Iti etesaṃ saṃyojanādīnam dhammānam etāni yathāyogaṃ pahānakaṛāni. Kathaṃ? Saṃyojanesu tāva sakkāyadīṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso apāyagamanīyā ca kāmārāgapaṭighāti ete pañca dhammā paṭhamaññāvajjhā, sesā kāmārāgapaṭighā oḷārikā dutiyaññāvajjhā, sukhumā tatiyaññāvajjhā, rūparāgādayo pañcapi catutthaññāvajjhā eva. Paratopi ca yattha yattha evasaddena niyamam na karissāma. Tattha tattha yaṃ yaṃ “upariññāvajjho”ti vakkhāma, so so purimaññāñehi hatāpāyagamanīyādibhāvova hutvā upariññāvajjho hotīti veditabbo.

Kilesesu dīṭṭhivicikicchā paṭhamaññāvajjhā, doso tatiyaññāvajjho, lobhamohamānathina-uddhacca-ahirika-anottappāni catutthaññāvajjhāni.

Micchattesu micchādīṭṭhi musāvādo micchākammanto micchā-ājīvoti ime paṭhamaññāvajjhā, micchāsaṅkappo pisuṇavācā pharusavācāti ime tatiyaññāvajjhā, cetanāyeva cettha **vācāti** veditabbā. Samphappalāpa micchāvāyāma sati samādhi vimutti ñāṇāni catutthaññāvajjhāni.

Lokadhammesu paṭigho tatiyaññāvajjho, anumayo catutthaññāvajjho, yase ca pasaṃsāya ca anumayo catutthaññāvajjhoti eke. Macchariyāni paṭhamaññāvajjhāneva.

Vipallāsesu anicce niccam, anattani attāti ca saññācittadiṭṭhivipallāsā,
dukkhe sukham, asubhe subhanti diṭṭhivipallāso cāti ime
paṭhamaññānavajjhā, asubhe subhanti saññācittavipallāsā tatiyaññānavajjhā,
dukkhe sukhanti saññācittavipallāsā catutthaññānavajjhā.

Ganthesu sīlabbataparāmasa idaṃsaccābhinivesakāyaganthā
paṭhamaññānavajjhā, byāpādakāyagantho tatiyaññānavajjho, itaro
catutthaññānavajjho.

Agati paṭhamaññānavajjhāva.

Āsavesu diṭṭhāsavo paṭhamaññānavajjho, kāmāsavo tatiyaññānavajjho,
itare dve catutthaññānavajjhā. Oghayogesupi eseva nayo.

Nīvaraṇesu vicikicchānīvaraṇaṃ paṭhamaññānavajjhaṃ, kāmacchando
byāpādo kukkuccanti tīṇi tatiyaññānavajjhāni, thinamiddha-uddhaccāni
catutthaññānavajjhāni.

Parāmāso paṭhamaññānavajjhova.

Upādānesu sabbesampi lokiyadhammānaṃ vatthukāmasena kāmāti
āgatattā rūpārūparāgopi kāmupādāne patati, tasmā taṃ catutthaññānavajjhaṃ,
sesāni paṭhamaññānavajjhāni.

Anusayesu diṭṭhivicikicchānusayā paṭhamaññānavajjhāva, kāmarāga
paṭighānusayā tatiyaññānavajjhā, māna bhavarāgāviḍḍhānusayā
catutthaññānavajjhā.

Malesu dosamalaṃ tatiyaññānavajjhaṃ, itarāni catutthaññānavajjhāni.

Akusalakammopathesu pāṇātipāto adinnādānaṃ micchācāro musāvādo
micchādiṭṭhīti ime paṭhamaññānavajjhā, piṣuṇavācā pharusavācā byāpādoti
tayo tatiyaññānavajjhā, samphappalāpābhijjhā catutthaññānavajjhā.

Akusalacittappādesu cattāro diṭṭhigatasampayuttā vicikicchāsampayutto
cāti pañca paṭhamaññānavajjhāva, dve paṭighasampayuttā tatiyaññānavajjhā,
sesā catutthaññānavajjhāti.

Yañca yena vajjhaṃ, taṃ tena pahātabbaṃ nāma. Tena vuttaṃ “iti
etesāṃ saṃyojanādīnaṃ dhammānaṃ etāni yathāyogaṃ pahānakaṛānī”ti.

831. Kiṃ panetāni ete dhamme atītānāgate pajahanti udāhu paccuppanneti. Kiṃ panettha yadi tāva atītānāgate, aphalo vāyāmo āpajjati. Kasmā? Pahātabbānaṃ natthitāya. Atha paccuppanne, tathāpi aphalo, vāyāmena saddhiṃ pahātabbānaṃ atthitāya, saṃkilesikā ca maggabhāvanā āpajjati, vippayuttatā vā kilesānaṃ, na ca paccuppannakilesa cittavippayutto nāma atthīti. Nāyaṃ¹ āveṇikā codanā. Pāliyaṃyeva² hi “svāyaṃ³ kilese pajahati, atīte kilese pajahati, anāgate kilese pajahati, paccuppanne kilese pajahati”ti vatvā, puna “hañci atīte kilese pajahati, tenahi khīṇaṃ khepeti, niruddhaṃ nirodheti, vigataṃ vigameti, atthaṅgataṃ atthaṅgameti. Atītaṃ yaṃ natthi, taṃ pajahati”ti ca vatvā, “na atīte kilese pajahati”ti paṭikkhittaṃ.

Tathā “hañci anāgate kilese pajahati, tenahi ajātaṃ pajahati, anibbattaṃ pajahati, anuppannaṃ pajahati, apātubhūtaṃ pajahati. Anāgataṃ yaṃ natthi, taṃ pajahati”ti ca vatvā, “na anāgate kilese pajahati”ti paṭikkhittaṃ.

Tathā “hañci paccuppanne kilese pajahati, tenahi ratta rāgaṃ pajahati. Duṭṭho dosaṃ, mūḷho moham, vinibaddho mānaṃ, parāmaṭṭho diṭṭhiṃ, vikkhepagato uddhaccaṃ, aniṭṭhaṅgato vicikicchā, thāmagato anusayaṃ pajahati. Kaṇhasukkā dhammā yuganaddhāva vattanti. Saṃkilesikā maggabhāvanā hotī”ti ca vatvā, “na atīte kilese pajahati, na anāgate, na paccuppanne kilese pajahati”ti sabbaṃ paṭikkhipitvā, “tenahi natthi maggabhāvanā, natthi phalasacchikiriyā, natthi kilesappahānaṃ, natthi dhammābhisamayo”ti pañhāpariyosāne “na hi natthi maggabhāvanā -pa-natthi dhammābhisamayo”ti paṭijānitvā “yathā kathaṃ viyā”ti vutte idaṃ vuttaṃ—

“Seyyathāpi taruṇo rukkho ajātaphalo, tamenam puriso mūle⁴ chindeyya, ye tassa rukkhassa ajātaphalā, te ajātāyeva na jāyanti, anibbattāyeva na nibbattanti, anuppannāyeva na uppajjanti, apātubhūtāyeva na pātubhavanti,

1. Ayaṃ (Ka)

3. Yvāyaṃ (Pāli-potthake)

2. Paṭisaṃ 394. 5 piṭṭhesu.

4. Mūlaṃ (I, Ka)

evameva uppādo hetu uppādo paccayo kilesānaṃ nibbattiyāti uppāde ādīnavaṃ disvā anuppāde cittaṃ pakkhandati, anuppāde cittassa¹ pakkhandattā ye āyūhanapaccayā kilesā nibbatteyyuṃ, te ajātāyeva na jāyanti -pa-. Apātubhūtāyeva na pātubhavanti, evaṃ hetunirodhā dukkhanirodho. Pavattaṃ hetu -pa-. Nimittaṃ hetu -pa-. Āyūhanā hetu -pa-. Anāyūhane cittassa¹ pakkhandattā ye āyūhanapaccayā kilesā nibbatteyyuṃ, te ajātāyeva -pa- apātubhūtāyeva na pātubhavanti, evaṃ hetunirodhā dukkhanirodho. Evaṃ atthi maggabhāvanā, atthi phalasacchikiriya, atthi kilesappahānaṃ, atthi dhammābhisamayo”ti².

832. Etena kiṃ dīpitaṃ hoti? Bhūmiladdhānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ dīpitaṃ hoti. Bhūmiladdhā pana kiṃ atītānāgatā udāhu paccuppannāti. Bhūmiladdhuppannā eva nāma te.

833. Uppannaṃ hi vattamānabhūtāpagatokāsakatabhūmiladdhavasena anekappabhedāṃ. Tattha sabbampi uppādajarābhaṅgasamaṅgisāṅkhātāṃ **vattamānuppannaṃ** nāma. Ārammaṇarasāṃ anubhavitvā niruddhaṃ anubhūtāpagatasāṅkhātāṃ kusalākusalaṃ uppādādittayaṃ anuppatvā niruddhaṃ bhūtāpagata³ saṅkhātāṃ sesasaṅkhataṅca **bhūtāpagatuppannaṃ** nāma. “Yānissa tāni pubbekatāni kammāni”ti⁴ evamādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atītampi samānaṃ aññaṃ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassokāsaṃ katvā ṭhitattā tathā katokāsaṅca vipākaṃ anuppannampi samānaṃ evaṃ kate okāse ekantena uppajjanato **okāsakatuppannaṃ** nāma. Tāsu tāsu bhūmīsu asamūhataṃ akusalaṃ **bhūmiladdhuppannaṃ** nāma.

834. Ettha ca bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ. **Bhūmī**ti hi vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. **Bhūmiladdhaṃ** nāma tesu khandhesu uppattirahaṃ kilesajātaṃ. Tenahi sā bhūmiladdhā nāma hotīti tasmā bhūmiladdhanti vuccati, sā ca kho na ārammaṇavasena.

1. Cittaṃ (Ka) 2. Paṭilaṃ 395 piṭṭhe. 3. Hutvāpagata (I, Ka) 4. Ma 3. 203 piṭṭhe.

Ārammaṇavasena hi sabbepi atītānāgate pariññātepi ca khīṇāsavānaṃ khandhe ārabba kilesā uppajjanti Mahākaccāna-uppalavaṇṇādīnaṃ khandhe ārabba Soreyyasetṭhi Nandamāṇavakādīnaṃ¹ viya. Yadi ca taṃ bhūmiladdhaṃ nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlaṃ pajaheyya. Vatthivasena pana bhūmiladdhaṃ veditabbaṃ. Yattha yattha hi vipassanāya aparīññatā khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhuti tesu vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ anuseti. Taṃ appahīnaṭṭhena bhūmiladdhanti veditabbaṃ.

835. Tattha ca yassa yesu khandhesu appahīnaṭṭhena anusayitā kilesā, tassa te eva khandhā tesam kilesānaṃ vatthu, na aññesaṃ santakā khandhā. Atītakhandhesu ca appahīnānusayitānaṃ kilesānaṃ atītakhandhāva vatthu, na itare. Esa nayo anāgatādīsu. Tathā kāmāvacarakkhandhesu appahīnānusayitānaṃ kilesānaṃ kāmāvacarakkhandhāva vatthu, na itare. Esa nayo rūpārūpāvacaresu. Sotāpannādīsu pana yassa yassa ariyapuggalassa khandhesu taṃ taṃ vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ tena tena maggena pahīnaṃ, tassa tassa te te khandhā pahīnānaṃ tesam tesam vaṭṭamūlakilesānaṃ avatthuto bhūmīti saṅkhaṃ na labhanti. Puthujjanassa sabbasova vaṭṭamūlakilesānaṃ appahīnattā yaṃkiñci kariyamānaṃ kammaṃ kusalaṃ akusalaṃ vā hoti. Iccassa kammakilesapaccayā vaṭṭaṃ vaṭṭati. Tassetam vaṭṭamūlaṃ rūpakkhandheyeva, na vedanākkhandhādīsu. Viññāṇakkhandheyeva vā, na rūpakkhandhādīsūti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena pañcasupi khandhesu anusayitattā.

836. Kathaṃ? Pathavīrasādi viya rukkhe. Yathā hi mahārukkhe pathavītalaṃ adhiṭṭhāya pathavīrasaṇca āporasaṇca nissāya happaccayā mūla khandha sākhasasāka pallava palāsa puppha phalehi vaḍḍhitvā nabhaṃ pūretvā yāva kappāvasānā bijaparamparāya rukkhapaveṇiṃ santānayaṃāne² ṭhite taṃ pathavīrasādīmūleyeva, na khandhādīsu -pa-phaleyeva vā, na mūlādīsūti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena sabbesu mūlādīsu anugatattāti.

Yathā pana tasseva rukkhassa pupphaphalādīsu nibbinno koci puriso catūsu disūsu maṇḍūkakaṇṭakaṃ nāma visakaṇṭakaṃ ākoṭeyya, atha

1. Dhammapada-Ṭīṭha 9. 69 gāthavaṇṇanaṃsu.

2. Sandhāyamāne (I, Ka)

so rukkho tena visasamphassena phuṭṭho pathavīrasa-āporasānaṃ pariyādiṇṇattā appasavanadhammataṃ āgamma puna santānaṃ nibbattetuṃ na sakkuṇeyya, evameva khandhapavattiyaṃ nibbinno kulaputto tassa purisassa catūsu disāsu rukkhe visayojanaṃ viya attano santāne catumaggabhāvanaṃ ārabhati. Athassa so khandhasantāno tena catumaggavisasamphassena sabbaso vaṭṭamūlakakilesānaṃ pariyādiṇṇattā kiriyabhāvamatta-upagatakāyakammādisabbakammappabhedo hutvā āyatiṃ punabbhavānabhinibbattanadhammataṃ āgamma bhavantarasantānaṃ nibbattetuṃ na sakkoti. Kevalaṃ carimaviññāṇanirodhena nirindhano viya jātavedo anupādāno parinibbāyati, evaṃ bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ.

837. Apica aparampi samudācāra ārammaṇādhiggahita avikkhambhita-asamūhatavasena catubbidhaṃ uppannaṃ. Tattha vattamānuppannameva **samudācāruppannaṃ**. Cakkhādīnaṃ pana āpāthagate ārammaṇe pubbabhāge anuppajjamānampi kilesajātaṃ ārammaṇassa adhiggahitattā eva aparabhāge ekantena uppattito **ārammaṇādhiggahituppannanti** vuccati, Kalyāṇigāme piṇḍāya carato Mahātissattherassa visabhāgarūpadassanena uppannakilesajātaṃ viya. Samathavipassanānaṃ aññataravasena avikkhambhitaṃ kilesajātaṃ cittasantatimanārūḷhampi uppattinivāraḥsa hetuno abhāvā **avikkhambhituppannaṃ** nāma. Samathavipassanāvasena pana vikkhambhitampi ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatītātāya **asamūhatuppannanti** vuccati, ākāseṇa gacchantassa aṭṭhasamāpattilābhino therassa kusumitarukkhe upavane pupphāni uccinantassa madhureṇa sareṇa gāyato mātugāmassa gītasavanena uppannakilesajātaṃ viya. Tividhampi cetāṃ ārammaṇādhiggahitāvikkhambhita-asamūhatuppannaṃ bhūmiladdheneva saṅgahaṃ gacchatīti veditabbaṃ.

838. Iccetasmiṃ vuttappabhede uppanne yadetaṃ vattamānabhūtāpagatokāsakatasamudācārasaṅkhātāṃ catubbidhaṃ uppannaṃ, taṃ amaggavajjhataṃ kenacipi ñāṇena pahātabbaṃ na hoti. Yampanetaṃ bhūmiladdhārammaṇādhiggahita-avikkhambhita-asamūhasaṅkhātāṃ uppannaṃ, tassa taṃ uppannabhāvaṃ vināsayamānaṃ yasmā taṃ taṃ lokiya lokuttarañāṇaṃ uppajjati, tasmā taṃ sabbampi pahātabbaṃ hotīti. Evamettha ye yena pahātabbā dhammā, tesaṃ pahānañca jānitabbaṃ.

Pariññādikicakathā

839. Kiccāni pariññādīni, yāni vuttāni abhisamayakāle.

Tāni ca yathāsabhāvena, jānitabbāni sabbānīti.

Saccābhisamayakālaṃ hi etesu catūsu nāṇesu ekekassa ekakkhaṇe¹ pariññā pahānaṃ sacchikiriyā bhāvanāti etāni pariññādīni cattāri kiccāni vuttāni, tāni yathāsabhāvena jānitabbāni. Vuttaṃ hetuṃ porāṇehi—

“Yathā padīpo apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe² cattāri kiccāni karoti, vaṭṭiṃ jhāpeti, andhakāraṃ vidhamati, ālokaṃ parividaṃseti³, sinehaṃ pariyādiyati, evameva maggañāṇaṃ apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe² cattāri saccāni abhisameti, dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisameti, samudayaṃ pahānābhisamayena abhisameti, maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti, nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisameti. Kiṃ vuttaṃ hoti, nirodhaṃ ārammaṇaṃ karitvā cattāripi saccāni pāpuṇāti passati paṭivijjhatī”ti.

Vuttampi cetāṃ “yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passati”ti⁴ sabbāni veditabbāni.

Aparampi vuttaṃ “maggasamaṅgissa nāṇaṃ, dukkhepetāṃ nāṇaṃ, dukkhasamudayepetaṃ nāṇaṃ, dukkhanirodhepetāṃ nāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyapetaṃ nāṇaṃ”ti⁵.

Tattha yathā padīpo vaṭṭiṃ jhāpeti, evaṃ maggañāṇaṃ dukkhaṃ parijānāti. Yathā andhakāraṃ vidhamati, evaṃ samudayaṃ pajahati. Yathā ālokaṃ parividaṃseti, evaṃ saha-jātādipaccayatāya sammāsaṅkappādidhammasaṅkhātāṃ maggaṃ bhāveti. Yathā sinehaṃ pariyādiyati, evaṃ kilesapariyādānaṃ nirodhaṃ sacchikarotīti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbāni.

840. Aparo nayo—yathā sūriyo udayanto apubbaṃ acarimaṃ saha⁶ pātubhāvā cattāri kiccāni karoti, rūpagatāni obhāseti,

1. Ekakkhaṇena (Syā)

3. Pavidamseti (Sī, I)

5. Vibhaṅga 341; Paṭisaṃ 114 piṭṭhesu.

2. Ekakkhaṇena (Syā, I, Ka)

4. Saṃ 3. 382 piṭṭhe.

6. Sayāṃ (Ka)

andhakāraṃ vidhamati, ālokaṃ dasseti, sītaṃ paṭippassambheti, evameva maggañāṇaṃ -pa- nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisameti. Idhāpi yathā sūriyo rūpagatāni obhāseti, evaṃ maggañāṇaṃ dukkhaṃ parijānāti. Yathā andhakāraṃ vidhamati, evaṃ samudayaṃ pajahati. Yathā ālokaṃ dasseti, evaṃ saha-jātādipaccayatāya maggaṃ bhāveti. Yathā sītaṃ paṭippassambheti, evaṃ kilesapaṭippassaddhiṃ nirodhaṃ sacchikarotīti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

841. Aparo nayo—yathā nāvā apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe¹ cattāri kiccāni karoti, orimatīraṃ pajahati, sotaṃ chindati, bhaṇḍaṃ vahati, pārimatīraṃ appeti, evameva maggañāṇaṃ -pa- nirodhaṃ sacchikiriyābhisamayena abhisameti. Etthāpi yathā nāvā orimatīraṃ pajahati, evaṃ maggañāṇaṃ dukkhaṃ parijānāti. Yathā sotaṃ chindati, evaṃ samudayaṃ pajahati. Yathā bhaṇḍaṃ vahati, evaṃ saha-jātādipaccayatāya maggaṃ bhāveti. Yathā pārimatīraṃ appeti, evaṃ pārimatīrabhūtaṃ nirodhaṃ sacchikarotīti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

842. Evaṃ saccābhisamayakālasmiṃ ekakkhaṇe¹ catunnaṃ kiccānaṃ vasena pavattañāṇassa panassa² soḷasaḥākārehi tathaṭṭhena cattāri kiccāni ekapaṭivedhāni honti. Yathāha—

“Kathaṃ tathaṭṭhena cattāri kiccāni ekapaṭivedhāni. Soḷasahi ākārehi tathaṭṭhena cattāri kiccāni ekapaṭivedhāni. **Dukkha**ssa pīḷanaṭṭho, saṅkhataṭṭho, santāpaṭṭho, vipariṇāmaṭṭho, tathaṭṭho. **Samudaya**ssa āyūhanaṭṭho, nidānaṭṭho, saṃyogaṭṭho, palibodhaṭṭho, tathaṭṭho. **Nirodha**ssa nissaraṇaṭṭho, vivekaṭṭho, asaṅkhataṭṭho, amataṭṭho, tathaṭṭho. **Magg**assa niyyānaṭṭho, hetuṭṭho, dassanaṭṭho, adhipateyyaṭṭho, tathaṭṭho. Imehi soḷasahi ākārehi tathaṭṭhena cattāri saccāni ekasaṅgahitāni. Yaṃ ekasaṅgahitaṃ³, taṃ ekattaṃ. Yaṃ ekattaṃ, taṃ ekena ñāṇena³ paṭivijjhatīti cattāri saccāni ekapaṭivedhānīti⁴.

1. Ekakkhaṇena (Syā)

3-3. Taṃ ekattaṃ ekena ñāṇena (Sī, I)

2. Cassa (Syā, Ka)

4. Paṭisaṃ 296 piṭṭhe.

843. Tattha siyā yadā dukkhādīnaṃ aññepi rogagaṇḍādayo atthā atthi, atha kasmā cattāroyeva vuttāti. Ettha vadāma, aññasaccadassanavasena āvibhāvato. “Tattha katamaṃ dukkhe ñāṇaṃ, dukkhaṃ ārabha yā uppajjati paññā pajānanā”ti-ādinā¹ hi nayena ekekasaccārammaṇavasenāpi saccañāṇaṃ vuttaṃ. “Yo bhikkhave dukkhaṃ passati, samudayampi so passatī”ti-ādinā² nayena ekaṃ saccaṃ ārammaṇaṃ katvā sesesupi kiccanipphattivāsenāpi vuttaṃ.

Tattha yadā ekekaṃ saccaṃ ārammaṇaṃ karoti, tadā samudayadassanena tāva sabhāvato pīṇanalakkhaṇassāpi **dukkhassa**, yasmā taṃ āyūhanalakkhaṇena samudayena āyūhitaṃ saṅkhataṃ rāsikataṃ, tasmāssa so saṅkhataṭṭho āvibhavati. Yasmā pana maggo kilesasantāpaharo susītaḷo, tasmāssa maggassa dassanena santāpaṭṭho āvibhavati āyasmato Nandassa accharādassanena sundariyā anabhirūpabhāvo viya. Avipariṇāmadhammassa pana nirodhassa dassanenassa vipariṇāmaṭṭho āvibhavatīti vattabbamevettha natthi.

Tathā sabhāvato āyūhanalakkhaṇassāpi **samudayassa**, dukkhadassanena nidānaṭṭho āvibhavati asappāyabhojanato uppanabyādhidassanena bhojanassa byādhinidānabhāvo viya. Viśāmyogabhūtaṃ nirodhassa dassanena saṃyogaṭṭho. Niyyānabhūtaṃ ca maggassa dassanena palibodhaṭṭhoti.

Tathā nissaraṇalakkhaṇassāpi **nirodhassa**, avivekabhūtaṃ samudayassa dassanena vivekaṭṭho āvibhavati. Maggadassanena asaṅkhataṭṭho, iminā hi anamataggasaṃsāre maggo nadiṭṭhapubbo, sopi ca sappaccayattā saṅkhato yevāti appaccayadhammassa asaṅkhatabhāvo ativiya pākaṭo hoti. Dukkhadassanena panassa amataṭṭho āvibhavati, dukkhaṃ hi viśāṃ, amataṃ nibbānanti.

Tathā niyyānalakkhaṇassāpi **maggassa**, samudayadassanena “nāyaṃ hetu nibbānassa pattiyā, ayaṃ hetu”ti hetuṭṭho āvibhavati. Nirodhadassanena dassanaṭṭho, paramasukhumāṇi rūpāṇi passato “vippasannaṃ vata

1. Vibhaṅga 341; Paṭisaṃ 114 piṭṭhesu.

2. Saṃ 3. 382 piṭṭhe.

me cakkhun”ti cakkhussa vipprasannabhāvo viya. Dukkhadassanena adhipateyyaṭṭho, anekarogāturakapaṇajanadassanena issarajanassa uḷārabhāvoviyāti evamettha salakkhaṇavasena ekekassa, aññasaccadassanavasena ca itaresaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ āvibhāvato ekekassa cattāro cattāro atthā vuttā. Maggakkhaṇe pana sabbe cete atthā ekeneva dukkhādisu catukiccena ñāṇena paṭivedhaṃ gacchantīti. Ye pana nānābhisamayaṃ icchanti, tesaṃ uttaraṃ Abhidhamme Kathāvatthusmiṃ vuttameva.

Pariññādippabhedakathā

844. Idāni yāni tāni pariññādīni cattāri kiccāri vuttāni, tesu—

Tividhā hoti pariññā, tathā pahānampi sacchikiriyāpi.
Dve bhāvanā abhimatā, vinicchayo tattha ñātabbo.

845. **Tividhā hoti pariññā**ti ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññāti evaṃ pariññā tividhā hoti. Tattha “abhiññāpaññā ñātaṭṭhena ñāṇan”ti¹ evaṃ uddisitvā “ye ye dhammā abhiññātā honti, te te dhammā ñātā hontī”ti² evaṃ saṅkhepato, “sabbam bhikkhave abhiññeyyam. Kiṅca bhikkhave sabbam abhiññeyyam. Cakkhum bhikkhave abhiññeyyan”ti-ādinā³ nayena⁴ vitthārato vuttā **ñātapariññā** nāma. Tassā sappaccayanāmarūpabhijānanā āveṇikā bhūmi.

846. “Pariññāpaññā tīraṇaṭṭhena ñāṇan”ti¹ evaṃ uddisitvā pana “ye ye dhammā pariññātā honti, te te dhammā tīritā hontī”ti² evaṃ saṅkhepato, “sabbam bhikkhave pariññeyyam. Kiṅca bhikkhave sabbam pariññeyyam. Cakkhum bhikkhave pariññeyyan”ti-ādinā⁵ nayena⁴ vitthārato vuttā **tīraṇapariññā** nāma. Tassā kalāpasammasanato paṭṭhāya aniccaṃ dukkhamanattāti tīraṇavasena pavattamānāya yāva anulomā āveṇikā bhūmi.

847. “Pahānapaññā⁶ pariccāgaṭṭhena ñāṇan”ti¹ evampana uddisitvā “ye ye dhammā pahīnā honti, te te dhammā pariccattā hontī”ti⁷ evaṃ

1. Paṭisaṃ 2 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ 84 piṭṭhe.

3. Paṭisaṃ 6 piṭṭhe.

4. Ādināva nayena (Ka), ādinā ca nayena (?)

5. Paṭisaṃ 23 piṭṭhe.

6. Pahānapariññā (Sī, I, Ka), pahāne paññā (Pāliyam)

7. Paṭisaṃ 85 piṭṭhe.

vitthārato vuttā “aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatī”ti-
ādinayappavattā **pahānapariññā**. Tassā bhaṅgānupassanato paṭṭhāya yāva
maggañāṇā bhūmi, ayaṃ idha adhippetā.

Yasmā vā ñātatīraṇapariññāyopi tadatthāyeva, yasmā ca ye dhamme
pajahati, te niyamato ñātā ceva tīritā ca honti, tasmā pariññāttayampi iminā
pariyāyena maggañāṇassa kiccanti veditabbaṃ.

848. **Tathā pahānampīti** pahānampi hi vikkhambhanappahānaṃ
tadaṅgappahānaṃ samucchedappahānanti pariññā viya tividhameva hoti.
Tattha yaṃ sasevāle udae pakkhittena ghaṭṭena sevālassa viya tena tena
lokiyasamādhinā nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ vikkhambhanaṃ,
idaṃ **vikkhambhanappahānaṃ** nāma. Pāliyampana
“vikkhambhanappahānaṃ nīvaraṇānaṃ paṭhamāṃ jhānaṃ bhāvayato”ti¹
nīvaraṇānaññeva vikkhambhanaṃ vuttaṃ, taṃ pākaṭattā vuttanti
veditabbaṃ. Nīvaraṇāni hi jhānassa pubbabhāgepi pacchābhāgepi na sahasā
cittaṃ ajjhottharanti, vitakkādayo appitakkhaṇe ya. Tasmā nīvaraṇānaṃ
vikkhambhanaṃ pākaṭaṃ.

849. Yaṃ pana rattibhāge samujjalitena padīpena andhakārassa viya
tena tena vipassanāya avayavabhūtena ñāṇaṅgena paṭipakkhavaseneva tassa
tassa pahātabbadhammassa pahānaṃ, idaṃ **tadaṅgappahānaṃ** nāma.
Seyyathidaṃ—nāmarūpaparicchedena tāva sakkāyadiṭṭhiyā.
Paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhiyā ceva kaṅkhāmalassa ca.
Kalāpasammasanena “ahaṃ mamā”ti samūhagāhassa.
Maggāmaggaṇavattānena amagge maggasaññāya. Udayadassanena
ucchedadiṭṭhiyā. Vayadassanena sassatadiṭṭhiyā. Bhayatupaṭṭhānena sabhaye
abhayaśāññāya. Ādīnavadassanena assādaśāññāya. Nibbidānupassanena
abhiratiśāññāya. Muñcitukamyatāya amuñcitukāmahāvassa.
Paṭisaṅkhānena appaṭisaṅkhānassa. Upekkhāya anupekkhanassa. Anulomena
saccapaṭilomagāhassa pahānaṃ.

Yaṃ vā pana aṭṭhārasasu mahāvīpassanāsu aniccānupassanāya
niccasaññāya. Dukkhanupassanāya sukhasaññāya. Anattānupassanāya
attasaññāya. Nibbidānupassanāya nandiyā. Virāgānupassanāya rāgassa.

1. Paṭisaṃ 26 piṭṭhe.

Nirodhānupassanāya samudayassa. Paṭinissaggānupassanāya ādānassa.
 Khayānupassanāya ghanasaññāya. Vayānupassanāya āyūhanassa.
 Vipariṇāmānupassanāya dhuvasaññāya. Animittānupassanāya nimittassa.
 Appaṇihitānupassanāya paṇidhiyā. Suññatānupassanāya abhinivesassa.
 Adhipaññādhammavipassanāya sārādānābhinivesassa.
 Yathābhūtañāḍadassanena sammohābhinivesassa. Ādīnavānupassanāya
 ālayābhinivesassa. Paṭisaṅkhānupassanāya appaṭisaṅkhāya.
 Vivaṭṭānupassanāya saṃyogābhinivesassa pahānaṃ. Idampi
tadaṅgappahānameva.

850. Tattha yathā aniccānupassanādīhi sattahi niccasaññādīnaṃ
 pahānaṃ hoti, taṃ bhaṅgānupassane vuttameva.

Khayānupassanāti pana ghanavinibbhogaṃ katvā aniccaṃ khayatṭhenāti
 evaṃ khayāṃ passato ñāṇaṃ. Tena ghanasaññāya pahānaṃ hoti.

Vayānupassanāti—

Ārammaṇānvayena, ubho ekavavatthānā.

Nirodhe adhimuttatā, vayalakkhaṇavipassanāti—

Evaṃ vuttā paccakkhato ceva anvayato ca saṅkhārānaṃ bhaṅgaṃ disvā
 tasmiññeva bhaṅgasāṅkhāte nirodhe adhimuttatā, tāya āyūhanassa pahānaṃ
 hoti. Yesaṃ hi atthāya āyūheyya, “te evaṃ vayadhammā”ti vipassato
 āyūhane cittaṃ na namati.

Vipariṇāmānupassanāti rūpasattakādivasena taṃ taṃ paricchedaṃ
 atikkamma aññathāpavattidassanaṃ. Uppannassa vā jarāya ceva maraṇena
 ca dvihākārehi vipariṇāmadassanaṃ, tāya dhuvasaññāya pahānaṃ hoti.

Animittānupassanāti aniccānupassanāva, tāya niccanimittassa pahānaṃ
 hoti.

Appaṇihitānupassanāti dukkhānupassanāva, tāya
 sukhapaṇidhisukhapatthanāpahānaṃ hoti.

Suññatānupassanāti anattānupassanāva, tāya “atthi attā”ti abhinivesassa
 pahānaṃ hoti.

Adhipaññādharmavipassanāti—

“Ārammaṇaṅca paṭisaṅkhā, bhaṅgaṅca anupassati.
Suññato ca upaṭṭhānaṃ, adhipaññā vipassanā”ti—

Evam vuttā rūpādi-ārammaṇaṃ jānitvā tassa ca ārammaṇassa tadārammaṇassa ca cittassa bhaṅgaṃ disvā “saṅkhārāva bhijjanti, saṅkhārānaṃ maraṇaṃ, na añño koci atthi”ti bhaṅgavasena suññataṃ gahetvā pavattā vipassanā. Sā adhipaññā ca dhammesu ca vipassanāti katvā adhipaññādharmavipassanāti vuccati, tāya niccasārābhāvassa ca attasārābhāvassa ca suṭṭhu diṭṭhattā sārādānābhinivesassa pahānaṃ hoti.

Yathābhūtañāṇadassananti sappaccayanāmarūpapariggaho, tena “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ”ti-ādivasena ceva, “issarato loko sambhoti”ti-ādivasena ca pavattassa sammohābhinivesassa pahānaṃ hoti.

Ādīnavānupassanāti bhayatupaṭṭhānavasena uppannaṃ sabbabhavādīsu ādīnavadassanañāṇaṃ, tena “kiñci allīyitabbaṃ na dissatī”ti ālayābhinivesassa pahānaṃ hoti.

Paṭisaṅkhānupassanāti muñcanassa upāyakaraṇaṃ paṭisaṅkhāñāṇaṃ, tena appaṭisaṅkhāya pahānaṃ hoti.

Vivattānupassanāti saṅkhārupekkhā ceva anulomaṅca. Tadā hissa cittaṃ īsakapoṇe padumapalāse udakabindu viya sabbasmā saṅkhāragatā patilīyati, patikuṭati, pativattatīti vuttaṃ. Tasmā tāya saṃyogābhinivesassa pahānaṃ hoti, kāmasaṃyogādikassa kilesābhinivesassa kilesappavattiyā pahānaṃ hotīti attho. Evam vitthārato tadaṅgappahānaṃ veditabbaṃ. Pāḷiyaṃ pana “tadaṅgappahānaṅca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhim bhāvayato”ti¹ saṅkhepeneva vuttaṃ.

851. Yaṃ pana asanivicakkābhihatassa rukkhassa viya ariyamaggañāṇena saṃyojanādīnaṃ dhammānaṃ yathā na puna pavatti, evaṃ pahānaṃ, idaṃ **samucchedappahānaṃ** nāma. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “samucchedappahānaṅca lokuttaraṃ khayagāmimaggaṃ

1. Paṭisaṃ 26, 27 piṭṭhesu.

bhāvayato”ti¹. Iti imesu tīsu pahānesu samucchadappahānameva idha adhippetam. Yasmā pana tassa yogino pubbabhāge vikkhambhanatadaṅgappahānānipi tadatthāneva, tasmā pahānattayampi iminā pariyāyena maggañāṇassa kiccanti veditabban. Paṭirājānam vadhitvā rajjam pattena hi yampi tato pubbe kataṃ, sabban “idañcidañca raññā katan”tiyeva vuccati.

852. **Sacchikiriyāpīti** lokiyasacchikiriyā lokuttarasacchikiriyāti dvedhā bhinnāpi lokuttarāya dassanabhāvanāvasena bhedato tividhā hoti. Tattha “paṭhamassa jhānassa lābhīmhi, vasīmhi, paṭhamajjhānam sacchikataṃ mayā”ti-ādinā² nayena āgatā paṭhamajjhānādīnam phassanā lokiyasacchikiriyā nāma. **Phassanāti** adhigantvā “idaṃ mayā adhigatan”ti paccakkhato ñāṇaphassena phusanā. Imameva hi attham sandhāya “sacchikiriyā paññā phassanaṭṭhe³ ñāṇan”ti⁴ uddisitvā “ye ye dhammā sacchikatā honti, te te dhammā phassitā⁵ hontī”ti⁶ sacchikiriyaniddeso vutto.

Apica attano santāne anuppādetvāpi ye dhammā kevalam aparappaccayena ñāṇena ñātā, te sacchikatā honti. Teneva hi “sabban bhikkhave sacchikātabban, kiñca bhikkhave sabban sacchikātabban. Cakkhu bhikkhave sacchikātabban”ti-ādi⁷ vuttam.

Aparampi vuttam “rūpaṃ passanto sacchikaroti. Vedanaṃ -pa-viññānaṃ passanto sacchikaroti. Cakkhum jarāmarāṇaṃ amatogadham nibbānaṃ passanto sacchikarotīti. Ye ye dhammā sacchikatā honti, te te dhammā phassitā⁸ hontī”ti⁷.

Paṭhamamaggakkhaṇe pana nibbānadassanaṃ dassanasacchikiriyā. Sesamaggakkhaṇesu bhāvanāsacchikiriyāti. Sā duvidhāpi idha adhippetā. Tasmā dassanabhāvanāvasena nibbānassa sacchikiriyā imassa ñāṇassa kiccanti veditabban.

1. Paṭisaṃ 27 piṭṭhe.

2. Vi 1. 121-2 piṭṭhādīsu.

3. Phassanaṭṭhena (sabbattha)

4. Paṭisaṃ 2 piṭṭhe.

5. Phusitā (Syā, Ka)

6. Paṭisaṃ 85 piṭṭhe.

7. Paṭisaṃ 34 piṭṭhe.

8. Phusitā (Syā, Ka)

853. **Dve bhāvanā abhimatā**ti bhāvanā pana lokiyabhāvanā
lokuttarabhāvanāti dveyeva abhimatā. Tattha lokiyānaṃ
sīlasamādhipaññānaṃ uppādanaṃ, tāhi ca santānavāsaṇaṃ lokiyabhāvanā.
Lokuttarānaṃ uppādanaṃ, tāhi ca santānavāsaṇaṃ lokuttarabhāvanā. Tāsu
idha lokuttarā adhippetā. Lokuttarāni hi sīlādīni catubbidhampetaṃ
ñāṇaṃuppādeti. Tesāṃ sahaajātapaccayādibhāya tehi ca santānaṃ vāsetīti
lokuttarabhāvanāvassa kiccanti.

Evam—

Kiccāni pariññādīni, yāni vuttāni abhisamayakāle.
Tāni ca yathāsabhāvena, jānitabbāni sabbānīti.

Ettāvatā ca—

“Sīle patiṭṭhāya naro sapañño,
Cittaṃ paññañca bhāvayan”ti—

Evam sarūpeneva ābhatāya paññābhāvanāya vidhānadassanattham yaṃ
vuttaṃ “mūlabhūtā dve visuddhiyo sampādetvā sarīrabhūtā pañca
visuddhiyo sampādentena bhāvetabbā”ti, taṃ vitthāritaṃ hoti. Kathaṃ
bhāvetabbāti ayañca pañho vissajjitoti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Ñāṇadassanavisuddhiniddeso nāma

Bāvīsatiṃ paricchedo.

23. Paññābhāvanānisamsaniddesa

Ānisamsapakāsanā

854. Yaṃ pana vuttaṃ “paññābhāvanāya ko ānisamso”ti, tattha vadāma. Ayañhi paññābhāvanā nāma anekasatānisamsā. Tassā dīghenāpi addhunā na sukaraṃ vitthārato ānisamsaṃ pakāsetum. Saṅkhepato panassā nānākilesaviddhaṃsanam, ariyaphalarasānubhavanam, nirodhasamāpattisamāpajjanasamatthatā, āhuneyyabhāvādisiddhīti ayamānisamso veditabbo.

Nānākilesaviddhaṃsanakathā

855. Tattha yaṃ nāmarūpaparicchedato paṭṭhāya sakkāyadiṭṭhādīnaṃ vasena **nānākilesaviddhaṃsanam** vuttaṃ, yaṃ lokikāya paññābhāvanāya ānisamso. Yaṃ ariyamaggakkhaṇe saṃyojanādīnaṃ vasena **nānākilesaviddhaṃsanam** vuttaṃ, yaṃ lokuttarāya paññābhāvanāya ānisamsoti veditabbo.

Bhīmavegānupatitā, asanīva siluccaye.

Vāyuvegasamuṭṭhito, araññaṃmiva pāvako.

Andhakāraṃ viya ravi, satejūjjalamaṇḍalo.

Dīgharattānupatitaṃ, sabbānatthavidhāyakaṃ.

Kilesajālaṃ paññā hi, viddhaṃsayati bhāvitā.

Sandiṭṭhika'mato jaññā, ānisamsamimaṃ idha.

Phalasamāpattikathā

856. Ariyaphalarasānubhavananti na kevalaṇca kilesaviddhaṃsanaññeva, ariyaphalarasānubhavanampi paññābhāvanāya ānisamso. Ariyaphalanti hi sotāpattiṭṭhādi sāmāññaphalaṃ vuccati. Tassa dvīhākārehi rasānubhavanam hoti. Maggavīthiyaṇca phalasamāpattivaseṇa ca pavattiyam. Tatrāssa maggavīthiyam pavatti dassitāyeva.

857. Apica ye “saṃyojanappahānamattameva phalaṃ nāma, na koci añño dhammo atthi”¹ti vadanti, tesaṃ anunayatthaṃ idaṃ suttampi dassetabbaṃ—“kathaṃ payogapaṭippassaddhipaññā phale ñāṇaṃ? Sotāpattimaggakkhaṇe dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiyā vuṭṭhāti, tadanuvattakakilesehi ca khandhehi ca vuṭṭhāti, bahiddhā ca sabbanimittehi vuṭṭhāti. Tampayogapaṭippassaddhattā uppajjati sammādiṭṭhi, maggassetam phalaṃ”²ti¹ vitthāretabbaṃ.

“Cattāro² maggā अपariyāpannā,² cattāri ca sāmāññaphalāni, ime dhammā appamāṇārammaṇā”³. “Mahaggato dhammo appamāṇassa dhammassa anantarapaccayena paccayo”⁴ti⁴ evamādinipi cettha sādhakāni.

858. Phalasamāpattiyāṃ pavattidassanatthaṃ panassa idaṃ pañhākammaṃ—kā phalasamāpatti, ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṃ hoti, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānaṃ, kiṃ phalassa anantaraṃ, kassa ca phalaṃ anantaranti.

859. Tattha **kā phalasamāpattī**ti yā ariyaphalassa nirodhe appanā.

860. **Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantī**ti sabbepi puthujjanā na samāpajjanti. Kasmā? Anadhigatattā. Ariyā pana sabbepi samāpajjanti. Kasmā? Adhigatattā. Uparimā pana heṭṭhimaṃ na samāpajjanti, puggalantarabhāvupagamanena paṭippassaddhattā. Heṭṭhimā ca uparimaṃ, anadhigatattā. Attano attanoyeva pana phalaṃ samāpajjantīti idamettha sanniṭṭhānaṃ.

Keci pana “sotāpannasakadāgāminopi na samāpajjanti. Uparimā dveveva samāpajjantī”¹ti vadanti. Idañca tesaṃ kāraṇaṃ, ete hi samādhismiṃ paripūrakārinoti. Taṃ puthujjanassāpi attanā paṭiladdhalokiyasamādhisamāpajjanato akāraṇameva. Kiñcettha kāraṇākāraṇacintāya. Nanu Pāḷiyaṃyeva vuttaṃ—“katame dasa gotrabhudhammā vipassanāvasena uppajjanti. Sotāpatti maggapaṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ -pa- upāyasaṃ bahiddhā saṅkhāranimittaṃ abhibhuyyatīti gotrabhu. Sotāpattiphalasamāpattatthāya

1. Paṭisaṃ 68 piṭṭhe. 2-2. Ariyamaggā (sabbattha); Abhi 1. 271 piṭṭhe passitabbaṃ.
3. Abhi 1. 271 piṭṭhe. 4. Paṭṭhāna 2. 327 piṭṭhe.

sakadāgāmimaggaṃ -pa- arahattaphalasamāpattatthāya.

Suññatavihārasamāpattatthāya. Animittavihārasamāpattatthāya uppādaṃ -pa- bahiddhā saṅkhāranimittaṃ abhibhuyyatīti gotrabhū”ti¹. Tasmā sabbe pi ariyā attano attano phalaṃ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

861. **Kasmā samāpajjantīti** diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ. Yathā hi rājā rajjasukhaṃ, devatā dibbasukhaṃ anubhavanti, evaṃ ariyā “ariyaṃ lokuttarasukhaṃ anubhavissāmā”ti addhānapparicchedaṃ katvā icchiticchitakkhaṇe phalasamāpattiṃ samāpajjanti.

862. **Kathañcassā samāpajjanaṃ hoti, kathaṃ tñānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānanti** dvīhi tāva ākārehi assā samāpajjanaṃ hoti—nibbānato aññassa ārammaṇassa amanasikārā nibbānassa ca manasikārā. Yathāha “dve kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro”ti².

863. Ayampanettha samāpajjanakkamo. Phalasamāpattatthikena hi ariyasāvakena rahogatena paṭisallīnena udayabbayādivasena saṅkhārā vipassitabbā³. Tassa pavattānupubbavipassanassa saṅkhārārammaṇa-gotrabhuññānāntarā phalasamāpattivaseṇa nirodhe cittaṃ appeti. Phalasamāpattininnatāya cettha sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo.

Ye pana vadanti “sotāpanno ‘phalasamāpattiṃ samāpajjissāmī’ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā sakadāgāmī hoti. Sakadāgāmī ca anāgāmī”ti, te vattabbā “evaṃ sati anāgāmī arahā bhavissati, arahā Paccekabuddho, Paccekabuddho ca Buddho. Tasmā na kiñci etaṃ, Pāḷivaseneva ca paṭikkhittan”tipi na gahetabbaṃ. Idameva pana gahetabbaṃ, sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Phalañcassa sace anena paṭhamajjhāniko maggo adhigato hoti. Paṭhamajjhānikameva uppajjati. Sace dutiyādāsu aññatarajjhāniko, dutiyādāsu aññatarajjhānikamevāti. Evaṃ tāvassā samāpajjanaṃ hoti.

1. Paṭisaṃ 65 piṭṭhe.

2. Ma 1. 370, 371 piṭṭhesu.

3. Passitabbā (Sī, Ka)

864. “Tayo kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā t̥hitiyā sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro, pubbe ca abhisāṅkhāro”¹ vacanato panassā t̥hākārehi t̥hānaṃ hoti. Tattha **pubbe ca abhisāṅkhāro**ti samāpattito pubbe kālaparicchedo. “Asukasmim̐ nāma kāle vuṭṭhahissāmī”²ti paricchinnattā hissā yāva so kālo nāgacchatī, tāva t̥hānaṃ hoti. Evamassā t̥hānaṃ hotīti.

865. “Dve kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānāya sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā amanasikāro”¹ vacanato panassā dvīhākārehi vuṭṭhānaṃ hoti. Tattha **sabbanimittānanti** rūpanimittavedanāsaññāsāṅkhāraviññāṇanimittānaṃ. Kāmañca na sabbānevetāni ekato manasikaroti sabbasaṅgāhikavasena panetaṃ vuttaṃ. Tasmā yaṃ bhavaṅgassa ārammaṇaṃ hoti, taṃ manasikaroto phalasamāpattivuṭṭhānaṃ hotīti evamassā vuṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

866. **Kim phalassa anantaraṃ, kassa ca phalaṃ anantaranti** phalassa tāva phalameva vā anantaraṃ hoti, bhavaṅgaṃ vā. Phalaṃ pana atthi maggānantaraṃ, atthi phalānantaraṃ, atthi gotrabhu-anantaraṃ, atthi nevasaññānāsaññāyatanānantaraṃ. Tattha maggavīthiyaṃ maggānantaraṃ, purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ phalānantaraṃ. Phalasamāpattisu purimaṃ purimaṃ² gotrabhu-anantaraṃ. **Gotrabhūti** cettha anulomaṃ veditabbaṃ. Vuttañhetāṃ paṭṭhāne—“arahato anulomaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo. Sekkhānaṃ anulomaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo”³ti. Yena phalena nirodhā vuṭṭhānaṃ hoti, taṃ nevasaññānāsaññāyatanānantaranti. Tattha t̥hapetvā maggavīthiyaṃ uppannaṃ phalaṃ avasesaṃ sabbāṃ phalasamāpattivasena pavattaṃ nāma. Evametaṃ maggavīthiyaṃ phalasamāpattiyaṃ vā uppajjanavasena,

Paṭippassaddhadarathaṃ, amatārammaṇaṃ subhaṃ.

Vantalokāmisāṃ santaṃ, sāmaññaphalamuttamaṃ.

Ojavantena sucinā, sukkena abhisanditaṃ.

Yena sātātisātena, amatena madhum̐ viya.

1. Ma 1. 371 piṭṭhe. 2. Phalasamāpattisu purimaṃ (?) 3. Paṭṭhāna 1. 138 piṭṭhe.

Taṃ sukhaṃ tassa ariyassa, rasabhūtamanuttaraṃ.
Phalassa paññaṃ bhāvetvā, yasmā vindati paṇḍito.
Tasmā ariyaphalassetam, rasānubhavanaṃ idha.
Vipassanābhāvanāya, ānisaṃsoti vuccati.

Nirodhasamāpattikathā

867. **Nirodhasamāpattisamāpajjanasamatthatāti** na kolaṇca ariyaphalarasānubhavanaṃyeva, ayaṃ pana nirodhasamāpattiyā samāpajjanasamatthatāpi imissā paññābhāvanāya ānisaṃsoti veditabbo.

Tatridaṃ nirodhasamāpattiyā vibhāvanatthaṃ pañhākammaṃ—kā nirodhasamāpatti, ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kattha samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathaṇcassā samāpajjanaṃ hoti, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānaṃ, vuṭṭhitassa kiṃninnaṃ cittaṃ hoti, matassa ca samāpannassa ca ko viseso, nirodhasamāpatti kiṃ saṅkhatā asaṅkhatā lokiya lokuttarā nipphannā anipphannāti.

868. Tattha **kā nirodhasamāpattīti** yā anupubbanirodhavasena cittacetasikānaṃ dhammānaṃ appavatti. **Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantīti** sabbepi puthujjanā, sotāpannā, sakadāgāmino, sukkhavipassakā ca anāgāmino, arahanto na samāpajjanti. Aṭṭha samāpattilābhino pana anāgāmino, khīṇāsavā ca samāpajjanti. “Dvīhi balehi samannāgatattā, tayo ca saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā, soḷasahi ñāṇacariyāhi, navahi samādhicariyāhi vasībhāvatā pañña nirodhasamāpattiyā ñāṇaṃ”¹ hi vuttaṃ. Ayaṇca sampadā ṭhapetvā aṭṭhasamāpattilābhino anāgāmikhīṇāsave aññesaṃ natthi. Tasmā teyeva samāpajjanti, na aññe.

869. Katamāni panettha dve balāni -pa-. Katamā vasībhāvatāti. Na ettha kiñci amhehi vattabbaṃ atthi. Sabbamidaṃ etassa uddesassa niddese vuttameva. Yathāha—

1. Paṭisaṃ 3 piṭṭhe.

“**Dvīhi balehīti** dve balāni samathabalaṃ vipassanābalaṃ. Katamaṃ samathabalaṃ? Nekkhammavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samathabalaṃ. Abyāpādasena. Ālokasaññāvasena. Avikkhepavasena -pa-. Paṭinissaggānupassī-assāsavasena. Paṭinissaggānupassipassāsavasena cittassa ekaggatā avikkhepo samathabalanti. Kenatthēna samathabalaṃ? Paṭhamajjhānena nīvaraṇe na kampaṭīti samathabalaṃ. Dutiyajjhānena vitakkavicāre -pa-. Nevasaññānāsaññāyatanaśamāpattiyā ākiñcaññāyatanaśaññāya na kampaṭīti samathabalaṃ. Uddhacce ca uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca na kampaṭi na calati na vedhaṭīti samathabalaṃ. Idaṃ **samathabalaṃ**.

Katamaṃ vipassanābalaṃ? Aniccānupassanā vipassanābalaṃ. Dukkhaṇupassanā. Anattānupassanā. Nibbidānupassanā. Virāgānupassanā. Nirodhānupassanā. Paṭinissaggānupassanā vipassanābalaṃ. Rūpe aniccānupassanā -pa-. Rūpe paṭinissaggānupassanā vipassanābalaṃ. Vedanāya. Saññāya. Saṅkhāresu. Viññāṇe. Cakkhusmiṃ -pa-. Jarāmarāṇe aniccānupassanā. Jarāmarāṇe paṭinissaggānupassanā vipassanābalanti. Kenatthēna vipassanābalaṃ? Aniccānupassanāya nīcassaññāya na kampaṭīti vipassanābalaṃ. Dukkhaṇupassanāya sukhasaññāya na kampaṭīti. Anattānupassanāya attasaññāya na kampaṭīti. Nibbidānupassanāya nandiyā na kampaṭīti. Virāgānupassanāya rāge na kampaṭīti. Nirodhānupassanāya samudaye na kampaṭīti. Paṭinissaggānupassanāya ādāne na kampaṭīti vipassanābalaṃ. Avijjāya ca avijjāsahagatakilese ca khandhe ca na kampaṭi na calati na vedhaṭīti vipassanābalaṃ. Idaṃ **vipassanābalaṃ**.

Tayo ca saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyāti katamesaṃ tiṇṇannaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā. Dutiyajjhānaṃ samāpannassa vitakkavicārā vacīsaṅkhārā paṭippassaddhā honti. Catutthaṃ jhānaṃ samāpannassa assāsapassāsā kāyasaṅkhārā paṭippassaddhā honti. Saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassa saññā ca vedanā ca cittasaṅkhārā paṭippassaddhā honti. Imesaṃ tiṇṇannaṃ saṅkhārānaṃ paṭippassaddhiyā.

Soḷasahi ñāṇacariyāhīti katamāhi soḷasahi ñāṇacariyāhi.

Aniccānupassanā ñāṇacariyā. Dukkhā. Anattā. Nibbidā. Virāgā.
Nirodhā. Paṭinissaggā. Vivaṭṭānupassanā ñāṇacariyā. Sotāpattimaggo
ñāṇacariyā. Sotāpattiphalasamāpatti ñāṇacariyā. Sakadāgāmimaggo -pa-.
Arahattaphalasamāpatti ñāṇacariyā. Imāhi soḷasahi ñāṇacariyāhi.

Navahi samādhicariyāhīti katamāhi navahi samādhicariyāhi.

Paṭhamajjhānaṃ samādhicariyā. Dutiyajjhānaṃ -pa-.
Nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti samādhicariyā.
Paṭhamajjhānapaṭilābhatthāya vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca
cittakaggatā ca -pa-. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattim
paṭilābhatthāya vitakko ca vicāro ca pīti ca sukhañca cittakaggatā ca.
Imāhi navahi samādhicariyāhi.

Vasīti pañca vasiyo āvajjanavasī, samāpajjanavasī, adhiṭṭhānavasī,
vuṭṭhānavasī, paccavekkhaṇavasī. Paṭhamajjhānaṃ yatthicchakaṃ
yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ āvajjati, āvajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti
āvajjanavasī. Paṭhamajjhānaṃ yatthicchakaṃ yadicchakaṃ
yāvaticchakaṃ samāpajjati, samāpajjanāya dandhāyitattaṃ natthīti
samāpajjanavasī -pa-. Adhiṭṭhāti adhiṭṭhāne -pa-. Vuṭṭhāti vuṭṭhāne -pa-
paccavekkhati paccavekkhaṇāya dandhāyitattaṃ natthīti
paccavekkhaṇavasī. Dutiyaṃ -pa- Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattim
yatthicchakaṃ yadicchakaṃ yāvaticchakaṃ āvajjati -pa- paccavekkhati.
Paccavekkhaṇāya dandhāyitattaṃ natthīti paccavekkhaṇavasī. Imā
pañca vasiyo”ti¹.

870. Ettha ca “soḷasahi ñāṇacariyāhī”ti ukkaṭṭhaniddeso esa.
Anāgāmino pana cuddasahi ñāṇacariyāhi hoti. Yadi evaṃ sakadāgāmino
dvādasahi sotāpannessa ca dasahi kiṃ na hotīti. Na hoti,
samādhipāribandhikassa² pañca kāmagaṇikarāgassa appahīnattā. Tesam hi
so appahīno. Tasmā samathabalaṃ na paripuṇṇaṃ hoti, tasmim aparipūre
dvīhi balehi samāpajjitabbaṃ nirodhasamāpattim balavekallena
samāpajjitum na sakkonti. Anāgāmissa pana so pahīno, tasmā esa

1. Paṭisam 95. 97 piṭṭhesu.

2. ...paripanthikassa (Sī, Syā, I)

paripuṇṇabalo hoti. Paripuṇṇabalattā sakkoti. Tenāha Bhagavā—“nīrodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanakusalam phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo”¹. Idañhi paṭṭhāne mahāpakaraṇe anāgāminova nīrodhā vuṭṭhānam sandhāya vuttanti.

871. **Kattha samāpajjantī**ti pañcavokārabhave. Kasmā?
Anupubbasaṃpattisabbhāvato. Catuvokārabhave pana paṭhamajjhānādīnam uppatti natthi. Tasmā na sakkā tattha samāpajjitunti. Keci pana “vatthussa abhāvā”²ti vadanti.

872. **Kasmā samāpajjantī**ti saṅkhārānam pavattibhede ukkaṇṭhitvā diṭṭheva dhamme acittakā hutvā “nīrodham nibbānam patvā sukham viharissāmā”²ti samāpajjanti.

873. **Kathañcassā samāpajjanam hotī**ti samathavipassanāvasena² ussakkivā katapubbakiccassa nevasaññānāsaññāyatanam nīrodhayato, evamassa samāpajjanam hoti. Yo hi samathavaseneva ussakkati, so nevasaññānāsaññāyatanasamāpattim patvā tiṭṭhati. Yo pana vipassanāvaseneva ussakkati, so phalasamāpattim patvā tiṭṭhati. Yo pana ubhayavaseneva ussakkivā pubbakiccam katvā nevasaññānāsaññāyatanam nīrodheti, so tam samāpajjatīti ayamettha saṅkhepo.

874. Ayampana vitthāro—idha bhikkhu nīrodham samāpajjitukāmo katabhattakicco sudhotahatthapādo vivitte okāse supaññattamhi āsane nisīdati pallaṅkam ābhujitvā ujum kāyam paṇidhāya parimukham satim upaṭṭhapetvā, so paṭhamam jhānam samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati.

Vipassanā panesā tividhā hoti saṅkhāraparigaṇhanakavipassanā, phalasamāpattivipassanā, nīrodhasamāpattivipassanāti. Tattha saṅkhāraparigaṇhanakavipassanā mandā vā hotu tikkhā vā, maggassa padaṭṭhānam hotiyeva.

1. Paṭṭhāna 1. 138 piṭṭhe.

2. Samathavipassanānam vasena (Sī, Syā, I)

Phalasamāpattivipassanā tikkhāva vaṭṭati maggabhāvanāsadisā.
Nirodhasamāpattivipassanā pana nātimandanātittikkhā vaṭṭati. Tasmā esa
nātimandāya nātittikkhāya vipassanāya te saṅkhāre vipassati.

Tato dutiyaṃ jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva
vipassati. Tato tatiyaṃ jhānaṃ -pa-. Tato viññāṇaṇcāyatanam samāpajjitvā
vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Tathā ākiṇcaṇṇāyatanam
samāpajjitvā vuṭṭhāya catubbidham pubbakiccaṃ karoti nānābaddha-
avikopanam, saṅghapaṭimānanam, Satthupakkosanam,
addhānaparicchedanti.

875. Tattha **nānābaddha-avikopananti** yaṃ iminā bhikkhunā saddhim
ekābaddham na hoti, nānābaddham hutvā ṭhitaṃ pattacīvaram vā
mañcapīṭham vā nivāsageham vā aññaṃ vā pana kiñci parikkharājātam, taṃ
yathā na vikuppati, aggi-udakavātacora-undūrādīnam vasena na vinassati,
evam adhiṭṭhātabbhaṃ.

Tatridam adhiṭṭhānavidhānam “idaṇca idaṇca imasmim
sattāhabbhantare mā agginā jhāyatu, mā udakena vuyhatu, mā vātena
viddhamṣatu, mā corehi hariyatu, mā undūrādīhi khajjatū”ti. Evam
adhiṭṭhite taṃ sattāham tassa na koci parissayo hoti.

Anadhiṭṭhahato pana aggi-ādīhi vinassati Mahānāgattherassa viya.
Thero kira mātu-upāsikāya gāmaṃ piṇḍāya pāvisi. Upāsikā yāguṃ datvā
āsanasālāya nisīdāpesi. Thero nirodham samāpajjitvā nisīdi. Tasmim nisinne
āsanasālāya agginā gahitāya sesabhikkhū attano attano nisinnāsanam
gahetvā palāyimsu. Gāmaṇāsikā sannipatitvā theram disvā “alassamaṇo”ti
āhamṣu. Aggi tiṇaveṇukaṭṭhāni jhāpetvā theram parikkhipitvā aṭṭhāsi.
Manussā ghaṭeḥi udakam āharitvā nibbāpetvā chārikam apanetvā
paribhaṇḍam katvā pupphāni vikiritvā namassamānā aṭṭhamṣu. Thero
paricchinnakālavasena vuṭṭhāya te disvā “pākaṭomhi jāto”ti vehāsam
uppatitvā Piyaṅgudīpaṃ agamāsi. Idam nānābaddha-avikopanam nāma.

Yaṃ ekābaddham hoti nivāsanapāvuraṇam vā nisinnāsanam vā, tattha
visum adhiṭṭhānakiccaṃ natthi. Samāpattivaseneva nam rakkhati āyasmato
Saṅjīvassa

viya. Vuttampi cetam “āyasmato Sañjīvassa samādhivipphārā iddhi, āyasvato Sāriputtassa samādhivipphārā iddhi”ti.

876. **Samṅhapaṭimānananti** samṅhassa paṭimānanam udikkhanam. Yāva eso bhikkhu āgacchati, tāva samṅhakammassa akaraṇanti attho. Ettha ca na paṭimānanam etassa pubbakiccam, paṭimānanāvajjanam pana pubbakiccam. Tasmā evam āvajjitabbaṃ “sace mayi sattāham nirodham samāpajjitvā nisinne samṅho ñattikammādīsu kiñcideva kammam kattukāmo hoti, yāva maṃ koci bhikkhu āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī”ti. Evam katvā samāpanno hi tasmim samaye vuṭṭhātiyeva.

Yo pana evam na karoti, samṅho ca sannipatitvā tam apassanto “asuko bhikkhu kuhin”ti “nirodhasamāpanno”ti vutte samṅho kañci bhikkhum peseti “gaccha nam samṅhassa vacanena pakkosāhi”ti. Athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā “samṅho tam āvuso paṭimānetī”ti vuttamatteva vuṭṭhānam hoti. Evam garukā hi samṅhassa āṇā nāma. Tasmā tam āvajjitvā yathā sayameva vuṭṭhāti, evam samāpajjitabbaṃ.

877. **Satthupakkosananti** idhāpi Satthupakkosanāvajjanameva imassa kiccam. Tasmā tampi evam āvajjitabbaṃ “sace mayi sattāham nirodham samāpajjitvā nisinne Satthā otiṇṇavatthusmim sikkhāpadaṃ vā paññāpeti, tathārūpāya vā atthupattiyā dhammam deseti, yāva maṃ koci āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī”ti. Evam katvā nisinno hi tasmim samaye vuṭṭhātiyeva.

Yo pana evam na karoti, Satthā ca samṅhe sannipatite tam apassanto “asuko bhikkhu kuhin”ti “nirodhasamāpanno”ti vutte kañci bhikkhum peseti “gacchanam mama vacanena pakkosā”ti. Athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā “Satthā āyasmantaṃ āmantetī”ti vuttamatteva vuṭṭhānam hoti. Evam garukam hi Satthupakkosanam, tasmā tam āvajjitvā yathā sayameva vuṭṭhāti, evam samāpajjitabbaṃ.

878. **Addhānaparicchedoti** jīvitaddhānassa paricchedo. Iminā bhikkhunā addhānaparicchede sukusalena bhavitabbaṃ. Attano “āyusaṅkhārā

sattāhaṃ pavattissanti na pavattissanti”ti āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Sace hi sattāhabbhantare nirujjhanake āyusaṅkhāre anāvajjitvāva samāpajjati, nāssa nirodhasamāpatti maraṇaṃ paṭibāhitaṃ sakkoti. Antonirodhe maraṇassa natthitāya antarāva samāpattito vuṭṭhāti. Tasmā etaṃ āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Avasesaṃ hi anāvajjitumpi vuṭṭati. Idaṃ pana āvajjitabbamevāti vuttaṃ.

879. So evaṃ ākiṇcaṇṇāyatanāṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya imaṃ pubbakiccaṃ katvā nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanāṃ samāpajjati. Athekaṃ vā dve vā cittavāre atikkamitvā acittako hoti, nirodhaṃ phusati. Kasmā panassa dvinnāṃ cittānaṃ uparicittāni na pavattantīti, nirodhassa payogattā. Idaṇhi imassa bhikkhuno dve samathavipassanādhamme yuganaddhe katvā aṭṭha samāpatti-ārohanāṃ anupubbanirodhassa payogo, na nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanasamāpattiyāti nirodhassa payogattā dvinnāṃ cittānaṃ upari na pavattanti.

Yo pana bhikkhu ākiṇcaṇṇāyatanato vuṭṭhāya idaṃ pubbakiccaṃ akatvā nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanāṃ samāpajjati, so parato acittako bhavitaṃ na sakkoti, paṭinivattitvā puna ākiṇcaṇṇāyataneveva paṭiṭṭhāti. Maggaṃ agatapubbapurisūpamā cettha vattabbā—

Eko kira puriso ekaṃ maggaṃ agatapubbo antarā udakakandaraṃ vā gambhīraṃ udakacikkhallaṃ atikkamitvā ṭhapitaṃ caṇḍātapasantatta¹ pāsāṇaṃ vā āgamma taṃ nivāsanapāvuraṇaṃ² asaṇṭhapetvāva kandaraṃ oruḷho parikkhāratemanabhayena punadeva tīre paṭiṭṭhāti. Pāsāṇaṃ akkamitvāpi santattapādo punadeva orabhāge paṭiṭṭhāti. Tattha yathā so puriso asaṇṭhapitanivāsanapāvuraṇattā kandaraṃ otiṇṇamattova, tattapāsāṇaṃ akkantamatto eva ca paṭinivattitvā oratova³ paṭiṭṭhāti, evaṃ yogāvacaropi pubbakiccassa akatattā nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanāṃ samāpannamattova paṭinivattitvā ākiṇcaṇṇāyatane paṭiṭṭhāti.

Yathā pana pubbepi taṃ maggaṃ gatapubbapuriso taṃ ṭhānaṃ āgamma ekaṃ sātakaṃ dālhaṃ nivāsetvā aparaṃ hatthena gahetvā kandaraṃ uttaritvā

1. Santattaṃ (Sī, Syā, I)

2. Āgamma nivāsanapāvuraṇaṃ (Sī)

3. Orato (Sī), orabhāge (Syā)

tattapāsāṇaṃ vā akkantamattakameva karitvā parato gacchati, evamevaṃ katapubbakicco bhikkhu nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjitvāva parato acittako hutvā nirodhaṃ phusitvā viharati.

880. **Kathaṃ ṭhānanti** evaṃ samāpannāya paṇassā kālāparicchedavasena ceva antarā āyukkhaya saṃghapaṭimānana Satthupakkosanābhāvena ca ṭhānaṃ hoti.

881. **Kathaṃ vuṭṭhānanti** anāgāmiṃsa anāgāmiṃsaluppatiyā, arahato arahattaphaluppatiyāti evaṃ dvedhā vuṭṭhānaṃ hoti.

882. **Vuṭṭhitassa kiṃnannaṃ cittaṃ hotīti** nibbānaninnaṃ. Vuttaṃ hetuṃ “saññāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa kho āvuso Visākha bhikkhuno vivekaninnaṃ cittaṃ hoti vivekaṇaṃ vivekapabbhāraṇaṃ”ti¹.

883. **Matassa ca samāpannassa ca ko visesoti** ayampi attho sutte vuttoyeva. Yathāha “yavāyaṃ āvuso mato kālaṅkato, tassa kāyasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, vacīsaṅkhārā. Cittasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, āyu parikkhīṇo, usmā vūpasantā, indriyāni paribhinnāni. Yo cāyaṃ² bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno, tassapi kāyasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, vacīsaṅkhārā. Cittasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, āyu aparikkhīṇo, usmā avūpasantā, indriyāni aparibhinnāni”ti³.

884. **Nirodhasamāpatti saṅkhatāti**-ādipucchāyaṃ pana saṅkhatātiṇi asaṅkhatātiṇi lokiyātiṇi lokuttarātiṇi na vattabbā. Kasmā? Sabhāvato natthitāya. Yasmā paṇassā samāpajjantassa vasena samāpannā nāma hoti, tasmā nipphannaṃ vattum vaṭṭati, no anipphannaṃ.

Iti santaṃ samāpattiṃ, imaṃ ariyanisevitaṃ.
Diṭṭheva dhamme nibbāna-mitisaṅkhaṃ upāgataṃ.
Bhāvetvā ariyaṃ paññaṃ, samāpajjanti paṇḍitā.

Yasmā tasmā imissāpi, samāpattisamatthatā.
Ariyamaggesu paññāya, ānisaṃsoti vuccatīti.

1. Ma 1. 377 piṭṭhe.

2. Yvāyaṃ (sabbattha)

3. Ma 1. 370 piṭṭhe.

Āhuneyyabhāvādisiddhikathā

885. **Āhuneyyabhāvādisiddhī**ti na kevalañca nirodhasamāpattiyā samāpajjanasamatthatāva, ayaṃ pana āhuneyyabhāvādisiddhipi imissā lokuttarapaññābhāvanāya ānisaṃsoti veditabbo. Avisesena hi catubbidhāyapi etissā bhāvitattā bhāvitapañño puggalo sadevakassa lokassa āhuneyyo hoti pāhuneyyo dakkhiṇeyyo añjalikaraṇīyo anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa.

886. Visesto panettha paṭhamamaggapaññaṃ tāva bhāvetvā mandāya vipassanāya āgato mudindriyopi **sattakkhattuparamo** nāma hoti, sattaugatikave saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Majjhimāya vipassanāya āgato majjhimindriyo **kolaṃkolo** nāma hoti, dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Tikkhāya vipassanāya āgato tikkhindriyo **ekabījī** nāma hoti, ekaññeva mānusakaṃ bhavaṃ nibbattetvā dukkhassantaṃ karoti.

887. Dutiyamaggapaññaṃ bhāvetvā **sakadāgāmī** nāma hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti.

888. Tatiyamaggapaññaṃ bhāvetvā **anāgāmī** nāma hoti. So indriyavemattatāvasena antarāparinibbāyī, upahaccaparinibbāyī, asaṅkhāraparinibbāyī, sasaṅkhāraparinibbāyī, uddhamso Akaniṭṭhagāmīti pañcadhā. Idha vihayaniṭṭho hoti. Tattha **antarāparinibbāyī**ti yattha katthaci suddhāvāsabhava upapajjitvā āyuvemajjhaṃ appatvāva parinibbāyati. **Upahaccaparinibbāyī**ti āyuvemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyati. **Asaṅkhāraparinibbāyī**ti asaṅkhārena appayogena uparimaggam nibbatteti. **Sasaṅkhāraparinibbāyī**ti sasaṅkhārena sappayogena uparimaggam nibbatteti. **Uddhamso Akaniṭṭhagāmī**ti yathupapanno, tato uddham yāva Akaniṭṭhabhavā āruyha tattha parinibbāyati.

889. Catutthamaggapaññaṃ bhāvetvā koci **saddhāvimutto** hoti, koci **paññāvimutto** hoti, koci **ubhatobhāgavimutto** hoti, koci **tevijjo**, koci **chalaḥhiṇṇo**, koci **paṭisambhidappabhedappatto** mahākhiṇāsavo. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “maggakkhaṇe panesa taṃ jaṭaṃ vijaṭeti

nāma. Phalakkhaṇe vijaṭṭajato sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyo hotī”ti.

Evam anekānisamsā, ariyapaññāya bhāvanā.

Yasmā tasmā kareyyātha, ratim tattha vicakkhaṇo.

890. Ettāvatā ca—

Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññaṇca bhāvayaṃ.

Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭṭaye jaṭanti—

Imissā gāthāya sīlasamādhipaññāmukhena desite Visuddhimagge sānisamsā paññābhāvanā paridīpitā hotīti.

Iti sādhujanapāmojjatthāya kate Visuddhimagge

Paññābhāvanādhikāre

Paññābhāvanānisamsaniddeso nāma

Tevīsatimo paricchedo.

Nigamanakathā

891. Ettāvatā ca—

“Sīle patiṭṭhāya naro sapañño, cittaṃ paññañca bhāvayaṃ.
Ātāpī nipako bhikkhu, so imaṃ vijaṭṭaye jaṭan”ti—

Imaṃ gāthaṃ nikkhipitvā yadavocumha—

“Imissā dāni gāthāya, kathitāya Mahesinā.
Vaṇṇayanto yathābhūtaṃ, atthaṃ sīlādibhedanaṃ.
Sudullabhaṃ labhitvāna, pabbajjaṃ Jinasāsane.
Sīlādisaṅghaṃ khemaṃ, ujum maggaṃ visuddhiyā.
Yathābhūtaṃ ajānantā, suddhikāmāpi ye idha.
Visuddhiṃ nādhigacchanti, vāyamantāpi yogino.
Tesaṃ pāmojjakaraṇaṃ, suvisuddhavinicchayaṃ.
Mahāvihāravāsīnaṃ, desanānayanissitaṃ.
Visuddhimaggaṃ bhāsissaṃ, taṃ me sakkacca bhāsato.
Visuddhikāmā sabbepi, nisāmayatha sādhave”ti.

Svāyaṃ bhāsito hoti.

892. Tattha ca—

Tesaṃ sīlādibhedānaṃ, atthānaṃ yo vinicchayo.
Pañcannampi nikāyānaṃ, vutto Aṭṭhakathānaye.
Samāharitvā taṃ sabbaṃ, yebhuyyena sanicchayo.
Sabbasaṅkaradosehi, mutto yasmā pakāsito.
Tasmā visuddhikāmehi, suddhapaññehi yogihi.
Visuddhimagge etasmim, karaṇīyova ādaroti.

893. Vibhajjavādisetthānaṃ, theriyānaṃ yasassināṃ.

Mahāvihāravāsīnaṃ, vaṃsajassa vibhāvino.

Bhadantasamghapālassa, sucisallekhavuttino.

Vinayācārayuttassa, yuttassa paṭipattiyāṃ.

Khantisoraccamettādi-guṇabhūsitacetaso.

Ajjhesanaṃ gahetvāna¹, karontena imaṃ mayā.

Saddhammaṭṭhitikāmena, yo patto puññasāñcayo.

Tassa tejena sabbepi, sukhamedhantu² pāṇino.

894. Visuddhimaggo eso ca³, antarāyaṃ vinā idha.

Niṭṭhito aṭṭhapaññāsa-bhāṇavārāya Pāṇiyā.

Yathā tatheva lokassa, sabbe kalyāṇanissitā.

Anantarāyā ijjhantu, sīghaṃ sīghaṃ⁴ manorathāti.

895. Parama visuddha saddhā buddhi vīriya paṭimaṇḍitena⁵

sīlācārājjava maddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamaya samayantara

gahanaajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena

tipiṭakapariyattibhede sātṭhakathe Satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena

mahāveyyākaraṇena karaṇasampatti janita sukhaviniggatamadhurodāra⁶

vacanalāvaṇṇayuttana yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā

chaḷabhiññāpaṭisambhidādi⁷ bhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme

appaṭihatabuddhīnaṃ Theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ

Mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālāṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā

Buddhaghosoti garūhi gahitanāmadheyyena therena

mudantakhedakavattabbena⁸ kato Visuddhimaggo nāma.

896. Tāva tiṭṭhatu lokasmim, lokanittaraṇesinaṃ.

Dassento kulaputtānaṃ, nayaṃ sīlādisuddhiyā⁹.

1. Gahetvāva (Sī, Syā, Ka) 2. Sukhamedhentu (Sī, Syā, Ka) 3. Esova (Syā, Ka)

4. Sīghasīghaṃ (Sī)

5. Paṭimaṇḍita (I, Ka)

6. ...madhurodāta (Ka)

7. Pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādi (Syā)

8. Moraṇḍaceṭṭakavattabbena (Sī), muraṇḍakheṭṭakavattabbena (Syā),
muraṇḍakheṭṭakavattabbena (I)

9. Silavisuddhiyā (Sī, Ka)

Yāva Buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino.

Lokamhi Lokajetthassa, pavattati Mahesinoti.

(Iti sādhujanapāmojjatthāya katā Visuddhimaggakathā, Pāḷigaṇanāya pana sā
aṭṭhapaññāsabhāṇavārā hotīti.)¹

Visuddhimaggapakaraṇaṃ niṭṭhitaṃ².

1. (Yaṃ siddhaṃ iminā puññaṃ, yaṃ caññaṃ pasutaṃ mayā.

Etena puññakammena, dutiye attasambhave.

Tāvatiṃse pamodento, sīlācāraguṇe rato.

Alaggo pañcakāmesu, patvāna paṭhamāṃ phalaṃ.

Antime attabhāvamhi, Metteyyaṃ Munipuṅgavaṃ.

Lokaggapuggalaṃ Nāthaṃ, sabbasattahite rataṃ.

Disvāna tassa dhīrassa, sutvā saddhammadesanaṃ.

Adhigantvā phalaṃ aggaṃ, sobheyyaṃ Jinasāsananti.) (Sī)

Ingālisakkharapotthake pana dvepime heṭṭhimuparimapāṭhā
Sihaḷikamarammikapotthakesu dissamānapāṭhabhāvena visuṃ pakāsītā. Syāma-
potthake panettha na kiñcīpi dissati.

2. Visuddhimaggo niṭṭhito (Sī)

Visuddhimagge dutiyabhāge

Saṃvaṇṇitapadānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akusalakammapathā	325	Avimuttaṃ	40
Akusalacittuppadā	325	Asajjamāno	23
Agati	324	Asamāhitam	40
Aṭṭha padāni	14	Ahīnindriyaṃ	34
Atikkantamānusikāya	37	[Ā]	
Atthato	115-157	Āneñjappatte	5
Attho	70	Āyatanāni	112
Adhipaññāvipassanā	281	Āyo	69
Adhimokkho	272	Ārammaṇaṇca paṭisaṅkhā	280
Anaṅgaṇe	5	Ārammaṇanvayena ubho	
Anuttaram	40	ekavavatthanā	280
Anusayā	324	Ārammaṇapaṭisaṅkhā	278
Anussarati	40	Āvajjati	15
Anekavihitaṃ	12-40	Āvajjanābalañceva	280
Anekepi saṃvaṭṭakappe	43	Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhāti	15
Antogadhānaṃ pabhedā	142	Āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ	18
Apāyo	70	Āsavā	324
Apāyaṃ	57	Āhuncyabhāvādisiddhi	352
Appiyasampayogo	135	[I]	
Abhininnāmeti	12	Iddhipādaṃ	13
Amahaggataṃ	40	Iddhiyo	6
Amutra udapādiṃ	52	Iddhividhāya	6-12
Amutrāsiraṃ	52	Iddhividhaṃ	12
Ariyaphalarasānubhavanaṃ	340	Idhūpapanno	53
Ariyānaṃ upavādakā	55	Indriyāni	122
Avijjāpaccayā saṅkhārā	154		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Udakepi abhiḥjamāne	25
Upamāto	109-143
Upādānāni	324
Upāyāso	135
Upekkhā	273
Ubho sadde suṇāti	37

[E]

Ekavacananiddesena	200
Ekavidhādīhi	144
Ekopi hutvā	13
Evamāyupariyanto	52
Evam	5-159
Evamḡotto	52
Evamṇāmo	52
Evamvaṇṇo	52
Evam sukhadukkhapaṭisaṁvedī	52

[Ka]

Katividhā paññā	68
Kamato	107
Kammaniye	5
Kāyaduccaritena	55
Kāyavasena cittaṁ	33
Kāyassa bheda	57
Kāyena vasaṁ vatteti	30
Kusalo tīsu anupassanāsu	281

[Kha]

Khaṇikato	262
Khandhā	73

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ga]

Ganthā	324
Gambhīranayāsambhavato	150

[Ca]

Catasso bhūmiyo	13
Catasso ca vipassanāsu	281
Cattāro pādā	13
Cittavasena kāyaṁ pariṇāmeti	34
Citte	5
Cittaṁ abhinīharati	12
Cutūpapātañāṇāya	53
Cetasā ceto	39
Cetopariyañāṇāya	39

[Cha]

Chandasamādhi	13
---------------	----

[Ja]

Jarāpi dukkhā	132
Jātiādīnaṁ nicchayā	128

[Ña]

Ñāṇakiccato	142
Ñāṇena adhiṭṭhahanto	15
Ñāṇaṁ	40

[Tha]

Thite	5
-------	---

[Ta]

Tatra tatrābhinandinī	138
Tatrāpāsīm	53

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Tayo upaṭṭhāne kusalatā	281
Tirokuṭṭaṁ	23
Taṁ ārammaṇaṁ paṭisaṅkhā	278

[Da]

Dibbāya sotadhātuyā	37
Dibbena	53
Dibbena cakkhunā	33
Dukkhaṁ	134-277
Duggate	54
Dubbaṇṇe	54
Desanābhedaṭṭo	154
Domanassaṁ	135
Dvepi jātiyo	43

[Dha]

Dhātuyo	115
---------	-----

[Na]

Nandīrāgena sahaḡatā	138
Nava ekavidhā	320
Nānādiṭṭhīsu na kampaṭi	281
Nikanti	273
Nikkhepanaṁ	253
Nirodhe adhimuttatā	280
Nivutthā	40
Nīvaraṇāni	324

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Pakkhī	25
Paggaho	272
Paccanubhoti	12
Pajānāti	39
Paññāya ca vivaṭṭanā	280
Paṭipāṭito	262
Paṭisaṅkhāvipassanā	280
Pathaviyāpi ummujjanimujjaṁ	24
Paṇīte	54
Padhānaṣaṅkhārā	13
Pabbato	23
Parapuggalānaṁ	39
Parammaraṇā	57
Parasattānaṁ	39
Parāmasati	26
Parāmāso	324
Paricca	39
Paridevo	134
Paripuṇṇabodhi- pakkhiyabhāvo	318
Parimajjati	26
Pariyodāte	5
Parisuddhe	5
Pallaṅkena kamati	25
Passaddhi	272
Pākāro	23
Piyavippayogo	136
Pīti	272
Puññānaṁ duvidhā	173
Pubbenivāsānussatiñāṇāya	40
Pubbenivāso	40

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pubbenivāsaṃ	40
Ponobbhavikā	137
[Ba]	
Bahudhā	13
[Bha]	
Bhaṅgañca anupassati	280
Bhaṅgānupassane paññā	278
Bhavapaccayā jāti	210
Bhūmi	328
Bhūmito	124
Bhūmiladdhaṃ	328
[Ma]	
Macchariyāni	324
Manomayaṃ	34
Maraṇampi dukkhaṃ	133
Malā	325
Mahaggataṃ	40
Micchādiṭṭhikammasamādānā	56
Micchādiṭṭhikā	56
Mudubhūte	5
[Ya]	
Yathākammupage	54
Yamakato	262
Yampicchaṃ na labhati	136
Yāyaṃ taṇhā	137
Yāva brahmalokāpi	30
Ye dūre santike ca	37

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ra]	
Rūpakkhando	73
[La]	
Lakkhaṇādito	116
Lakkhaṇādippabhedato	126
Lakkhaṇādīhi	123
[Va]	
Vayalakkhaṇavipassanā	280
Vasī	346
Vikkhittaṃ	40
Vigatūpakkilese	5
Viññāṇaṃ	177
Vipallāsā	324
Vibhāgato	125
Vibhāgā nāmarūpānaṃ	192
Vimuttaṃ	40
Visuddhāya	37
Vītadosaṃ	39
Vītamohaṃ	40
Vuṭṭhānabalasamāyogo	321
Vedanākkhandho	90
[Sa]	
Sa-uttaraṃ	40
Sa-uddesaṃ	53
Sakuṇo	25
Saṅkhārā	92
Saccāni	124
Saññākkhandho	91
Satte passati	54

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Saddabhedato	150	Suvaṇṇe	54
Samannāgataṁ	13	Seyyathāpi ākāse	23
Samāhite	5	Seyyathidaṁ	138
Samāhitaṁ	40	So evaṁ samāhite citte	37
Samohaṁ	40	Soko	134
Sarāgaṁ vā cittaṁ	39	So tato cuto	53
Saḷāyatanapaccayā phasso	199	Samkhittaṁ	40
Sākāraṁ	53	[Ha]	
Sukhaṁ	272	Hatthimpi dasseti	35
Sugate	54	Hīne	54

Visuddhimagge dutiyabhāge

Lakkhitabbānaṃ padānaṃ visayānaṃca anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaniṭṭhagāmī	352	Anattānupassanāni	
Akusalakammamapathā (dasa)	325	(pañcavīsati)	248
Akusalacittuppādā (dvādasa)	325	Anantarapaccayo	165
Agati	324	Anantarūpanissayo	168
Agginā kappanassanākāra	44	Anāgataṃsaññāṇaṃ	55, 60
Ajjhattabahiddhābhinivesā		Anāgāmimaggo	317
paññā	70	Anāgāmī	317
Ajjhattābhinivesā paññā	68, 70	pañcavidho	352
Aññamaññapaccayo	167	Anāsavā paññā	68
Aṭṭhakathāgatarūpāni	80	Aniccaṃ	245, 276
Attavādupādānaṃ	209	Aniccalakkhaṇaṃ	277
Atthapaṭisambhidā	70	Aniccānupassanāni (paññāsa)	248
Atthipaccayo	171	Anupassati	277, 279
Attho	70	Anupassanā (tisso)	295
Attho (pañca dhammā)	70	Anulomaṃ	308
Addhānaparicchedo	349	Anulomaññāṇaṃ	308-9
Addhāpaccuppannaṃ	62	Anusayā (satta)	324
Adhigamo	72	Antarāparinibbāyī	352
Adhiṭṭhānā iddhi	7	Aparāpariyavedanīyakammaṃ	236
Adhipatipaccayo	165	Apāyakosallaṃ	70
Adhimokkho	272	Apāyo	70
Adhobhāgiyasamyojanāni	323	Appamāṇārammaṇā paññā	68, 69
Anattalakkhaṇaṃ	277	Apuññābhisankhāro	206
Anattā	245, 277	Appiyasampayogo	135
		Abyāpāranayo	220

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Abhiññā	
ārammaṇavibhāga	60
lokikā pañca	1
satta	60
Arahattamaggo	318
Arahā	318
Ariyapuggalā (satta)	297
Ariyavaṁsakathā	261, 263
Ariyā iddhi	10
Ariyūpavāda	55, 57
Avikkhambhituppannaṁ	330
Avigatapaccayo	172
Avijjā	157-9, 161
Asaṅkhāraparinibbāyī	352
Asamūhatuppannaṁ	330
Asampattavisayagāhakāni	75
Ahosikammaṁ	236

[Ā]

Ākāra (cattārīsa)	246-8
Ākāsadhātu	78
Āgamo	72
Āciṇṇa(bahula)kamma	236
Ādīnavañāṇaṁ	285
Āneñjābhisaṅkhāro	206
Āyakosallaṁ	69
Āyatanam	159
Āyatanavacanattha	112-3
Āyatanāni (dvādasa)	112
kamato vinicchayo	114

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

tāvatvato	113
daṭṭhabbako	114-5
saṅkhepavitthārato	114
Āyo	69, 112
Āraddhavipassako	269
Ārammaṇapaccayo	165
Ārammaṇapaṭipādako	96
Ārammaṇādhiगतuppannaṁ	330
Ārammaṇūpanissayo	167
Āvajjanakicca	88
Āsannakamma	236
Āsavā	324
Āsevanapaccayo	169
Āhārapaccayaṁ	251
Āhārapaccaya-utusamuṭṭhānaṁ	251
Āhārapaccaya-āhāra-	
samuṭṭhānaṁ	251
Āhārapaccayo	170
Āhārasamuṭṭhānaṁ	251
Āhāro	251

[I]

Itthindriyaṁ	77
Idappaccayatā	149
Iddhi	
Āvibhāvakarāṇe vatthu	19
Tirobhāvakarāṇe vatthu	21
dasa	7
padāni (aṭṭha)	14
pādā (cattāro)	13

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[I]

bhūmiyo (catasso)	13
mūlāni (soḷasa)	14
vacanattha	6
Iddhipādo	319
Iddhividhā	12
Indriyaṃ	319
Indriyaṭṭho	122
Indriyatikkhakāraḱā	
nava-ākārā	248
Indriyapaccayo	170
Indriyāni (bāvīsati)	122
atthato vinicchayo	122
kiccato	123-4
bhūmito	123-4
bhedābhedato	123
lakkhaṇādito	123

[U]

Utu	251, 256
Utupaccayaṃ	252
Utupaccaya-āhārasamuṭṭhānaṃ	252
Utupaccaya-utusamuṭṭhānaṃ	252
Utusamuṭṭhānaṃ	251
Udakena kappanassanākāra	50
Udayabbayadassana	
khaṇato	267
paccayato	267
Udayabbayānupassanaṃ	265
Uddhambhāgiyasamyojanāni	323
Uddhamisoto akaniṭṭhagāmī	352

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[U]

Upaghātakakamma	236
Upacāraṃ	308
Upaṭṭhānaṃ	272
Upathambhakakamma	236
Upanissayapaccayo	167
Upapajjavedanīyakamma	236
Upapīḷakakamma	236
Upahaccaparinibbāyī	352
Upādānaṃ	159, 160, 203
Upādānakkhandhā	108
Upādānāni (cattāri)	203
Upādānāni	324
Upādārūpaṃ	
(catuvīsatividham)	73
Upāyāso	135, 159
Upekkhā	273
Upekkhāsahagatā paññā	68
Uppannaṃ (anekappabhedaṃ)	328
(catubbidham)	330
Ubhatobhāgavimutto	297,
	298, 352

[E]

Ekakāraṇavāda	173
Ekattanayo	220
Ekabījī	352
Evamīdhammatānayo	220

[O]

Okāsakatuppannaṃ	328
Oghā	324
Obhāso	270

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]	
Kaṅkhāvitaraṇavisuddhi	233, 239
tassā aññāni nāmāni	239
Kaṭattākamma	236
Kappavivaṭṭanaṃ	47
Kabaḷikāro āhāro	80
Kamo (bahuvidho)	107
Kammaṃ	249
Kammaṃ (catubbidham)	235, 236
Kammajaṃ	259
Kammapaccayaṃ	249
Kammapaccaya-āhāra-	
samuṭṭhānaṃ	2, 49, 250
Kammapaccaya-utu-	
samuṭṭhānaṃ	250
Kammapaccayacitta-	
samuṭṭhānaṃ	249
Kammapaccayo	169
Kammavipākajā iddhi	11
Kammasamuṭṭhānaṃ	249
Kalāpasammasana	241
Kāyaviññatti	78
Kāyasakkhi	297
Kāyo	74, 76, 112
Kilesā (dasa)	323
Kolaṃkolo	352
[Kha]	
Khaṇapaccuppannaṃ	61
Khattiyo	49
Khandhā	
atītādivibhāgo	102
atthasiddhito vinicchayo	110

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]	
anūnādhikato	108
upamāto	109
kamato	107
daṭṭhabbato	109
visesato	108
Khiḍḍādasakam	254
[Ga]	
Ganthā	324
Gandho	77, 112
Garukakamma	236
Garusannissayo	72
Gotrabhu	343
Gotrabhuññāṇaṃ	312
[Gha]	
Ghānaṃ	74, 76, 112
Ghāyanakicca	88
[Ca]	
Cakkavatti	11
Cakkavāḷa	48
Cakkhādīnaṃ upamāyo	76
Cakkhu	54, 74, 75-6, 112, 115
Cakkhuviññāṇaṃ	85, 115
Catuttha(magga)ññānavajjhā	
dhammā	325
Cando	48
Cittaṃ	250
Cittadamanākārā (cuddasa)	2
Cittapaccayaṃ	250
Cittapaccaya-āhāra-	
samuṭṭhānaṃ	250
Cittapaccaya-utusaluṭṭhānaṃ	251

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ca]

Cittavisuddhi	222
Cittasamuṭṭhānaṃ	250, 259
Cintāmayā paññā	68, 69
Cutikicca	90
Cutūpapātañāṇaṃ	53
Cetopariyañāṇaṃ	39
uppādetabbākāra	39

[Cha]

Chaḷabhiñño	352
-------------	-----

[Ja]

Janakakamma	236
Jarā (duvidhā)	132
Jarā	159
Javanakicca	89
Javanapaṭipādako	96
Jāti	159
Jātisadda-atthuddhāra	129
Jivhā	74, 76, 112
Jīvitindriyaṃ	77

[Jha]

Jhānapaccayo	170
--------------	-----

[Ña]

Ñāṇaṃ	271
Ñāṇadassanavisuddhi	312
Ñāṇavipphārā iddhi	7
Ñāṇāni (aṭṭha, nava)	276
Ñātapariññā	238, 241, 334

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ta]

Taṇhā	159
Taṇhā (cha, tividdhā, aṭṭhasataṃ)	202
Tatiya(magga)ñāṇavajjhā dhammā	325
Tattha tattha sammāpayoga- paccayā iddhi	12
Tadārammaṇakicca	89-90
Taruṇavipassanāñāṇaṃ	269
Tiracchānayoni	57, 106
Tīraṇapariññā	241-334
Tevijjo	352

[Da]

Dasakā (dasa)	254
Dassanakicca	88
Dassanabhūmipaññā	68-69
Diṭṭhadhamma- vedanīyakamma	236
Diṭṭhippatto	298
Diṭṭhivisuddhi	222, 232
Dibba	53
Dibbacakkhuuppādanākāra	58-9
Dibbāsotadhātu	37
uppādetabbākāra	37-8
Dukkhaṃ	134, 159, 245, 277
Dukkhaṭṭhādi	125
Dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ	70
Dukkhanirodhe ñāṇaṃ	70
Dukkhalakkhaṇaṃ	277

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Dukkhasamudaye ñāṇaṃ	70
Dukkhasa atthā	332, 333
Dukkhaṇi anekāni	130
Dukkhaṇupassanāni (pañcaviṣatisataṃ)	248
Dukkhe ñāṇaṃ	70
Dutiya(magga)ñāṇavajjhā	325
Duddasā dhammā (caturo)	153
Devaloka	45
Devā	185
Desabhāsā	72
Domanassaṃ	135, 159

[Dha]

Dhammatṭhitiñāṇaṃ	239
Dhammatārūpaṃ	260
Dhammapaṭisambhidā	70
Dhammā	112
Dhammānusārī	298
Dhammo	70
Dhātu vacanattha	115-6
Dhātuyo (aṭṭhārasa)	115
atthato vinicchayo	115
kamato	116
tāvatvato	117
daṭṭhabbato	120
paccayato	119
lakkhaṇādito	116
saṅkhato	119

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Natthipaccayo	172
Nandopananda- nāgadamaṇaṃ	27-30
Nayavipassanā	241
Nānattanayo	220
Nānābaddha-avikopanaṃ	348
Nāmaṃ	159, 192, 196
Nāmarūpaṃ	196
Nāmaṇvavattāpanapaññā	68
Nikanti	273
Nibbānakathā	139
Nibbidānupassanāñāṇaṃ	288
Niruttipaṭisambhidā	71
Nirodhassa atthā	332, 333
Nirodhasamāpatti	344
kattha samāpajjanti?	347
kathaṃ ṭhānaṃ?	351
kathaṃ vuṭṭhānaṃ?	351
kathaṃ samāpajjanti?	347
kasmā samāpajjanti?	347
kā?	344
kiṃ saṅkhatā? ...anipphannā?	351
ke na samāpajjanti?	344
ke samāpajjanti?	344
pubbakiccaṃ (catubbidham)	348
matassa ca samāpannassa ca ko viṣeso?	351
vuṭṭhitassa kiṃ ninnam cittaṃ?	351
Nissayapaccayo	167
Nīvaraṇāni	324

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pakativādī	144
Pakatisāvaka	41
Pakatūpanissayo	168
Paggaho	272
Paccayā (catuvīsati)	163-172
Paccayo	164
Paccekabuddha	41
Pacchājātapaccayo	169
Paññā	
kathaṃ bhāvetabbā?	73
kā?	66
kenaṭṭhena?	66
lakkhaṇarasapaccupaṭṭhāna-	
padaṭṭhānāni	68
pabheda	68
Paññādasakaṃ	254
Paññābhāvanānisamsā	340
Paññāya bhūmi	73
Paññāya mūlaṃ	73
Paññāya sarīraṃ	73
Paññāvimutto	298, 352
Paṭiccasaddo	150
Paṭiccasamuppannā dhammā	148
Paṭiccasamuppāda vinicchaya	
aṅgānaṃ vavatthānato	160-1
atthato	157
ekavidhādito	160
desanābhedato	154
lakkhaṇādito	159
Paṭiccasamuppādo	148, 151, 152

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭicco	151
Paṭipadāññāpaddassanavisuddhi	276
Paṭibhānapaṭisambhidā	72
Paṭisaṅkhānupassanāññāṇaṃ	289
Paṭisandhikicca	88
Paṭisambhi dappabhedappatto	352
Paṭisambhidā (catasso)	70
tāsaṃ paccayā (aṭṭha)	72
visadākārā (pañca)	72
Paṭhamakappikā	11
Paṭhama(magga)ññānavajjhā	
dhammā	325
Pabbhāradasakaṃ	255
Parāmāso	324
Parikammaṃ	308
Pariññā (tividhā)	334
Parittārammaṇa paññā	68, 69
Paridevo	134, 135, 159
Paripucchā	72
Pariyatti	72
Passaddhi	272
Pahātabbā dhammā	323
Pahānaṃ (tividhaṃ)	335
Pahānapariññā	241, 334
Piyavippayogo	136
Pīti (pañcavidhā)	272
Puññavato iddhi	11
Puññābhisaṅkhāro	206
Pubbayogo	72
Pubbenivāsaṃ anussarantā	
cha janā	40

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Pubbenivāsa sarūpaṃ	43
Pubbenivāsānussatiñāṇaṃ	40-53
uppādetabbākāra	42-3
Purisindriyaṃ	77
Purejātapaccayo	169
Peta	132

[Pha]

Phalasamāpatti	341
kathaṃ ṭhānaṃ?	343
kathaṃ vuṭṭhānaṃ?	343
kathaṃ samāpajjanaṃ?	342
kasmā samāpajjanti?	342
ke na samāpajjanti?	341
ke samāpajjanti?	341
Phassā (cha, battimsa)	199
Phasso	159
Phusanakicca	88
Phoṭṭhabba	112

[Ba]

Balaṃ	319
Baladasakaṃ	254
Balasamāyogo	321
Bahiddhābhinivesā paññā	70
Bāhusaccaṃ	72
Buddhakhettaṃ (tividhaṃ)	44
Bojjhaṅgā (satta)	319
Bodhipakkhiyā	318
Bodhisatto	129

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Bha]

Bhaṅgānupassanāñāṇaṃ	277
aṭṭha ānisaṃsā	281
Bhayatupaṭṭhānaṃ	283
Bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ	282
Bhavaṅgakicca	88
Bhavadakka	211
upamā	218
kicca	217
gambhīrabheda	218-220
catubhedasaṅgaha	214
tayo kālā	213
tisandhi	214
nayabheda	220
nivāraṇa	217
mūlaṃ, dve dhammā	213
Bhavo	159, 160, 206, 210
Bhavo (duvidho)	206
Bhāvanā (dve)	339
Bhāvanābhūmi paññā	68, 69
Bhāvanāmayā paññā	68, 69
Bhūtarūpaṃ (catubbidhaṃ)	73
Bhūtāpagatuppannaṃ	328
Bhūmi	328
Bhūmiladdhaṃ	328
Bhūmiladdhuppannaṃ	328

[Ma]

Maggakiccāni (cattāri)	331
Maggaṅgā	319
Magganāmalābhassa	
kāraṇāni pañca	307

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Maggapaccayo	171
Maggavajjhā dhammā	325
Maggā (cattāro)	312
Maggāmaggañāṇa-	
dassanavisuddhi	241, 274
Macchariyāni	324
Mandadasakaṃ	254
Manasikāro (tippakāro)	96
Mano	112
Manodhātu	85, 86
Manomayā iddhi	7
Manoviññāṇadhātu	85, 87
Maraṇaṃ	159
Maraṇaṃ (duvidhaṃ)	133
Malā	325
Mahaggaṭārammaṇā paññā	68, 69
Mahānadiyo	46
Mahāvipassanā (aṭṭhārasa)	264,
	335-7
Micchattā	323
Mittasampatti	72
Middharūpapaṭikkhepa	80
Muñcitukamyatāñāṇaṃ	289
Momūhadasakaṃ	255

[Ya]

Yathākammupagañāṇaṃ	54-5, 60
Yathābhūtañāṇaṃ	239
Yampicchaṃ na labhati	136
Yogā	324

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ra]

Raso	77, 112
Rājā	49
Rūpaṃ	76, 112, 115, 159,
	192, 196
Rūpavavattāpanapaññā	68
Rūpassa aniccatā	80
Rūpassa upacayo	79
Rūpassa ekavidhatādi	80
Rūpassa kammaññatā	78-9
Rūpassa jaratā	80
Rūpassa mudutā	78, 79
Rūpassa lahutā	78, 79
Rūpassa santati	79

[La]

Lokadhammā (aṭṭha)	323
Lokapālakā dhammā	94
Lokavinassanakāraṇaṃ	52
Lokiyā paññā	68
Lokuttarā paññā	68

[Va]

Vaṅkadasakaṃ	255
Vacīviññatti	78
Vaṭṭakathāya sīsā (dve)	156
Vaṇṇadasakaṃ	254
Vattamānuppannaṃ	328
Vayo (tividho)	254
Vātena kappanassanākāra	51
Vikubbanā iddhi	7

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vikubbanāmanomayānaṃ	
nānākaraṇaṃ	35
Vigatapaccayo	172
Vicikicchā (soḷasavidhā)	234
Vijjādhara	12
Vijjāmayā iddhi	12
Viññāṇaṃ	82
akusalaṃ	84
abyākataṃ	84
kusalaṃ	83
Viññāṇaṃ	159, 177
Vipallāsā (tayo)	324
Vipassanupakkilesā (dasa)	269
Vipākapaccayo	170
Vippayuttapaccayo	171
Vibhajjavādī	153
Vimokkhamukhāni (tīṇi)	295
Vimokkhā (tayo)	296, 297
Vivaṭṭakappo	43
Vivaṭṭatṭhāyī	44-50
Vivaṭṭo	50
Visuddhikathā	261, 263
Visuddhiyo (satta)	222
mūlabhūtā (dve)	222
sarīrabhūtā (pañca)	222
Vīthipaṭipādako	96
Vuṭṭhānaṃ	321
Vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya	
dvādasa upamā	301-4
Vuṭṭhānagāminī	299

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]	
Vedanā	90, 159
Pabheda	90
lakkhaṇa	90
Vedanā (cha, ekūnanavuti)	201
Voṭṭhabbanakicca	89
[Sa]	
Samghapaṭimānaṃ	349
Samyojanāni	323
Samvaṭṭakappo	43
Samvaṭṭatṭhāyī	44, 50
Samvaṭṭasīmā	44
Samvaṭṭā (tayo)	44
Samvaṭṭo	49
Samsāro	176
Sakadāgāmimaggo	316
Sakadāgāmī	317, 352
Saṅkhārā	92
pabheda	92
lakkhaṇādi	92
Saṅkhārā	158, 159, 161
Saṅkhārā (cha)	158
Saṅkhārupekkhāñāṇaṃ	294
tassa niyamabhāve nānāvādā	305
Saccañāṇaṃ (duvidhaṃ)	142
Saccavinicchaya	
atthato	127
atthuddhārato	127
anūnādhikato	128

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
antogadhānaṃ pabhedato	142	Samanantarapaccayo	165-6
upamāto	143	Samayavādī	144
ekavidhādito	144	Samādhivipphārā iddhi	8
kamato	128	Samudayassa atthā	332, 333
catukkato	143	Samudācāruppannaṃ	330
jātiādīnaṃ nicchayato	128	Sampaṭicchana-kicca	88-9
ñāṇakiccato	142	Sampattavisaya-gāhaka	75
nibbānato	125	Sampayuttapaccayo	171
lakkhaṇādippabhedato	126	Sammappadhānaṃ	319
vibhāgato	125	Sammasana-ñāṇaṃ	265
sabhāgavisabhāgato	147	Sammāājīvo	141
suññato	144	Sammākammanto	141
Saccāni (cattāri)	124	Sammādaśsaṇaṃ	239
Saccānulomika-ñāṇaṃ	276, 309	Sammādiṭṭhi	141
Sacchikiriya (dve)	338	Sammāvācā	141
Saññāviññāṇapaññānaṃ		Sammāvāyāmo	141
nānākaraṇaṃ	66	Sammāsaṅkappo	141
Saññā	91	Sammāsati	141, 2
pabheda	92	Sammāsamādhī	142
lakkhaṇa	91	Sayanadasakaṃ	255
Satipaṭṭhānaṃ	319	Savanakicca	88
Sattakkhattuparamo	352	Sasaṅkhārāparinibbāyī	352
Satthupakkosanaṃ	349	Sahajātapaccayo	166
Saddo	77, 112	Salāyatanāṃ	159, 196, 199, 200
Saddhānusārī	297, 298	Sāyanakicca	88
Saddhāvimutto	297, 352	Sāsavā paññā	68
Santatipaccuppannaṃ	61	Sīlavisuddhi	222
Santīraṇakicca	89	Sukhaṃ	272
Sabhāvanirutti	71		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Suññatapariggaṇhanākārā	
(cha, aṭṭha)	292
(dasa, dvādasa, dvācattālisa)	293
Suññatacatukoṭikā	292
Sutamayā paññā	68, 69
Sūriyo	47
Soko	134, 135, 159
Sotaṃ	74, 76, 112
Sotādiviññāṇāni	85

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sotāpattimaggo	312
Sotāpanno	315
Somanassasahagatā paññā	68
[Ha]	
Hadayavatthu	77
Hānidasakaṃ	255
Hetu	164
Hetupaccayo	164

Visuddhimagge dutiyabhāge

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ka]	
Akaniṭṭha	20, 103, 270	Kaccāna	150
Aṅgulimāla	32	Kaṇṇamuṇḍaka	46
Anāthapiṇḍika	30	Kapotakandarā	8
Anuruddhatthera	19	Kalyāṇagāma	330
Anojā devī	21	Kākavaliya	33
Anotattadaha	19, 46	Kuṇāladaha	46
Avīci	57, 117	[Kha]	
Asura	35, 132	Khāṇukoṇḍaññatthera	8
Assaguttatthera	60	Khujjuttarā	72
[Ā]		[Ga]	
Ānanda	28, 72, 147, 151, 221	Gaṅgā	33
Ābhassarā	44, 46	Gūthanaraka	132
[I]		[Gha]	
Inda	35	Ghosita	11
Illisa	33	[Ca]	
Issara	112	Catuvokārabhava	347
[U]		Candapadumasirī	11
Uttarakuru	19	Cātumahārājikā	46
Uttaramātā	11	Citta (gahapati)	6, 72
Uttarā upāsikā	8, 9	Cittakūṭa	287
Udena	9	Cittalapabbata	270
Uppalavaṇṇā	239	Cūḷa-anāthapiṇḍika	19
Upāli gahapati	72	Cūḷanāgatthera, Tipiṭaka-	27
		Cūḷapanthaka	15

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]	
Cūḷasamuddatthera	32
Cūḷasubhaddā	19
Cūḷasumanatthera, Niṅka- peṇṇakapadhānagharavāsī	270
Cūḷābhayatthera, Tipiṭaka-	23
[Cha]	
Chaddanta (daha)	46, 288
[Ja]	
Jaṭila	11
Jambudīpa	11, 12
Jambudīpavāsino	20
Jīvaka	16
Jotika	11
[Ta]	
Tambapaṇṇiyadīpa	22
Tāvatiṃsa	19, 28
Tissadattatthera	32
Tissamahāvihāra	21
[Tha]	
Therambatthala	4
[Da]	
Dakkhiṇāpatha	113
Devadatta	35
Devarājā	20
[Dha]	
Dhanañcaya	11
Dhammaguttā	11
Dhammadinnatthera, Talaṅgaravāsī	21, 270
Dhammasenāpati	307
Dhammika	72

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]	
Nanda (āyasmā)	333
Nanda (māṇavaka)	329
Nandopananda	27
Nandanavana	55
Nāgasena	67
Niraya	106, 185
[Pa]	
Pañcavokārabhava	347
Pañcasikha	20
Paṇḍukambalasilātala	19
Panthaka, Cūḷa-	17
Paranimmitavasavatti	106, 206
Pāṭaliputta	32
Piṭaka	12
Piyaṅkaramātā	11
Puṇṇa (dāsa)	11
Puṇṇa (seṭṭhi)	9
[Pha]	
Phārusaka	55
Phussamittā	11
[Ba]	
Bandhumatī	64
Bandhumā	64
Bākkula	7
Bedā	12
Bārāṇasī	7
Buddhaghosa	355
Brahmakāyikā	192

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ba]		[Ma]	
Brahmapārisajjā	22	Māgadhiḱā	71
Brahmaloka	19, 50	Māgaṇḍiya (brāhmaṇa)	9
Brahmavatī	65	Missakavana	55
Brahmā	22, 185	Mudantakhedakavattabbena	355
[Bha]		Meṇḍaka	11
Bhaddiya	28	Metteyyo (Bhagavā)	65
Bhūtapāla (āyasmā)	7	[Ya]	
Bhūtapāla (dāraka)	8	Yasa	21
[Ma]		Yugandhara	19
Mahaka (āyasmā)	22	[Ra]	
Mahā-anuḷatthera	33	Rakkhitatthera	4
Mahākaccāna	329	Raṭṭhapāla	28
Mahākappina	21	Rathakāradaha	46
Mahākassapatthera	32, 33, 60	Rājagaha	32
Mahādattatthera,		Rāhu	289
Haṃkanakavāsī	270	Rāhula	28
Mahāpanthaka	16	[La]	
Mahābodhi	32	Lokantara	132
Mahānāgatthera	348	Lokabyūhā	45
Mahānāgatthera,		[Va]	
Uccavālikavāsī	270, 271	Vattaniyasenāsana	60
Mahānāma	316	Vāsudeva	112
Mahābrahmā	20	Vipassī	64
Mahāmoggallānatthera	8, 19, 30,	Visuddhimaggo	355
	32, 33, 307	Vissakamma	19, 20
Mahārohaṇaguttatthera	4	Vejayanta	28
Mahāvihāravāsī	355	Vehapphalā	44
Mahāsammata	49		
Mahindatthera	22		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Saṅkicca	7	Sihapapāta	46
Saṅghapāla	355	Sudassā	103
Sakka	20	Sudassī	103
Saṅkassa	20	Suddhāvāsa	20
Sañjīva	9, 348	Subrahmā	65
Sāketa	19	Subhakiṇhā	44
Sāmāvatī	8, 9	Sumanadevī	11
Sāriputta	8, 19, 349	Sundarī	333
Sāvatti	19	Suyāma	20
Sineru	19, 20, 28, 29, 32, 45, 46, 48	Soreyya	329
Sirimā	9	[Ha]	
		Haṁsapapāta	46, 48, 288

Visuddhimagge dutiyabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapottthakaṃ, Syā = Syāmapottthakaṃ, Kaṃ = Kambojapottthakaṃ, I = Iṅgalisapottthakaṃ, Ka = kesuci Marammapottthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapottthakesu dissamānapāṭho.

Visuddhimagge dutiyabhāge

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Agāraṃ = Aṅgāraṃ (Sī, Ka)	284
Aññatarasmiṃ = Aññataraññatarasmiṃ (Ka-Sī)	273
Aḍḍhaṅulaḍḍhaṅulantare = Aṅulantare aṅulantare aḍḍhaṅulantare aḍḍhaṅulantare (I)	258
Atāṇato = Attāṇato (Ka-Sī)	246
Attanā = Attanova (Syā)	4
Atikhuddābhibhūto = Atikhudābhibhūto (Sī, I)	55
Anaccantikātāya = Aniccantikātāya (Sī, Ka)	247
Ananubodhā = Aññāṇā ananubodhā (Sī, Ka)	221
Anāyūhantena = Anārūhantena (Syā, Ka)	153
Anunnataṃ = Anuṇṇataṃ (I, Ka)	14
Anuppabandhaka = Anuppabandhakara (Sī, Ka) Anuppabandhanaka (Syā)	79
Anubaddhatāya = Anubandhatāya (Syā, I, Ka)	247
Anonataṃ = Anonataṃ (I, Ka)	14
Appamattakā = Appamattikāpi (Sī, Syā)	255
Appavattaṃ = Appavatti (Ka-Sī)	237
Apuññamapi = Apuññampi ca (Sī)	177
Abyosānenā”ti = Accosānenāti (Sī)	248
Abhikkamādayo = Abhikkamapaṭikkamādayo (Sī)	78
Ambho = Hambho (Sī)	257

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Araṇisahitābhimanthanato = ...matthanato (Syā, Ka)	218
Arahattapaṭilābheneva = Paṭilābhavaseneva (Syā)	4
Avassaṁ = Avasā (I)	253
Avinipatitattā = Avinipātattā (Sī, I, Ka) Avinipātittattā (Syā)	57

[Ā]

Āgamma taṁ nivāsanapāvuraṇaṁ = Āgamma nivāsanapāpuraṇaṁ (Sī)	350
Ābaddhaṁ = Ābandhaṁ (Syā, I, Ka)	224
Ārammaṇapaṭisaṅkhā = Ārammaṇaṁ paṭisaṅkhā (I, Pāli)	277
Āvajjetvā = Āvajjitvā (Syā, I)	233

[I]

Ijḡhanaṭṭhena, = Ijḡhanaṭṭhena iddhi, (Syā)	13
Imaṁ lokaṁ puna anāgantā = Nayimaṁ lokaṁ punarāgantā (Sī)	
Na imaṁ lokaṁ puna āgantvā (Syā)	
Imaṁ lokaṁ puna anāgantvā (Ka)	317

[U]

Uccavālikavāsī = Uccaṅgavālikavāsī (Syā), Uccavāḷaṅkavāsī (Ka)	270
Ucchedo = Uccheda- (Syā, Ka)	153
Udakaḡbubbuḷaṁ = Udakabubbuḷaṁ (Sī, Syā, I)	109
Udāsīno = Udāsino (Syā, Ka)	294
Udayabbayadassane = ...dassanena (Syā, Ka)	267
Udayabbayappaṭipīḷittattā = Udayabbayaparipīḷittattā (Sī, Syā)	130
Uddhumāta = Uddhumātaka- (Sī, Syā, Ka)	247
Upapattibhavo = Uppattibhavo (Sī, Syā)	206
Upapattihetubhūtaṁ = Uppattihetubhūtaṁ (Sī, Syā)	208
Upādiṇṇakaṁ = Upādinnakaṁ (Sī, Syā)	27
Uppādavayavattito = Uppādavayappattito (Sī),	
Uppādavayappavattito (Syā, Ka)	253

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[U]

Uppannaṃ hi rūpaṃ = Uppannarūpañhi (Ka)	259
Ummaggenāpi = Kummaggenāpi (I, Ka)	177
Usmanā = Usmānā (Syā, Ka)	130

[E]

Ekakarīsamatte = Ekakasitamatte (Syā, Ka), Aṭṭhakarīsamatte (Dhamma-Ṭṭha)	11
Ekakkhaṇe = Ekakkhaṇena (Syā)	331
Ekantakusalākusalato = Ekantākusala-kusalato (I)	147
Ekova hoti = Sakkoti (Sī, Syā), Parassa patiṭṭhā hoti (?)	4
Etasmiṃ = Ekasmiṃ (I, Ka)	227
Etassevādhivacanaṃ = Etasseva vevacanaṃ (Syā, Ka)	239
Ettheva = Tattheva (Sī, I, Ka)	257

[O]

Okkhanditvā = Okkanditvā (Ka-Sī, Syā, Ka)	319
Oḍḍāpesi = Osāpesi (Syā, I, Ka)	290
Oratova = Orato (Sī), Orabhāge (Syā)	350

[Ka]

Kāmāsavasamudayā = ...samudayo (Sī, Syā, Ka)	211
Kiñcidapi = Kiñcirapi (Sī, Ka)	132
Kilesoti = Yā kilesoti (Syā)	273
Kulāgaṇṭhikajātā = Guḷāgaṇṭhikajātā (Sī), Guḷāgaṇḍikajātā (I), Guṇigaṇṭhikajātā (Syā), Guṇikuṇḍikajātā (Ka)	221

[Kha]

Khuddaṃ = Khudaṃ (Sī, I)	301
--------------------------	-----

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ga]

Gajjato = Gajjayato (Sī), Gajjito (Syā, Ka) 9

Garuka = Garukata (Sī), Garu (I) 187

[Gha]

Ghositassa = Ghosakassa (Syā), Ghosikassa (Ka) 11

[Ca]

...cakkavāḷānaṃ = ...cakkavāḷaṃ (I) 50

Cattāri cattāri cittāni = Cattāri cattāri (Syā, Ka), Cattāri cittāni (I) 262

Candimasūriye = Candimasuriye (Sī, Syā, I) 26

Cittassa = Cittaṃ (Ka) 328

Cūḷasotāpanno = Cullasotāpanno (Sī) 240

Cotobādhanadukkhaṃ = ...bādhanakaṃ dukkhaṃ (Sī, Ka) 137

[Cha]

Chaddantadahagahaneyeva = Chandantadahagatova (Sī),
Chandantadahadahaneyeva (Ka) 288

Chaddhā = Chadhā (Syā, I, Ka) 320

Chaḷabhiññāpaṭisambhidādi = Pabhinnapaṭisambhidāparivāre
chaḷābhiññādi (Syā) 355

[Ja]

...jīvikabhāvaṃ = ...jīvitabhāvaṃ (I, Ka) 52

[Jha]

Jhattaṃ = Jattaṃ (Syā, Ka) Jhapa + ta = Jhattaṃ. 258

[Ña]

Ñāṇupattito = Ñāṇappavattito (Ka-Sī, Syā) 7

[Tha]

Thitanti = Aṭṭhitanti (Sī, Ka) 77

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tathā hettha = Tathā hettha yasmā (Sī, Syā, Ka)	219
Tadanantarā = Tadanantaram (I)	66
Tadārammaṇa = Tassa (Syā, Ṭīkā)	226
Taruṇavipassanāññāṇam = Paṭhamam taruṇavipassanāññāṇam (Syā), Paṭhamataruṇavipassanāññāṇam (I)	269
Talaṅgaravāsī = Taḷaṅgaravāsī (Syā, I), Vāḷaṅgaravāsī (Ka)	21
Tassevam manasikaroto = Tassevam karoto (Sī)	267
Tatra = Tattha (Sī, Ka), Attha (Syā, I, Ka)	70
Tāni bijāni, te abhisāṅkhārā vā = Tāni bījāni abhisāṅkhārā vā (Sī, I), Tāni bījāni abhisāṅkhārā (Ka)	188
Tirokuṭṭam = Tirokuḍḍam (Sī, Syā, I)	23
Tividhānampa'yam = Tividhānam ayam (Sī, Ka), Tividhānamayam (Syā)	175
Tissadatta = Tissagutta (Sī), Tissa (Ka)	32
Tesu = Tesam (I)	167

[Tha]

Thinatā thinam = Thīnatā thīnam (Sī, Syā, I)	99
Therambattale = Therampattaleṇe (Ka)	4

[Da]

Dakkhiṇanāsa = Dakkhiṇanāsā (Sī, I)	29
Dassenti = Vadanti (Sī)	74
Diṭṭhippatto = Diṭṭhappatto (Ka)	297
Diṭṭhibandhanabaddhā = ...bandhā (Syā, I, Ka)	238
Dukkhanirodho = Dukkhanirodham (Sī, I)	124
Duṭṭhum = Duṭṭhu (Sī, Ka)	55
Dubbalapaññassāpi = Duppaññassāpi (Sī, Syā)	255

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Da]

Dubbā-sara-bhūtiṇakādīnaṃ = Dabbhabhūtiṇakādīnaṃ (Sī),	
Dabbā bhūtanakādīnaṃ (Ka),	
Dubbābhūtiṇakādīnaṃ (Syā),	
Dubbāsarabhūtanakādīnaṃ (I)	
Ṭīkā passitabbā.	175
Duratiyānaṃ = Durabhiyānaṃ (Syā, Ka)	221
Dosūpasatṭhatāya = Dosūpasattatāya (Ka)	247

[Na]

Na ca kvacanīti = Na ca kvacani (Sī, I, Ka)	291
Napassatīti = Kvaci passati (I, Ka)	292
Nayena = Nayena vā kesādayo (Ka)	227
Naḷakalāpiyo = Naḷakalāpino (Sī, Ka)	194
Nānāyagahanato = ...gahaṇato (Sī, Syā, Ka)	221
Nāyaṃ = Ayaṃ (Ka)	327
Nāsavātaṃ = Nāsāvātaṃ (Sī, I)	29
Niṅkapeṇṇaka = Nikapennaka (Sī, I), Niṅkāravaṇṇaka (Ka)	270
Nibbaṭṭitakappāsaṃ = Nippaṭṭitakappāsaṃ (Ka)	295
Nibbinnaṃ”ti = Nibbiṇṇanti (Syā), Nibbindanti (I, Ka)	309
Nibbinnassa = Nibbindantassa (I, Ka)	299
Nibbinno = Nibbindo (I, Ka), Nibbiṇṇo (Syā)	290
Nibbēthetvā = Nibbedhetvā (Syā, Ka)	290
Nimmathanaṃ = Nimmadanaṃ (Ka)	304
Nirasā = Nīrasā (Sī)	284
Nirassāsaṃ = Nirussāhaṃ (Sī), Nirussāsaṃ (I, Ka)	47
Nirasaṃ = Nīrasaṃ (Sī)	285
Nopi = Nāpi (Ka)	232

[Pa]

Pakiriya = Vikiriya (Sī, Syā)	135
Pakkhitta = Pakkhanta (I), Pakkhanda (Ka)	273
Pakkuthita-udakassa = Pakkaṭṭhita-udakassa (Sī),	
Pakkuṭṭhita-udakassa (Syā, I)	38

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Paccayānuppādena = Paccayānuppādanena (Ka)	267
Paccayo hoti = Yathā ca hoti (Ka)	198
Pañcadvāre = Pañcasu dvāresu (I)	180
Paṭipātiyamanassa = Paṭipādiyamānassa (Sī, I)	131
Paṭipisanti = Paṭipimṣanti (Sī, Syā, I)	135
Paṭivijānāti = Paṭijānāti (Syā, I, Ka)	217
Paṭisandhikkhaṇato = Paṭisandhikkhaṇato ca (Sī, I, Ka), Paṭisandhikkhaṇatova (Syā)	193
Paṭṭhānaṃ = Upaṭṭhānaṃ (I)	319
Paṭilīyati patikuṭati = Paṭilīyati paṭikuṭati (Syā, I, Ka)	294
Pativattati = Pativaṭṭati (Sī), Paṭivaṭṭati (Syā, I, Ka)	294
Padumaṃ = Padmaṃ (Syā, Ka)	16
Padhūmayi = Dhūmāsi (Syā), Padhūpāsi (I), Padhūmāsi (Ka)	29
Panassa = Cassa (Syā, Ka)	332
Pabbapabbam odhi odhi = Pabbapabbam odhiodhim (Sī)	261
Pabbapabbam sandhi sandhi odhi odhi = Pabbapabbam sandhi- sandhim odhiodhim (Sī)	257
Pabhijjamānaṃ = Bhijjamānaṃ (Syā)	205
Pamussati = Pammussati (Sī, Syā), Sammussati (I)	255
Paricchinnakālātikkamena = Paricchinnakālātikkame (I)	25
Parijapitvā = Parijappitvā (Syā), Parijappetvā (Ka)	12
Paribandho = Paripantho (Sī, Syā, I)	59
Parividaṃseti = Pavidamseti (Sī, I)	331
Parisuddhe = Visuddhe (Sī, Syā, Ka)	226
Pavattānaṃ = Pavattānaṃ tesam (Sī, Ka)	201
Pavattituṃ = Pavattetuṃ (Ka)	231
Pahaṭāya = Pahatāya (Ka)	230
Pahānapaññā = Pahānapariññā (Sī, I, Ka), Pahāne paññā (Pāliyaṃ)	334

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pāribandhikassa = Paripanthikassa (Sī, Syā, I)	346
Pīṇitaṃ = Pīṇitaṃ mudu phassavantaṃ (Sī, I)	259
Punobbhavo = Punabbhavo (Sī, Syā, I) Punobhavo (?)	137
Purakkhatvā = Purakkhitvā (Syā), Purekkhitvā (Ka)	83
Pūtimaccha = Pūtimaccha pūtikunāpa (Syā, I)	233
Ponobbhaviḱā = Ponobhaviḱā (Sī)	137

[Pha]

Phaladehi = Phalaṃ detīti (Sī), Phalaṃ deti (Ka)	188
Phassapañcamakā = Phassapañcakā (Ka-Sī)	261
Phassitā = Phusitā (Syā, Ka)	338
Phasseti = Phusati (Syā)	33

[Ba]

Bībhacchato = Vigacchato (Ka), Vibhacchato (Syā)	289
Bubbuḷakaṃ = Pupphuḷakaṃ (Ka)	281
Bubbuḷo = Pupphuḷo (Ka)	269

[Bha]

Bhaṅgakkhaṇe vā = Na bhaṅgakkhaṇe vā (Ka)	250
Bhajjiyamānānaṃ = Bhijjayamānānaṃ (Syā), Bhijjamānānaṃ (I), Bhajjamānānaṃ (Ka)	281
Bhātiṭṭhāne vā = Bhātiṭṭhāne (Syā, I)	291
Bhinnavāhanikā = Bhinnavahanikā (Syā, I, Ka)	194
Bhūtāpagata = Hutvāpagata (I, Ka)	328

[Ma]

Macchakhippaṃ = Macchakhipaṃ (Sī, I)	290
...madhurodāra = ...madhurodāta (Ka)	355
Mamāti = Mamanti (Sī)	294
Māgaṇḍiya = Māgandīya (Sī, I)	9

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Mārisā = Mārisā mārisā (Sī)	45
Middhanatā = Mijjhanatā (Syā), Middhatā (I)	99
Mīyamānaṃ = Miyyamānaṃ (Syā, I, Ka)	283
Muccitukāmā = Muñcitukāmā (Sī, Syā, I)	289
Muccitukāmaṃ = Muñcitukāmaṃ (Sī, Syā, I)	288
Mudantakhedakavattabbena = Moraṇḍaceṭakavatthabbena (Sī), Muraṇḍakheṭakavattabbena (Syā), Moraṇḍakheṭakavattabbena (I)	355
Muñcitukamyatā = Muccitukamyatā (Ka)	289
Mūle = Mūlaṃ (I, Ka)	327

[Ya]

Yamakatālakandaṃ = Yamakatālakkhandhaṃ (Sī)	228
Yañhi aniccaṃ, dukkhaṃ, taṃ = Yaṃ hi aniccaṃ taṃ dukkhaṃ (Sī, Syā, I), Yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ, taṃ (Ka)	245
Yāva pana = Yāva ca pana (Sī, I, Ka)	62
Yuganaddhā = Yuganandhā (Ka)	322

[Ra]

Rundhanti = Rumbhenti (Sī), Rumbhanti (Syā, I), Rujjhanti (Ka)	47
Rūpagandharasādikaṃ = Rūpagandharasādi- (Syā, Ka)	174
Rūpariggaṇhakacittato = Rūpariggaṇhato (I, Ka)	262

[La]

Lābhālābhādīhi = Lābhādīhi (Sī, Ka)	247
-------------------------------------	-----

[Va]

Vaḍḍhitatṭhānassa = Vaḍḍhitavaḍḍhitatṭhānassa (Sī)	58
Vaḍḍhitassa = Vuḍḍhitassa (Syā, Ka)	254
Vayovuḍḍhatthaṅgamato = Vayovuḍḍhatthagāmito (Sī), Vayovuḍḍhatthāmato (Syā, I)	253

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vavatthapetvā = Vavaṭṭhāpetvā (Syā)	3
...vasenevetam̐ = ...vaseneva cetam̐ (Sī), Vaseneva tam̐ (I, Ka)	63
Vāyukkhatta = Vātakkhitta (Sī, I)	33
Vāyum̐ = Vāyam̐ (I, Ka)	34
Vāretum̐ = Dhāretum̐ (Ka)	245
Vikubbanappattassāpi = Iddhivikubbanappattassāpi (Syā)	4
Vijjhātām̐ = Vijjhātām̐ vijjhataṃ (Sī)	58
Vitānamatthakeneva = Vimānamatthakeneva (Sī)	28
Vitthāarakathā = Vitthāarakathāmukhaṃ (Syā, Ka)	177
Vipassitabbā = Passitabbā (Sī, Ka)	342
Vipākacittayuttāva = Vipākasampayuttāva (Ka-Sī, I, Ka)	201
...vināmitam̐ = ...vinamitam̐ (Sī, Syā, I), ...vanamitam̐ (Ka)	181
Vinibbhujitvā = Vinibbhujjitvā (Syā, I, Ka)	276
Vissakammunā = Vissukammunā (Syā), Visukammunā (Ka)	19
Vissajjetvā = Vissajitvā (Sī)	294
Vihanamānam̐ = Vihatamānam̐ (Ka-Sī, Syā, I), Vihaṭamānam̐ (Ka)	295
Vītaccikaṅgāra = Vītaccitaṅgāra (Syā), Vitacchitaṅgāra (Ka)	284

[Sa]

Sakena = Na sakena (Syā)	232
Saṅkhataṣaṅkhāro = ...saṅkhārā (I, Ka)	158
Saṅkhāresu sati = Saṅkhāre sati (Sī), Saṅkhāresu santesu (I)	235
Saṅgāhentena = Gāhentena (I), Saṅgāhantena (Ka)	153
Satadhā = Sattadhā (Syā)	147
Santānayaṃāne = Sandhāyaṃāne (I, Ka)	329
Sannirumbhana = Sannirujjhana (I, Ka)	256
Sabbaññutaññāṇagatikam̐ = ...samānagatikam̐ (Syā), ...samagatikam̐ (I)	64

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sabbahetuhetusamuppannesu = Sabbahetusamuppannesu (Sī, I, Ka)	187
Sabbe te = Sabbepete (Sī)	257
Sabbaṃ rūpaṃ = Sabbantaṃ (Sī), Sabbaṃ (Ka)	225
Sabyābajjhato = Sabyāpajjato (Sī, Ka), Sabyāpajjhato (Syā, I)	104
Sabhāvavasena ca = Sabhāvavasena (Sī, I, Ka)	175
Samannesamānaṃ = Samanvesamānaṃ (Sī, Syā)	295
Samādhīpāribandhikassa = ...paripanthikassa (Sī, Syā, I)	346
Samiñjana = Sammiñjana (Sī, Syā), Samañchana (Ka)	256
Sammuti = Sammati (Syā)	188
Sassatānaṃ = Sassatādīnaṃ (Sī, Syā, Ka)	153
Saha = Sayam (Ka)	331
Sahāyatṭhānevā = Sahāyatṭhāne (I)	291
Sāvatthivāsike, = Sāvatthivāsike passanti (Syā)	19
Sā'ssa diṭṭhīti = Na sassatadiṭṭhīti (Syā), ...sassatanti (Ka)	205
Sīlādisuddhiyā = Sīlavisuddhiyā (Sī, Ka)	355
Sīhapapāto = Sīhapapātano (Ka-Sī, I), Sīhapātano (Syā, Ka)	46
Sukkhabhāttameva = Lūkhabhāttameva (Syā)	33
Sukhamedhantu = Sukhamedhentu (Sī, Syā, Ka)	355
Suññaṃ taṃ = Suññaṃ (Sī)	238
Suvisuddharūpapariggahassa = ...pariggahavasena (Syā, I, Ka)	227
Susima = Susīma (Sī, I)	310
Susumāra = Sumsumāra (Sī, I), Samsumāra (Ka)	76
Sūpaṭṭhitā = Suppatiṭṭhitā (Syā, Ka)	287

[Ha]

Haṃkanakavāsī = Haṃkanavāsī (Sī, I)	270
Haṃsapātano = Haṃsapapāto (Sī)	46
Hoti = Sakkoti (Sī, Syā)	4